Ion

Ioniță

DIN ISTORIA ȘI CIVILIZAȚIA DACILOR LIBERI

Editura Junimea

Supracoperta I :

Pahar de sticlă din secolul IV e.n.
(Todireni, jud. Botoșani)

Supracoperta IV :

Mărgele din sticlă și carneol din secolul IV e.n.
(Miorcani, jud. Botoșani)

ION IONIȚĂ

DIN ISTORIA ȘI CIVILIZAȚIA DACILOR LIBERI

ION IONIȚĂ

DIN ISTORIA ȘI CIVILIZAȚIA DACILOR LIBERI

Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e. n.

EDITURA JUNIMEA
IAȘI • 1982

Coperta: **MIHAI BUJDEI**

Ilustrația: **EMILIA PLATON**

CUPRINS

ABREVIERI

AArh	*Arta şi Arheologia*, I—XIV, Iaşi, 1927—1938
ActaMN	*Acta Musei Napocensis*
AEM	*Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*
AISC	*Anuarul Institutului de Studii clasice*, Cluj
Antičnaja Tira	*Antičnaja Tira i srednevekovyj Belgorod. Sbornik naučnych trudov*, Kiev, 1979
Arch. Issl. Mold.	*Archeologičeskie issledovanija v Moldavii*, Chişinău
Arch. Issl. (Dosl.). Ukr.	*Archeologičeskie issledovanija (doslidžennja) na Ukraine*, Kiev
ArchKiev	*Archeologija*, Kiev
ArhMold	*Arheologia Moldovei*
Arch. Otkr.	*Archeologičeskie otkrytija*, Moscova
ArchPam	*Archeologični pam'jatki*, Kiev
ARMSI	*Analele Academiei Române. Memoriile secţiei istorice*
AŞUIaşi	*Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi*
BCMI	*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, Bucureşti
Bichir, Gh., *Carpi*	Gh. Bichir, *The Archaeology and History of the Carpi from the Second to the Fourth Century A. D. (BAR Supplementary Series 16/1)*, Oxford, 1976
Bichir, Gh., *Cultura earpică*	Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973
BSNR	*Buletinul Societăţii Numismatice Române*, Bucureşti
Bul. Soc. Geogr.	*Buletinul Societăţii Române de Geografie*, Bucureşti
Cercet. Ist.	*Cercetări Istorice*, Iaşi
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*
CNA	*Cronica numismatică şi arheologică*
Dacia	*Dacia, recherches et découvértes archéologiques en Roumanie*, I—XII, 1924—1947; *Dacia. Revue d'Archéologie et d'histoire ancienne*, N. S., I—XXIV, 1957—1980
Diaconu, Gh., *Tîrgşor*	Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti, 1965
DIVR	*Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, Bucureşti, 1976
Ephem. Dacorom.	*Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena di Roma*, Bucureşti-Roma
Gostar, N., *Aliobrix*	N. Gostar, *Aliobrix*, în *Latomus*, 26, 1967, 4
Gostar, N., *Cetăţi dacice*	N. Gostar, *Cetăţi dacice din Moldova*, Bucureşti, 1969

Gostar, N., *Şendreni-Barboşi*	N. Gostar, *Săpăturile şi sondajele de la Şendreni-Barboşi*, în *Materiale*, 8, 1962
Gostar, N., *Unităţile militare*	N. Gostar, *Unităţile militare din castellum roman de la Barboşi*, în *Danubius*, 1, 1967
Inv. Arch. Roumanie	*Union International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Inventaria Archaeologica (Corpus des ensembles archéologiques sous la direction de M. — E. Mariën), Roumanie*
IOSPE[2]	V. Latyšev, *Inscriptiones antiquae orae Septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae*, ed. a 2-a
Izvestija Chişinău	*Izvestija Moldavskogo philiala Akad. nauk SSSR*, Chişinău
KS	*Kratkie Soobščenija o dokladach i polevych issledovanijach Instituta Istorii Material'noj Kul'tury*, Moscova
KSIA	*Kratkie Soobščenija Instituta Archeologii*, Kiev
KS Odesa	*Kratkie Soobščenija o polevych archeologičeskich issledovanijach Odessskogo gosudarstvennogo archeologičeskogo muzeja*, Odesa
Mat. Arch. Piv. Prič	*Materiali z Archeologii Pivničnogo Pričornomor'ja*, Odesa
Mat. Arch. Sev. Prič.	*Materialy po Archeologii Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev
Materiale	*Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.* (I); *Materiale şi cercetări arheologice* (II—X)
Materialy Odesa	*Materialy po archeologii severnogo Pričernomor'ja*, Odesa
Mat. Issl. Arch. Jugo-zap. SSSR i Rum. Narod. Resp.	*Materialy i Issledovanija po Archeologii Jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respubliki*, Chişinău, 1960
MDAPV	*Materiali i Doslidžennja z Archeologii Prikarpattja i Volini*, Kiev
MemAntiq	*Memoria Antiquitatis*
MIA	*Materialy i issledovanija po archeologii SSSR*, Moscova
Mihăilescu-Bîrliba, V., *La monnaie romaine*	V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, Bucureşti, 1980
Mitrea, B., Preda, C., *Necropole*	B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. din Muntenia*, Bucureşti, 1966
Pârvan, V., *Castrul de la Poiana*	V. Pârvan, *Castrul de la Poiana şi drumul roman prin Moldova de Jos*, în *ARMSI*, seria II, 36, 1913
Pârvan, V., *Dacia*	V. Pârvan, *Dacia. Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* (trad. R. Vulpe), Bucureşti, 1937
Pârvan, V., *Getica*	V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926
Pârvan, V., *Începuturile vieţii romane*	V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923.
Pippidi, D.M., *Contribuţii*	D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României* (ed. a 2-a), Bucureşti, 1967
Protase, D., *Riturile funerare*	D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971
Protase, D., *Soporu de Cîmpie*	D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie. Contribuţie la problema continuităţii în Dacia*, Bucureşti, 1976

PZ	*Prähistoriche Zeitschrift*
RE	Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*
RÉSEE	*Revue des études sud-est européennes*, București
Rev. Muz.	*Revista Muzeelor*
Rikman, E. A., *Budešty*	E.A. Rikman, *Pamjatnik epochi velikogo pereselenija nardov (po raskopkam poselenija i mogil'nika černjachovskoj kul'tury u sela Budešty*, Chișinău, 1967
Rikman, E.A., *Etničeskaja istorija*	E. A. Rimkan, *Etničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja v pervych vekach našej ery*, Moscova, 1975
Rikman, E.A., *Pamjatniki*	E. A. Rikman, *Pamjatniki sarmatov i plemen černjachovskoj kul'tury (Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR*, 5), Chişinău, 1975
RRH	*Revue Roumaine d'Histoire*
SCIV(A)	*Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)*, Bucureşti
SCN	*Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti
SCŞIaşi	*Studii și cercetări științifice*, Iași
StCl	*Studii Clasice*
Stud. Art. Ist.	*Studii şi articole de istorie*
VDI	*Vestnik drevnej istorii*, Moscova
Vulpe, R., *Histoire ancienne*	R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobrudja*, Bucureşti, 1938
Vulpe, R., *Piroboridava*	R. Vulpe, *Piroboridava; Considerațiuni arheologice și istorice asupra Cetățuii de la Poiana în Moldova de Jos*, Bucureşti, 1931
Vulpe, R., *Poienești*	R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale*, 1, 1953,
Vulpe, R., *Vallum de la Moldavie inférieure*	R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur" d'Athanaric*, Haga, 1957
Vulpe, R., *Vallum romain de la Bessarabie inférieure*	R. Vulpe, *La date du vallum romain de la Bessarabie inférieure*, în *Serta Kazaroviana*, 1 (*Izvestija na bălgarskija archeologičeski Institut*, 26, 1950)
Vulpe, R., *Verchnij val Bessarabii*	R. Vulpe, *Verchnij val Bessarabii i problema greutungov k zapadu ot Dnestra*, în *Mat. Issl. Arch. Jugo-zap. SSSR i Rum. Narod. Resp.*
Zap. Odesa	*Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostej*
ZfA	*Zeitschrift für Archäologie*

I. INTRODUCERE

Istoriografia românească resimte cu acuitate lipsa unei lucrări privind istoria dacilor liberi în epoca romană. Ce-i drept, tema a constituit şi pînă acum subiectul a numeroase lucrări, studii şi chiar monografii, dar fără a se ajunge încă la o sinteză mai amplă, în care toate problemele importante ale perioadei să-şi găsească rezolvarea. Cunoscutele tratate de istorie a României, mai vechi sau mai noi, nu au putut însera nici ele, prin caracterul lor, decît informaţii sumare şi generale asupra acestui subiect. Tocmai de aceea paginile care urmează reprezintă, în concepţia autorului, o încercare de a continua strădaniile predecesorilor.

Lucrarea, deşi concepută ca monografie arheologică şi istorică a dacilor liberi de la est de Carpaţi în veacurile II—IV e.n., nu cuprinde o tratare exhaustivă a problemelor, ci, dimpotrivă, le selectează pe acelea care s-au conturat a fi mai importante sau care, fie că au fost rezolvate în chip diferit decît pînă acum, fie că au fost evaluate la alte dimensiuni, deschid direcţii noi de investigaţie. Ne-am propus realizarea acestui obiectiv conştienţi de dificultăţile inerente, datorate volumului cu totul insuficient al studiilor de analiză referitoare la cele mai recente şi mai importante descoperiri arheologice, lucrări imperios necesare în alcătuirea oricărei sinteze.

Descoperirile arheologice pe care în mod deosebit se bazează lucrarea, cuprinzînd mii de complexe (locuinţe, vetre, cuptoare, gropi, morminte) şi zeci de mii de piese arheologice (unelte, arme, accesorii vestimentare, podoabe, ceramică, vase de sticlă, monede), coroborate cu informaţiile din izvoarele scrise ale epocii, permit o reconstituire destul de fidelă şi relativ completă a celor trei secole din istoria dacilor liberi în epoca romană. Lucrarea nu face o analiză de detaliu a acestui volum imens de informaţii — arheologice, numismatice, epigrafice, literare — din care unele publicate, iar altele în curs de prelucrare, deoarece o asemenea investigaţie de amănunt n-ar fi posibilă în limitele acestei cărţi. Se impunea aşadar încă de la început o selecţie atentă a celor mai reprezentative date şi o tratare echilibrată a diferitelor compartimente. S-a renunţat la folosirea terminologiei tehnice, specifică arheologiei, nu pentru că s-ar fi considerat că lucrările de strictă tehnicitate ar fi mai puţin necesare (ele sînt singurele convingătoare în demonstraţia ştiinţifică, atunci cînd sînt alcătuite după criterii metodologice riguroase), ci pentru a face mai mult loc exegezei faptului istoric şi a uşura accesibilitatea materialului într-un cerc mai larg de cititori.

Lucrarea valorifică din plin, dar sintetic, în principal cercetările de teren efectuate de autor timp de aproximativ două decenii, mai ales în jumătatea de nord-vest a Moldovei, între care se remarcă prin amploare şi importanţă acelea de la Văleni, Băiceni, Miorcani şi Iaşi. Pentru posibilitatea de a studia celelalte descoperiri arheologice din Moldova, precum şi principalele colecţii din Muntenia, Transilvania, Banat şi Crişana, autorul exprimă calde mulţumiri colegilor care i-au pus la dispoziţie bogatele fonduri de materiale, multe din ele inedite, iar adeseori valoroase şi utile informaţii. De asemenea, aducem mulţumiri tuturor magiştrilor şi colegilor care prin sfaturile şi îndemnul lor au oferit nu numai tăria şi încrederea atît de necesare într-o investigaţie anevoioasă şi de lungă durată, ci şi sugestii de esenţă cu privire la direcţiile şi metodele de cercetare.

* * *

Cele mai vechi însemnări despre istoria dacilor în epoca romană sînt de semnalat la Grigore Ureche[1], Miron Costin[2], Ion Neculce[3], Nicolae Costin[4] şi Dimitrie Cantemir[5]. Această etapă a cronicarilor, cuprinzînd secolul al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea, are meritul de a fi pus în circulaţie, uneori chiar şi cu încercări de argumentaţie ştiinţifică, idei fundamentale privind istoria românilor, cum ar fi originea latină a limbii şi a poporului român sau apartenenţa la acelaşi neam a locuitorilor din Modova, Muntenia şi Transilvania.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea aduce şi cele dintîi lucrări care, prin modul de abordare a problemelor şi prin discuţiile înscrise, fac trecerea la cercetarea modernă în domeniul istoriei antice. Dintre acestea se remarcă studiile privind antichităţile romane din zona Barboşi[6], ca şi acelea referitoare la vechiul oraş Tyras[7].

Sfîrşitul secolului al XIX-lea şi primele decenii ale celui de al XX-lea reprezintă etapa modernă a acestor preocupări, etapă care se remarcă prin rezultate spectaculoase, materializate în lucrări de certă valoare ştiinţifică. Acum apar primele mari sinteze ale istoriei românilor, elaborate de A.D. Xenopol[8] şi N. Iorga[9]. Realizările remarcabile din această etapă se datoresc fără îndoială progreselor incontestabile pe care le fac ştiinţele istorice, între care amintim dezvoltarea impetuoasă a arheologiei, epigrafiei şi numismaticii. Preocupările de a scrie o istorie veridică şi cît mai completă au determinat o laborioasă activitate pentru îmbogăţirea informaţiilor şi perfecţionarea metodelor. Al. Odobescu deschide seria cercetărilor de teren prin care încearcă să înregistreze toate descoperirile arheologice din România[10]. Tot el avea să elaboreze apoi o monografie monumentală asupra celebrului tezaur de la Pietroasa[11], iar E.R. Štern avea să iniţieze primele săpături arheologice în vechiul oraş Tyras[12]. Prin cele două colecţii, *Izvoarele istoriei românilor* (1—15, 1938) şi *Dacia în autorii clasici* (1—2, 1943), G. Popa-Lisseanu face primele încercări notabile de a oferi un instrument de lucru, adunînd principalele izvoare scrise cu privire la istoria României. Cel care avea să realizeze saltul remarcabil în cercetările de arheologie, epigrafie şi în general de istorie veche este Vasile Pârvan. Atît prin cercetări de teren în obiective arheologice de importanţă naţională şi lucrări fundamentale de valorificare a datelor existente[13],

---

1 Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei* (ediţia P. P. Panaitescu), Bucureşti, 1955, p. 57—62, 123, 124.

2 Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace* (ediţia P. P. Panaitescu), Bucureşti, 1944, p. 3—5; idem, *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor* (ediţia C. Giurescu), Bucureşti, 1914.

3 Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* (ediţia Iorgu Iordan), Bucureşti, 1955, p. 103—104.

4 N. Costin, *Istoria Moldo-Romănii. Cu un fragmentu istoricu*, 1 (ediţia George Ioanid), 1858, p. 32—48, 312—318.

5 Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (ediţia Gr. Tocilescu), Bucureşti, 1901; idem, *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, 1973, p. 51, 65; N. Gostar, *Les antiquités de la Moldavie dans l'oeuvre du prince Démètre Cantemir*, în *Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität*, 2, 1974, p. 127—139.

6 G. Săulescu, *Descrierea istorico-gheografică a cetăţii Caput Bovis (Capul Boului sau Gherghina) a cării ruine se află în apropierea Galaţului*, Iaşi, 1837.

7 P. Bekker, *Tiras i tirity*, în *Zap. Odess*, 2, 1850, p. 416—469; F. Brun, *O mestopoloženii Tirasa*, în *Zap. Odess.*, 3, 1853, p. 47—66.

8 A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, 1—14, Bucureşti, 1925—1930, (ediţia a III-a).

9 N. Iorga, *Istoria românilor*, 1—10, Bucureşti, 1936—1939.

10 Dintre răspunsurile învăţătorilor la *Cestionariu sau isvod de întrebările la cari se cere a se da răspunsuri în privinţa vechilor aşezăminte ce se află în deosebitele comune ale României* (manuscris, Academia R. S. România) au fost publicate doar acelea din fostele judeţe Dorohoi şi Covurlui.

11 Al. Odobescu, *Le trésor de Pétrossa*, 1—3, Paris, 1889—1900; idem, *Opere IV. Tezaurul de la Pietroasa*, Ediţie îngrijită, introducere, comentarii şi note de Mircea Babeş, Bucureşti, 1976.

12 E. R. Štern, *O poslednich raskopkach v Akkermane*, în *Zap. Odess.*, 23, 1901, p. 33—51; idem, *Raskopki v Akkermane letom 1913 g.*, în *Zap. Odess.*, 31, 1913' p. 92—101.

13 V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911; idem, *Castrul de la Poiana*, p. 93—130; idem, *Începuturile vieţii romane!* idem, *Getica*; idem, *Dacia*. Pentru activitatea şi opera marelui savant vezi *V. Pârvan, Corespondenţă şi acte*, ediţie îngrijită, cu introducere, note şi indice de Al. Zub, Editura Minerva, 1973, precum şi Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, Editura Junimea, Iaşi, 1974.

cît şi prin îndrumarea şi formarea primei generaţii de arheologi români de nivel european, care de fapt aveau să desăvîrşească multe din gîndurile neîmplinite ale magistrului, Vasile Pârvan rămîne marele ctitor al şcolii moderne româneşti de arheologie, cu preocupări constante de-a lungul întregii sale activităţi pentru istoria dacilor de la răsărit de Carpaţi.

Perioada de după ultimul război mondial ar putea fi definită drept etapa marilor împliniri, cînd elevii lui V. Pârvan, iar în anii din urmă şi elevii elevilor săi, au înscris în ştiinţa istorică românească realizări fără precedent. Tot acum sînt de înregistrat şi eforturile unor specialişti sovietici pentru studierea problemelor referitoare la teritoriul dacic dintre Prut şi Nistru. Iniţierea unor ample cercetări de teren, publicarea de studii, monografii şi volume de izvoare (scrise, arheologice, numismatice), ca şi utilizarea unor metode de cercetare tot mai moderne, au contribuit la progresele substanţiale şi revelatoare din prezent. Dintre toate acestea, cercetările arheologice de teren, în urma cărora s-a ajuns la definirea principalelor culturi arheologice din secolele II—IV e.n., au avut poate cel mai înalt ritm de desfăşurare[14]. Mai reprezentative ar putea fi considerate descoperirile de la Barboşi[15], Orlovka (Cartal)[16], Tyras[17], Poieneşti[18], Văleni[19], Gălăneşti[20], Băiceni[21], Dumbrava[22], Pădureni[23], Cucorăni[24], Zvorîştea[25], Probota[26],

[14] Em. Condurachi, *L'archéologie roumain au XXe siècle*, *Bibliotheca Historica Romaniae*, 3, Bucureşti, 1963 ; idem, *Vingt années de recherches archéologiques en Roumanie (1944—1964)*, in *Dacia*, N. S., 8, *1964*, p. 5—37 ; I. T. Černjakov, *Pamjatnikiĭčernjachovskoj kul'tury v Primorskoj časti meždureč'ja Dunaja i Dnestra*, în *MIA*, 139, 1967, p. 197—204 ; E. Rikman, *Pamjatniki*.

[15] N. Gostar, *Şendreni—Barboşi* ; idem, *Unităţile militare* ; idem, *Cetăţi dacice* ; S. Sanie, *Medalioane şi tipare romane descoperite la Tirighina—Barboşi*, în *Danubius*, 2—3, 1969, p. 81—94 ; idem, *Barboşi*, în *DIVR*, p. 79—82 ; S. Sanie şi I. T. Dragomir, *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Barboşi—Galaţi*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 135—142.

[16] I. D. Golovko, R. D. Bondari, A. G. Zaginajlo, *Archeologičeskie issledovanija u s. Orlovka*, în *KS Odesa*, 1965, p. 68—80 ; R. D. Bondari, *Novyj geto-dakijskij mogil'nik v nižnem Podunav'e*, în *Arch. Otkr.*, 1969, p. 281—282 ; idem, *Raskopki Orlovskogo gorodišča*, în *Arch. Otkr.*, 1970, p. 260—261 ; idem, *Archeologičeskie raskopki u s. Orlovka*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 3, 1971, p. 66—70 ; P. Nicorescu, *O inscripţie a împăratului Traian găsită la Cetatea Albă*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 507 ; N. Gostar, *Aliobrix*, în *Latomus*, 26, 1967, 4, p. 987—995.

[17] E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 445—449 ; P. Nicorescu, *Scavi e scoperte a Tyras*, în *Ephem. Dacorom.*, 2, 1924, p. 378—415 ; idem, *Fouilles de Tyras*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 557—601 ; idem, *Garnizoana romană în sudul Basarabiei*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 217—225 ; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 501—510 ; E. Diehl, *Tyras*, în *RE*, 7A, 1, 1943, col. 1849—1863 ; E. V. Maksimov, *Novyj pamjatnik pervych vekov našej ery v Tire*, în *KSIA*, 5, 1955, p. 80 şi urm. ; A. I. Furmanskaja, *Archeologični pam'jatki Tri peršich stolit' našoi eri*, în *Arch. Kiev*, 10, 1957, p. 80—93 ; idem, *Rozkopki Tiri v 1958 r*, în *Arch. Pam*, XI, 1962, p. 122—137 ; idem, *Issledovanija Tiry*, in *KS Odesa*, (1962) 1964, p. 56—63 ; I. B. Klejman, *K voprosu o prebyvanii v Tire I Kilikijskoj Kogorty*, în *KS Odesa*, 1965, p. 179—182 ; idem, *Raskopki pomeščenija veksilljacii I-go Italijskogo legiona v Tire*, în *Materialy Odesa*, 7, 1971, p. 229—238 ; P. O. Karyškovsky, *Iz istorii Tiry v I—II vv. n.e.*, în *Materialy Odesa*, 7, 1971, p. 149—158 ; S. D. Kryžickij, I. B. Klejman, *Otkrytie oboronitel'nych sooruženij Tiry*, în *Arch. Otkr.*, 1971, p. 258—259 ; idem, *Rozkopki v Bilgorodi-Dnistrovs'komy*, în *Arch. Dosl. Ukr.*, 4, 1972, p. 177—181 ; S. D. Kryžickij, K. K. Šilik, *Podvodnye issledovanija v Ol'vii i Tire*, în *Arch. Otkr.*, 1972, p. 396—397; N. M. Kravčenko, *Kompleks rims'kogo času z Tiri*, în *Arch. Dosl. Ukr.*, 4, 1972, p. 181—184 ; G. I. Krivolap, *Pochovannja rims'kogo času z Tiri ta II okolici*, în *Arch. Dosl. Ukr.*, 4, 1972, p. 185—190 ; N. M. Kravčenko, V. M. Korpusova, *Dejaki rusi material'noi kul'turi pizn'orimskoi Tiri*, in *Arch. Kiev*, 18, 1975, p. 20—42.

[18] R. Vulpe, *Poieneşti*.

[19] I. Ioniţă şi V. Ursache, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 211—226 ; idem, *Nouvelles données archéologiques concernant les Carpo-Daces*, în *Actes du 7e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Praga, (1966) 1971, 2, p. 1 022—1 024 ; idem, *La nécropole carpe des 2e—3e siècles de n.è. à Văleni*, în *Inv. Arch. Roumanie*, 9, R_{52}—R_{63}, Bucureşti, 1977 ; V. Ursache., *Săpăturile arheologice de la Văleni*, în *Materiale*, 9, 1970, p. 265—270.

[20] C. Buzdugan şi V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de la Bărboasa*, în *Carpica*, 1, 1968, p. 199—208 ; V. Căpitanu, *Contribuţii la cunoaşterea populaţiei autohtone în secolele II—III e.n. în judeţul Bacău*, în *Muzeul Naţional*, 2, 1975, p. 293—334.

[21] Săpături (1963—1968) efectuate de I. Ioniţă.

[22] S. Sanie şi Ş. Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava*, în *Cercet. Ist.* 1973, p. 61—92.

[23] S. Morintz şi Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 487—495.

[24] S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni, jud. Botoşani*, în *Arh.Mold.*, 8, 1975, p. 121—201.

[25] M. Ignat, *Necropola de la Zvorîştea* in *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 675—682.

[26] E. Zaharia şi N. Zaharia, *Sondajul de salvare din necropola de la Probota*, în *Materiale*, 8, 1962, p. 599—608.

Bocani[27], Selişte[28], Truşeşti[29], Iaşi[30], Miorcani[31], Leţcani[32], Mălăeşti[33], Budeşti[34], Bogdăneşti[35], Bîrlad—Valea Seacă[36] şi Dodeşti[37]. Această etapă consemnează şi apariţia primelor trei volume din colecţia *Izvoarele istoriei României* (1964, 1970, 1975), precum şi a celor dintîi monografii arheologice referitoare la spaţiul dacic liber în epoca romană.

O parte din lucrări reprezintă cuprinzătoare repertorii arheologice. Astfel, unul dintre acestea, pe lîngă o amplă sinteză introductivă, oferă un catalog al tuturor descoperirilor, inclusiv al acelora din secolele II—IV e.n., făcute pînă în 1961 între Prut şi Carpaţi[38]. De asemenea, un alt catalog al aşezărilor şi necropolelor dacice, sarmatice şi de tip Sîntana de Mureş a mai fost întocmit pentru cea mai mare parte a regiunii dintre Prut şi Nistru[39]. Hotărîrea de a se elabora repertorii arheologice complete pentru fiecare din judeţele ţării a început să fie deja concretizată prin apariţia volumelor referitoare la judeţul Botoşani[40]. Ele inaugurează primele realizări de acest gen şi vin ca un omagiu adus lui Al. Odobescu, a cărui lucrare *Rămăşiţe antice din judeţul Dorohoi*[41] începea să valorifice cu aproape un secol mai înainte, în urma unei iniţiative similare, rezultate ale investigaţiilor din aceeaşi zonă.

O serie de patru monografii apărute în ultima vreme tratează principalele grupe de descoperiri ; una din ele se referă la arheologia şi istoria carpilor[42], iar celelalte trei la cultura Sîntana de Mureş[43]. Ar mai fi de amintit aici şi recenta lucrare a lui V. Mihăilescu—Bîrliba cu privire la descoperirile monetare din epoca romană[44].

O menţiune aparte se cuvine a face pentru prima mare sinteză realizată în această ultimă perioadă, şi anume tratatul de *Istoria României* (vol. 1, 1960), la elaborarea căruia au colaborat cei mai prestigioşi arheologi şi istorici români. Aceasta este şi prima sinteză în care, tocmai ca un rezultat firesc al cercetărilor de pînă atunci, s-a acordat importanţa cuvenită tuturor perioadelor din istoria regiunii de la est de Carpaţi, inclusiv epocii romane. La numai douăzeci de ani de la această realizare, progresele foarte rapide obţinute în cercetare au impus elaborarea unui nou tratat, corespunzător stadiului îmbunătăţit al cunoaşterii istorice.

* * *

Lucrarea de faţă despre istoria dacilor liberi din spaţiul est-carpatic reprezintă doar o etapă a cercetării. Pentru ca istoria dacilor liberi să fie la înălţimea pe care izvoarele scrise şi vestigiile arheologice o cer, se impune elaborarea multor lucrări pregătitoare, în care să se facă sinteză, dar şi foarte multă analiză. Or, aceasta din urmă solicită spaţii mai largi. De asemenea, aspecte

27 G. B. Fedorov, *K voprosu o sarmatskoj kul'ture v Moldavii*, în *Izvestija Chişinău*, 4 (31), 1956, p. 49—65.

28 V. L. Lapušnean, *Issledovanie mogil'nika u s. Selište*, în *Arch. Issl. Mold.*, 1973, p. 112 ; I. A. Rafalovič, V. L. Lapušnean, *Raboty reutskoj archeologičeskoj ekspedicii*, în *Arch. Issl. Mold.*, 1974, p. 122—127, fig. 5—7.

29 M. Petrescu—Dîmboviţa, *Truşeşti*, în *DIVR*, p. 593.

30 I. Ioniţă, *Aşezarea de tip Sîntana de Mureş—Cerneahov de la Iaşi—Fabrica de cărămizi*, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 267—306. O altă aşezare din secolele IV—V e.n., identificată în cartierul Nicolina, a fost cercetată prin săpături în anii 1975—1978 ; idem, *Eine Siedlung der Jüngeren Römischen Kaiser — und Völkerwanderungszeit in Iaşi — Nicolina (Rumänien). Ein Beispiel für die Möglichkeiten chronologischer Gliederung von Siedlungsmaterial*, comunicare la simpozionul „Palast und Hüte" organizat de Fundaţia Alexander von Humboldt în Berlinul de Vest (25—30 noiembrie 1979).

31 Idem, *Necropola din secolul IV e.n. de la Miorcani, jud. Botoşani*, în *Cercet. Ist*, 1974, p. 81—92 ; idem, *La nécropole du IVe siècle de n.è.à. Miorcani*, în *Inv. Arch. Roumanie*, 8, R_{42}—R_{51}, Bucureşti, 1977.

32 *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Leţcani, jud. Iaşi*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 203—285.

33 G. B. Fedorov, *Malaeštskij mogil'nik*, în *MIA*, 82, 1960, p. 253—302.

34 E. Rikman, *Budešty*.

35 V. Palade, *Săpăturile arheologice de la Bogdăneşti—Fălciu, jud. Vaslui (1967—1968)*, în *Materiale*, 10, 1973, p. 169—189.

36 Idem, *Atelierele pentru lucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e.n. de la Bîrlad—Valea Seacă*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 261—277; idem, *Noi ateliere de lucrat piepteni din corn de cerb în secolul al IV-lea e.n. la Valea Seacă—Bîrlad*, în *Carpica*, 2, 1969, p. 233—252.

37 Săpături inedite. Informaţii D. Teodor.

38 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în sec. XVIII*, Bucureşti, 1970.

39 E. A. Rikman, *Pamjatniki*.

40 Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, 1—2, Bucureşti, 1976.

41 Al. Odobescu, *Scrieri literare şi istorice*, 2, Bucureşti, 1887, p. 157—232.

42 Gh. Bichir, *Cultura carpică* ; idem, *Carpi*.

43 G. B. Fedorov, *Naselenie prutsko-dnestrovskogo meždureč'ja*, în *MIA*, 89, 1960, p. 57—172, 249—277 ; E. A. Rikman, *Budešty* ; idem *Etničeskaja istorija*.

44 V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine*.

importante ale societății dacice libere, tratate acum destul de sumar, se află în curs de cercetare, iar rezultatele, deși se anunță ca deosebit de valoroase, mai au nevoie de verificări și retușări. In sfîrșit, trebuie să adăugăm că, deși unitară, istoria dacilor liberi cunoaște în secolele II—IV e.n. o evoluție nuanțată, de la o zonă la alta,

Volumul de față se referă în principal la unele aspecte din istoria dacilor de la est de Carpați în intervalul de la sfîrșiul războaielor daco-romane (106) și pînă la invazia hunilor (376). Descoperirile la care se apelează frecvent pe parcurs aparțin unor culturi arheologice bine definite ca specific, arie de răspîndire, cronologie și apartenență etnică. Astfel, un mare număr dintre ele, situate cu precădere în regiunile din centrul și din nordul Moldovei, sînt caracteristice dacilor liberi din secolele II—III e.n. (Poienești, Văleni, Lipița), iar altele, grupate mai la sud, de la vărsarea Siretului în Dunăre și pînă la limanul Nistrului, aparțin civilizației provincial-romane (Barboși, Orlovka, Cetatea Albă). O categorie redusă de descoperiri, reprezentată numai de morminte, semnalate fie izolat, fie în grupe relativ mici, a fost atribuită sarmaților (Probota, Trușești, Pogorăști). Majoritatea vestigiilor arheologice din secolul al IV-lea aparțin culturii Sîntana de Mureș, în cuprinsul căreia, alături de populația autohtonă, au fost semnalate și unele elemente sarmatice și vechi germanice (Bîrlad—Valea Seacă, Lețcani, Bogdănești, Miorcani). Din aceeași vreme datează și unele vestigii romane, descoperite la Cetatea Albă și la Barboși, ce-i drept relativ reduse ca volum, dar foarte importante ca prezență și semnificație. În sfîrșit, o grupă de necropole cu morminte în tumuli, semnalată recent și fixată cronologic la granița dintre secolele III și IV, a fost atribuită taifalilor amestecați cu populație dacică.

Tratarea separată a fiecăreia dintre culturile menționate, comodă oricărui autor din motive ușor de bănuit, este cerută insistent de necesitatea cunoașterii depline a acestora, ca o elementară obligație și o primă etapă în înțelegerea fenomenelor social-economice și politice din perioada corespunzătoare. Cu toate acestea, pentru a contura o imagine cît mai reală și mai completă a faptelor și evenimentelor, volumul a fost structurat potrivit etapelor istorice principale și nu după criteriul culturilor arheologice.

Prima etapă corespunde stăpînirii romane în provincia romană Dacia, cînd și teritoriul din sudul Moldovei (de la Siret și pînă la Nistru) a fost anexat la provincia Moesia (106—275).

Cea de a doua etapă, cuprinzînd intervalul de la retragerea stăpînirii romane în Dacia și pînă la invazia hunilor (275—376), a fost dominată pe plan politic de migrația triburilor gotice spre Dunărea de Jos.

Anumite capitole din lucrare au fost intenționat restrînse, iar altele, dimpotrivă, au căpătat extindere, nu pentru că importanța unora ar fi implicit mai redusă decît a altora, ci pentru că s-a urmărit ca problemele insuficient studiate în trecut să-și găsească mai curînd rezolvarea. Astfel, s-a oferit un spațiu larg antichităților romane de la nordul Dunării de Jos și de pe țărmul pontic pînă la Tyras, pentru a se restabili adevărata întindere și întregul conținut al romanității moesice din sudul Moldovei, apreciată de cele mai multe ori doar ca o prezență limitată la cîteva capete de pod. La fel, s-a insistat mult asupra valurilor de apărare, întrucît cercetările mai noi au schimbat uneori esențial datele cu privire la cronologia și la constructorii acestor fortificații de amploare. Asupra descoperirilor aparținînd culturilor dacice, sarmatice și de tip Sîntana de Mureș, prezentate cu multe detalii în lucrări anterioare, ne-am oprit mult mai pe scurt. Acesta a constituit dealtfel unul dintre motivele pentru care lucrarea n-a fost structurată potrivit culturilor arheologice, așa cum poate mulți dintre specialiști s-ar aștepta.

În același timp s-a încercat reconstituirea unor fapte și fenomene din istoria dacilor liberi, așa cum rezultă ele din interpretarea informațiilor care au putut fi adunate. Sperăm să oferim, astfel, ipoteze de rezolvare unora dintre probleme și, poate, direcții noi unor investigații de viitor. Nu ne-am propus să scriem acum o istorie a tuturor dacilor liberi în epoca romană, deoarece ea ar avea nevoie mai întîi de răspunsuri definitive la problemele controversate și totodată ar solicita studierea stăruitoare a acelora mai puțin cunoscute.

O lucrare de sinteză care să îmbrățișeze multitudinea de aspecte ale istoriei dacilor liberi, legată organic de istoria dacilor aflați sub ocupație romană, rămîne deocamdată un deziderat. Pentru înfăptuirea ei, specialiștii vor trebui să-și dăruiască, cu mărinimie și consecvență, toată priceperea și energia.

II. CONSECINŢELE RĂZBOAIELOR DACO-ROMANE

Transformarea unui întins teritoriu dacic în provincie romană după anul 106 a dus la anihilarea unor însemnate forțe militare dacice care ar fi putut să se împotrivească politicii imperiului la nordul Dunării. Refacerea unei armate și a unui sistem de fortificații asemănător aceluia din perioada lui Decebal nu mai era posibilă. Totodată, prin pierderile mari suferite în vremea războaielor cu romanii, forța militară a dacilor din afara provinciei fusese simțitor diminuată.

Soarta teritoriilor dacice, rămase în afara provinciei romane Dacia, nu a fost aceeași pe toată întinderea lor. La răsărit de Carpați, spre exemplu, după natura raporturilor cu lumea romană, ar putea fi diferențiate trei zone distincte. Zona din sud, de la rîul Siret și pînă la lacul Conduc (Sasîc)[1], a fost în întregime alipită provinciei Moesia (fig. 1—3)[2]. De asemenea, garnizoane romane au staționat la Tyras, de care depindea și o anumită regiune din imediata vecinătate.

Zona din centrul și din nordul Moldovei a rămas sub controlul populației dacice. Chiar dacă se admite eventualitatea unor campanii militare romane în regiunile centrale și nordice din Moldova[3], stăpînirea lor în continuare de către daci rămîne un fapt confirmat de toate informațiile existente.

O regiune adiacentă teritoriului roman, deși neîncorporată la imperiu, a fost sever și permanent controlată de către acesta[4].

Datele referitoare la existența unei zone dependente de romani sînt în general puține, întrucît izvoarele scrise nu ne dau știri precise, iar cercetările arheologice sînt departe de a ne oferi încă informații suficiente. Această regiune avea menirea să micșoreze posibilitatea unor atacuri prin surprindere, protejînd teritoriul roman din sudul Moldovei și drumul strategic și comercial care trecea de la Tyras la Barboși, iar de aici prin pasul Oituz spre Transilvania. Pentru motive la care ne vom referi mai pe larg în capitolul următor, considerăm că această regiune cuprindea Cîmpia Siretului și se întindea spre nord aproximativ pînă la limita ei cu Colinele Tutovei, fiind marcată în teren de valul Stoicani—Ploscuțeni (fig. 3)[5]. Între Prut și Nistru, teritoriul rămas sub control roman a cuprins probabil toată cîmpia, pînă la limita ei cu zona păduroasă, acolo unde se afla valul de pămînt Leova—Copanca.

Situația populației dacice din spațiul est-carpatic la sfîrșitul războaielor cu romanii a suferit și ea unele modificări. Astfel, populația aflată în teritoriul din sud, încorporată la provincia Moesia, a fost supusă unui proces intens de romanizare. Foarte probabil că, pentru a-și păstra libertatea, o parte din dacii de aici s-au retras mai spre nord în teritoriile neocupate de romani. Ipoteza unei deplasări de populație de la sud spre nord nu are în vedere plecarea în masă a băștinașilor, întrucît prezența dacică a fost documentată chiar în așezările și în castrele romane de la Barboși, Orlovka (Cartal) și Cetatea Albă.

---

[1] Considerăm teritoriul roman propriu-zis la nordul Dunării de Jos zona ce a rămas între frontierele imperiului pînă la retragerea aureliană, delimitată spre nord prin val.

[2] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 103—122.

[3] N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum*, 5, 1965, p. 144—147; idem, *Situația Moldovei în timpul stăpînirii romane*, în *Stud. Art. Ist.*, 19, 1972, p. 79—87.

[4] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 119—120; R. Vulpe, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 517 și urm.

[5] O sinteză asupra tuturor informațiilor privind valul Stoicani—Ploscuțeni la R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*.

În ceea ce privește situația populației dacice din zona rămasă sub supravegherea romană, este de presupus că atît teama firească a învinșilor față de învingători, cît și anumite interdicții pe care trebuie să le fi impus romanii, au limitat și condiționat prezența autohtonilor și în acest teritoriu, mai ales în primii ani după terminarea războaielor. Probabil că o parte dintre băștinașii aflați în această zonă s-au retras în teritoriile dacice libere.

Centrul și nordul Moldovei, cu relief mai accidentat și mai greu accesibil, pe care romanii nu le-au alipit imperiului, au rămas mai liniștite. Trebuie de reținut că acest spațiu a putut primi un plus de populație dacică din sudul roman al Moldovei. De asemenea, este de presupus că după ultimul război cu romanii și după transformarea podișului transilvănean în provincie romană, unii daci din Transilvania au putut să se refugieze în ținuturile dacilor liberi de la răsărit de Carpați, rămînînd apoi definitiv aici. Cu toate că nu a fost pînă acum studiată și verificată arheologic, ipoteza unor deplasări de populații dinspre sud și dinspre vest este logic îndreptățită. Mai dificil ar fi de stabilit, în stadiul actual al cercetării, dimensiunile acestor mișcări demografice de conjunctură.

În teritoriile dacice nealipite imperiului, romanii și-au impus condițiile de pace. Toate așezările dacice fortificate din Moldova și-au încetat definitiv existența, în această situație aflîndu-se nu numai cetățile de la Barboși[6] și Orlovka (Cartal)[7], pe ruinele cărora romanii au ridicat castre, sau din zona rămasă sub control roman (Poiana[8], Tisești[9] și Mînăstioara[10]), ci și din regiunile rămase mai departe în stăpînirea băștinașilor (Răcătău[11], Brad[12] și Piatra Neamț — Bîtca Doamnei)[13]. Nici una din aceste cetăți nu a fost refăcută după anul 106, nici chiar mai tîrziu, cînd dacii liberi au ajuns la apogeul gloriei lor militare, ceea ce presupune că interdicția romană de a locui în așezări fortificate a fost drastică. Nu dispunem de descoperiri și informații suficiente pentru a preciza soarta tuturor așezărilor dacice la sfîrșitul războaielor daco-romane. Sigură este doar încetarea locuirii în așezările fortificate. Așa cum rezultă însă din recentele săpături arheologice de la Brad, locuirea dacică a fost întreruptă în cetate, dar a continuat în apropierea ei[14]. Deocamdată, singura așezare cercetată despre care s-a presupus că ar data din sec. I—II e.n., așadar din Latène III și pînă în vremea provinciei romane Dacia, este aceea de la Dumbrava (jud. Iași). Numai că, după materialul publicat[15], încadrarea acestei așezări și în perioada La Tène III este destul de nesigură.

Așezările dacice fortificate de la Barboși, Orlovka (Cartal), Poiana, Tisești, Mînăstioara, Răcătău, Brad și Piatra Neamț-Bîtca Doamnei au avut, fără îndoială, nu numai o importanță militară, ci și un rol deosebit în activitatea economică ; părăsirea lor a determinat serioase perturbări în domeniul activităților meșteșugărești și al schimburilor comerciale. De asemenea, mutațiile înregistrate în sfera economică, politică și militară au produs modificări și în structura socială.

Transformări importante au avut loc și în ritul funerar, în cadrul căruia abandonarea înmormîntărilor în tumuli pare a fi cea mai spectaculoasă și mai semnificativă. Merită a fi consemnat și faptul că înmormîntările în tumuli sînt abandonate nu numai de către sarmații care ajung în sec. II e.n. în spațiul dacic est-carpatic și care mai înainte își îngropaseră cîteodată morții în movile ; fenomenul cuprinde toate populațiile din acest areal și de aceea trebuie explicat

---

6 N. Gostar, *op. cit.*, p. 145—147.

7 I. D. Golovko, R. D. Bondari, A. G. Zaginajlo, *Archeologičeskie issledovanija u s. Orlovka*, în *KS Odesa*, 2, 1965, p. 76 ; N. Gostar, *Aliobrix*, p. 989—991.

8 R. și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932., p. 253—351 ; R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse—Moldavie*, în *Dacia*, N. S.; 1, 1957, p. 143—164.

9 A. Nițu și M. Zamoșteanu, *Sondajul în cetățuia getică de la Tisești*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 375—382.

10 M. Florescu, *Mînăstioara*, în *DIVR*, p. 396—397.

11 V. Căpitanu și V. Ursache, *O nouă cetățuie dacică pe valea Siretului*, în *Carpica*, 2, 1969, p. 93—130 ; V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău*, în *Carpica*, 8, 1976, p. 49 și urm.

12 V. Ursache, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului*, în *MemAntiq*, 1, 1969, p. 105—119 ; Al. Vulpe, *Ptolemy and the Ancient Geography of Moldavia*, în *StCl*, 6, 1964, p. 233—246.

13 N. Gostar, *op. cit.*, în *Apulum*, 5, 1965, p. 137—149.

14 V. Ursache, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Brad*, referat susținut în cadrul doctoratului la Catedra de istoria României de la Facultatea de Istorie din Iași.

15 S. Sanie, Ș. Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava*, în *Cercet. Ist.*, 1973, p. 61—92.

prin schimbarea condiţiilor social-economice şi unele restructurări sociale, care au determinat înlocuirea obiceiurilor funerare tradiţionale[16]. În unele zone mai îndepărtate de graniţele romane, în care transformări de felul şi amploarea acelora din spaţiul dacic est-carpatic n-au avut loc, obiceiul înmormîntărilor în tumuli s-a mai păstrat în continuare. Astfel, pot fi menţionate mormintele sarmatice în tumuli de la est de Nistru şi chiar cîteva pe malul său vestic[17], precum şi mormintele tumulare din regiunea subcarpatică a Ucrainei[18], toate ulterioare sec. I e.n. Cît priveşte mormintele în tumuli recent descoperite la Branişte, Tîrzia (jud. Neamţ)[19] şi Botoşana (jud. Suceava)[20], ele aparţin unor populaţii venite mai tîrziu din alte zone geografice.

Dacii de la est de Carpaţi vor fi participat, fără îndoială, cu tot potenţialul lor la războaiele cu romanii şi au avut de suportat consecinţele fireşti ale înfrîngerii. Acestea au fost numeroase şi au determinat transformări profunde în structura etnică. Cercetările arheologice de pînă acum atestă că de la începutul celui de al doilea secol al e.n. dacii liberi s-au îndreptat constant şi ireversibil către romanizare, deşi într-un alt ritm şi în alte forme decît lumea dacică rămasă între frontierele Daciei şi Moesiei romane. Crearea condiţiilor pentru intrarea definitivă a spaţiului dacic de la răsărit de Carpaţi în sfera lumii romane trebuie considerată ca cea mai importantă dintre toate consecinţele victoriei romane asupra dacilor din această zonă.

---

16 Gh. Bichir, *Sarmaţii la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 139, 168, consideră că sarmaţii care au ajuns în Moldova în sec. II–III e.n. au fost obligaţi de către carpi să renunţe la înmormîntările în tumuli, nesesizînd că şi dacii au abandonat acest rit.

17 *Ibidem*, fig. 1.

18 M. I. Smiško, *Karpats'ki kurgani peršoj polovini I tisjačolittja našoj eri*, Kiev, 1960.

19 V. Mihăilescu–Bîrliba, *Un nouveau groupe culturel sur le territoire de Roumanie. Les fouilles de Branişte–Nemţişor (comm. de Vînători, dep. de Neamţ)*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 181–207 ; N. Miriţoiu et M. Şt. Udrescu, *Considérations anthropologiques préliminaires sur la nécropole de Branişte–Nemţişor (dép. de Neamţ)*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 209–220 ; Em. Cârciumaru et M. Cârciumaru, *Analyse chimique et spectrographique d'un échantillon de Branişte*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 221.

20 Informaţii de la D. Teodor.

III. PERIOADA STĂPÎNIRII ROMANE ÎN DACIA (106 – 275)

A. TERITORIUL DACIC AFLAT SUB STĂPÎNIRE ROMANĂ

Ocupaţia romană în sudul Moldovei s-a limitat la o zonă relativ restrînsă, de circa 3 800 km², cuprinsă între Siret, Dunăre, Marea Neagră, lacul Sasîc, limesul Tatarbunar—Vadu lui Isac, rîul Prut şi valul Tuluceşti—Şerbeşti. La aceasta se mai adăuga zona oraşului Tyras între limanul Nistrului şi lacul Sasîc de circa 1 700 km², neprotejată de limes.

Cercetările arheologice de pînă acum au fost dirijate aproape exclusiv spre antichităţile romane de la Barboşi şi Tyras. Doar în ultima vreme au fost iniţiate săpături şi în aşezarea romană de la Orlovka (Cartal).

Sistemul de apărare roman între Siret şi Nistru, prin modul în care a fost conceput şi organizat, dovedeşte că sudul Moldovei, în totalitatea lui, prezenta o importanţă aparte pentru romani, nu numai din punct de vedere al securităţii frontierei de la Dunărea de Jos, ci şi al strategiei generale a imperiului în bazinul Mării Negre. Dealtfel, aşa cum avea să se confirme în sec. III, liniştea provinciilor romane din sudul şi din vestul Mării Negre puteau fi asigurate numai prin stăpînirea în întregime a litoralului pontic. Cînd sistemul defensiv roman de pe coasta nord-pontică va slăbi, atacurile pe mare împotriva imperiului se vor declanşa cu o vigoare nebănuită.

Cu toate că politica romană la nordul Dunării de Jos şi în regiunea de litoral pînă la Nistru era unitară, sistemul de apărare a fost organizat cu o anume supleţe, ţinîndu-se seama de condiţiile de teren, cît şi de natura relaţiilor cu populaţia din regiunile nou cucerite. O zonă cuprinsă între rîul Siret şi lacul Sasîc, situată de-a lungul Dunării pînă la vărsarea ei în mare, şi apărată spre nord de un val de pămînt, constituia teritoriul roman alipit la Moesia Inferior (fig. 3). O altă zonă, între lacul Sasîc şi limanul Nistrului, nu a mai fost delimitată printr-un val de pămînt, ci doar atent supravegheată de o garnizoană romană din oraşul Tyras.

Anexarea la Imperiul roman a întregii zone de la nordul fluviului, între confluenţa cu Siretul şi Marea Neagră, a fost impusă de necesitatea organizării unei apărări solide a frontierei de la Dunărea de Jos, care să asigure securitatea deplină a provinciei Moesia Inferior. Anterior, de-a lungul malului stîng al Dunării, fortificat cu cetăţi dacice puternice, romanii avuseseră de purtat lupte grele cu băştinaşii. Foarte posibil ca sistemul de apărare al dacilor să mai fi cuprins şi alte cetăţi decît cele două cunoscute pînă acum, la Barboşi şi Orlovka (Cartal), întrucît numai cu acestea malul Dunării ar fi rămas în bună parte lipsit de apărare în faţa pericolului roman. Astfel de cetăţi ar mai fi putut exista, spre exemplu, în zona localităţilor Reni, Ismail şi Chilia. Rezultă, prin urmare, că s-a alipit la imperiu o regiune a cărei pacificare s-a făcut prin sabie şi pentru securitatea căreia trebuiau luate măsuri energice de apărare.

La Tyras, stăpînirea romană nu a fost impusă printr-o cucerire violentă, ci prin acceptarea ei de către aristocraţia greacă a oraşului, care a văzut în prezenţa romană garanţia unei apărări mai sigure împotriva atacurilor iniţiate de populaţiile vecine. În acest sens, diplomaţia romană cu privire la oraşul Tyras a fost aceeaşi ca şi în cazul celorlalte oraşe greceşti de pe litoralul nord-pontic. Aflat într-un teritoriu cu populaţie dacică şi în acelaşi timp cel mai apropiat oraş grecesc de graniţele romane pe litoralul de la nordul Mării Negre, oraşul Tyras ocupa un loc important în planurile strategice romane.

În ceea ce priveşte teritoriul alipit Moesiei Inferior, trebuie menţionat că el era fragmentat în mai multe fîşii longitudinale de rîurile care curg de la nord spre sud sau de lacurile în care unele dintre acestea se varsă (fig. 1—3). Segmentarea naturală a teritoriului a obligat pe romani ca în cadrul sistemului defensiv general să organizeze aici o apărare pentru fiecare dintre

aceste sectoare. La est de Prut, limesul a fost împins mai spre nord pentru a încorpora în teritoriul roman toate lacurile din Bugeac şi a asigura astfel posibilitatea ridicării unui val de apărare fără întreruperi pînă la marginea lacului Sasîc. Cît priveşte frontiera romană de pe rîul Prut, între Tuluceşti (malul drept) şi Vadu lui Isac (malul stîng), ea nu mai necesita o fortificare cu limes, deoarece malul stîng pe care-l ocupau romanii avea o poziţie dominantă.

Stăpînirea romană la nordul Dunării de Jos s-a putut menţine o perioadă atît de lungă numai printr-o apărare temeinic organizată. Datele de care dispunem în prezent ne oferă posibilitatea să stabilim cinci zone principale în sistemul de apărare roman din sudul Moldovei (fig. 3).

1. Zona Barboşi (între rîurile Siret şi Prut). Circa 250 km².
2. Zona Orlovka (între rîul Prut şi lacul Ialpug). Circa 1 100 km².
3. Zona Ismail (între lacurile Ialpug şi Catlabug). Circa 850 km².
4. Zona Chilia (între lacurile Catlabug şi Sasîc). Circa 1 600 km².
5. Zona oraşului Tyras (între lacul Sasîc şi limanul Nistrului). Circa 1 700 km².

1 — Zona Barboşi

Cea dintîi lucrare temeinică asupra antichităţilor romane din zona Barboşi, care a făcut şi o trecere în revistă a tuturor preocupărilor de pînă atunci cu privire la acest subiect, aparţine lui V. Pârvan[1]. Lucrarea, bazată pe cercetările de teren din 1912, consemnează existenţa pe înălţimea de la Tirighina a unui castel cu ziduri de piatră, de formă pentagonală, ridicat în vremea împăratului Traian de către *Cohors II Mattiacorum*, „ajutată, poate, şi de un detaşament din *legio V Macedonica* de la Troessmis, dar mai ales şi nu numai ajutată, la început, ci şi întovărăşită şi mai departe ca trupă de ocupaţie şi pază, de o secţiune a flotei imperiale de pe Dunăre, *classis Flavia Moesica*" [2]. La Barboşi V. Pârvan a mai semnalat şi prezenţa unui detaşament din *legio I Italica*[3]. Pe baza descoperirilor arheologice şi epigrafice, V. Pârvan făcea cunoscută prezenţa unor aşezări civile şi necropole atît în preajma castelului, cît şi în restul teritoriului roman, limitat spre nord de valul Şerbeşti—Tuluceşti. Concluzii de foarte mare interes, valabile în parte pînă astăzi, au fost formulate şi în legătură cu forma de organizare a vieţii romane în spaţiul delimitat de Siret, Dunăre, Prut şi valul Şerbeşti—Tuluceşti[4].

În 1936, Gh. Ştefan efectuează alte săpături în castelul roman de la Barboşi, aducînd unele noi precizări[5]. Dintre acestea, notăm opinia sa întemeiată pe descoperirile monetare (ultima monedă de care dispunea autorul era din vremea lui Gordian III), potrivit căreia castelul de la Barboşi a fost folosit de trupele romane doar pînă la mijlocul sec. III[6] şi nu pînă în sec. VI cum presupunea V. Pârvan[7].

Începînd cu 1959, N. Gostar, S. Sanie şi I.T. Dragomir au reluat săpăturile din zona Barboşi[8], urmărind de data aceasta atît sistemul fortificaţiei romane, cît şi aşezările civile şi necropolele. Prin aceste cercetări, aflate încă în curs de desfăşurare, s-a precizat că trupele romane au construit castelul de la Barboşi pe locul unei cetăţi dacice, distrusă în vremea războaielor daco-romane de la începutul sec. II e.n. Aceleaşi investigaţii au stabilit existenţa pe înălţimea Tiri-

---

[1] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 103—123. Chiar cînd foloseşte termenul de „castru", V. Pârvan se referă de fapt tot la *castellum*.

[2] *Ibidem*, p. 114.

[3] *Ibidem*, p. 114—116.

[4] *Ibidem*, p. 103—106, 112—123.

[5] Gh. Ştefan, *Nouvelles découvertes dans le „castellum" romain de Barboşi (près de Galaţi)*, în *Dacia*, 5—6, 1935—1936, p. 341—349.

[6] *Ibidem*, p. 349.

[7] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 117.

[8] N. Gostar, *Şendreni—Barboşi*, p. 507—509; idem, *op. cit.*, în *Apulum*, 5, 1965, p. 144—147; idem, *Unităţile militare*, p. 107—113; idem, *Cetăţi dacice*, p. 29—37; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie şi Ş. Sanie, *Castellum şi castrul roman de la Barboşi*, în *Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie, dec. 1964*. Bucureşti, 1971, p. 419—422; S. Sanie, *Medalioane şi tipare romane descoperite la Tirighina—Barboşi*, în *Danubius*, 2—3, 1969, p. 81—94; idem, *Barboşi* în *DIVR*, p. 79—82; S. Sanie, I. T. Dragomir, *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Barboşi—Galaţi*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 135—142; S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *Noi descoperiri de ceramică romană cu inscripţie în Moldova*, în *SCIV*, 26, 1975, 2, p. 189—208.

ghina a unui castel de pămînt înaintea celui de piatră, construcţia ulterioară a unui castru (sec. II), iar în faza finală a unui turn de pază (sec. IV). Precizări importante au fost aduse în legătură cu aşezările civile şi necropolele din preajma fortificaţiilor, precum şi referitor la cronologia diferitelor construcţii romane din zona Barboşi.

Descoperirile întîmplătoare, ca şi cercetările arheologice făcute mai demult sau mai recent în teritoriul roman de la Barboşi, evidenţiază o foarte intensă locuire a acestei zone în secolele II—III e.n. De asemenea, vestigii importante au început să apară în ultima vreme, în număr tot mai mare, şi pentru veacul următor. Cu toate că rezultatele săpăturilor din ultimii circa 20 de ani de la Barboşi, adică tocmai acele cercetări care au adus cel mai substanţial volum de materiale, n-au fost publicate decît într-o mică măsură, selectiv şi sintetic, informaţiile din lucrările apărute dau posibilitatea formulării unor aprecieri pline de interes.

Antichităţile din zona romană de la Barboşi fac parte din trei categorii distincte. Construcţiile mai importante asupra cărora pînă acum s-a îndreptat cu precădere atenţia specialiştilor, cum sînt castelul şi castrul de la Barboşi, ca şi valul de pămînt Şerbeşti—Tuluceşti, sînt de caracter militar. Diferitele componente ale sistemului defensiv roman, deşi în parte contemporane, nu au funcţionat toate în aceleaşi limite cronologice. Alte construcţii, aflate în apropiere de castel, în preajma castrului, ca şi în restul teritoriului roman din zona Barboşi, aparţin unor aşezări de caracter civil. În sfîrşit, o a treia categorie de descoperiri o formează mormintele şi necropolele.

CONSTRUCŢII ŞI FORTIFICAŢII MILITARE. Prima fortificaţie militară din teritoriul roman de la Barboşi a fost un castel de formă aproximativ pentagonală, cu turnuri interioare de formă rectangulară la colţuri, construit imediat după terminarea războaielor daco-romane. La început el a fost ridicat din pămînt, iar la scurt timp după aceea din piatră. Zidul de incintă, care închidea o suprafaţă de circa 3 500 m², avea o grosime de 1,10 m. Castelul a avut de suferit unele distrugeri în vremea lui Gordian III sau Filip Arabul, după care a fost refăcut şi folosit pînă la retragerea romană din anul 275. Potrivit estimărilor făcute, garnizoana castelului ar fi putut cuprinde un efectiv de circa 300 soldaţi[9].

A doua fortificaţie romană importantă la Barboşi a fost castrul[10], ale cărui ziduri, cu grosimea de 1 m, cuprindeau în incintă şi vechiul castel, acum folosit probabil ca praetorium. Zidurile castrului, cu dimensiunile de circa 150 × 350 m[11], închizînd o suprafaţă de aproximativ 5 ha, erau înconjurate de două şanţuri adînci de 1,50 m, unul avînd lărgimea de 8 m (interior), celălalt de 4 m (exterior). Noua construcţie militară a fost ridicată parţial peste o aşezare civilă şi o necropolă, aflate în apropiere de *castellum*. Data construirii castrului a fost apreciată la început ca fiind în vremea lui Hadrian[12] sau a lui Antoninus Pius[13], iar apoi după anul 171, în timpul împăratului Marcus Aurelius[14]. Mai recent s-a formulat părerea potrivit căreia construcţia castrului a fost determinată de evenimentele care au avut loc în ultimele decenii ale sec. II[15]. Lipsa altor precizări în formularea acestei opinii nu ne permite să tragem concluzia că autorul ar data construcţia respectivei fortificaţii într-o perioadă ulterioară domniei împăratului Marcus Aurelius. Abandonarea castrului[16] a avut loc după împăratul Severus Alexander, probabil în aceleaşi împrejurări în care şi castelul a avut de suferit unele avarii.

---

[9] N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie şi Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 419, 422; N. Gostar, *Unităţile militare*, p. 107, 112—113; S. Sanie, *op. cit.*, în *DIVR*, p. 80.

[10] N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie şi Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 420—422; S. Sanie, *op. cit.*, în *DIVR*, p. 80.

[11] Avînd în epoca republicană o formă apropiată de aceea a unui pătrat, castrele îşi modifică raportul dintre laturile lungi şi cele scurte în sec. III, ajungînd la circa 2 : 3. N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Rîşnov. Cumidava*, Braşov, 1971, p. 64—65.

[12] N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie şi Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 422.

[13] N. Gostar, *op. cit.*, în *Apulum*, 5, 1965, p. 146.

[14] Idem, *Unităţile militare*, p. 107.

[15] S. Sanie, *op. cit.*, în *DIVR*, p. 80.

[16] Evenimentul a fost pus pe seama atacurilor goţilor (N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie şi Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 421) sau carpilor (S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 140—141; S. Sanie, *op. cit.*, în *DIVR*, p. 80). Mai recent, N. Gostar (*Situaţia Moldovei în timpul stăpînirii romane*, în *Stud. Art. Ist.*, 19, 1972, p. 85) şi-a exprimat părerea că distrugerea unei mari părţi din castru, ca şi abandonarea lui, s-a datorat unor puternice inundaţii în primele decenii ale sec. III.

Recent, pe partea stîngă a văii Cătuşei, vizavi de înălţimea Tirighina, a fost semnalat un alt *castellum* de pămînt, care pare să fi fost construit tot la începutul sec. II e.n. Cercetările de pînă acum nu oferă încă date foarte precise. Totuşi, se presupune că el a constituit prima fortificaţie romană din zonă, ridicată ca o bază de atac în faţa cetăţii dacice de pe Tirighina. Acest castel de pămînt pare să-şi fi pierdut repede funcţia strategică, în favoarea fortificaţiilor de pe înălţimea Tirighina, lui rămînîndu-i ulterior, pînă în a doua jumătate a secolului al III-lea, mai mult un rol economic[17].

Sistemul defensiv roman din zona Barboşi mai cuprindea un val de pămînt cu şanţ, care fixa în teren frontiera precisă a teritoriului roman, de la Tuluceşti la Şerbeşti şi în acelaşi timp reprezenta primul obstacol în calea eventualilor atacatori (fig. 3)[18]. Cercetările de-a lungul valului făcute pînă acum s-au limitat doar la recunoaşteri de suprafaţă, fapt pentru care lipsesc date mai exacte cu privire la construcţia şi perioadele lui de funcţionare[19].

Data înălţării valului a fost presupusă ca fiind contemporană cu construcţia castrului[20] sau chiar mai devreme, pe timpul lui Hadrian[21]. În ceea ce ne priveşte, nu excludem posibilitatea ca valul în discuţie să fi fost ridicat la scurtă vreme după construcţia în piatră a castelului, adică înainte de castru[22].

Opinia exprimată de prof. R. Vulpe, potrivit căreia *limesul* Şerbeşti—Tuluceşti nu ar data mai devreme de sfîrşitul secolului III e.n.[23], nu poate fi susţinută deocamdată cu nici un argument temeinic. Stăpînirea romană la Barboşi încetează în jurul anului 275 şi va reveni în prima jumătate a secolului IV. Prin urmare, valul a fost ridicat ori în intervalul de la 106 pînă la 275, ori în prima jumătate a sec. IV. Ar fi de presupus, totuşi, că valul a fost amenajat în secolul al II-lea, pentru a apăra şi populaţia romană din acei *vici* care se aflau în preajma castelului şi a castrului. În ceea ce priveşte prezenţa diferitelor detaşamente de trupe romane în castelul şi castrul de la Barboşi[24], aparţinînd la *legio V Macedonica, legio I Italica, cohors II Mattiacorum* şi *classis Flavia Moesica*, informaţiile nu sînt încă suficiente pentru a stabili întotdeauna cu exactitate perioada lor de staţionare.

Primul detaşament de trupe romane care a fost adus la Barboşi făcea parte din *legio V Macedonica*[25]. Acest detaşament care a construit castelul, la început din pămînt şi apoi din piatră, a rămas la Barboşi pînă în anul 167, cînd această legiune a fost mutată de la Troesmis la Potaissa. În perioada 145—162, la Barboşi a fost adus probabil un detaşament din *cohors II Mattiacorum*, care a participat la construcţia castrului şi a rămas aici pînă la retragerea trupelor şi administraţiei romane la sud de Dunăre în anul 275. Instalarea unui detaşament din *legio I Italica* la Barboşi a fost pusă în legătură cu plecarea legiunii V Macedonica la Potaissa, dar unele descoperiri arheologice lasă să se întrevadă şi posibilitatea ca el să fi venit aici mai devreme[26].

---

[17] M. Brudiu, *Un „castellum" de pămînt din secolele II—III e.n. descoperit în vatra Galaţilor*, comunicare ţinută la sesiunea din 7—8 noiembrie 1979 a Muzeului de istorie din Constanţa. Acelaşi autor a avut bunăvoinţa să ne ofere unele informaţii suplimentare asupra celui de al doilea *castellum* roman de la Barboşi.

[18] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 117, fig. 13.

[19] Ultimele informaţii despre cercetarea valului la N. Gostar, *Şendreni—Barboşi*, p. 510.

[20] N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie şi Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 422; N. Gostar, *op. cit.*, în *Apulum*, 5, 1965, p. 146.

[21] N. Gostar, *op. cit.*, în *Stud. Art. Ist.*, 19, 1972, p. 82—83.

[22] În rezumatul tezei de doctorat, V. Bîrliba (*Legăturile dintre lumea romană şi populaţiile „barbare" de la est şi nord de Carpaţii Răsăriteni în prima jumătate a mileniului I e.n.*, Bucureşti, 1975, p. 20) formulează următoarea concluzie: „În zona valurilor din sudul Moldovei, lipsesc descoperirile (monetare) sau sînt rare, ceea ce ne îndeamnă să datăm aceste *valla* în sec. II—III e.n.".

[23] R. Vulpe, *Les „valla" de la Valachie, de la Basse—Moldavie et du Boudjak*, în *Actes du IXe Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines, Mamaia, 6—13 septembrie 1972*, Bucureşti—Köln—Wien, 1974, p. 275—276.

[24] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 114—116; Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 348; R. Vulpe, *Histoire ancienne*, p. 126, 159—162, 246; D. Tudor, *Inscripţii latine în Muzeul de antichităţi din Iaşi*, în *SCŞ Iaşi*, 4, 1953 1—4, p. 476—477.

[25] Pentru cele mai recente date referitoare la staţionarea trupelor romane la Barboşi, vezi N. Gostar, *Unităţile militare*, p. 107—113; Em. Doruţiu-Boilă, *Teritoriul militar al legiunii V Macedonica la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 46 şi urm.; idem, *Troesmis und die Organisierung des skythischen Limes in der frühen Kaiserzeit*, în *Actes du IXe Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines, Mamaia, 6—13 septembrie 1972*, Bucureşti—Köln—Wien, 1974, p. 92.

[26] N. Gostar, *Unităţile militare*, p. 111—112.

Oricum, *legio I Italica* ar putea fi considerată, alături de *cohors II Mattiacorum*, cea de a doua unitate care a participat la construcția castrului. În sfîrșit, pentru *classis Flavia Moesica*, pe baza poziției stratigrafice a descoperirilor de țigle și olane cu ștampile, s-a putut preciza că un detașament al acestei unități fluviale dunărene a putut staționa la Barboși începînd din vremea lui Gordian III sau Filip Arabul și pînă în anul 275[27].

AȘEZĂRI CIVILE. V. Pârvan ne-a oferit pentru prima dată o imagine mai amplă asupra așezărilor civile, deși la vremea respectivă dispunea de o documentație destul de restrînsă. De fapt, în afară de ceea ce singur numea „diferite descoperiri mărunte", V. Pârvan a putut folosi doar cîteva inscripții de la Șendreni și Barboși[28].

Cercetările arheologice în teritoriul roman de la nordul Dunării cuprins între Prut, Siret și valul Șerbești-Tulucești începute în 1959 au adus bineînțeles noi și importante precizări. Prin sondaje și recunoașteri de suprafață, în 1959 s-au făcut verificări pe unele locuri cu descoperiri romane cunoscute anterior, cum ar fi pe înălțimea Tirighina sau pe malul de vest al Bălții Mălina. Tot atunci s-au semnalat și o serie de alte puncte, prin care s-a confirmat că locuirea romană dintre Prut și Siret nu s-a limitat la castel și castru. Aceste investigații au dovedit că resturi de așezări civile romane se găsesc din abundență, de exemplu, pe malul stîng al Siretului, începînd de la Barboși pînă aproape de valul de pămînt de la Șerbești, precum și în jurul Bălții Mălina[29]. Așezări civile ar mai putea fi semnalate probabil și în alte puncte din acest teritoriu roman.

Dintre toate descoperirile de caracter civil menționate, așezarea situată în apropiere de castel și castru a fost ceva mai intens cercetată prin săpături sistematice. Despre această așezare, aflată aproape în întregime sub actuala vatră a comunei și în perimetrul gării Barboși, se menționează că în cuprinsul ei au putut fi sesizate două niveluri. Primul dintre acestea cuprinde construcții cu ziduri de piatră, de la care au rămas fragmente de coloane, capiteluri, apeducte, un hypocaust etc. Locuințele conțin multă ceramică de calitate superioară. Cel de al doilea nivel are locuințele din chirpici, acoperite cu țigle. Inventarul lor este mult mai redus decît cel al locuințelor din primul nivel; moneda cea mai recentă datează din anul 256[30]. Arealul așezării pentru fiecare din cele două niveluri este greu de stabilit numai după săpăturile făcute pînă în prezent. În schimb, unele precizări privitoare la cronologia așezării se impun.

Primul nivel sesizat în așezare corespunde unei perioade de prosperitate a stăpînirii romane, pe cînd cel de al doilea unor vremuri de oarecare nesiguranță. Acest ultim nivel ar fi de încadrat, presupunem noi, în perioada de la Gordian III sau Filip Arabul (cînd castrul a fost abandonat, iar castelul a fost refăcut) și pînă în anul 275. Moneda din anul 256 poate fi o indicație în acest sens.

Pe teritoriul castrului au fost descoperite și trei locuințe adîncite în sol (fig. 4 ; 5), avînd ca inventar o mare cantitate de ceramică dacică (lucrată aproape în exclusivitate cu mîna ; mare bogăție de forme și ornamente, cunoscute în perioada clasică) și romană (oala de diferite tipuri și dimensiuni, amfore, ulcioare, străchini, platouri, lucerne, lacrimarii), obiecte de metal, o rîșniță și patru monede, una de la Septimius Severus și trei de la Alexander Severus[31]. Ultimele

---

[27] *Ibidem* ; idem, *op. cit.*, în *Stud. Art. Ist.*, 19, 1972, p. 85.

[28] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 103–106.

[29] N. Gostar, *Șendreni–Barboși*, p. 505–509, fig. 1.

[30] S. Sanie, *op. cit.*, în *DIVR*, p. 80–81.

[31] Deși cele trei locuințe au fost adîncite la cel mult 0,75 m de la nivelul antic de construcție, autorii le-au numit cu termenul mai general de bordeie, denumire care va fi păstrată și de noi atunci cînd vom face referiri la complexele respective (S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 135–141). Repartiția inventarului amintit în cele trei locuințe nu ne este cunoscută. Sigur este că în locuința 1 au fost găsite un vîrf de lance și o parte dintr-o sică, iar în locuința 2 se aflau o rîșniță *(ibidem*, p. 140*)*, fragmente de la două amfore și de la un bol *terra sigillata* cu inscripții, precum și monede ce se succed de la Septimius Severus la Alexander Severus (S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, *op. cit.*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 191, 197, 202, fig. 2, 3, 7 ; 7). Într-o lucrare mai recentă se menționează că nivelului de locuire dacică îi aparțin și 11 locuințe de suprafață, din care șase au fost deja cercetate (S. Sanie et I. T. Dragomir, *Aspectes de la cohabitation des Daces et des Romains dans le Midi romain de la Moldavie*, în *Actes du 2e Congrès International de Thracologie*, 2, București, 1980, p. 339–349).

monede au sugerat şi momentul încetării locuirii dacice în castru, în vremea atacurilor carpilor din anul 238. Bazîndu-se pe inventarul descoperit, şi în special pe ceramica dacică şi arme, autorii săpăturilor au atribuit cele trei locuinţe unor daci care ar fi trăit *în castru* şi ar fi făcut parte dintr-o „unitate de miliţie locală" [32].

Prezenţa autohtonilor în castrele romane din Dacia a fost de mult timp sesizată [33], aşa încît semnalarea lor şi în castrul de la Barboşi nu mai era decît o problemă ce-şi aştepta confirmarea. Ceea ce rămîne însă greu de acceptat este modul în care a fost concepută locuirea dacică din castru. De la început trebuie menţionat că o sincronizare între depunerile arheologice prezentate de S. Sanie şi I.T. Dragomir în textul lucrării şi cele din profilul dat în ilustraţie nu este posibilă, în condiţii de certitudine[34]. Lipsa unor observaţii stratigrafice absolut necesare este ilustrată într-o manieră categorică de reprezentarea acelui „pămînt galben cu concreţiuni calcaroase", ce topeşte în el toate depunerile arheologice care n-au putut fi separate şi identificate în

---

[32] S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 140–141. Formulările autorilor referitoare la locuirea dacică în cele trei bordeie de pe teritoriul castrului, ca fiind *în timpul de funcţionare* şi nu după abandonarea lui, sînt categorice: „Locuirea dacică din castrul roman..." p. 137; „...dacii ce locuiau în castru...", p. 140; „Locuirea dacică din castrul de la Barboşi ia sfîrşit probabil, tot temporar, odată cu pătrunderea primului val carpic, în 238...", p. 140–141.

[33] C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia*, în *AISC*, 3, 1936–1940, p. 32–33, pl. 1, 2, 5; idem, *Le problème de la continuité en Dacie*, în *Revue de Transylvanie*, 6, 1940, 1, p. 32–33, pl. I, 2, 5; idem, *Einige Probleme der Provinz Dazien während des 3. Jahrhunderts*, în *StCl*, 7, 1965, p. 247; D. Protase, *La permanence des Daces en Dacie romaine telle qu'elle résulte de l'archéologie*, în *RRH*, 3, 1964, 2, p. 193–211.

[34] Potrivit celor doi autori (S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 4., 1970, p. 137–138), în zona locuinţelor dacice pe care le analizăm (fig. 5) ar fi existat următoarele straturi şi grupe de complexe arheologice:

Straturi:

— Strat vegetal, gros de circa 0,25 m.

— Strat de cultură, aflat sub solul vegetal, gros de circa 0,50–0,60 m, cu materiale arheologioe deranjate şi amestecate.

— Strat de nivelare cu argilă, care are deasupra movilei grosimea de 0,40–0,60 m.

Despre natura acestor straturi (structură, culoare, conţinut) nu se dau informaţii. Singurul amănunt este acela că nivelarea s-a făcut cu un „strat de argilă".

Complexe arheologice :

— Movilă cu mormînt de incineraţie în puţ, aflată sub stratul de nivelare.

— Patru morminte de incineraţie introduse în mantaua movilei.

— Morminte de înhumaţie (din care două sub locuinţa 3) acoperite de stratul de nivelare.

— Trei bordeie, ulterioare nivelărilor, aflate sub stratul de cultură.

Profilul unei secţiuni (fig. 5) prin locuinţele 2 şi 3 din acelaşi studiu (*ibidem*, fig. 10) prezintă următoarea situaţie stratigrafică:

— Strat vegetal.

— Sol definit ca „pămînt cafeniu cenuşos". Acest strat apare în trei zone, şi anume deasupra bordeiului 3, sub bordeiul 3 şi spre capătul B al profilului, unde este tăiat de bordeiul 2. Pentru exactitatea referirilor ce le vom face ulterior, notăm convenţional cele trei zone cu literele *a*, *b*, *c* (fig. 5).

— Sol numit de autori „pămînt argilos cenuşos". Acesta apare în două locuri, o dată deasupra bordeiului 2 şi a zonei *b*, iar a doua oară sub zona *b*. Notăm în continuare cele două zone cu literele *d* şi *e* (fig. 5).

— Sol numit „pămînt galben cu concreţiuni calcaroase", care apare atît sub movilă, cît şi deasupra ei. De asemenea, acelaşi sol se găseşte într-o poziţie similară (dedesubt şi deasupra) faţă de zona *d* (fig. 5).

Stratul de cultură de sub solul vegetal, gros de circa 0,50–0,60 m şi conţinînd din abundenţă materiale arheologice, despre care s-a vorbit în termeni foarte precişi în text (*ibidem*, p. 137), nu poate fi identificat decît pe desenul profilului. Singura identificare ar putea fi încercată cu ceea ce autorii au numit „pămînt cafeniu cenuşos". În acest caz, menţiunea din text că bordeiele au fost delimitate sub primul strat de cultură n-ar mai corespunde cu desenul profilului, în care groapa bordeiului 2 străpunge „pămîntul cafeniu cenuşos". Cît despre bordeiul 3, poziţia lui stratigrafică pare să fie şi mai greu de înţeles. Potrivit profilului, groapa bordeiului 3 apare mai mult ca o lentilă în „pămîntul cafeniu cenuşos". După părerea noastră, ea îl desparte în două depuneri succesive, una la partea inferioară notată cu *a*, iar alta la cea superioară notată cu *b*. În zona *c*, „pămîntul cafeniu cenuşos" are o grosime mai mică, iar depunerea superioară (corespunzătoare cu *b*) fie că lipseşte, fie că este mult subţiată şi greu sesizabilă. Astfel ar putea fi explicată probabil poziţia stratigrafică a bordeielor 2 şi 3, ca aparţinînd unei depuneri situată la partea superioară a stratului de cultură de sub solul vegetal. Zonele de depuneri *d* şi *e*, făcînd parte din „pămîntul cafeniu cenuşos argilos", par să nu aparţină unui strat continuu, ci mai curînd unor alveolări. Deşi alcătuite dintr-un sol argilos, ele nu pot reprezenta stratul de nivelare cu argila, întrucît zona de depunere notată cu *e* se află deasupra locuinţei 2, adică într-un raport stratigrafic contrar celui menţionat în text. Dealtfel, cele două depuneri nici nu pot fi identice, aşa cum se prezintă în profil. Dacă depunerea *e* se află deasupra depunerii *b*, ea nu poate să apară în aceeaşi structură (şi cu aceeaşi valoare cronologică) şi dedesubtul acesteia. Depunerea *e* ar putea fi în multe privinţe asemănătoare cu depunerea *d*, dar în nici un caz identică.

timpul săpăturilor (fig. 5). Între acestea trebuie cuprinse solul viu, straturile în care a fost săpată groapa mormîntului de incinerație în puț, precum și celelalte depuneri ulterioare movilei, inclusiv nivelarea de mari proporții menționată în text[35], dar nediferențiată în schița de profil. Stratul de nivelare cu argilă, care are deasupra movilei grosimea de 0,40—0,60 m, ar trebui să fie sub „pămîntul cafeniu cenușos", la partea superioară a „pămîntului galben cu concrețiuni calcaroase" (fig. 5). Mormîntul de incinerație în puț, împreună cu movila de deasupra, ca și depunerea notată cu litera *d*[36], stau suspendate în masa de „pămînt galben cu concrețiuni calcaroase", fără a putea fi raportate la straturile de care se leagă.

Transportarea unor atît de mari cantități de argilă, depozitate într-un strat uneori de peste jumătate de metru grosime, numai pentru a săpa modeste gropi de bordeie — așa cum cred autorii săpăturilor — ni se pare greu de admis ; într-un sol proaspăt nivelat nici nu pot fi săpate gropi de bordeie, întrucît pereții s-ar dărîma cu mare ușurință. Prin urmare, între momentul nivelării terenului și cel al amenajării bordeielor a trecut o perioadă suficient de lungă, în care stratul de nivelare a avut timp să se taseze[37]. Dealtfel, amploarea nivelărilor ne sugerează mai curînd ideea că acestea ar data din momentul construcției castrului.

Concluzia care se desprinde din datele prezentate mai sus este aceea că locuințele dacice la care ne-am referit trebuie datate într-o etapă mai tîrzie și anume după abandonarea castrului[38] ; ele ar corespunde cronologic celui de al doilea nivel (după S. Sanie) din așezarea civilă, cuprinzînd locuințe cu o arhitectură modestă și inventar sărăcăcios. La cele deja menționate se adaugă și faptul că datarea locuințelor pînă în anul 238, pe baza monedelor de la Alexander Severus[39], nu este cîtuși de puțin asigurată.

Perioada de funcționare a castrului a fost una dintre sau chiar cea mai înfloritoare și mai prosperă din toată durata stăpînirii romane în zona Barboși. Atît în așezarea civilă, cît și în sistemul de fortificații, se extind mult construcțiile în piatră. Tocmai de aceea nu ni se pare posibilă amenajarea, chiar *în interiorul castrului*, a unor locuințe atît de neaspectuoase (bordeie), lipsite de rigorile elementare ale arhitecturii romane[40], alături de construcțiile în piatră ale trupelor staționate la Barboși.

MORMINTE ȘI NECROPOLE. Informațiile referitoare la cea de a treia categorie de descoperiri sînt destul de reduse. Mormintele semnalate mai demult au fost puține, iar cele dezvelite prin ultimele săpături încă n-au fost publicate. Dintre cele dintîi amintim sarcofagul găsit în 1867 la Galați[41], precum și acela descoperit în 1911 la Barboși[42].

De la primele cercetări făcute în zonă, V. Pârvan remarca tumulii grupați la nord și nord-est de *castellum*, despre care afirma că au fost continuați într-o zonă alăturată cu „morminte de alt gen", dînd ca exemplu sarcofagul de la Barboși[43].

---

[35] S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 138.

[36] Vezi nota 34.

[37] În perioada cînd s-a făcut tasarea, s-a mai adăugat și altă depunere după cîte se pare destul de consistentă (pe care am notat-o convențional cu litera *a*).

[38] N. Gostar (*op. cit.*, în *Stud. Art. Ist.*, 19, 1972, p. 85) datează aceleași bordeie tot în perioada de după abandonarea castrului.

[39] În locuința 2 au fost descoperite cel puțin două monede, dintre care cea mai veche era de la Septimius Severus. Prima monedă nu are vreo importanță pentru cronologia locuinței 2. În schimb, moneda de la Alexander Severus reprezintă un *terminus post quem* pentru sfîrșitul locuinței. Aceeași piesă ar putea reprezenta *terminus post quem* și pentru data construcției, baterea monedei putînd fi făcută cu mult timp înainte de momentul amenajării locuinței.

[40] Cele trei locuințe sînt foarte îngrămădite și dau impresia că la amenajarea unora dintre ele nu s-a ținut seama de existența altora aflate în construcție sau deja în curs de folosire. Malul rămas între locuințele 1 și 2, spre exemplu, are pe o mare porțiune a sa doar o grosime de circa 15 cm (fig. 4), care s-ar fi dărîmat foarte ușor dacă ele ar fi funcționat în același timp. Chiar dacă au aparținut aceleiași faze, este de presupus că locuințele au fost construite și utilizate în momente diferite.

[41] C. Moisil, *Sarcofagii de piatră*, în *BCMI*, 3, 1910, p. 85—86 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui (Untere Moldau)*, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 430—431 ; M. Alexandrescu-Vianu, *Un sarcophage mithriaque au musée d'histoire de Galatzi*, în *RÉSEE*, 5, 1967, 1—2, p. 229—233 ; I. T. Dragomir, *Cavalerul trac de la Tirighina—Barboși*, în *Danubius*, 2—3, 1969, p. 74—75, fig. 2.

[42] C. Moisil, *op. cit.*, p. 86 ; V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 112, fig. 10 ; Em. Condurachi, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 503—504.

[43] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 112, fig. 9, pl. VIII, 1.

Un mormînt de înhumaţie avînd ca inventar două ulcioare romane a fost semnalat în 1959, într-un cartier al comunei Barboşi din preajma gării[44]. De asemenea, s-a mai consemnat ulterior (1964) că, în parte, castrul a fost construit peste o necropolă romană de incineraţie cu monede de la Vespasian şi Domiţian[45].

Cele mai multe informaţii asupra noilor descoperiri de morminte din zona Barboşi ne sînt oferite de unele lucrări ale lui S. Sanie. Una din ele menţionează că „pe latura vestică a castrului" (interior sau exterior ?) au fost găsite întîmplător şi în parte distruse trei morminte de înhumaţie, în inventarul cărora s-au găsit jumătate de medalion de ceramică şi şapte forme. Lucrarea discută situaţia mormîntului 3, care, pe baza pieselor din inventar, ar putea sugera ocupaţia celui înmormîntat[46].

O altă lucrare consemnează descoperiri de morminte făcute cu prilejul unor săpături în interiorul castrului. Stratul de nivelare cu argilă, despre care s-a vorbit mai sus, a acoperit un tumul ridicat deasupra unui mormînt de incineraţie în puţ. În mantaua movilei, înainte de nivelare au fost introduse alte patru morminte de incineraţie. De asemenea, stratul de nivelare mai acoperea şi unele morminte de înhumaţie[47]. Despre inventarul şi încadrarea cronologică a mormintelor nu se spune nimic. Totuşi, este de presupus că incineraţii din mantaua movilei şi înhumaţii acoperiţi de stratul de nivelare aparţin necropolei romane, în cuprinsul căreia, aşa cum s-a precizat[48], se practicau ambele rituri funerare. Încadrarea cronologică a mormintelor, peste care în vremea lui Marcus Aurelius a fost construit castrul, nu poate fi decît anterioară acestuia. Menţiunea că în necropola romană de la Barboşi monedele se succed de la Antoninus Pius la Septimius Severus[49] poate să fie valabilă numai pentru mormintele situate în zona din afara castrului.

În sfîrşit, potrivit ultimelor informaţii, necropola de la Barboşi se întinde la vest şi nord-vest de castel şi este în parte suprapusă de castru. În cuprinsul ei se găsesc morminte tumulare (grupate îndeosebi spre nord şi est) şi plane, iar riturile şi ritualurile sînt asemănătoare celor din alte necropole romane[50].

În teritoriul roman dintre Prut şi Siret au mai fost descoperite întîmplător şi două morminte de înhumaţie sarmatice, unul la Şendreni şi altul la Barboşi. Ambele morminte au fost distruse, recuperîndu-se numai o parte din obiectele aflate în preajma scheletelor. Inventarul mormîntului de la Şendreni[51], cu craniul scheletului deformat, permite datarea lui aproximativ la mijlocul sec. III. Din aceeaşi vreme datează probabil şi mormîntul de la Barboşi, din care nu s-a păstrat decît o căniţă de lut din pastă fină, cenuşie, lucrată la roată[52].

* * *

În complexele civile, militare şi de caracter funerar din teritoriul roman de la Barboşi a fost descoperită o apreciabilă cantitate de materiale arheologice.

Ceramica, lucrată în cea mai mare parte în ateliere locale, era de bună factură, imitînd uneori produsele *terra sigillata*. Tot local mai erau lucrate lucerne, medalioane şi figurine, cărămizi, ţigle şi olane. La Barboşi au fost găsite şi produse de ceramică din alte oficine, cum ar

---

44 N. Gostar, *Şendreni—Barboşi*, p. 509, fig. 2, 3.

45 N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie şi Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 421. Dintr-o informaţie primită de la N. Gostar, rezultă că cea mai tîrzie monedă provenită din mormintele peste care s-a construit castrul datează de la Antoninus Pius.

46 S. Sanie, *op. cit.*, în *Danubius*, 2—3, 1969, p. 84, 92.

47 S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 138.

48 S. Sanie, *op. cit.*, în *Danubius*, 2—3, 1969, p. 85.

49 *Ibidem*, p. 88. Vezi şi nota 41.

50 S. Sanie, *op. cit.*, în *DIVR*, p. 80—81.

51 I. T. Dragomir, *Mormîntul sarmatic de la Şendreni*, în *Rev. Muz.*, 2, 1965, 4, p. 363—365; idem, *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galaţiului din cele mai vechi timpuri şi pînă la întemeierea oraşului*, în *Danubius*, 1, 1967, p. 187, fig. 12, 1—11.

52 *Ibidem*, p. 187, fig. 12, 12. S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *op. cit.*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 198—205; S. Sanie şi I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Actes du 2e Congrès International de Thracologie*, 2, Bucureşti, 1980, p. 343—344.

fi *terra sigillata*, amfore ştampilate şi anepigrafe, precum şi lucerne cu ştampile în limba latină[53]. Într-o proporţie mai redusă, atît în castru cît şi în aşezarea civilă, alături de produsele romane s-au găsit resturi de ceramică dacică, lucrată cu mîna din pastă grosieră şi la roată din pastă fină[54]. Seria de recipiente se completează cu exemplare din sticlă şi mai rar din bronz[55].

Inventarul de obiecte este de o mare varietate, cuprinzînd piese de metal folosite în construcţii, piese ornamentale, sarcofage de piatră, arme (piese de harnaşament, resturi de scut, săbii, vîrfuri de lance), rîşniţe, obiecte vestimentare, statuete de bronz, tăbliţe votive, inscripţii şi monede. O analiză oricît de sumară a tuturor acestor categorii de obiecte nu poate fi făcută aici întrucît marea majoritate a lor sînt încă inedite. Dintre piesele deja publicate vom aminti doar cîteva cu o importanţă mai deosebită pentru comentariile pe care le vom face ulterior.

Inscripţiile, deşi nu prea numeroase, oferă informaţii de un deosebit interes. Cea mai veche menţiune epigrafică din zona Barboşi referitoare la ocupaţia romană este inscripţia din anul 112, astăzi pierdută, care menţionează numele împăratului Traian şi al guvernatorului P. Calpurnius Macer Caulius Rufus[56]. V. Pârvan considera că această inscripţie pe marmură ar trebui raportată la „inaugurarea unui însemnat edificiu" la Barboşi[57]. O altă inscripţie pare să fi fost dedicată împăratului Hadrian, probabil cu prilejul călătoriilor sale în provinciile Dacia şi Moesia Inferior (aproximativ între anii 121—128) sau cu ocazia unor lucrări de întărire a *limes*-ului roman din această zonă[58]. Din prima parte a domniei lui Marcus Aurelius datează două inscripţii mai importante. Prima este cea de pe altarul lui *Cornelius Firmus (centurio) leg(ionis) I Ital(icae)*[59]. Cea de a doua cuprinde o listă de veterani cu nume pur romane, care şi-au încheiat cariera militară prin 162—167[60]. O inscripţie pe o placă subţire de marmură, menţionînd pe un împărat roman consul pentru a şasea oară, precum şi pe un legat al provinciei, considerată a fi un monument onorific din vremea împăratului Commodus (anii 190—191), a fost pusă în legătură cu eventuale noi lucrări de construcţie sau reparaţii în castellum sau castru[61]. În sfîrşit, o inscripţie adusă la Iaşi de la Administraţia pescăriilor statului din Brăila, menţionînd pe *L. Valerius Fuscus (centurio) leg(ionis) V Mac(edonicae)* este considerată de N. Gostar ca provenind tot de la Barboşi[62].

O importanţă aparte o are cunoscuta inscripţie de pe altarul de la Şendreni, închinat lui *Hercules Victor* de către *L. Iul(ius) Iulianus, qui et Rundacio*. Din această inscripţie, datată în a doua jumătate a sec. II, rezultă că zona romană de la Barboşi era organizată într-un territorium cu *ordo* şi *quinquennales*, ceea ce presupune la acea dată existenţa mai multor *vici*, autonomi faţă de puterea militară, o organizare quasimunicipală[63]. Alte patru inscripţii, trei în limba latină şi una în limba greacă, atestă de asemenea prezenţa populaţiei civile în preajma castrului de la Barboşi[64].

Inscripţii mai frecvent semnalate sînt ştampilele de pe unele cărămizi şi ţigle rămase de la *legio V Macedonica, legio I Italica, cohors II Mattiacorum* şi *classis Flavia Moesica*[65].

---

[53] CIL, III, 7 623,1; D. Tudor, *op. cit.*, p. 479—481; S. Sanie, *op. cit.*, în *DIVR*, p. 81.

[54] S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 138—139, fig. 6.

[55] I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 1, 1967, p. 186.

[56] CIL, III, 777; V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 114; N. Gostar, *Inscripţia împăratului Traian de la Barboşi*, în *ArhMold*, 9, 1980, p. 69—73.

[57] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 114.

[58] N. Gostar, *O inscripţie de la Hadrian în castellum roman de la Barboşi*, în *AŞU Iaşi*, ser. 3, tom. 12, 1966, p. 151—152, fig. 1.

[59] CIL, III, 7 514 (= 778); V. Pârvan, *op. cit.*, p. 115; N. Gostar, *Unităţile militare*, p. 111—112.

[60] CIL, III, 7 515; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 116; D. Tudor, *op. cit.*, p. 476—477.

[61] CIL, III, 7 516; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 116; D. Tudor, *op. cit.*, p. 474—476.

[62] N. Gostar, *Unităţile militare*, p. 113, nota 39.

[63] Vezi N. Velichi, *Necropola şi altarul votiv de la Serdaru (Şendreni), judeţul Covurlui* şi V. Pârvan *Adaos*, în *BCMI*, 5, 1912, 120—124; V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 103—104; I. I. Russu, *Elementele tracogetice în Sciţia şi Bosporul Cimerian*, în *SCIV*, 9, 1958, 2, p. 306; N. Gostar, *op. cit.*, în *Stud. Art. Ist.*, 19, 1972, p. 84.

[64] *Ibidem*, p. 105.

[65] CIL, III, 7 618, 7 620 (=785,2); 7623,1; V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 114, 115, fig. 11 şi 12, pl. IX, 12; Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 345, fig. 4, 17—19; I. Vendelin, *Informaţii*, în *CNA*, 14, 1939, p. 141; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 420; N. Gostar, *Unităţile militare*, p. 108—112; S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *op. cit.*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 189—190, 205, fig. 1, 1—3; M. Brudiu, *op. cit.*, în *SCIVA*, 27, 1976, 1, p. 87, 93.

Destul de numeroase sînt inscripţiile în limba greacă pe recipientele de ceramică. Astfel, toate inscripţiile pe amfore, ştampile în relief, ştampile englife, însemnări cu vopsea roşie sau *graffiti* sînt în limba greacă. Tot în limba greacă mai sînt două ştampile pe un *mortarium* şi una pe un opaiţ, precum şi *graffiti* pe trei vase[66]. În afară de cele în limba greacă, mai apar unele inscripţii în limba latină, ce-i drept mai puţine la număr. Ele au fost semnalate pe zece opaiţe, un bol *terra sigillata* şi o cupă[67].

Din cele cinci sarcofage de piatră găsite în teritoriul roman dintre Siret şi Prut, două au fost datate în sec. II—III. Primul dintre acestea, descoperit la Galaţi în anul 1867[68], are pe capac mai multe reprezentări în relief. La unul din capete apare un taur, iar la celălalt zeul Mithras călare, ambele reprezentări fiind încadrate de rozete. Pe părţile laterale sînt frontoane de temple susţinute de coloane [69]. Al doilea sarcofag, descoperit în 1910 la Barboşi, lucrat dintr-un bloc masiv de marmură, provine dintr-un atelier din Asia Mică. Atît cutia sarcofagului, cît şi capacul, poartă cîte o inscripţie în limba greacă, din care rezultă că a fost lucrat în timpul asiarhului Alphenus Modestus, ce şi-a exercitat funcţia pe vremea lui Septimius Severus[70]. S-ar putea ca cele două sarcofage descoperite la Galaţi în 1953 şi 1972, nepublicate încă, să aparţină eventual tot secolelor II—III[71].

Dintre piesele mai valoroase din zona castrului de la Barboşi merită să mai fie amintite aici plăcuţele de marmură reprezentînd pe Cavalerul trac[72] şi pe Cavalerii danubieni[73], două medalioane reprezentînd divinitatea Sol şi o cursă de quadrige, tiparele din argilă şi un fragment dintr-o statuie a Hygiei[74].

Referitor la descoperirile monetare, primele însemnări au fost făcute încă de Miron Costin şi D. Cantemir. Gh. Săulescu menţionează apoi monede de la Traian şi pînă la Filip Arabul. El semnalează chiar descoperirea unui impresionant tezaur de 3 700 monede de argint, care ar fi fost găsit în 1836[75]. În 1931, un denar de la Marcus Aurelius (anul 168) a fost găsit întîmplător pe valul Şerbeşti—Tuluceşti din zona localităţii Traian[76]. Din săpăturile făcute în 1936 provin mai multe monede din sec. II—III e.n., una din argint şi restul din bronz, cea mai recentă fiind de la Gordian III[77].

Odată cu publicarea primelor rezultate ale noilor săpături arheologice de la Barboşi au fost făcute şi cele dintîi precizări referitoare la repartizarea monedelor pe straturi şi complexe. Prima comunicare stabilea, pe baza săpăturilor din castellum, că în nivelul roman mai vechi au fost găsite două monede de la împăratul Nerva, pe baza cărora s-a şi făcut precizarea că ocupaţia romană din sudul Moldovei nu poate fi considerată mai veche de perioada lui Traian. În acelaşi nivel au mai apărut şi alte monede, ultima fiind de la Filip Arabul. Al doilea nivel roman începe tot cu monede de la Filip Arabul şi continuă cu altele pînă la Valerianus, Gallienus şi Claudius II Gothicus. Castrul, în berma căruia a fost găsită o monedă de la Hadrian (anii 132—134), a fost construit peste morminte cu monede de la Vespasian şi Domiţian. Seria monedelor din castru se încheie cu acelea din vremea împăratului Alexander Severus[78].

---

[66] S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 190—198, 201—207.

[67] CIL, III, 7 623, 1; V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 121—122; D. Tudor, *op. cit.*, p. 479—481; S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 198—205. Numărul pieselor cu astfel de inscripţii a crescut probabil prin săpăturile din ultimii ani. Pentru inscripţiile de la Barboşi vezi mai recent Em. Doruţiu-Boilă, *Inscripţiile din Scythia Minor*, V, Bucureşti, 1980, p. 300—326.

[68] Vezi nota 41.

[69] Unele amănunte despre istoricul descoperirii acestui sarcofag, la I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 2—3, 1969, p. 74—75, nota 14, fig. 2.

[70] Vezi bibliografia la Em. Doruţiu-Boilă (*op. cit.*, în *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 57, n. 32) şi M. Rossner, *Asiarchen und Archiereis Asias*, in *StCl*, 16, 1974, p. 113.

[71] M. Brudiu, *op. cit.*, în *SCIVA*, 27, 1976, 1, p. 95.

[72] I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 2—3, 1969, p. 71—79, fig. 1.

[73] Idem, *Cavalerii danubieni din castellum roman de la Tirighina — Barboşi*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 123—134.

[74] Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice şi sculpturale*, 1, 1902, p. 580; S. Sanie, *op. cit.*, în *Danubius*, 2—3, 1969, p. 81—94, fig. 1—8.

[75] Toate aceste referiri şi la V. Pârvan, *op. cit.*, p. 107—110.

[76] M. Petrescu-Dimboviţa, *op. cit.*, p. 442.

[77] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 346—347.

[78] N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 419—421.

Precizări importante s-au făcut şi în lucrările care au urmat. După primele săpături în necropolă, s-a putut constata că monedele găsite în morminte se înşiruie de la Antoninus Pius pînă la Septimius Severus[79]. Monede de la Septimius Severus şi Alexander Severus au fost descoperite împreună în locuinţa 2, la care s-au făcut referiri mai sus[80]. Alte complexe de la Barboşi, neprecizate de autori, cuprind monede de la Gallienus[81], de la Maximinus şi Gordian III[82], sau de la Marcus Aurelius pînă la Gallienus[83]. În sfîrşit, importantă este şi precizarea că deocamdată cea mai veche monedă din aşezarea civilă de la Barboşi datează de la începutul domniei împăratului Hadrian, iar cea mai nouă din anul 256[84].

Informaţiile sintetizate mai sus cu privire la complexele şi categoriile de piese arheologice mai importante din zona Barboşi n-au putut cuprinde multe descoperiri încă inedite. Publicarea acestora, ca şi continuarea săpăturilor în zona dintre Dunăre, Siret şi valul Şerbeşti—Tuluceşti vor putea întregi substanţial documentaţia pe care o avem în prezent.

În existenţa fortificaţiilor militare de la Barboşi din secolele II—III e.n. au fost stabilite, pe baza ultimelor săpături arheologice, două faze. Prima dintre ele ar cuprinde perioada de la începutul sec. II pînă în vremea lui Gordian III sau Filip Arabul, iar cea de a doua intervalul de la Gordian III sau Filip Arabul pînă în anul 275[85].

Sincronizarea perioadelor de funcţionare ale castrului, ale castelului şi ale valului Şerbeşti—Tuluceşti, precum şi de staţionare a diferitelor detaşamente de trupe romane între anii 106—275, împreună cu alte observaţii de stratigrafie verticală şi orizontală, permit să se facă noi precizări cu privire la etapele stăpînirii romane la Barboşi. Departajarea cronologică oferită pînă acum ni se pare incompletă faţă de datele existente, atît în ceea ce priveşte separarea nivelurilor (şi etapelor) arheologice, cît şi integrarea diverselor categorii de descoperiri (militare, civile) într-un sistem cronologic unitar. Deşi cu prilejul cercetărilor de teren au fost făcute uneori observaţii stratigrafice precise asupra diferitelor construcţii militare şi civile, acestea n-au fost valorificate îndeajuns. Stabilirea unui nivel arheologic şi a unei faze în existenţa *castellum*-ului datînd din vremea lui Gordian III sau Filip Arabul şi pînă la retragerea trupelor şi administraţiei romane în anul 275, ca şi confirmarea unui nivel arheologic din sec. IV[86], despre care s-a mai vorbit şi în unele lucrări anterioare, sînt precizări de cea mai mare importanţă. În schimb, încadrarea tuturor descoperirilor de la începutul sec. II şi pînă aproape de mijlocul sec. III, adică dintr-o perioadă de aproape un secol şi jumătate, într-o singură fază, ni se pare cu totul inacceptabilă în condiţiile în care există observaţii stratigrafice sigure pentru a diferenţia mai multe etape.

Pe baza informaţiilor asupra construcţiilor militare de la Barboşi, publicate de înşişi autorii săpăturilor, pentru perioada de la începutul sec. II şi pînă în vremea lui Gordian III sau Filip Arabul pot fi stabilite trei faze distincte.

Prima dintre aceste faze cuprinde perioada imediat următoare războaielor daco-romane, cînd pe Tirighina a fost construit şi a funcţionat un *castellum* de pămînt. Menţiunile despre acest prim castel sînt sumare, fără nici un fel de detalii privitoare la mărimea sau construcţia lui. Cu toate că nu se precizează durata de funcţionare, pare să se subînţeleagă că această fortificaţie n-a avut o existenţă prea îndelungată, pe acelaşi loc fiind construit la scurt timp un castel din piatră, încă din vremea împăratului Traian. Chiar dacă durata primei fortificaţii de pămînt a fost scurtă, un *castellum* de pămînt la Barboşi reprezintă, după opinia noastră, o fază distinctă nu numai pentru că a fost precizat stratigrafic ori pentru că tipologic el este diferit faţă de ceea ce s-a clădit ulterior din piatră, ci înainte de toate datorită conjucturii istorice în care şi pentru care a fost construit. Acest *castellum* de pămînt răspundea unor cerinţe imediate, dictate de împre-

---

[79] S. Sanie, *op. cit.*, în *Danubius*, 2—3, 1969, p. 88. Se vorbeşte de „necropola de la Barboşi", fără să se facă distincţie între necropola peste care s-a construit castrul şi necropola ulterioară acestui moment.

[80] S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, în *Danubius*, 4, 1970, p. 139; S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *op. cit.*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 191 197, 202.

[81] *Ibidem*, p. 190.

[82] *Ibidem*, p. 192.

[83] *Ibidem*, p. 197.

[84] S. Sanie, *op. cit.*, în *DIVR*, p. 81.

[85] *Ibidem*, p. 80; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 419; N. Gostar, *Unităţile militare*, p. 107; idem, *op. cit.*, în *Apulum*, 5, 1965, p. 145.

[86] Descoperirile din sec. IV de la Barboşi vor fi prezentate în capitolul următor.

jurările în care au fost încheiate războaiele daco-romane, precum şi de vecinătatea lumii dacice, în parte rămasă mai departe în libertate. Prima fortificaţie militară din această zonă a fost făcută în mare grabă pentru a menţine avantajele obţinute la sfîrşitul sau poate chiar la începutul celui de al doilea război şi a păstra apoi teritoriile cucerite. De asemenea, era necesar de a supraveghea o întinsă regiune de la est şi sud-est de Carpaţi, fără de a cărei ascultare şi eventual chiar parţială supunere nu se putea asigura liniştea frontierei romane la Dunărea de Jos. Situaţia nu permitea să se lungească perioada de construcţie a acestei prime fortificaţii militare la Barboşi, punct de o importanţă strategică recunoscută, pînă cînd s-ar fi putut transporta cantitatea de piatră necesară unui obiectiv de asemenea proporţii. Iată cîteva dintre motivele pentru care etapa de pămînt a castelului de pe Tirighina, cu toată durata sa mică, trebuie separată de etapele următoare din existenţa aceleiaşi fortificaţii romane din sudul Moldovei. Din această primă etapă, poate chiar din vremea ultimului război dintre daci şi romani, ar putea să dateze şi cel de al doilea *castellum* de pămînt, descoperit recent în apropiere de primul[87].

Ceea ce deocamdată nu-i prea uşor de stabilit este momentul în care a fost construit castelul din piatră. Se pare că săpăturile arheologice n-au oferit încă nici un fel de dovezi pentru fixarea în timp a acestui moment. În lipsa unor astfel de dovezi, ca şi a unor evenimente, care să fi avut loc în zonă, de natură a determina luarea unor măsuri suplimentare de securitate la graniţa romană de la Dunărea de Jos, posibilităţile de datare, fie şi ipotetică, a castelului de piatră rămîn destul de limitate. În prezent ar putea fi formulată doar o singură ipoteză şi anume aceea că prima fortificaţie militară din piatră la Barboşi ar fi putut fi construită în anul 112. Această ipoteză ne este sugerată de inscripţia pe marmură cunoscută încă de pe vremea lui Miron Costin, datînd din anul 112 şi dedicată împăratului Traian, despre care V. Pârvan scria în 1913 că ar trebui raportată la „inaugurarea unui însemnat edificiu" [88]. Pînă la alte descoperiri care să aducă mai multă certitudine în problema la care ne referim, ipoteza ca inscripţia din 112 să fi fost dedicată împăratului roman cu prilejul construirii castelului de piatră rămîne cea mai probabilă alternativă.

Potrivit celor formulate mai sus, prima etapă a stăpînirii romane în sudul Moldovei ar cuprinde o perioadă de aproximativ şase ani. Limitate la o durată atît de mică, depunerile arheologice trebuie să fi fost destul de puţine şi tocmai de aceea greu de sesizat. Dacă mai avem în vedere că, prin construcţia castelului din piatră, aceste depuneri au fost probabil în cea mai mare parte distruse, atunci dificultăţile de a surprinde la Barboşi piese arheologice *in situ* din intervalul anilor 106—112 apar şi mai clar.

Despre un început al viitoarei aşezări civile din apropierea castelului nu credem că s-ar putea vorbi încă din cursul acestei prime etape. Chiar dacă la construcţia castelului de pămînt au fost obligaţi să lucreze şi localnici, dintre care unii vor fi fost reţinuţi, în stare de dependenţă, şi după terminarea acestuia, pentru a îndeplini alte servicii, prezenţa lor în preajma fortificaţiei nu a însemnat şi începutul aşezării civile. Dealtfel, în această primă etapă, fortificaţia de pămînt de la Barboşi făcea parte din categoria acelor *castella temere munita*, în apropiere de care, datorită caracterului şi duratei lor scurte, nu luau fiinţă aşezări civile.

În mod ipotetic, ar fi de presupus că din această primă etapă trebuie să dateze şi primele înmormîntări, asupra cărora încă nu avem informaţii.

Odată cu construcţia castelului de piatră, aşadar cu trecerea lui în categoria *castella murata*, începe cea de a doua etapă a stăpînirii romane la Barboşi, în cursul căreia a luat fiinţă şi s-a dezvoltat aşezarea civilă. Apariţia acesteia, determinată de permanentizarea staţionării garnizoanei romane în acest *territorium*, trebuie să fi avut loc la scurt timp după construcţia castelului din piatră.

Nu este exclus ca, în cursul acestei a doua etape, sistemul de fortificaţie roman să fi fost completat, pe vremea împăratului Hadrian, cu valul Şerbeşti—Tuluceşti.

---

[87] Vezi mai sus p. 20 şi nota 17.

[88] Vezi notele 56 şi 57.

În lunga perioadă de la construcția în piatră și pînă la refacerile din vremea lui Gordian III sau Filip Arabul, în existența castelului propriu-zis n-au fost semnalate, cel puțin pînă acum, momente de importanță deosebită. Totuși, construcția castrului în vremea lui Marcus Aurelius, care a afectat și o parte din așezarea civilă și necropolă, a marcat un moment important în existența fortificațiilor romane de la Barboși, determinînd schimbări nu numai în repartiția suprafețelor de teren învecinate, ci și transformări mai profunde în viața teritoriului roman.

Întărirea sistemului defensiv de la Barboși prin construcția unui castru reflectă schimbările intervenite la Dunărea de Jos în raportul de forțe dintre romani și populațiile aflate dincolo de frontierele imperiului. Prin aceasta, construcția castrului constituie semnul unor prefaceri importante atît în teritoriul roman propriu-zis, cît și în teritoriile dacice libere aflate la nord de limes. După părerea noastră, evenimentul separă etape distincte, chiar dacă stratigrafic el n-a fost sesizat decît în anumite sectoare. Lucrările de zidărie la o fortificație de asemenea dimensiuni trebuie să fi lăsat totuși, pe zone întinse, resturi evidente în depunerile arheologice. Între acestea trebuie incluse și nivelările semnalate în zona celor trei bordeie, despre care s-a vorbit mai sus.

Construcția castrului a fost precedată și de unele schimbări în ceea ce privește componența trupelor staționate la Barboși. Detașamentul din legiunea V Macedonica fusese întărit între anii 145—162 cu un adaos de trupe din cohors II Mattiacorum. De asemenea, un detașament din legiunea I Italica a fost adus fie la plecarea trupelor din legiunea V Macedonica la Potaissa, fie chiar mai înainte de acestă dată. Întărirea și ridicarea efectivului de trupe nu pot fi socotite ca un act formal și întîmplător, ci ca regrupări strategice ale armatei romane, care avea de făcut față unor situații noi la Dunărea de Jos.

Așezarea civilă a evoluat în funcție de dezvoltarea castelului și a castrului, în preajma cărora se afla; motiv pentru care transformările și momentele importante din viața celor două fortificații militare au fost resimțite, firește într-un alt mod, și în viața acesteia. Întinzîndu-se și peste o parte din așezarea civilă, construcția castrului a determinat mutarea cel puțin parțială a ei. Chiar numai cu această consecință și tot va trebui să admitem că odată cu construcția castrului începe o nouă etapă și în viața așezării civile.

O cronologie a necropolei de la Barboși este greu de realizat. Oricum, ea a fost contemporană cu castelul, castrul și așezarea civilă și a cunoscut o evoluție asemănătoare acestora. Construcția castrului, spre exemplu, a afectat o mare parte din cimitir și a determinat chiar schimbarea, cel puțin parțială, a zonei de înmormîntare de pînă atunci, întocmai ca în cazul așezării civile. Referitor la mormintele semnalate pînă în prezent, ar mai fi de făcut o observație cu privire la posibilitatea ca unele morminte în tumuli, mai ales de la nord de castellum, la fel ca cel din interiorul castrului semnalat sub bordeiele I și II, să aparțină cetății dacice de pe Tirighina.

Sintetizînd toate datele referitoare la cronologia descoperirilor romane din zona Barboși în secolele II—III e.n., ajungem la concluzia că acestea aparțin în principal la următoarele patru etape :

I — Perioadă scurtă din vremea împăratului Traian, după terminarea războaielor dacoromane, aproximativ anii 106—112. Fortificații : două *castella* de pămînt, unul pe înălțimea Tirighina și altul pe malul stîng al văii Cătușei. Trupe : detașament din *leg. V Macedonica.*

II — Perioada de la construcția în piatră a castelului în vremea împăratului Traian (probabil anul 112) și pînă la ridicarea castrului în timpul lui Marcus Aurelius, după anul 171. Fortificații : castellum de piatră ; valul de pămînt Șerbești—Tulucești. Trupe : detașament din *leg. V Macedonica* pînă în anul 167 ; între anii 145—162 vine la Barboși un detașament din *cohors II Mattiacorum,* iar pe la 167 sau ceva mai devreme un altul din *leg. I Italica.*

III — Perioada de la construcția castrului și pînă în vremea lui Gordian III sau Filip Arabul. Fortificatii : castellum și castru din piatră ; valul de pămînt Șerbești—Tulucești. Trupe : detașamente din *leg. I Italica* și *cohors II Mattiacorum.*

IV — Perioada de la Gordian III sau Filip Arabul pînă la anul 275. Fortificații : castellum de piatră și valul de pămînt Șerbești—Tulucești. Trupe : detașament din *leg. I Italica, cohors II Mattiacorum* și *classis Flavia Moesica.*

2. Zona Orlovka (Aliobrix?)

Limitată la sud de Dunăre, la vest de rîul Prut, la est de lacul Ialpug, iar la nord de sectorul de limes dintre Vadu lui Isac şi Bolgrad, zona Orlovka (Cartal) avea în sistemul de apărare al frontierelor romane de la Dunărea de Jos o importanţă la fel de mare ca şi aceea de la Barboşi. Sectoarele Dunării în zonele Barboşi şi Orlovka, într-o anumită măsură şi de la Ismail, sînt mai deschise şi deci mai penetrabile. Vulnerabilitatea mai mare a sectoarelor de frontieră de la Barboşi, Orlovka şi Ismail a şi determinat organizarea unui sistem de apărare oarecum unitar şi în tot cazul mai solid decît în zona Chilia. Astfel, valul de apărare a fost construit în aceste sectoare cu multă grijă, avînd dimensiuni impunătoare. Ţinînd seama de situaţia oarecum asemănătoare a celor două sectoare de frontieră de la Barboşi şi Orlovka, de gradul lor apropiat de vulnerabilitate, de prezenţa mai departe a populaţiei dacice în interiorul şi în preajma teritoriului roman, este de presupus că lucrările de fortificaţie, ca şi în general apărarea lor au fost concepute asemănător. De asemenea, lucrările de consolidare a *limes*-ului dintre Prut şi Siret au fost însoţite probabil de măsuri similare şi în zona dintre Prut şi lacul Ialpug.

În afară de valul de apărare dintre Vadu lui Isac şi Bolgrad, menţionat de multă vreme în unele scrieri[89], antichităţile romane cele mai cunoscute se găsesc la Orlovka. Cercetări mai vechi, încă din secolul trecut, au fost făcute în ordine de G. Săulescu[90], N.N. Murzakevici[91] şi A.S. Uvarov[92]. Fragmentele de inscripţii găsite aici au atras cel mai mult atenţia, ele fiind din nou publicate de V. Latysev[93], Th. Mommsen[94] şi A. Domaszewski[95]. Antichităţile romane de la Orlovka au mai fost menţionate de V. Pârvan în 1923[96] şi de Gh. Năstase în 1936[97]. Reluînd informaţiile existente, P. Nicorescu scria în 1944 că staţiunea de la Orlovka (Cartal) reprezintă un „cap de pod" roman la nordul Dunării, „o importantă aşezare antică, poate vechiul Aliobrix" [98].

În 1963, pe locul aşezării romane de la Orlovka au fost iniţiate primele săpături arheologice. Din rapoartele de săpături[99] publicate rezultă că, întocmai ca la Barboşi, pe colina „Kamennaja Gora", denumită mai înainte Piatra Cartalului, a existat o puternică cetate dacică, care a sfîrşit printr-un violent incendiu. Ultimele monede nu depăşesc jumătatea sec. I e.n., fapt pentru care sfîrşitul aşezării dacice a fost pus în legătură cu expediţia romană la nordul Dunării de Jos condusă de Tib. Plautius Silvanus Aelianus (anii 62—64).

Peste fortificaţia dacică distrusă, pe timpul împăratului Traian, din vremea căruia datează cele mai vechi monede din stratul roman[100], a fost construit un *castellum*. Resturi *in situ* de la zidurile de incintă ale fortificaţiei romane încă nu s-au descoperit. Au fost dezvelite doar rămăşiţele de la cîteva construcţii mari, de formă rectangulară, cu pereţii de cărămidă masivă prost arsă şi cu acoperiş din ţigle purtînd ştampila cu *legio V Macedonica* şi *legio I Italica*. Pe unele porţiuni, pereţii s-au păstrat pe o înălţime de 0,45 m, avînd la exterior tencuială[101]. Amănunte mai exacte privind dimensiunile sau amenajările lor interioare nu ni se dau. După toate aparenţele, aceste clădiri adăposteau garnizoana romană.

Numeroase resturi de la construcţii s-au găsit în stratul de cultură. Printre acestea se aflau multe cărămizi, bucăţi de tencuială şi fragmente de ţigle şi olane, ultimele avînd uneori ştam-

---

[89] Un scurt istoric asupra cercetărilor referitoare la valul din sudul Basarabiei vezi la R. Vulpe, *Vallum romain de la Bessarabie inférieure*, p. 90—92.

[90] G. Săulescu, *op. cit.*, p. 6.

[91] N. N. Murzakevič, *Otkrytie drevnostej bliz selenija Kartal*, în *Zap. Odessa*, 1, 1844, p. 627—628.

[92] A. S. Uvarov, *Issledovanija o drevnostjach Južnoj Rossii i beregov Černogo morja*, 2, 1856, p. 183—184.

[93] IOSPE², I, 1, Cf. N. Gostar, *Aliobrix*, p. 987.

[94] CIL, III, 780.

[95] CIL, III, 7 519.

[96] V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane*, p. 139, 142.

[97] Gh. I. Năstase, *Bugeacul în antichitate*, în *Bul. Soc. Geogr.*, 55, (1936) 1937, p. 148.

[98] P. Nicorescu, *O inscripţie a împăratului Traian găsită la Cetatea Albă*, în *ARMSI*, 26, 1944, p. 507. Rolul de cap de pod roman la nordul Dunării al acestei aşezări este recunoscut apoi şi de R. Vulpe, *op. cit.*, p 94.

[99] I. D. Golovko, R. D. Bondari, A. G. Zaginajlo, *Archeologičeskie issledovanija u s. Orlovka, Bolgradskogo rajona, Odesskoj oblasti*, în *KS Odessa*, (1963) 1965, p. 68—80; R. D. Bondari, *Archeologičeskie raskopki u s. Orlovka*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 3, (1968) 1971, p. 66—70; idem, *Raskopki Orlovskogo gorodišča*, în *Arch. Otkr.*, (1969) 1970, p. 260—261. Unele informaţii suplimentare la N. Gostar, *Aliobrix*, p. 987—995.

[100] *Ibidem*, p. 991.

[101] R. D. Bondari, *op. cit.*, în *Arch. ssl. Ukr.*, 3, (1968) 1971, p. 69; idem, *op. cit.*, în *Arch. Otkr.*, (1969) 1970, p. 260—261.

pile cu proveniența detașamentelor care alcătuiau garnizoana romană de la Orlovka: *legio V Macedonica, legio I Italica* și *classis Flavia Moesica.*

Unele indicii de la suprafața terenului par să sugereze și existența unei așezări civile în apropierea fortificației romane. De asemenea, spre nord-est de castel a fost semnalată prezența a doi tumuli făcînd parte dintr-o necropolă[102]. N. Gostar consideră că patru fragmente de inscripții din cele descoperite în 1844 provin dintr-o necropolă romană[103].

În perimetrul fortificației romane de pe Piatra Cartalului au fost semnalate și cîteva locuințe de tip semibordei. Printre altele, într-una din ele s-au găsit un vas cu picior înalt din pastă fină cenușie (probabil o fructieră), două castroane din pastă roșie din sec. II—III e.n., ceramică lucrată cu mîna, decorată cu motive specifice olăriei dacice, precum și fragmente de amfore. În preajma locuințelor s-au descoperit și cîteva gropi de provizie, din care una pe jumătate plină cu boabe de mei[104].

Inventarul așezării este destul de bogat, cuprinzînd ceramică, fibule și brățări de bronz, rîșnițe etc. Pe mai multe amfore și vase de lut se aflau grupe de litere sau scurte inscripții în limba greacă, fie pictate cu vopsea roșie, fie *graffiti*[105]. De asemenea, între vasele din pastă roșie se remarcă unele de proveniență italică, din provinciile vestice ale imperiului sau din Asia Mică[106]. La cele menționate se adaugă și mai multe fragmente de inscripții găsite încă din prima jumătate a secolului trecut[107].

Perioada de staționare a diferitelor subunități romane la Orlovka este greu de stabilit. Amintim doar că detașamentul din legiunea V Macedonica sigur nu a putut rămîne mai tîrziu de anul 167, ceea ce presupune totodată că militarii din legiunea I Italica au trebuit să vină încă înainte de această dată. De aici s-ar putea deduce cu probabilitate că primele lucrări de fortificație la Orlovka au fost executate de militarii proveniți din legiunea V Macedonica. La construcțiile ulterioare au participat însă și soldați din legiunea I Italica, așa cum o arată cărămizile și țiglele cu ștampile. Și mai dificilă este stabilirea perioadei de staționare pentru militarii din *classis Flavia Moesica*, care au participat și ei la ridicarea unor edificii. Dacă aceștia au fost detașați la Orlovka numai într-o etapă mai tîrzie, către mijlocul sec. III, cum pare să se fi întîmplat la Barboși, rămîne să se confirme ulterior.

Materialele și informațiile de care dispunem sînt deocamdată, cantitativ și calitativ, mult sub valoarea acelora de la Barboși și de aceea încă insuficiente pentru a stabili cronologia principalelor etape ale stăpînirii romane la Orlovka.

Începuturile așezării romane de pe Kamennaja Gora (Piatra Cartalului) au fost considerate, pe baza unei monede de la împăratul Traian, ca datînd din perioada imediat următoare capitulării dacilor în anul 106[108]. Această datare, asemănătoare cu cea a așezării de pe înălțimea Tirighina de la Barboși, este întru totul posibilă, dar are nevoie de mai multe dovezi, atît numismatice, cît mai ales epigrafice. Realizarea simultană a fortificațiilor romane de la Orlovka și Barboși ar putea fi sugerată și de împrejurarea că ambele au fost înălțate pe ruinele a două cetăți dacice, foarte probabil cucerite de romani în cursul acelorași lupte.

Construcțiile pe care le-au ridicat la început romanii pe „Kamennaja Gora" nu sînt încă suficient cunoscute. Se vorbește de un *castellum* de piatră, de la care însă nu s-a cercetat deocamdată nici o porțiune din zidul de incintă[109]. Singura categorie de edificii descoperite pînă acum sînt casele rectangulare din piatră de dimensiuni mai mari, situate în centrul platoului, eventual al castelului. Staționarea unei garnizoane romane la Orlovka presupune însă și existența cel puțin a unui *castellum*, dacă nu chiar a unui castru. Ținînd seama de apropierea dintre așezările de la Barboși și Orlovka, ca și de poziția lor strategică asemănătoare, am încerca să presupunem o evo-

---

[102] Idem, *op. cit.*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 3, (1968) 1971, p. 69, fig. 7—9.

[103] N. Gostar, *Aliobrix*, p. 992.

[104] R. D. Bondari, *op. cit.*, în *Arch. Otkr.*, (1969) 1970, p. 261.

[105] I. D. Golovko, R. D. Bondari, A G. Zaginajlo, *op. cit.*, p. 79, fig. 3, 4, 5; R. D. Bondari, *op. cit.*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 3, (1968) 1971, p. 69.

[106] V. V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelija v vostočnoj Evrope (II v. do n.e.— V v. n.e.)*, Moskova, 1970, p. 17, 18, 82, nr. 675.

[107] CIL, III, 7 519 (= 780).

[108] N. Gostar, *Aliobrix*, p. 991.

[109] *Ibidem*, p. 989.

luţie similară şi în ceea ce priveşte fortificaţiile militare. Aşadar, probabil întocmai ca la Barboşi, la început s-a ridicat la Orlovka un castel de pămînt, apoi după un scurt interval de timp s-a construit un castel din piatră, foarte posibil şi valul de pămînt, iar mai tîrziu un castru. Desigur, nu avem probe mai evidente pentru această ipoteză. Totuşi, nu ar fi de crezut ca în timp ce, ca măsură de primă urgenţă, la Barboşi se ridicau în grabă două castele de pămînt, la Orlovka s-ar fi construit în acelaşi timp un castel din piatră, mai ales că, şi într-o parte şi în cealaltă, materialul de construcţie nu se afla la îndemînă, ci trebuia adus din alte locuri. Strategia comună pentru tot malul stîng al Dunării de la Siret la Marea Neagră a determinat fără îndoială şi măsuri similare şi concomitente de fortificare şi de apărare. În acest sens, prezenţa de la început a unor detaşamente din legiunea V Macedonica şi la Barboşi şi la Orlovka, care au executat primele lucrări de fortificaţie, ar putea fi un alt indiciu în sprijinul ipotezei cu privire la succesiunea etapelor stăpînirii romane în zona dintre rîul Prut şi lacul Ialpug.

Cea de a doua etapă, aceea a castelului din piatră, a fost admisă mai ales pe baza materialelor găsite în depunerile arheologice care proveneau de la construcţii. Foarte probabil, castelul din piatră a fost construit tot de către detaşamentul din legiunea V Macedonica[110] şi inaugurat în vremea împăratului Traian, la o dată destul de apropiată de evenimentul similar petrecut la Barboşi.

Cît priveşte valul de pămînt dintre rîul Prut (Vadu lui Isac) şi lacul Ialpug (Belgorod), nu avem încă nici un fel de informaţii asupra datei cînd a fost ridicat. Ceea ce nu mai poate fi pus la îndoială în prezent este apartenenţa lui romană[111]. În mod clar s-a exprimat opinia că sectoarele de valuri Vadu lui Isac — Bolgrad şi Tuluceşti—Şerbeşti prezintă acelaşi aspect şi aceleaşi dimensiuni, că au fost înălţate concomitent şi că reprezintă părţi ale unuia şi aceluiaşi dispozitiv de apărare[112].

Unele deosebiri, fie şi formale, pot fi observate totuşi între cele două valuri. Astfel, dacă valul dintre Prut şi lacul Ialpug prezintă o bermă de circa 3 m, foarte vizibilă pe toată lungimea sa, valul Şerbeşti—Tuluceşti are o asemenea amenajare numai pe anumite porţiuni. Exprimîndu-şi mai întîi îndoiala[113] că ar fi fost amenajat cu bermă[114], R. Vulpe revine într-o lucrare mai recentă şi afirmă că valul în discuţie ar avea „une large berme" [115]. În ceea ce priveşte data construcţiei valului, nu putem fi de acord cu sfîrşitul sec. III sau sec. IV e.n., propusă de R. Vulpe[116], pentru motivele arătate deja în paragraful referitor la sectorul de limes Şerbeşti — Tuluceşti (vezi p. 20). El a fost înălţat probabil încă din prima jumătate a sec. II, în aceeaşi perioadă cu amenajarea valului dintre Prut şi Siret şi a putut fi utilizat în vremea revenirii stăpînirii romane la nordul Dunării în sec. IV e.n.

Ipoteza despre construcţia ulterioară a unui castru la Orlovka nu se sprijină deocamdată pe nici un fel de descoperiri. Unele analogii se pot face însă cu situaţia de la Barboşi. Aici, castrul a fost construit, se pare, abia pe vremea lui Marcus Aurelius, adică după plecarea detaşamentului din legiunea V Macedonica. Or, la Orlovka există indicii despre unele lucrări de construcţie ulterioare anului 167. Se poate menţiona în acest scop un fragment de inscripţie de caracter funerar, pe care se poate citi numele legiunii V Macedonica, adus din necropolă şi utilizat la noile construcţii sau refaceri în incinta fortificată[117].

---

110 *Ibidem*, p. 991—992.

111 R. Vulpe, *Vallum romain de la Bessarabie inférieure*, p. 89—98.

112 *Ibidem*, p. 97—98; idem, *Les „valla" de la Valachie, de la Basse—Moldavie et du Boudjak*, în *Actes du IX-e Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines*, (1972) 1974, p. 274—275.

113 R. Vulpe, *Vallum romain de la Bessarabie inférieure*, p. 98.

114 Carl Schuchhardt, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*, în *Archäol-epigr. Mitt.*, 11, 1885, p. 216; C. Zagoriţ, *Valurile din Panonia, Dacia şi Peninsula Balcanică*, Ploieşti, 1938, p. 25.

115 R. Vulpe, *op. cit.*, în *Actes du IX-e Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines*, (1972) 1974, p. 275.

116 R. Vulpe, *Vallum romain de la Bessarabie inférieure*, p. 98; idem, *op. cit.*, în *Actes du IX-e Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines*, (1972) 1974, p. 276.

117 CIL, III, 7 519, j.

Descoperirea unor bordeie şi gropi de provizie pe platoul „Piatra Cartalului" repetă situaţia de la Barboşi, ceea ce ar sugera abandonarea eventualului castru la o anumită dată (perioada Gordian III—Filip Arabul ?) şi reorganizarea apărării la limitele castelului de piatră. Analogiile cu Barboşi sînt dealtfel şi singurele criterii probabile pentru cronologie, întrucît cea mai tîrzie monedă găsită pînă acum datează din vremea împăratului Septimius Severus[118].

R.D. Bondari, unul dintre cei care au efectuat cercetările de la Orlovka, este de părere că prezenţa romană se încheie aici la mijlocul sec. III e.n.[119]. Ţinînd seama că rezultatele de care dispunem în prezent pentru Orlovka sînt deocamdată parţiale şi, de asemenea, făcînd analogie cu sfîrşitul stăpînirii romane la Barboşi (pe care îl situa în anii 270/271) şi la Tyras (în vremea lui Gallienus), N. Gostar considera că trupele romane au putut părăsi castelul de la Orlovka „avant l'année 270, peut-être au temps de Gordien III, sinon sous Gallien" [120].

Numele cetăţii dacice, iar mai tîrziu al aşezării romane de la Orlovka (Cartal) pare să fi fost Aliobrix[121]. Primul care a făcut această identificare, menţionînd-o ca probabilă, dar neaducînd argumente în sprijinul ei, a fost P. Nicorescu[122]. La aproape un sfert de veac, cunoscînd de data aceasta şi rezultatele săpăturilor arheologice de la Orlovka, N. Gostar a reluat problema identificării acestei aşezări, confirmînd prin argumente de ordin arheologic şi literar identificarea propusă de P. Nicorescu[123].

Aliobrix nu a fost, după cît se pare, singura aşezare şi fortificaţie romană pe malul stîng al Dunării între Prut şi lacul Ialpug. O altă aşezare romană a mai existat probabil la sud de Orlovka, pe bugeacul Mînăstirii Terapont, situat între lacurile Cartal şi Cuhurlui[124]. Posibilitatea de a pătrunde pînă la Dunăre prin spaţiul dintre lacurile amintite a determinat probabil măsuri de supraveghere şi în acest punct. Astfel, este de presupus că a existat aici cel puţin un turn de pază, dacă nu chiar un *castellum*.

Fortificaţiile de la Orlovka, împreună eventual cu cele de la Mănăstirea Terapont, prin poziţia lor aveau menirea să asigure paza frontierei dunărene între lacurile Cahul şi Ialpug—Cuhurlui. În acelaşi timp, este foarte probabil ca sectorul fluviului dintre confluenţa cu rîul Prut şi lacul Cahul să fi fost apărat printr-o altă fortificaţie, tot cu o garnizoană permanentă, asemenea celor de la Barboşi şi Orlovka. Tezaurul din sec. V î.e.n. cuprinzînd stateri de electrum, emişi în oraşul Cizic şi descoperit în apropiere de Reni[125] ar putea fi considerat ca o mărturie despre vechimea şi importanţa vadului de trecere prin acest sector al Dunării ; romanii nu puteau neglija apărarea unui vad cu o asemenea importanţă strategică. Rolul acestui vad în ceea ce priveşte legăturile dintre Dobrogea şi Bugeac nu a scăzut, dealtfel, niciodată de-a lungul istoriei.

Existenţa şi a altor castre la nordul Dunării decît acelea de la Barboşi şi Orlovka ne este sugerată şi de situaţia fortificaţiilor din acelaşi sector de la sudul Dunării. Astfel, pe malul drept al fluviului par să existe nu numai cele două castre de la Noviodunum şi Dinogeţia, ci încă alte trei în intervalul dintre acestea, la Văcăreni, Luncaviţa şi Racheleu[126]. Aşadar, pe aceeaşi întindere de frontieră, la sudul Dunării se aflau cinci castre. Dacă la aceasta mai adăugăm că apărarea malului stîng era complicată de fărămiţarea în sectoare de frontieră mai mult sau mai puţin izolate, atunci ipoteza descoperirii viitoare şi a altor castre sau castele la nordul Dunării, în cuprinsul unor zone rămase descoperite în eventualitatea unor atacuri, ca de exemplu între Prut şi lacul Cahul, apare şi mai verosimilă.

---

[118] N. Gostar, *Aliobrix*, p. 994.

[119] R. D. Bondari, *op. cit.*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 3, (1968) 1971, p. 69.

[120] N. Gostar, *Aliobrix*, p. 995.

[121] Originea celtică a acestui nume a fost semnalată încă de multă vreme. E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 125.

[122] P. Nicorescu, *op. cit.*, în *ARMSI*, 26, 1944, p. 507.

[123] N. Gostar, *Aliobrix*, p. 992—995. În raportul de săpături pe anul 1968, R. D. Bondari îşi exprimă părerea că aşezarea ar fi putut avea numele de Kremniskoe sau Aliobrix (*op. cit.*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 3, 1968/1971, p. 70).

[124] Gh. I. Nastase, *Bugeacul în antichitate*, în *Bul. Soc. Geogr.*, 55, (1936) 1937, p. 138, 147—148 ; R. Vulpe, *Vallum romain de la Bessarabie inférieure*, p. 94 ; *Tabula Imperii Romani*, L. 35, Bucureşti, 1969, p. 51.

[125] S. A. Bulatovici, *Klad kizikinov iz Orlovki*, în *VDI*, 1970, 2, p. 73—86.

[126] A. Suceveanu, *Viaţa economică în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 61, fig. 1.

Investigaţiile arheologice efectuate în regiunea lacurilor Cahul şi Ialpug (fig. 6) au dus la descoperirea a numeroase aşezări din epoca romană (sec. II—IV e.n.), pe care I.T. Černjakov le împarte pe baza ceramicii în două grupe. Prima grupă de descoperiri, atribuite de acelaşi autor în totalitate culturii Černjachov, se referă la aşezări în cuprinsul cărora s-a găsit ceramică lucrată cu mîna şi la roată, împreună cu amfore romane[127]. Cu toate că nu face o prezentare detaliată a materialelor, unele descoperiri din această grupă, cum ar fi cele de la Vinogradovka, Vlădiceni şi Limanskoe, ar putea fi atribuite culturii dacice din sec. II—III e.n. Apartenenţa dacică a acestor aşezări ne este sugerată de ceramica lucrată cu mîna, aflată doar într-un procent neglijabil în aşezările Sîntana de Mureş—Černjachov, precum şi de datarea amforelor în sec. II—III e.n. Prezenţa populaţiei dacice în sec. II—III e.n. în această regiune mai este atestată şi de mormîntul de incineraţie în urnă de la Orlovka[128]. A doua grupă de descoperiri din zona amintită cuprinde numai resturi de amfore, ceea ce presupune bineînţeles o prezenţă romană, dar care încă nu poate fi mai bine precizată. Situaţia a fost ulterior clarificată prin publicarea unor hărţi separate, pentru aşezările din perioada stăpînirii romane la nordul Dunării de Jos (29 puncte în zona Orlovka), precum şi pentru descoperirile care aparţin culturii Sîntana de Mureş[129].

3. Zona Ismail

Situată între lacurile Ialpug şi Catalabug, zona Ismail se întinde pe o suprafaţă de circa 850 km². Descoperirile romane din acest spaţiu sînt foarte puţine, iar aprecierile care se pot face rămîn încă destul de mult în domeniul ipotezelor.

Cîteva descoperiri prezintă totuşi o importanţă de excepţie. Astfel, aşezarea semnalată la cîţiva kilometri sud-est de oraşul Ismail, atît prin poziţia, cît şi prin materialele recoltate la suprafaţă, pare să aibă nu numai un caracter civil, ci şi unul militar. Locul numit „Bugeacul Ismailului" se află pe o terasă a Dunării, mărginită pe trei laturi de braţul Chilia şi de un mic liman fluviatil. Pe o suprafaţă de circa 20 ha a fost observată o mare cantitate de ceramică şi de asemenea bucăţi de piatră de provenienţă dobrogeană[130].

Din aşezarea menţionată provin, după cît se pare, şi două inscripţii[131]. Una din ele, un *titulus honorarius*, descoperită prin anii 1895—1896, prezintă un text identic cu o altă inscripţie de la Troesmis, fiind dedicată lui Tib. Cl. Pompeianus, probabil în perioada 173—179, de către centurionul C. Valerius Firmus din legiunea I Italica[132]. Monumentul epigrafic la care ne referim este o mărturie incontestabilă despre prezenţa unor trupe romane în aşezarea de la Ismail, aflate aici nu doar în trecere, ci într-o staţionare de mai lungă durată. De asemenea, bucăţile de piatră de origine dobrogeană găsite la suprafaţă sînt indicii despre executarea unor lucrări de construcţie pentru care s-a adus material din dreapta Dunării. Bogăţia de material arheologic, piatra de construcţie şi inscripţia onorifică amintită, la care se mai adaugă o a doua inscripţie, încă nepublicată[133], atestă că în epoca romană, pe Bugeacul Ismailului se afla o importantă aşezare, probabil un castel sau castru, cu o aşezare civilă în preajmă. Numele cunoscutului comandant de armată şi om de stat Tib. Cl. Pompeianus în inscripţia menţionată ar putea fi interpretat ca o mărturie a prezenţei acestuia în general în regiunea de la nordul Dunării, cu prilejul unor acţiuni militare împotriva „barbarilor" şi nu numaidecît la Ismail. În schimb, numele centurionului C. Valerius Firmus din legiunea I Italica dovedeşte prezenţa sigură a acestuia la Ismail, eventual şi a unui

[127] I. T. Černjakov, *Pamjatniki černjachovskoj kul'tury v primorskoj časti meždureč'ja Dunaja i Dnestra*, în *MIA*, 139, 1967, p. 200—201, 204, fig. 1.

[128] R. D. Bondari, *Novyj geto-dakijskij mogil'nik v nižnem Podunav'e*, în *Arch. Otkr.*, (1968) 1969, p. 281—282.

[129] A. O. Dobroljubskij şi A. G. Zaginailo, *Opyt svodnogo kartographirovanija archeologičeskich pamjatnikov (na materialach jugo-zapadnych rajonov Odesskoj oblasti)*, în *Archeologičeskie i archeographičeskie issledovanija na territorii Južnoj Ukrainy*, Kiev—Odesa, 1976, p. 92—104, fig. 4.

[130] Gh. I. Nastase, *op. cit.*, p. 147, 151; P. Nicorescu, *op. cit.*, în *ARMSI*, 26, 1944, p. 509.

[131] *Tabula Imperii Romani*, L, 35, Bucureşti, 1969, p. 23.

[132] N. Gostar, *Misiunea lui Tiberius Pompeianus la gurile Dunării*, în *Apulum*, 7, 1968, p. 381—390.

[133] Vezi nota 131.

detaşament din *legio I Italica*. Gh. I. Năstase crede că aşezarea de pe Bugeacul Ismailului era „dubletul" pentru Aegyssus din dreapta Dunării[134], iar N. Gostar presupune că monumentul epigrafic ridicat în onoarea lui Tib. Cl. Pompeianus ar putea proveni dintr-un *castellum*[135].

O altă construcţie romană mai este valul care apăra dinspre nord zona dintre lacurile Ialpug şi Catalabug, de fapt o continuare a limesului dintre Vadu lui Isac şi Bolgrad. Raportat la acesta, valul care delimitează spre nord şi totodată apără zona romană de la Ismail are aceleaşi dimensiuni impunătoare, fiind însă lipsit de bermă[136]. Acest detaliu de construcţie a fost folosit ca argument pentru a susţine ridicarea mai tîrzie a sectorului de val dintre lacurile Ialpug şi Catalabug, faţă de acela dintre Vadu lui Isac şi Bolgrad[137] sau chiar importanţa lui mai mică în sistemul de apărare roman de la nordul[138] Dunării de Jos. Totuşi, datarea lui în sec. IV[139] nu poate fi acceptată, chiar dacă acest sector de val a fost înălţat într-o etapă ceva mai tîrzie. În ceea ce ne priveşte, opinăm pentru datarea lui mult mai timpurie, încă din sec. II. Argumente pentru o datare precisă nu există încă. Singura descoperire importantă din zona valului este un mic tezaur compus din 6 monede de la Constantin I (306—337), 2 monede de la Constans (337—350) şi 1 monedă de la Constantin I Gallus (351—354), găsit în umplutura şanţului[140], care nu arată însă decît că valul a fost construit înainte de mijlocul sec. IV.

În spaţiile dintre lacurile Ialpug şi Catalabug au fost identificate numeroase aşezări din epoca romană, dintre care unele datează din secolele II—III (fig. 6). Două asemenea aşezări, aflate pe malul Dunării, nu departe de Bugeacul Ismailului, la Kotovskoe şi Staraja Nekrasovka, au fost datate pe baza amforelor în sec. II—III, restul ceramicii fiind apreciată ca aparţinînd culturii Cerneahov. De asemenea, cele două aşezări de la Vasilevka, în cuprinsul cărora a apărut şi ceramică lucrată cu mîna, precum şi aceea de la Bolgrad[141], în care s-au găsit fragmente de vase lucrate la roată din pastă fină, roşie, ar putea să aparţină populaţiei dacice din vremea ocupaţiei romane. Dealtfel, pe harta aşezărilor din epoca romană, în zona Ismail se găsesc 24 descoperiri[142]. În sfîrşit, o descoperire care ni se pare a fi deosebit de semnificativă este aşezarea de la Utkonosovka, în care au apărut resturi de construcţii de piatră[143].

În sectorul de nord al zonei Ismail a fost semnalată şi o necropolă sarmatică la Kriničnoe, cu morminte orientate N—S, plane sau introduse în tumuli mai vechi. Unele schelete au craniile deformate. Potrivit ritului funerar şi obiectelor din morminte (săbii, oglinzi, fibule, mărgele, vase de lut, fusaiole), necropola de la Kriničnoe poate fi datată în sec. III e.n.[144].

4. Zona Chilia

Între lacurile Catalabug şi Sasîc (Conduc), pe o suprafaţă de circa 1 600 km², se află ultima zonă de ocupaţie romană de la nordul Dunării de Jos. Dinspre nord, accesul la Dunăre era închis printr-un val care se sprijinea la est pe ţărmul lacului Sasîc, iar la vest pe valul amintit deja dintre Prut şi lacul Catalabug. Aşa cum s-a precizat anterior, sectorul de val dintre lacurile Catalabug şi Sasîc a fost ultima parte din limesul din sudul Moldovei construit de romani[145]. Concluzia a fost determinată de aspectul valului, cu dimensiuni mai modeste, fără bermă şi mai neglijent lucrat[146], la care s-ar putea adăuga şi adosarea lui la un val care deja existase, cel dintre rîul Prut şi lacul

134 Gh. I. Nastase, *op. cit.*, p. 147, 151.

135 N. Gostar, *op. cit.*, în *Apulum*, 7, 1968, p. 381.

136 R. Vulpe, *Vallum romain de la Bessarabie inférieure*, p. 96; idem, *op. cit.*, în *Actes du IXe Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines*, (1972) 1974, p. 275.

137 *Ibidem*, p. 275. Vezi şi P. Nicorescu, *op. cit.*, în *ARMSI*, 26, 1944, p. 510.

138 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 275.

139 *Ibidem*, p. 276; P. Nicorescu, *op. cit.*, p. 510.

140 G. B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.e.*, în *MIA*, 89, 1960, p. 72—73; idem, *Rimskie i rannevizantijskie monety na territorii Moldavskoj SSSR*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 180.

141 I. T. Černjakov, *op. cit.*, p. 200, fig. 1.

142 Vezi nota 129.

143 I. T. Černjakov, *op. cit.*, p. 200.

144 E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 35 şi urm., fig. 3, 2.

145 P. Nicorescu, *op. cit.*, p. 510. Vezi şi nota 136

146 Vezi nota precedentă.

Catalabug. Ridicarea acestui ultim sector de limes întărea apărarea întregii frontiere romane de la nordul Dunării de Jos, întrucît acum se puteau iniţia acţiuni conjugate ale detaşamentelor de uscat cu a celor din classis Flavia Moesica.

Zona Chilia este deocamdată cea mai săracă în descoperiri. Construcţii romane cu ziduri de piatră, inscripţii sau alte monumente nu s-au semnalat. Singurele descoperiri (fig. 6) se referă la resturi ceramice. Dintre acestea, aşezările de la Glubokoe şi Mirnoe, din care în afară de amfore mai provine ceramică lucrată cu mîna şi la roată[147], ar putea aparţine populaţiei autohtone din sec. II—III. Tot din aceeaşi vreme par să dateze şi aşezările de la Suvorovo, cu amfore romane din sec. II—III[148], precum şi acelea de la Vâlcioc şi Denisoe (Galileşti, Halileşti)[149]. Aceste aşezări, doar semnalate prin cercetări de suprafaţă, nu ne oferă totuşi decît informaţii vagi despre caracterul locuirii din zona Chilia.

La cele menţionate mai sus se pot adăuga şi cîteva morminte sarmatice descoperite la Glubokoe şi Neruşai. Scheletele, unele cu craniul deformat, au un inventar bogat (sabie, fibulă, clopoţel, mărgele, cercei, fusaiolă, vase lucrate cu mîna şi la roată, oase de animale) şi datează din sec. III e.n.[150].

Apărarea frontierei romane în zona Chilia nu putea fi asigurată numai de către valul amintit şi detaşamentele flotei dunărene care patrulau pe Dunăre. Doar prezenţa unei garnizoane permanente într-un *castellum* sau castru, întocmai ca la Barboşi şi Orlovka, putea asigura o apărare eficientă. La aceasta mai trebuie adăugat că chiar o garnizoană cu sediul pe Bugeacul Ismailului n-ar fi putut apăra şi zona Chilia, fiind mult prea depărtată de aceasta. Instalarea unor detaşamente romane în spaţiul dintre lacurile Catalabug şi Sasîc era cu atît mai necesară, cu cît elemente ostile imperiului ar fi putut să se infiltreze aici nu numai de pe uscat, ci şi de pe mare. Observaţiile făcute mai sus, la care adăugăm distanţa mare dintre lacurile Catalabug şi Sasîc, de circa 60 km, şi condiţiile concrete ale terenului, ne fac să presupunem chiar existenţa mai multor castele sau castre, în orice caz a cel puţin două, din care unul pe malul braţului Chilia, în sectorul oraşului de astăzi cu acelaşi nume, iar al doilea pe ţărmul mării, în preajma lacului Sasîc[151].

5. Zona Tyras

Antichităţile de la Tyras şi istoria acestui oraş, mai ales din perioada greacă, dar apoi şi din cea romană, au constituit obiectul unor preocupări încă din secolul trecut[152]. Primele săpături, de mică amploare, au fost iniţiate de către E.R. Štern în 1900, 1904 şi 1912[153]. Ele au fost continuate apoi cu unele întreruperi de către Warneke (1917)[154], P. Nicorescu (1919, 1927—1930, 1936)[155], A. Šachnazarov (1940)[156], L. D. Dmitrov (1945—1947, 1949—1950, 1953)[157], A. I. Fur-

---

147 I. T. Černjakov, *op. cit.*, p. 200, fig. 1.

148 *Ibidem*, p. 203, fig. 1.

149 Gh. I. Năstase, *op. cit.*, p. 146. Vezi şi nota 129.

150 E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p . 33 şi urm., fig. 3, 7.

151 *Ibidem*, p. 196; Gh. I. Năstase, *op. cit.*, p. 137—152.

152 P. Bekker, *Tiras i tirity*, în *Zap. Odess*, 2, 1850, p. 416—419; F. Brun, *O mestopoloženii Tirasa*, în *Zap. Odess.*, 3, 1853, p. 47—66. În 1877, Gr. Tocilescu studiază la Muzeul din Odesa inscripţii provenite de la Tyras (*Anal. Soc. Acad. Rom.*, sec. 1, 11, 1878, p. 45—46).

153 E. R. Štern, *O poslednich raskopkach v Akkermane*, în *Zap. Odess.* 23, 1901, p. 33 — 51; idem, *Raskopki v Akkermane letom 1912 g.*, în *Zap. Odess.*, 31, 1913, p. 92—101.

154 P. Nicorescu, *Scavi e scoperte a Tyras*, în *Ephem. Dacorom.*, 2, 1924, p. 383.

155 *Ibidem*, p. 378—415; idem, *Fouilles de Tyras*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 557—601; idem, *Garnizoana romană în sudul Basarabiei*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 217—225; idem, *O inscripţie a împăratului Traian găsită la Cetatea Albă*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 501—510.

156 A. I. Furmanskaja, *Rozkopki Tiri v 1958 r.*, în *ArchPam*, 11, 1962, p. 122.

157 *Ibidem*; L. D. Dmitrov, *Bilgorod-Dnistrovs'ka archeologična ekspedicija*, în *ArchPam*, 2, 1949, p. 39—52; idem, *Osnovni pidsumki Izmail'c'koi archeologičnoi ekspedicii 1949—50 rr.*, în *ArchPam*, 5, 1955, p. 111—123.

Catalabug. Ridicarea acestui ultim sector de limes întărea apărarea întregii frontiere romane de la nordul Dunării de Jos, întrucît acum se puteau iniţia acţiuni conjugate ale detaşamentelor de uscat cu a celor din classis Flavia Moesica.

Zona Chilia este deocamdată cea mai săracă în descoperiri. Construcţii romane cu ziduri de piatră, inscripţii sau alte monumente nu s-au semnalat. Singurele descoperiri (fig. 6) se referă la resturi ceramice. Dintre acestea, aşezările de la Glubokoe şi Mirnoe, din care în afară de amfore mai provine ceramică lucrată cu mîna şi la roată[147], ar putea aparţine populaţiei autohtone din sec. II—III. Tot din aceeaşi vreme par să dateze şi aşezările de la Suvorovo, cu amfore romane din sec. II—III[148], precum şi acelea de la Vâlcioc şi Denisoe (Galileşti, Halileşti)[149]. Aceste aşezări, doar semnalate prin cercetări de suprafaţă, nu ne oferă totuşi decît informaţii vagi despre caracterul locuirii din zona Chilia.

La cele menţionate mai sus se pot adăuga şi cîteva morminte sarmatice descoperite la Glubokoe şi Neruşai. Scheletele, unele cu craniul deformat, au un inventar bogat (sabie, fibulă, clopoţel, mărgele, cercei, fusaiolă, vase lucrate cu mîna şi la roată, oase de animale) şi datează din sec. III e.n.[150].

Apărarea frontierei romane în zona Chilia nu putea fi asigurată numai de către valul amintit şi detaşamentele flotei dunărene care patrulau pe Dunăre. Doar prezenţa unei garnizoane permanente într-un *castellum* sau castru, întocmai ca la Barboşi şi Orlovka, putea asigura o apărare eficientă. La aceasta mai trebuie adăugat că chiar o garnizoană cu sediul pe Bugeacul Ismailului n-ar fi putut apăra şi zona Chilia, fiind mult prea depărtată de aceasta. Instalarea unor detaşamente romane în spaţiul dintre lacurile Catalabug şi Sasîc era cu atît mai necesară, cu cît elemente ostile imperiului ar fi putut să se infiltreze aici nu numai de pe uscat, ci şi de pe mare. Observaţiile făcute mai sus, la care adăugăm distanţa mare dintre lacurile Catalabug şi Sasîc, de circa 60 km, şi condiţiile concrete ale terenului, ne fac să presupunem chiar existenţa mai multor castele sau castre, în orice caz a cel puţin două, din care unul pe malul braţului Chilia, în sectorul oraşului de astăzi cu acelaşi nume, iar al doilea pe ţărmul mării, în preajma lacului Sasîc[151].

5. Zona Tyras

Antichităţile de la Tyras şi istoria acestui oraş, mai ales din perioada greacă, dar apoi şi din cea romană, au constituit obiectul unor preocupări încă din secolul trecut[152]. Primele săpături, de mică amploare, au fost iniţiate de către E.R. Štern în 1900, 1904 şi 1912[153]. Ele au fost continuate apoi cu unele întreruperi de către Warneke (1917)[154], P. Nicorescu (1919, 1927—1930, 1936)[155], A. Šachnazarov (1940)[156], L. D. Dmitrov (1945—1947, 1949—1950, 1953)[157], A. I. Fur-

[147] I. T. Černjakov, *op. cit.*, p. 200, fig. 1.

[148] *Ibidem*, p. 203, fig. 1.

[149] Gh. I. Năstase, *op. cit.*, p. 146. Vezi şi nota 129.

[150] E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 33 şi urm., fig. 3, 7.

[151] *Ibidem*, p. 196; Gh. I. Năstase, *op. cit.*, p. 137—152.

[152] P. Bekker, *Tiras i tirity*, în *Zap. Odess*, 2, 1850, p. 416—419; F. Brun, *O mestopoloženii Tirasa*, în *Zap. Odess.*, 3, 1853, p. 47—66. În 1877, Gr. Tocilescu studiază la Muzeul din Odesa inscripţii provenite de la Tyras (*Anal. Soc. Acad. Rom.*, sec. 1, 11, 1878, p. 45—46).

[153] E. R. Štern, *O poslednich raskopkach v Akkermane*, în *Zap. Odess.* 23, 1901, p. 33—51; idem, *Raskopki v Akkermane letom 1912 g.*, în *Zap. Odess.*, 31, 1913, p. 92—101.

[154] P. Nicorescu, *Scavi e scoperte a Tyras*, în *Ephem. Dacorom.*, 2, 1924, p. 383.

[155] *Ibidem*, p. 378—415; idem, *Fouilles de Tyras*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 557—601; idem, *Garnizoana romană în sudul Basarabiei*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 217—225; idem, *O inscripţie a împăratului Traian găsită la Cetatea Albă*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 501—510.

[156] A. I. Furmanskaja, *Rozkopki Tiri v 1958 r.*, în *ArchPam*, 11, 1962, p. 122.

[157] *Ibidem*; L. D. Dmitrov, *Bilgorod-Dnistrovs'ka archeologična ekspedicija*, în *ArchPam*, 2, 1949, p. 39—52; idem, *Osnovni pidsumki Izmail'c'koi archeologičnoi ekspedicii 1949—50 rr.*, în *ArchPam*, 5, 1955, p. 111—123.

Catalabug. Ridicarea acestui ultim sector de limes întărea apărarea întregii frontiere romane de la nordul Dunării de Jos, întrucît acum se puteau iniţia acţiuni conjugate ale detaşamentelor de uscat cu a celor din classis Flavia Moesica.

Zona Chilia este deocamdată cea mai săracă în descoperiri. Construcţii romane cu ziduri de piatră, inscripţii sau alte monumente nu s-au semnalat. Singurele descoperiri (fig. 6) se referă la resturi ceramice. Dintre acestea, aşezările de la Glubokoe şi Mirnoe, din care în afară de amfore mai provine ceramică lucrată cu mîna şi la roată[147], ar putea aparţine populaţiei autohtone din sec. II—III. Tot din aceeaşi vreme par să dateze şi aşezările de la Suvorovo, cu amfore romane din sec. II—III[148], precum şi acelea de la Vâlcioc şi Denisoe (Galileşti, Halileşti)[149]. Aceste aşezări, doar semnalate prin cercetări de suprafaţă, nu ne oferă totuşi decît informaţii vagi despre caracterul locuirii din zona Chilia.

La cele menţionate mai sus se pot adăuga şi cîteva morminte sarmatice descoperite la Glubokoe şi Neruşai. Scheletele, unele cu craniul deformat, au un inventar bogat (sabie, fibulă, clopoţel, mărgele, cercei, fusaiolă, vase lucrate cu mîna şi la roată, oase de animale) şi datează din sec. III e.n.[150].

Apărarea frontierei romane în zona Chilia nu putea fi asigurată numai de către valul amintit şi detaşamentele flotei dunărene care patrulau pe Dunăre. Doar prezenţa unei garnizoane permanente într-un *castellum* sau castru, întocmai ca la Barboşi şi Orlovka, putea asigura o apărare eficientă. La aceasta mai trebuie adăugat că chiar o garnizoană cu sediul pe Bugeacul Ismailului n-ar fi putut apăra şi zona Chilia, fiind mult prea depărtată de aceasta. Instalarea unor detaşamente romane în spaţiul dintre lacurile Catalabug şi Sasîc era cu atît mai necesară, cu cît elemente ostile imperiului ar fi putut să se infiltreze aici nu numai de pe uscat, ci şi de pe mare. Observaţiile făcute mai sus, la care adăugăm distanţa mare dintre lacurile Catalabug şi Sasîc, de circa 60 km, şi condiţiile concrete ale terenului, ne fac să presupunem chiar existenţa mai multor castele sau castre, în orice caz a cel puţin două, din care unul pe malul braţului Chilia, în sectorul oraşului de astăzi cu acelaşi nume, iar al doilea pe ţărmul mării, în preajma lacului Sasîc[151].

5. Zona Tyras

Antichităţile de la Tyras şi istoria acestui oraş, mai ales din perioada greacă, dar apoi şi din cea romană, au constituit obiectul unor preocupări încă din secolul trecut[152]. Primele săpături, de mică amploare, au fost iniţiate de către E.R. Štern în 1900, 1904 şi 1912[153]. Ele au fost continuate apoi cu unele întreruperi de către Warneke (1917)[154], P. Nicorescu (1919, 1927—1930, 1936)[155], A. Šachnazarov (1940)[156], L. D. Dmitrov (1945—1947, 1949—1950, 1953)[157], A. I. Fur-

[147] I. T. Černjakov, *op. cit.*, p. 200, fig. 1.

[148] *Ibidem*, p. 203, fig. 1.

[149] Gh. I. Năstase, *op. cit.*, p. 146. Vezi şi nota 129.

[150] E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p . 33 şi urm., fig. 3, 7.

[151] *Ibidem*, p. 196; Gh. I. Năstase, *op. cit.*, p. 137—152.

[152] P. Bekker, *Tiras i tirity*, în *Zap. Odess*, 2, 1850, p. 416—419; F. Brun, *O mestopoloženii Tirasa*, în *Zap. Odess.*, 3, 1853, p. 47—66. În 1877, Gr. Tocilescu studiază la Muzeul din Odesa inscripţii provenite de la Tyras (*Anal. Soc. Acad. Rom.*, sec. 1, 11, 1878, p. 45—46).

[153] E. R. Štern, *O poslednich raskopkach v Akkermane*, în *Zap. Odess.* 23, 1901, p. 33 — 51; idem, *Raskopki v Akkermane letom 1912 g.*, în *Zap. Odess.*, 31, 1913, p. 92—101.

[154] P. Nicorescu, *Scavi e scoperte a Tyras*, în *Ephem. Dacorom.*, 2, 1924, p. 383.

[155] *Ibidem*, p. 378—415; idem, *Fouilles de Tyras*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 557—601; idem, *Garnizoana romană în sudul Basarabiei*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 217—225; idem, *O inscripţie a împăratului Traian găsită la Cetatea Albă*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 501—510.

[156] A. I. Furmanskaja, *Rozkopki Tiri v 1958 r.*, în *ArchPam*, 11, 1962, p. 122.

[157] *Ibidem*; L. D. Dmitrov, *Bilgorod-Dnistrovs'ka archeologična ekspedicija*, în *ArchPam*, 2, 1949, p. 39—52; idem, *Osnovni pidsumki Izmail'c'koi archeologičnoi ekspedicii 1949—50 rr.*, în *ArchPam*, 5, 1955, p. 111—123.

manskaja (1958—1962)[158], I. B. Klejman (1963, 1965—1968)[159], N. M. Kravčenko, V. M. Korpusova, S. D. Kryžickij și G. I. Krivolap (1969—1971)[160]. Studii mai importante asupra descoperirilor numismatice din epoca romană au publicat A. N. Zograf[161], A. I. Furmanskaja[162], V. A. Anochin, P. O. Karyškovskij și A. S. Kočievskij[163]. Printre celelalte contribuții la istoria romană a orașului Tyras trebuie menționate cu precădere cele ale lui V. V. Latyšev[164], E. Minns[165], M. Rostovtzeff[166] și în sfîrșit sinteza lui E. Diehl[167].

Informații precise asupra lucrărilor edilitare din perioada romană la Tyras au lipsit multă vreme. Abia prin cercetările mai sistematice făcute de A. I. Furmanskaja și apoi de I. B. Klejman s-a dezvelit o parte a zidului de incintă și s-a putut reconstitui planul unor asemenea edificii. Întocmai ca la Olbia, Apollonia sau Panticapeum, construcțiile orașului erau în terase; cele de pe terasa întîi aparțineau perioadei elenistice, iar cele de pe terasele a doua și a treia datau din epoca romană. Spre deosebire de construcțiile de pe terasa a doua, ridicate în sec. al II-lea și la începutul celui următor, acelea de pe terasa a treia datau de la mijlocul veacului al III-lea. Cu prilejul acelorași cercetări au fost dezvelite parțial și mai multe străzi, din care una (2,50 m lățime) paralelă cu țărmul limanului era prevăzută cu pavaj din lespezi de piatră și canal de scurgere. De o parte și de alta a străzii se înșiruiau case de piatră cu numeroase încăperi, unele adosate în etape mai tîrzii[168].

Într-un alt sector s-au dezvelit resturile unui edificiu singular (locuința V), situat probabil într-o mică piață publică, avînd doar o încăpere cu suprafața de circa 66 m². Inventarul ei cuprindea o mare cantitate de „ghimpi" de fier folosiți împotriva cavaleriei, precum și un număr mare de vîrfuri de lance. De asemenea, tot acolo se aflau peste 250 fragmente de țigle, din care 28 aveau ștampila C.I.C.<L.I. I. B. Klejman a făcut următoarea lectură: *C(aius), J(ulius ?), C(.......), centurio l(egionis), I (Italicae)*. Pe baza monedelor și a unor minuțioase observații stratigrafice s-a stabilit că această construcție a fost înălțată în al doilea deceniu al sec. III și a funcționat pînă la mijlocul aceluiași veac. Dimensiunile, amplasamentul, inventarul și cronologia edificiului, lectura proprie a ștampilelor de pe țigle, ca și analogiile cu Olbia, unde de asemenea lipsesc sau mai bine zis sînt încălcate regulile inginerești pentru construcțiile de apărare romane, l-au condus pe I. B. Klejman la interpretarea că această clădire a fost înălțată de soldații romani din Tyras aparținînd legiunii I Italica[169].

---

158 A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, p. 122—137; idem, *Archeologičini pam'jatki Tiri peršich stolit' našoi eri*, în *ArchKiev*, 10, 1957, p. 80—93; idem, *Antičnyi gorod Tira*, în vol. *Antičnye goroda*, Moscova, 1963; idem, *Issledovanie Tiry*, în *KS Odessa*, (1962) 1964, p. 56—63; idem, *Raskopki Tiry v 1962—1963 gg.*, în *Antičnaja Tira*, p. 5—19.

159 I. B. Klejman, *K voprosu o prebyvanii v Tire I Kilikijskoj kogorty*, în *KS Odessa*, (1963) 1965, p. 179—182; idem, *Raskopki pomeščenija veksilljacii I-go Italijskogo legiona v Tire*, în *Mat. Arch. Piv. Prič.*, 7, 1971, p. 229—238; idem, *Materialy iz keramičeskich kompleksov Tiry II—IV vv. n.e.*, în *Kratkie tezisy dokladov naučnoj konferencii „Antičnye goroda Severnogo Pričernomor'ja i varvarckij mir"*, Moscova, 1973, p. 18; idem, *K stratigraphii naplastovanij rimskogo vremeni v Tire*, în *Mat. Arch. Sev. Prič.*, 8, 1976, p. 109—119; idem, *Stratigraphija kul'turnogo sloja gorodišča Tiry-Belgoroda*, în *Antičnaja Tira*, p. 54—75.

160 P. O. Karyškovskij, *Epigrafičeskie pamjatniki Belgorod-Dnestrovskogo muzeja*, în *KS Odessa*, (1961) 1963, p. 107 și urm.; idem, *Iz istorii Tiry v I—II vv. n.e.*, în *Mat. Arch. Piv. Prič.*, 7, 1971, p. 149—158; N. M. Kravčenko, *Kompleks rims'kogo času z Tiri*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 4, (1969) 1972, p. 181—184; N. M. Kravčenko, V. M. Korpusova, *Dejaki risi material'noj kul'turi pizn'orims'koj Tiri*, în *ArchKiev*, 18, 1975, p. 20—42; G. I. Krivolap, *Pochovannja rims'kogo času z Tiri ta ii okolici*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 4, 1972, p. 185—190.

161 A. N. Zograf, *Antičnye monety*, (*MIA*, 16), 1951, p. 111—120.

162 A. I. Furmanskaja, *Klad monet iz raskopok Tiry 1958 g.*, în *Numizmatika i sfragistika*, 1, 1963, p. 76—86.

163 V. A. Anochin, *Klad monet načala III v. n.e. iz Tiry*, în *SCN*, 6, 1975, p. 63—67; P. O. Karyškovskij, A. S. Kočievskij, *Antičnye monety iz raskopok Tiry*, în *Antičnaja Tira*, p. 88—98.

164 V. V. Latyšev, *O Kalendarjach Ol'vii, Tiry i Chersonesa Tavričeskogo*, în *Pontika*, 1909.

165 E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913.

166 M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922.

167 Erich Diehl, *Tyras*, în *RE*, 7, 1943, 1849—1863. Pentru ultimele descoperiri de inscripții vezi P. O. Karyškovskij, *Novye tirasskie nadpisi*, în *Antičnaja Tira*, p. 76—88.

168 A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 10, 1957, p. 85—88, fig. 1 și 2; idem, *op. cit.*, în *ArchPam*, 11, 1962, p. 122 și urm., fig. 1—3; idem, *op. cit.*, în *KS Odessa*, 1, 1964, p. 57.

169 Toate datele referitoare la acest complex la I. B. Klejman, *op. cit.*, în *KS Odessa*, (1963) 1965, p. 179—182; idem, *op. cit.*, în *Mat. Arch. Piv. Prič.*, 7, 1971, p. 229—238, fig. 2.

Deasupra locuinței V au mai fost semnalate resturi dintr-o construcție ulterioară (locuința III), în care s-au găsit monede de la Iulia Domna, Valerianus și Gallienus[170]. Prin urmare, se aduce încă o confirmare arheologică referitoare la continuitatea orașului Tyras în a doua jumătate a sec. III e.n., pînă în vremea lui Gallienus.

Între celelalte descoperiri sînt de amintit cuptoarele de olărie și gropile de provizie[171].

Necropolele de la Tyras n-au fost cercetate. Recent doar a fost semnalată descoperirea unor morminte din sec. II—III, care ar putea să facă parte dintr-o necropolă mai întinsă[172].

Materialele arheologice rezultate din săpături sau descoperiri întîmplătoare cuprind uneori piese de o mare valoare. Alcătuind o bogată și variată colecție, ele permit astăzi incontestabile reconstituiri istorice. Ceramica ne oferă informații precise referitor la producția de olărie locală și despre relațiile comerciale cu alte centre romane. Cuptoarele de ars oale, deja menționate, confirmă o asemenea activitate meșteșugărească. Volumul acestei producții, gama de sortimente și aria în care produsele erau difuzate prin activitatea de schimb, rămîn deocamdată necunoscute. De asemenea, nu se pot preciza încă nici tipurile ceramice produse în atelierele din Tyras. Lipsind și o departajare cronologică mai exactă, nu vom înregistra aici decît global principalele categorii ceramice care au existat în perioada stăpînirii romane la Tyras, precum și concluziile mai importante care se impun.

Ceramica lucrată în atelierele locale este reprezentată prin cîteva tipuri de amfore și o varietate mare de căni, ulcioare, oale, castroane, cupe și alte forme, unele avînd la exterior ornamente în relief ori scurte inscripții, ștampile sau *graffiti* în limba greacă[173].

Într-un procent pe care nu-l putem deocamdată cît de cît preciza, la Tyras a fost descoperită și ceramică dacică, atît din categoria modelată cu mîna, cît și din aceea lucrată la roată[174], care nu poate fi explicată prin importuri, ci numai prin însăși prezența unei populații dacice. Locuirea autohtonă în orașul fondat de milesieni în sec. VII î.e.n. nu poate fi legată doar de momentele de conjunctură, cînd populația dacică a putut fi chiar mai numeroasă, ci de o permanență constantă, evidențiată deja cu prilejul cercetărilor de pînă acum[175].

Armele, uneltele, reprezentările privind viața religioasă (divinități, reliefuri cu scene de vînătoare), ca și diferite alte categorii de obiecte de uz casnic, de podoabă și de toaletă, lucrate din lut, piatră, os, sticlă, fier, bronz, argint și aur, doar semnalate în rapoartele preliminare și studii parțiale, completează informațiile asupra multor aspecte din viața orașului Tyras[176].

Un interes aparte îl prezintă cărămizile și țiglele romane cu ștampile, indicații precise asupra legiunilor din care făceau parte detașamentele staționate în orașul de pe malul de vest al Nistrului. Multe din acestea poartă ștampila LEGIO V M(ACEDONICA)[177] sau aceea a unei

---

170 *Ibidem*, p. 236, fig. 2.

171 A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 10, 1957, p. 85; idem. *op. cit.*, în *KS Odessa*, 1, (1962) 1964, p. 57—58.

172 G. I. Krivolap, *Pochovannja rims'kago času Tiri ta ii okolici*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 4, 1972, p. 185—187, fig. 1.

173 A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 10, 1957, p. 88 și urm., pl. I și II; idem, *op. cit.*, în *ArchPam*, 11, 1962, p. 130 și urm.; N. M. Kravčenko, V. M. Korpusova, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 18, 1975, p. 20—42, fig. 2—11; V. V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 11—16, 19, 82, nr. 672. Pentru ceramica fină vezi A. V. Gudkova, *Klassiphikacia seroglinjanoj stolovoj keramiki Tiry, 2—4 vv. n.e.*, în *Antičnaja Tira*, p. 99—115.

174 A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 10, 1957, p. 90—92, pl. III; N. M. Kravčenko, V. M. Korpusova, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 18, 1975, fig. 8, 3, 5, 7; 12, 13.

175 Situația este similară cu aceea din orașele grecești și romane din Dobrogea. Vezi ultimele comentarii la Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (secolele I—III e.n.)*, București, 1977.

176 P. Nicorescu, *op. cit.*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 595—601; A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *Arch Kiev*, 10, 1957, p. 84; idem, *op. cit.*, în *ArchPam*, 11, 1962, p. 126—127, fig. 10; idem, *op. cit.*, în *KS Odessa*, 1, (1962) 1964, p. 62—63; I. B. Klejman, *op. cit.*, în *Mat. Arch. Piv. Prič.*, 7, 1971, p. 233—235; N. M. Kravčenko, V. M. Korpusova, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 18, 1975, p. 40; S. Sanie, *Le diadème d'or de Tyras*, în *Dacia*, N. S., 23, 1979, p. 147—157; idem, *Diadema de aur de la Tyras*, în *ActaMN*, 16, 1979, p. 127—140.

177 P. Nicorescu, *op. cit.*, în *Ephem. Dacorom.*, 2, 1924, p. 412—413, fig. 73—74; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 217—218, fig. 1; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 501; Gr. Avachian, *Știri nouă din Tyras*, în *CNA*, 5, 1924, p. 20—21, nr. 41—43; A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *ArchPam*, 11, 1962, p. 127, fig. 9, 2.

întregi vexilații, cuprinzînd trupe din *legio V Macedonica*, *legio I Italica* și *legio XI Claudia*[178]. Aceste din urmă ștampile atestă că detașamentele din leg. I Italica și leg. XI Claudia au venit la Tyras și au participat la ridicarea unor edificii încă înainte de anii 167/168.

Dintre țiglele romane ar mai fi de menționat acelea purtînd ștampila *C.I.C.* < *L.I*, citită pînă acum în trei variante:

C(ohors) I C(ilicum) (centurio) I[179]
C(ohors) I Cl(audia) e[q(uitata)][180]
C(aius), I(ulius ?), C(..... ?), centurio L(egionis), I (Italica)[181].

Prin urmare, P. Nicorescu și D. Tudor au interpretat această ștampilă ca menționînd detașamente de trupe, iar I. B. Klejman ca nume al unui centurion din leg. I Italica. Lectura definitivă va putea fi asigurată după descoperirea și a altor materiale ajutătoare. Ceea ce ne permitem aici este numai observația că ștampila în discuție ar putea să reprezinte și numele unui producător de *tegulae*.

Foarte importante sînt descoperirile monetare, atît tezaurele, cît și cele răspîndite în complexe și depuneri arheologice. Orașul bătea monedă dintr-o perioadă mai veche[182]. În vremea lui Domitian, la Tyras se bate monedă obișnuit, avînd pe avers figura împăratului cu numele și titulatura. Emisiunile în onoarea lui Domitian ar putea fi considerate surprinzătoare, deoarece, așa cum se va vedea mai jos, orașul nu pare să fi fost la acea dată sub controlul efectiv al armatelor romane.

Orașul a bătut monedă, cu unele întreruperi, pînă în vremea lui Alexander Severus. Lipsesc emisiuni de pe vremea împăraților Nerva, Traian, Marcus Aurelius, Macrinus și Elagabal[183]. Mai surprinzătoare este absența emisiunilor de la Traian și Marcus Aurelius, care au avut perioade lungi de domnie, precum și numeroase inițiative pentru consolidarea stăpînirii romane în teritoriile din această parte a imperiului. Situația ar putea reflecta unele momente de conjunctură. Activitatea de batere a monedei se înviorează vizibil încă din vremea lui Septimius Severus, mai ales după anul 201, dată la care au fost reînnoite privilegiile vamale pentru cetățenii orașului Tyras[184].

Referitor la piesele monetare, deosebit de importantă este descoperirea în ultimul timp a unor monede din vremea împăraților Valerianus (253—260), Gallienus (253—268) și Claudius II Goticus (268—270)[185]. Asocierea lor cu un nivel foarte clar de construcții edilitare face dovada incontestabilă a continuării orașului și după anul 238, moment despre care s-a crezut multă vreme că reprezintă sfîrșitul vieții romane la Tyras.

Inscripțiile, deși nu prea numeroase, oferă date importante pentru istoria orașului. Cea mai veche dintre acestea, scrisă pe marmură, datează din vremea împăratului Traian (anii 116—117), cînd Q. Pompeius Falco, guvernatorul Moesiei Inferior, construiește un edificiu public la Tyras. La lucrările de construcție, conduse de centurionul Marcus Ennius Illadianus, au participat un detașament din legiunea V Macedonica împreună cu alte trupe auxiliare[186]. Aceasta este cea mai veche știre epigrafică despre prezența unei garnizoane romane la Tyras.

---

178 P. Nicorescu, *op. cit.*, în *Ephem. Dacorom.*, 2, 1924, p. 413, fig. 75; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 217—219, 224, fig. 2—5.

179 Idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 501, fig. 1.

180 D. Tudor, *Kilikijskaja kogorta v Maloj Skifii i Tavride*, în *Mat. Issl. Arch. Jugo-zap. SSSR i Rum. Narod. Resp.*, Chișinău, 1960, p. 241—258.

181 I. B. Klejman, *op. cit.*, în *KS Odessa*, (1963) 1165, p. 179—182; idem, *op. cit.*, în *Mat. Arch. Piv. Prič.*, 7, 1971, p. 237—238.

182 E. Minns, *op. cit.*, p. 447—449, pl. I.

183 A. N. Zograf, *op. cit.*, în *MIA*, 16, 1951, p. 111—120; V. A. Anochin, *op. cit.*, în *SCN*, 6, 1975, p. 63—67.

184 A. N. Zograf, *op. cit.*, p. 116. Vezi și compoziția celor două tezaure descoperite în 1950 și 1958 (V. A. Anochin, *op. cit.*, p. 63 și urm.), în care majoritatea monedelor sînt de la Septimius Severus, dar primele acumulări substanțiale provin de la Commodus.

185 A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *KS Odessa*, 1, (1962) 1964, p. 63; I. B. Klejman, *op. cit.*, p. 235; P. O. Karyškovskij, A. S. Kočievskij, *op. cit.*, în *Antičnaja Tira*, p. 88—98.

186 P. Nicorescu, *op. cit.*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 569—570, fig. 18; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 218; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 26, 1944, p. 502—504, fig. 2—3.

O altă inscripţie, de asemenea pe marmură, este dedicată lui Marcus Ennius Illadianus, centurion din legiunea V Macedonica, foarte probabil acelaşi menţionat şi în inscripţia precedentă. Monumentul a fost ridicat de către subalternii săi Cornelius Vitalis *(actuarius)*, Julius Iamblicus *(eques)*, Marcus Valerius *(valetudinarius ?)* şi alţii a căror nume nu s-au mai păstrat[187]. Dintre funcţiile enumerate reţinem pentru moment „actuarius", care presupune şi pe aceea de „susceptores", ambele făcînd dovada despre strîngerea unor dări în natură[188].

O altă inscripţie dedicată comandantului vexilaţiei din Tyras de către subalternii săi este şi aceea care menţionează numele centurionului Titus Trebius Fronto din legiunea V Macedonica[189] şi datează dintr-o perioadă cuprinsă între domnia lui Traian şi anii 167/168. Numele legiunii V Macedonica mai apare pe încă un fragment de inscripţie pe marmură[190].

Două inscripţii descoperite mai demult la Ciobruci şi Korotnoe, dar provenind de fapt de la Tyras, reţin atenţia pentru conţinutul lor deosebit de interesant.

Inscripţia de la Ciobruci, păstrată fragmentar, este un decret din anul 181, aducînd elogii lui Cocceius, prin activitatea căruia a fost cîştigată bunăvoinţa împăratului roman pentru oraşul Tyras. Decretul consemnează existenţa şi la această dată a adunării poporului, a sfatului oraşului şi a colegiului de arhonţi[191]. Importanţa monumentului constă atît în precizările referitoare la raporturile dintre stăpînirea romană şi oligarhia oraşului, cît şi în acelea cu privire la păstrarea unor vechi instituţii. Fireşte, aşa cum deja s-a arătat, aceste instituţii nu mai aveau în epoca romană aceeaşi sferă largă de activitate şi acelaşi conţinut democratic pe care le avuseseră în perioadele anterioare[192].

Inscripţia de la Korotnoe, datînd din anul 201, oferă alte informaţii cu privire la relaţiile dintre oraşul Tyras şi romani. Textul ei menţionează că cetăţenii oraşului vor fi scutiţi de taxe vamale, recăpătînd astfel un privilegiu pe care aceştia îl primiseră de foarte multă vreme[193], poate chiar încă înainte de ocupaţia romană propriu-zisă[194]. Dispoziţiile referitoare la scutirile de vamă sînt însoţite de o clauză, potrivit căreia străinii care vor primi în viitor cetăţenia oraşului nu vor putea beneficia de avantajele vamale decît numai dacă titlul de cetăţean al oraşului Tyras va fi confirmat de guvernatorul provinciei[195]. Prin urmare, ca şi în cazul altor oraşe greceşti de pe ţărmul pontic, Tyras îşi păstrase o anume autonomie internă, dar în fapt se afla sub autoritatea romană. Dealtfel, însăşi necesitatea de a reînnoi privilegiul vamal arată că romanii îl acordau sau îl retrăgeau în funcţie de natura raporturilor cu oligarhia oraşului.

Tot de la Tyras mai provin şi alte fragmente de inscripţii[196], al căror interes pentru istoria oraşului este însă mai redusă.

Destul de importante, deşi încă foarte puţin cunoscute, sînt şi descoperirile din regiunea litoralului Mării Negre, dintre lacul Sasîc şi limanul Nistrului (fig. 6), pe care la început am denumit-o drept zonă Tyras. Astfel, resturi dintr-o aşezare romană cu o mare abundenţă de fragmente de amfore, de cărămizi şi de ţigle au fost identificate pe ţărmul drept al limanului, la întîlnirea acestuia cu laguna Budacu[197]. O altă aşezare, la suprafaţa căreia s-au găsit ceramică, pietre şi cărămizi, se afla la cîţiva kilometri spre vest de prima[198]. Din zona acestor aşezări pro-

---

[187] Idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 219–220 ; fig. 7–8 ; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 502.

[188] O. Seek, *Actarius*, în *RE*, I, 1, p. 301–302.

[189] P. Nicorescu, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 219, 224, fig. 6 ; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 502.

[190] P. Nicorescu, *op. cit.*, în *Dacia*, 3–4, 1927–1932, p. 570, fig. 12 (Din aceleaşi săpături mai provin alte trei fragmente de inscripţii, datînd probabil din sec. II, p. 569, fig. 4 ; 5 ; 9) ; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 218 ; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 26, 1944, p. 502, nota 3.

[191] E. Minns, *op. cit.*, p. 466, 639, App. 3 (= IOSPE I, 2).

[192] Em. Condurachi, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 491–492.

[193] E. Minns, *op. cit.*, p. 446, 640, App. 4 (= IOSPE, I, 3).

[194] Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice şi sculpturale ale Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti*, 1, 1902, p. 231.

[195] Vezi nota 193.

[196] E. Minns, *op. cit.*, p. 446 ; P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, în *Antičnaja Tira*, p. 76–88.

[197] Gh. Năstase, *op. cit.*, p. 141–142.

[198] *Ibidem*, p. 143.

vine și bucata de cărămidă purtînd ștampila *leg(io) I Ital(ica)*, a cărei prezență aici ar putea fi pusă în legătură cu ridicarea vreunui turn de observație (turnul lui Neoptolem ?)[199]. Resturi de ceramică, țigle, cărămizi și conducte de apă din așezări romane au fost semnalate și la nord de Tyras, pe o distanță de circa 15 km[200]. Descoperirile menționate sînt un indiciu că ridicarea edificiilor și a fortificațiilor, ca și staționarea trupelor romane, nu s-au limitat doar la orașul Tyras, ci au cuprins și alte puncte de pe țărmul limanului și al Mării Negre.

În afară de cele deja amintite, au mai fost semnalate numeroase așezări, pe locul cărora s-au cules doar fragmente de amfore[201]. De asemenea, în cuprinsul altora (Starokozackoe, Kamyšovka și Nikolaevka-Novorossijskaja)[202] a mai fost adunată și ceramică lucrată cu mîna, ceea ce ar putea fi un indiciu al apartenenței lor dacice. Din păcate, materialele descoperite prin aceste investigații de suprafață n-au fost prezentate și în ilustrație, pentru a le putea stabili caracteristicile și apartenența culturală, ceea ce impune multă prudență în formularea aprecierilor.

În sfîrșit, dintre descoperirile care mai trebuie amintite aici sînt mormintele sarmatice de la Șaba, localitate situată la sud de orașul Tyras, pe malul limanului. Informațiile despre aceste morminte sînt destul de puține. Știm doar că au fost descoperite într-un tumul (probabil introduse ulterior !) și că din inventarul lor s-au păstrat două fibule[203], pe baza cărora pot fi datate la mijlocul sec. III.

Una din problemele cele mai discutate a fost aceea cu privire la perioada stăpînirii romane la Tyras. Multă vreme s-a presupus că romanii și-au instalat prima garnizoană militară încă din sec. I e.n. Schimbarea erei și folosirea calendarului roman în locul celui ionian în anul 65 e.n. a fost interpretată ca un efect al acțiunilor militare întreprinse la nordul Dunării de Tib. Plautius Aelianus[204], considerate a se fi petrecut prin anii 52—53 și a fi avut ca rezultat anexarea orașului Tyras la Moesia Inferior[205].

Adoptarea noului calendar nu poate fi socotită totuși drept o dovadă că orașul Tyras se afla deja sub puterea unei garnizoane militare romane. Faptul dezvăluie mai curînd cît de profundă era influența romană în orașele grecești de pe litoralul nordic al Mării Negre și cît de largă era sfera ei de acțiune. Emisiunile monetare cu portretul, numele și titulatura împăratului de la Roma, începînd cu perioada lui Domitian[206], arată neîndoielnic o autoritate foarte mare a imperiului în acest oraș nord-pontic din a doua jumătate a sec. I e.n. Deși nu se poate vorbi încă de o prezență militară romană permanentă la Tyras sau în celelalte orașe grecești de pe țărmul de nord al Mării Negre, unele acțiuni armate pe uscat sau pe mare par totuși să fi avut loc, de vreme ce Roma intervine cu succes mai întîi pentru a-și impune candidatul preferat pe tronul Regatului Bosporan, iar apoi pentru a ajuta pe locuitorii orașului Chersones împotriva sciților[207].

Cea mai veche dovadă despre staționarea unei garnizoane romane la Tyras rămîne inscripția din vremea împăratului Traian (anii 116—117), la care ar putea să se mai adauge eventual și cea dedicată centurionului Marcus Ennius Illadianus. Prin urmare, instalarea primei garnizoane la Tyras s-a făcut abia în vremea lui Traian, foarte probabil în aceleași împrejurări

---

[199] Strabon, VII, 306 ; A. Herrmann, în *RE*, 16, 2, 2 470 ; E. Diehl, în *RE*, 7, A, 1870 ; Gr. Avakian, *op. cit.*, în *CNA*, 5, 1924, p. 22 ; 6, 1925, p. 39 ; Gh. Năstase, *op. cit.*, p. 141. M. V. Agbunov, *K voprosu o lokalizacii bašni Neoptolema i Germonaktovoj derevni*, în *VDI*, 1978, 1, p. 112—123.

[200] Gh. Năstase, *op. cit.*, p. 144.

[201] I. T. Černjakov, *op. cit.*, în *MIA*, 139, 1967, p. 202—203, fig. 1.

[202] *Ibidem*, p. 199, fig. 1.

[203] A. K. Ambroz, *Fibuly juga evropejskoj časti SSSR II v. do n.e. — IV v.n.e.*, Moscova, 1966, p. 53, pl. 9, 18 ; 22,2 ; E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 35, 36, fig. 3, 1.

[204] Referitor la perioada, zona și caracterul acțiunilor lui Tib. Plautius Aelianus la nordul Dunării, vezi Em. Condurachi, *Tib. Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, în *SCIV*, 9, 1958, 1, p. 119—130 ; M. D. Pippidi ; *Tiberius Plautius Aelianus și frontiera Dunării de Jos în sec. I e.n.*, în *Contribuții*, p. 287—328.

[205] E. A Minns, *op. cit.*, p. 447, 469 ; Th. Mommsen, *op. cit.*, 5, 1921, p. 285 ; M. Fluss, în *RE*, 15, 2 377 ; Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale*, 1, 1902, p. 228 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 103, 733 ; idem, *Dacia*, 1937, p. 173 ; P. Nicorescu, *op. cit.*, în *Ephem. Dacorom.*, 2, 1924, p. 379, 413 ; idem, *op. cit.*, în *ARMSI*, s. 3, t. 19, 1937, p. 221 ; R. Vulpe, *Piroboridava*, 1931, p. 32—33 ; idem, *Histoire ancienne*, p. 123—124.

[206] A. N. Zograf, *op. cit.*, p. 115.

[207] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 296, 325.

în care se fortifică tot malul stîng al Dunării din sudul Moldovei sau la foarte scurt timp după aceea. Situarea oraşului Tyras drept *extra provinciam* în papirusul Hunt (anii 105—108) arată că la acea dată el nu era încă anexat la provincia Moesia Inferior. Prezenţa celor doi militari din *cohors I Hispanorum Veterana* la Tyras *(Tyrae in praesidio)* sugerează totuşi limpede că în acest oraş ar fi putut exista deja unele „detaşamente militare" [208]. Cît de numeroase erau aceste detaşamente, din cine erau formate şi ce misiuni aveau de îndeplinit în această primă etapă este greu de precizat.

Spre deosebire de sectorul Dunării, ca de exemplu la Barboşi şi Orlovka, unde instalarea detaşamentelor romane s-a făcut în urma luptelor crîncene cu populaţia dacică, intrarea trupelor romane în oraşul Tyras s-a petrecut probabil cu acordul oligarhiei greceşti de aici. După cum s-a arătat mai sus, la Tyras fuseseră create suficiente condiţii pentru o instalare paşnică a romanilor. Atitudinea de bunăvoinţă a autorităţii romane fusese anticipat cumpărată cu importante avantaje oferite de romani, mai ales pentru categoriile sociale bogate ale oraşului. Este foarte probabil că scutirile de taxe vamale pentru cetăţenii oraşului, reconfirmate prin decretul din anul 201, despre care se spune că datau de aşa multă vreme încît nu se mai ştia precis originea lor (de cînd anume fuseseră primite), să fi fost promulgate încă din etapa premergătoare instalării trupelor în oraş.

În timpul ocupaţiei romane, dezvoltarea economică a oraşului a cunoscut o înflorire substanţială. Revirimentul s-a datorat nu numai scutirilor de taxe vamale, ci mai ales condiţiilor de linişte şi de siguranţă oferite comerţului din tot bazinul pontic de noii stăpîni[209]. De asemenea, posibilităţile de extindere a legăturilor cu celelalte oraşe ale imperiului erau mult mai largi în noua conjunctură.

În ceea ce priveşte retragerea detaşamentelor romane de la Tyras, pe baza descoperirilor monetare s-a crezut multă vreme că acestea l-au părăsit în anul 238, ca urmare a atacurilor întreprinse de goţi[210]. Această opinie a fost în ultimul timp tot mai mult contrazisă de rezultatele cercetărilor arheologice, care au arătat limpede că descoperirile monetare nu încetează la Alexander Severus, ci continuă şi mai tîrziu, pe vremea împăraţilor Valerianus, Gallienus şi Claudius II Goticus, ba chiar şi mai tîrziu[211]. Dacă la descoperirile monetare se adaugă şi acel nivel de construcţii datat bine în deceniile al şaselea şi al şaptelea din sec. III[212], rezultă că retragerea trupelor, romane de la Tyras a avut loc în cadrul aceleiaşi mari acţiuni de realiniere a frontierei romane, adică în perioada Gallienus-Aurelian. Este adevărat, spre mijlocul sec. III, în vremea împăraţilor Gordian III — Filip Arabul, se constată şi la Tyras unele distrugeri, între care chiar a edificiului aparţinînd unui detaşament de militari romani[213], dar ele sînt urmate de noi construcţii. Aceste distrugeri atestă că în perioada la care ne referim au avut de suferit de fapt toate aşezările romane de pe malul stîng al Dunării de Jos, ca şi unele de pe litoralul pontic.

Sintetizînd principalele date referitoare la oraşul Tyras în epoca romană, am putea vorbi pentru început de o perioadă mai lungă de pătrundere a influenţelor romane, pregătitoare cuceririi, în care se pot distinge mai multe etape. Ultima, care ne interesează aici, cuprinde aproximativ intervalul de la Nero (marcat vizibil de adoptarea erei romane şi de acţiunile lui Tib. Plautius Aelianus la nordul Dunării de Jos) pînă la Traian şi se detaşează de etapele precedente printr-un grad mult sporit de intensitate a influenţei romane, ca şi printr-o sferă mai largă de manifestare a acesteia. De asemenea, mai trebuie adăugat că la Tyras influenţa romană era foarte activă datorită legăturilor strînse cu oraşele greceşti de pe coasta vestică a Mării Negre, aflate deja sub ocupa-

[208] *Ibidem*, p. 322—323.

[209] E. Diehl, în *RE*, 7, A, 1860.

[210] Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 286; E. A. Minns, *op. cit.*, p. 448; E. Diehl, în *RE*, 7, A, 1862; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 228; A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *KS Odessa*, 1, (1962) 1964, p. 63.

[211] *Ibidem*; idem, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 10, 1957, p. 84; I. B. Klejman, *op. cit.*, în *Mat. Arch. Piv. Prič.*, 7, 1971, p. 235. Pentru problema atacurilor întreprinse de goţi vezi şi D. M. Pippidi, *Cu privire la distrugerea Histriei de goţi în secolul al III-lea*, în *Contribuţii*, p. 464—480.

[212] I. B. Klejman, *op. cit.*, p. 235.

[213] *Ibidem*, p. 229—237; idem, *op. cit.*, în *KS Odessa*, (1963) 1965, p. 179—182.

ţia romană. Modelul relaţiilor cu romanii oferit de oraşe greceşti ca Histria şi Tomis, a căror prosperitate economică devine tot mai evidentă, au atras foarte repede şi oraşul Tyras în sfera lumii romane.

Stăpînirea romană propriu-zisă cunoaşte cîteva etape distincte. Prima cuprinde intervalul de la cucerire (în vremea lui Traian) şi pînă la Marcus Aurelius inclusiv. Ea s-ar suprapune în mare perioadei de staţionare la Tyras a detaşamentului din leg. V Macedonica. Inscripţiile păstrate se referă la ridicarea unor edificii publice sau sînt dedicaţii în onoarea comandanţilor de garnizoană (Marcus Ennius Illadianus şi Titus Trebius Fronto, centurioni din leg. V Macedonica). Activitatea de construcţie din această primă etapă a ocupaţiei romane este sugerată şi de numărul relativ mare de ţigle purtînd ştampila *leg(io) V Mac(edonica)*, la care se adaugă şi acelea cu numele tuturor trupelor din vexilaţie: *leg. V Macedonica, leg. I Italica* şi *leg. XI Claudia*. Referindu-se la depunerile arheologice şi resturile de construcţii din sec. II şi din prima jumătate a sec. III de pe terasa a doua, A. I. Furmanskaja sesizează existenţa a două faze[214], despre care însă nu ne dă amănunte cronologice mai precise. Tot ea constată că la sfîrşitul sec. I şi începutul sec. II are loc o evidentă înviorare economică a oraşului[215].

A doua etapă a stăpînirii romane la Tyras, cea mai înfloritoare, cuprinde intervalul de timp de la Commodus pînă la Alexander Severus. Activitatea de producţie şi comerţul capătă o amploare necunoscută pînă acum. Raporturile dintre romani şi oligarhia oraşului sînt dintre cele mai bune. Oraşul îşi păstrează vechile sale instituţii (adunarea poporului, sfatul oraşului şi colegiul de arhonţi), iar cetăţenii lui beneficiază de importante scutiri vamale. În schimb, oraşul recunoaşte puterea împăraţilor romani, cărora le dedică frecvent emisiuni monetare. Unele emisiuni sînt scoase şi în onoarea altor membri din familia imperială[216]. Hotărîrile organelor administrative, cel puţin unele din ele, au nevoie de confirmarea guvernatorului provinciei. De asemenea, populaţia este obligată la plata unor dări în natură . În oraş sînt ridicate noi edificii. Procesul de extindere a teritoriului său, sesizat în prima etapă, continuă şi acum. Construcţia acoperită cu ţigle purtînd ştampila *C.I.C.<L.I* a fost ridicată tocmai în această etapă.

În sfîrşit, cea de a treia etapă cuprinde intervalul de la Gordian III pînă la Gallienus-Aurelian. Atacurile populaţiilor din afara graniţelor imperiului produc distrugeri şi la Tyras. Activitatea de refacere nu va aduce oraşul la nivelul anterior, iar noile construcţii vor fi mai puţin solide. Depunerile arheologice sînt mai sărăcăcioase, monedele sînt rare, iar inscripţiile lipsesc deocamdată. Activitatea de producţie şi comerţul sînt mult stînjenite de atacurile continue şi nesiguranţa căilor de circulaţie de pe uscat şi mare. Ceramica dacică lucrată cu mîna se înmulţeşte, semn că oraşul mai primeşte un adaos de populaţie autohtonă[217]. Tot acum îşi fac apariţia unele morminte sarmatice în zonă[218], iar piese izolate (fragmente de oglindă cu tagma) sînt semnalate şi la Tyras[219]. Din acest punct de vedere, situaţia este foarte asemănătoare cu aceea de la Barboşi.

Spre deosebire de zonele Barboşi, Orlovka, Ismail şi Chilia, zona Tyras nu a mai fost delimitată şi protejată de un limes. Din acest punct de vedere, situaţia oraşului Tyras, care nu se mai afla în cuprinsul unui teritoriu roman propriu-zis, era foarte asemănătoare cu a celorlalte oraşe greceşti din zona nord-pontică anexate la Moesia Inferior, ca de exemplu Olbia. Situaţia lui nu se reducea la acela al unui cap de pod roman la vărsarea Nistrului în mare, de vreme ce şi alte puncte din zona oraşului erau amenajate pentru apărare. De-a lungul Nistrului, dar şi mai departe de acesta şi de ţărmul mării, existau alte aşezări mai mici, care formau toate la un loc o zonă compactă, în care viaţa romană se dezvoltă întocmai ca într-un teritoriu din lăuntrul imperiului. În felul acesta, fîşia de teritoriu roman de la nordul Dunării de Jos se continua în fapt pînă la Nistru şi chiar mai departe. Deşi nu se afla la adăpostul unui limes, zona trebuie să fi fost foarte sever supravegheată, întrucît numai prin astfel de măsuri se putea asigura liniştea aşezărilor şi a cir-

---

[214] A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *ArchPam*, 11, 1962, p. 126 şi urm.

[215] Idem, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 10, 1957, p. 93.

[216] A. N. Zograf, *op. cit.*, p. 116–119.

[217] A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *ArchPam*, 11, 1962, p. 134.

[218] Vezi nota 203.

[219] Vezi nota 217.

culaţiei pe sectorul de drum de mare importanţă economică şi strategică de la Barboşi spre Tyras. Dealtfel, oraşul trebuie să fi avut în stăpînire un anumit teritoriu din jur, întocmai ca Histria, Tomis sau Callatis. Întinderea exactă a acestui teritoriu şi natura proprietăţii sînt greu de stabilit, dar dacă se face o comparaţie cu posesiunile oraşelor greceşti dobrogene din acea vreme[220], s-ar putea presupune că acesta ar fi putut ajunge la o suprafaţă de aproximativ 100.000 ha (=1 000 km²).

Tyras ca centru de producţie este puţin cunoscut. Foarte probabil că au existat ateliere în care se practicau diferite meşteşuguri, produsele acestora fiind destinate nu numai localnicilor, ci şi populaţiilor din zone mai îndepărtate, atît din interiorul cît şi din afara imperiului. Singurele informaţii pe care le avem în prezent sînt cele privitoare la meşteşugul olăriei, în care se remarcă producţia foarte mare de amfore, folosite mai ales la păstrarea şi transportul vinurilor.

Un rol important în activitatea economică a oraşului l-au avut agricultura şi viticultura[221]. Drept mărturie stau şi emisiunile monetare de pe vremea împăraţilor Septimius Severus, Caracalla şi Alexander Severus, care au pe revers chipul Demetrei (zeiţa recoltelor) sau al lui Dionysos (zeul vinului şi al viţei de vie)[222]. Strîngerea unor dări în natură, în primul rînd a unor produse agroalimentare pentru întreţinerea trupelor, este încă o dovadă că la Tyras şi în zona din jur exista o categorie de producători agricoli.

Viaţa comercială a oraşului a cunoscut, mai ales pînă la Alexander Severus, o dezvoltare deosebită, aceasta fiind mult impulsionată printre altele de activitatea proprie de producţie, de scutirile vamale, de siguranţa instaurată de romani pe drumurile comerciale, de relativa linişte şi ordine din imperiu, ca şi de poziţia geografică foarte favorabilă ; pe de o parte, oraşul Tyras era un punct de tranzit între oraşele din Crimeea şi cele de pe litoralul vest-pontic[223], iar pe de altă parte un loc de întîlnire a uneia dintre cele mai importante artere comerciale de pe uscat, aceea de pe valea Nistrului, cu drumurile comerciale maritime din bazinul Mării Negre. La acestea se mai adaugă că Tyras se afla pe drumul care făcea legătura pe uscat între toate oraşele greceşti de pe litoralul vestic şi nordic al Mării Negre[224] şi de asemenea că o altă cale de comunicaţie de importanţă majoră, care pornea de la Aquincum şi trecea pe la Porolissum, pasul Oituz şi Barboşi, se oprea la Tyras[225]. Unele cercetări mai recente vin să arate că oraşul Tyras era legat prin Olbia şi de marele căi comerciale care duceau spre India şi China din Orientul Îndepărtat[226].

* * *

Descoperirile din cele cinci zone ale teritoriului roman din sudul Moldovei sînt inegale din punct de vedere al cantităţii şi calităţii lor. Mai numeroase sînt acelea de la Barboşi, Tyras şi într-o oarecare măsură de la Orlovka ; zonele Ismail şi Chilia n-au fost cercetate prin săpături, fapt pentru care situaţia lor poate fi analizată doar pe baza descoperirilor întîmplătoare şi a investigaţiilor de suprafaţă. Cu toate acestea, descoperirile de pînă acum se completează între ele şi permit în cele din urmă formularea unor aprecieri generale. Ele oferă în ansamblu imaginea unei dezvoltări unitare pe tot spaţiul stăpînit de romani. Chiar şi aşezarea din zona Ismail, prin cele două inscripţii descoperite în mod fortuit, face dovada că a cunoscut o viaţă romană la fel sau aproape la fel de intensă ca şi cele de la Barboşi sau Orlovka. Numai în zona Chilia lipsesc deocamdată monumente romane mai semnificative, cauza fiind înainte de toate stadiul total nesatisfăcător al cercetărilor de aici.

---

220 Teritoriul histrian a fost apreciat la circa 80 000—100 000 ha, cel tomitan la 100 000 ha, iar cel callatian la 60 000—80 000 ha. Al Suceveanu, *op. cit.*, p. 79, 87 şi 92.

221 A. I. Furmanskaja, *op. cit.*, în *ArchKiev*, 10, 1957, p. 93.

222 A. N. Zograf, *op. cit.*, p. 118—119.

223 E. Diehl, în *RE*, 7, A, 1861.

224 I. Mititelu, *Le bouclier de Dura-Europos*, în *BSNR*, 37, 1943, 91, p. 78 şi urm. ; D. M. Pippidi, *Contribuţii*, p. 324—325, n. 124.

225 V. Pârvan, *op. cit.*, în *ARMSI*, 36, 1913, p. 120 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne*, p. 167.

226 Z. Kádár, *Serica. Le rôle de la soie dans la vie économique et sociale de l'Empire romain*, în *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecinensis*, 3, 1967, p. 89—98 ; D. M. Pippidi, *Note de lectură. Despre un antic drum al mătăsii, mai puţin cunoscut*, în *StCl*, 10, 1968, p. 237—280 ; idem, *Contribuţii*, p. 328, şi n. 138.

O primă constatare ce trebuie făcută este aceea că prezența romană la nordul Dunării de Jos nu s-a limitat la cîteva capete de pod împlantate pe malul stîng al fluviului, ci că un întreg teritoriu din sudul Moldovei, de pe toată întinderea sa pînă la Nistru, de circa 200 km, a fost anexat la imperiu. Importanța unei astfel de anexiuni nu se referă numai la organizarea unui sistem de apărare unitar al frontierelor romane, ci mai ales la implicațiile acestui teritoriu în procesul de restructurare etnică a populației dacice de la est de Carpați.

O altă constatare ce se impune este aceea că extinderea provinciei Moesia Inferior la nordul Dunării de Jos la începutul sec. II a însemnat și cuprinderea acestui teritoriu într-un proces foarte intens de romanizare, similar spre exemplu celui din Dacia romană. În limitele acestui teritoriu, ce-i drept, nu prea mare ca întindere (în total aproximativ 5 500 km^2), se aflau castele, castre, turnuri de observație, sate, orașe (Tyras) și localități semiurbane. Din această ultimă categorie făcea parte așezarea civilă de la Barboși, dar foarte probabil și acelea din preajma castrelor (castelelor) de la Orlovka și Ismail. Toate acestea arată că viața romană s-a dezvoltat aici în formele ei clasice, la fel ca în oricare altă provincie a imperiului. Faptul că pînă acum n-au fost semnalate și temple nu poate fi o dovadă că acestea n-ar fi existat aici. Este foarte posibil ca prin săpăturile viitoare să fie dezvelite și astfel de edificii.

În ceea ce privește inscripțiile, se poate spune că numărul lor este suficient de mare pentru volumul cercetărilor de pînă acum.

În mod clar, descoperirile din teritoriul roman din sudul Moldovei atestă alături de romani, de la Barboși pînă la Tyras, prezența constantă a populației dacice, atît în așezările civile, cît și în castre. Nu același lucru se poate afirma despre elementele sarmatice, semnalate ca de obicei doar prin morminte izolate sau grupe mici de morminte. Un fapt ce trebuie reținut este acela că descoperirile sarmatice se datează destul de tîrziu, abia pe la mijlocul sec. III, foarte probabil din vremea și de după tulburările petrecute pe timpul împăraților Gordian III—Filip Arabul. Tot atunci se înregistrează și o pătrundere destul de consistentă de populație dacică dinspre nord. La Barboși, această populație dacică nou venită își construiește locuințe în preajma castelului, pe locul castrului abandonat de curînd.

Despre formele de organizare și statutul juridic al diferitelor localități din spațiul la care ne referim nu avem decît informații fragmentare. Este cert că acestea n-au fost aceleași în toată zona romană din sudul Moldovei. Astfel, orașul Tyras rămăsese cu o organizare tradițională tipică orașelor grecești, cu *adunarea poporului*, *sfatul orașului* și *colegiul de arhonți*, pe cînd la Barboși avem un *territorium* cu *ordo* și *quinquennalis*, adică o administrație de model roman. Diferențele existente în ceea ce privește instituțiile administrative nu au avut, după cît se pare, vreun rol important în desfășurarea procesului de romanizare, întrucît atît materialele arheologice, cît și cele epigrafice sînt în general unitare de la Barboși pînă la Tyras. Aceleași modificări treptate de nume de persoane, în sensul că locul celor grecești este luat de nume romane, se constată și la Barboși[227] și la Tyras[228].

Analiza descoperirilor arheologice de pe teritoriul roman din sudul Moldovei a arătat că în dezvoltarea fiecăreia din stațiunile cercetate mai stăruitor se pot stabili trei etape mai importante.

Prima etapă începe odată cu ocuparea teritoriului de către romani la începutul sec. II și durează pînă în vremea lui Marcus Aurelius. După o perioadă scurtă la început, în care se fac lucrări de fortificație provizorii, în mare grabă (castelele de pămînt de la Barboși), stăpînirea romană se impune cu autoritate. Trupele care asigură în principal apărarea teritoriului sînt detașamentele din legiunea V Macedonica, prezentă la Barboși, Orlovka, Tyras și probabil și în alte puncte. Este o perioadă cu o activitate susținută de construcții, în care se ridică mai multe castele și valul de apărare de la nord, în întregime sau oricum în cea mai mare parte a lui. De asemenea, în preajma castelelor iau ființă așezări civile, care devin importante centre de producție și de schimb.

---

[227] V. Pîrvan, *op. cit.*, în *ARMSI*, 36, 1913, p. 105.

[228] E. Diehl, în *RE*, 7, A, 1862.

Cea de a doua etapă a stăpînirii romane din Moldova începe aproximativ în vremea lui Marcus Aurelius şi se încheie în perioada Gordian III — Filip Arabul. Evenimentele din anii 170—171 au arătat că graniţele romane erau vulnerabile şi se impuneau noi măsuri de apărare. La Barboşi se construieşte un castru, cuprinzînd în perimetrul lui şi vechiul castel. Foarte probabil că măsuri similare au fost luate şi pentru alte zone din sudul Moldovei. După plecarea leg. V Macedonica, apărarea teritoriului era asigurată mai ales de detaşamente aparţinînd leg. I Italica.

Măsurile de apărare s-au dovedit a fi eficace şi timp de circa şase-şapte decenii societatea romană din sudul Moldovei a cunoscut o perioadă de linişte şi de mare înflorire. Aceasta este etapa de maximă prosperitate a aşezărilor romane. Se dezvoltă mult centrele de producţie, iar unele aşezări se află într-un evident proces de urbanizare. Activitatea comercială înregistrează o dezvoltare necunoscută pînă acum. Se întreţin legături cu teritoriile vecine imperiului, cu tot bazinul Mării Negre, precum şi cu zone mai îndepărtate. Acum, în perioada lui Septimius Severus, este adus din Asia Mică şi cunoscutul sarcofag de piatră, de mari dimensiuni, găsit la Barboşi. Circulaţia monetară este foarte intensă, iar emisiunile oraşului Tyras sînt de o frecvenţă neîntîlnită anterior.

Cea de a treia etapă a stăpînirii romane în sudul Moldovei începe în vremea împăraţilor Gordian III — Filip Arabul şi se încheie odată cu Gallienus-Aurelian. Atacurile diferitelor populaţii din răsăritul Europei către sfîrşitul primei jumătăţi a sec. III e.n., în cursul cărora carpii şi goţii dau cele mai puternice lovituri, au produs mari distrugeri atît aşezărilor civile cît şi fortificaţiilor din imperiu. Aceste evenimente sînt bine sesizate arheologic la Barboşi, unde au avut de suferit aşezarea civilă, castelul şi castrul, ultimul fiind chiar abandonat după această dată. Aceleaşi distrugeri sînt constatate şi la Tyras.

Construcţiile militare şi civile sînt refăcute destul de repede. Foarte posibil ca tocmai acum detaşamente din *classis Flavia Moesica* să fi fost detaşate la Barboşi şi Orlovka pentru a întări apărarea fortificaţiilor de pe malul stîng al Dunării. Viaţa îşi reia cursul normal. Totuşi, este de remarcat că lucrările de construcţie sînt mai modeste, că dezvoltarea economică nu mai cunoaşte aceeaşi prosperitate ca în etapa anterioară, iar emisiunile monetare de la Tyras întrerupte pe vremea lui Alexander Severus nu mai sînt reluate. Presiunile populaţiilor din afara graniţelor sînt tot mai mari, iar o parte din acestea reuşesc chiar să pătrundă şi să capete îngăduinţa de a se stabili în teritoriul roman, aşa cum rezultă foarte clar din descoperirile de la Barboşi. Evenimentele de la frontiere se desfăşoară în condiţiile unei crize generale a imperiului, fapt care va grăbi retragerea trupelor romane de la nordul Dunării de Jos în vremea împăraţilor Gallienus-Aurelian şi fortificarea mai cu grijă a malului drept al fluviului.

B. TERITORIUL DACIC AFLAT SUB SUPRAVEGHERE ROMANĂ

Teritoriul roman din sudul Moldovei, aşa cum s-a subliniat adesea, ocupa un loc deosebit în apărarea provinciei Moesia Inferior. În acelaşi timp, el avea o mare importanţă şi pentru apărarea frontierelor de răsărit ale provinciei Dacia. Ţinînd sub permanentă observaţie mişcările populaţiilor din regiunile de la est de Carpaţi, trupele romane staţionate la Barboşi, Orlovka sau Tyras puteau oricînd alerta şi la nevoie ajuta cu noi efective (staţionate în Moesia Inferior) garnizoanele din estul Daciei. Pentru a putea interveni în caz de nevoie, romanii trebuiau să stăpînească sau cel puţin să aibă sub supraveghere drumul de legătură dintre Barboşi şi Transilvania, de pe valea Siretului şi a Trotuşului. Pericolul dinspre sud era bineînţeles foarte redus, deoarece Muntenia şi sudul Moldovei fuseseră pacificate şi anexate la imperiu.

Probleme mai dificile de apărare se iveau pentru regiunea din stînga Siretului, acolo unde populaţiile rămase în afara frontierelor puteau oricînd organiza atacuri prin surprindere. Prin urmare, controlul roman trebuia extins şi pe o zonă de pe malul stîng al Siretului, cel puţin de la confluenţa cu Trotuşul pînă la Dunăre.

Situaţia de dependenţă faţă de romani a unui teritoriu din sudul Moldovei, deseori subliniată în literatura de specialitate[229], rezultă şi din *Geographia* lui Ptolemeu (sec. II), în care se menţionează că provincia romană Dacia se mărgineşte la răsărit cu Dunărea şi Siretul[230]. Acelaşi autor arăta că regiunea dintre Siret şi Nistru aparţine de Moesia Inferior[231]. Aceste informaţii nu se referă doar la teritoriul roman delimitat spre nord cu val şi şanţ de apărare pe linia Şerbeşti—Tuluceşti şi Vadu lui Isac—Tatarbunar, întrucît geograful antic avea în vedere spre exemplu şi zona dintre Carpaţi şi Siret, unde un asemenea limes nu a fost construit vreodată. Aşa cum s-a mai subliniat în unele lucrări anterioare, sensul informaţiilor transmise de Ptolemeu nu poate fi decît acela că o altă parte din sudul Moldovei, în afara celei anexate, se afla sub dependenţa provinciei Moesia Inferior.

Textele antice şi descoperirile arheologice nu ne dau amănunte pînă unde anume spre nord se exercita controlul roman în Moldova. În cursul războaielor cu dacii, romanii pătrunseseră destul de adînc în teritoriul Moldovei (vezi cap. II), dar ulterior ei şi-au restrîns zona de ocupaţie, prima dată chiar în vremea împăratului Traian, după terminarea ostilităţilor. Mai tîrziu, în timpul lui Hadrian, armatele romane au fost retrase din Muntenia şi parţial din sudul Moldovei, acestea devenind ţinuturi clientelare. Dacă stabilirea teritoriului încorporat la imperiu pînă în vremea lui Aurelian poate fi făcută cu toată certitudinea, pe baza aşezărilor romane şi a limesului care le apăra, regiunea adiacentă rămasă din timpul lui Hadrian numai ca ţinut clientelor este mult mai greu de precizat în stadiul actual de cercetare.

Traseul valurilor din sudul Moldovei ne oferă o sugestie cu totul interesantă privitoare la zona în care s-a exercitat controlul roman. Orientarea diferită a valurilor Ploscuţeni—Stoicani (cu şanţul spre sud) şi Vadu lui Isac—Tartarbunar (cu şanţul spre nord) arată indubitabil că ele au fost construite de populaţii diferite şi în momente deosebite. Ceea ce surprinde totuşi foarte mult este traseul acestor valuri, în care sectorul dintre Stoicani şi Ploscuţeni apare ca o continuare firească a aceluia dintre Tatarbunar şi Vadu lui Isac (fig. 3). Dealtfel, plecînd tocmai de la o astfel de constatare, ele au fost considerate multă vreme sectoare ale aceleiaşi fortificaţii. Chiar sesizînd orientarea diferită a valului Stoicani—Ploscuţeni, s-a trecut cu uşurinţă peste acest detaliu foarte important, menţinîndu-se opinia despre o singură fortificaţie, construită de romani, de la Ploscuţeni pînă la Tatarbunar[232].

Atribuirea celor două valuri sistemului defensiv roman din sudul Moldovei era sugerată şi motivată prin nevoia de a asigura protecţia drumului roman Tyras—Barboşi—Breţcu. Un amănunt semnificativ, care atestă în modul cel mai clar că cei care au marcat în teren valul Stoicani—Ploscuţeni au avut în vedere să asigure o zonă de securitate drumului roman de pe valea Siretului şi a Trotuşului, este acela că, ajuns la Nicoreşti, valul nu-şi mai continuă traseul către vest-nord-vest, spre malul Siretului, aşa cum ar fi fost logic, ci se îndreaptă mai întîi spre nord pînă ce depăşeşte confluenţa cu Trotuşul şi numai după aceea se apropie de rîul Siret (fig. 7). Rămîne aşadar, de formulat concluzia că linia pe care ultèrior s-a construit valul Stoicani—Ploscuţeni a fost marcat în teren fie de romani, fie de o populaţie care a trebuit să ţină seama de interesele acestora. Plecînd de la această constatare, se poate aprecia că cel puţin zona de la sud de valul Stoicani—Ploscuţeni, cuprinzînd în linii mari Cîmpia Siretului, se afla de la sfîrşitul războaielor daco-romane sub supravegherea romană. În cazul în care anexiunile făcute în vremea lui Traian ar fi fost păstrate şi mai tîrziu, romanii ar fi construit probabil şi sectorul de val Stoicani—Ploscuţeni, pe care l-ar fi amenajat bineînţeles cu şanţul spre nord (discuţiile referitoare la constructorii valului Stoicani—Ploscuţeni, ca şi la momentul cînd a fost ridicat, în subcapitolul următor).

---

229 V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 94—95, 119—123; Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 206; R. Vulpe, *Histoire ancienne*, p. 159, 174, ; idem, în *Istoria României*, I, 1960, p. 517—525; idem, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, în *Dacia*, N.S. 5, 1961, p. 377—393.

230 Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 1—2.

231 *Ibidem*, III, 10, 7—9.

232 C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien*, în *AEM*, 9, 1885, p. 224; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 119, fig. 13. Unele comentarii şi la R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 5—11.

Probleme mai dificile apar atunci cînd se încearcă stabilirea zonei clientelare romane în regiunea dintre Prut şi Nistru. Ipoteza pe care o avem în vedere este aceea că teritoriul la care ne referim cuprindea toată partea de şes — întocmai ca în spaţiul dintre Siret şi Prut, unde acesta includea Cîmpia Siretului — ajungînd pînă la linia de demarcaţie între regiunea de silvostepă şi aceea de pădure, acolo unde se afla situat în teren valul de pămînt Leova—Copanca (fig. 3).

Referitor la constructorii valului Leova—Copanca, al cărui traseu a făcut în trecut obiectul cîtorva investigaţii de suprafaţă, s-au formulat pînă acum mai multe opinii. Cum informaţiile scrise erau puţine şi neconcludente, iar săpături arheologice încă nu fuseseră efectuate, specialiştii au încercat să explice această fortificaţie în funcţie de unele evenimente istorice, atribuind-o diverselor populaţii, cum ar fi sciţi, bastarni, geţi, romani, goţi, avari, protobulgari sau tătari. Dintre toate aceste păreri, cele referitoare la romani şi goţi sînt singurele care mai pot rămîne în discuţie[233], fapt pentru care ne vom referi numai la acestea.

Ipoteza înălţării valului de către romani a fost sugerată iniţial de numele „Troian" sub care a fost cunoscut încă în epoca medievală. Ulterior, unii specialişti au acceptat aceeaşi opinie, dar n-au încercat să aducă şi argumentele necesare[234].

În prezent se cunoaşte că trupele romane au înaintat destul de departe spre nord, că au cucerit în cursul războaielor cu dacii o bună parte din Moldova, că planurile iniţiale de anexare au avut în vedere regiuni mult mai întinse decît cele rămase începînd cu Hadrian şi că o parte din teritoriile alipite de Traian au devenit ţinuturi clientelare în vremea urmaşului său. Prin urmare, o anexare a zonei de cîmpie din sudul Moldovei — un mare grînar de care romanii aveau deosebită nevoie — la provincia Moesia Inferior apare logică şi posibilă. În plus, fortificarea ei de către romani ar fi însemnat stăpînirea unei poziţii strategice cheie, care înainta departe în teritoriile barbare. Tocmai importanţa strategică şi economică a regiunii au determinat probabil şi ridicarea de urgenţă a unui val la limita de nord, conceput iniţial nu ca un limes de apărare cu castre, ci mai mult ca o demarcaţie de frontieră, la fel ca şi valurile Şerbeşti—Tuluceşti şi Vadu lui Isac—Tatarbunar.

Un cunoscut paragraf din Amm. Marcellinus ne menţionează că după ce şi-a fixat locul de tabără lîngă ţărmurile rîului Danastium (Nistru) şi „valea greutungilor", Athanaric l-a trimis pe Munderich împreună cu Lagariman şi alţi nobili pînă la miliarul al douăzecilea *(ad usque vicensimum lapidem)* să intercepteze înaintarea hunilor[235]. Aşadar, într-un punct nu prea îndepărtat de tabăra lui Athanaric, pe malul Nistrului, în anul 376 se mai afla acel *vicensimus lapis*, pe care îl puseseră cîndva romanii pe un drum public; el era cel de al douăzecilea miliar, ceea ce presupune că făcea parte dintr-o serie de asemenea pietre, numerotate după sistem roman, care indicau distanţa pe o şosea de-a lungul Nistrului.

Încercarea de a corecta textul lui Amm. Marcellinus, XXXI, 3, 5: *agere ut ungoru uallem*, pentru a ajunge la un *Greuthungorum vallo*[236], poate stimulată şi de existenţa unui val al lui Athanaric, a fost socotită total neîntemeiată de cei care au făcut ulterior critica textului, acceptîndu-se mai departe noţiunea de *Greuthungorum valle*[237]. Astfel, se anulează principalul şi de fapt singurul argument adus în favoarea existenţei unui val al greutungilor în secolul al IV-lea. Sugestia că valul ar fi servit pentru apărarea greutungilor, aflaţi în regiunea de stepă, împotriva tervingilor din zona de pădure, ni se pare a fi o mare exagerare şi imposibil de admis. Natura şi amploarea neînţelegerilor temporare dintre cele două populaţii gotice, aşa cum rezultă ele din diferite izvoare scrise, nu justifică o asemenea concluzie. Diferendele dintre greutungi şi tervingi menţionate de autorii antici se referă în primul rînd la dinastiile celor două ramuri gotice şi în general la diver-

---

233 R. Vulpe, *op. cit.*, în *Mat. Issl. Arch. Jugo-Zap. SSSR i RNR*, Chişinău, 1960, p. 266—268.

234 Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 206; E. Fabricius, *Limes*, în *RE*, 13, 1, 1926, 646; V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane*, p. 23—29; Fr. Altheim, *Die Soldatenkaiser*, 1939, p. 83; R. Vulpe, *Histoire ancienne*, p. 174.

235 Amm. Marcellinus, XXXI, 3, 5.

236 Cf. C. Uhlig, *Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogenannten Traianswälle*, în *PZ*, 19, 1928, 3—4, p. 223, R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 27, n. 4.

237 Fr. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, 1, Berlin, 1969, p. 352, n. 33; H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979, p. 77—78, n. 96.

sele grupări ale aristocrației tribale în cadrul confederației de triburi dominată de goți. Despre o separare cu frontiere fortificate între greutungi și tervingi nu poate fi vorba.

Miliarul amintit de Amm. Marcellinus indica fără îndoială un drum roman. Expresia *ad usque vicensimum lapidem* trebuie înțeleasă ca o referință la un obiect în teren, o piatră așezată pe un drum public[238] și nu cu sensul unei distanțe de 20 mile. Nesesizîndu-se acest aspect, s-a tras concluzia că Munderich a fost trimis spre est cale de 20 mile depărtare de malul Nistrului[239]. Precizarea lui Amm. Marcellinus că acesta era cel de al douăzecelea miliar este foarte importantă. Dacă numărătoarea a început, așa cum ni se pare firesc, de la orașul Tyras, localitatea cea mai importantă din regiune, atunci miliarul al douăzecelea ar trebui să fie la circa 30 km spre nord (mai exact 29,570 km; 1 milă = 1 478,50 m), undeva în zona satului Palanca. Cum avanpostul tervingilor se afla pe malul stîng al Nistrului, iar miliarul pe cel drept[240], rezultă că informația scriitorului antic trebuie înțeleasă în sensul că Munderich avea de supravegheat un sector al rîului, din dreptul miliarului al douăzecelea, unde se afla un vad prin care hunii ar fi putut să treacă.

Textul lui Amm. Marcellinus lasă să se înțeleagă că miliarul al douăzecelea se afla aproape de vadul prin care hunii au trecut Nistrul și de asemenea nu departe de tabăra lui Athanaric. Or, localizarea miliarului al douăzecelea în regiunea satului Palanca poate răspunde satisfăcător la ambele condiții. Într-adevăr, în zona acestei localități se află singurul vad de pe tot cursul inferior al Nistrului[241] pînă la Tighina (Bender), iar numele localității Palanca, însemnînd *palisadă* sau *loc întărit pentru apărare*, ar putea eventual păstra tradiția unui loc de tabără care a existat cîndva aici (tabăra lui Athanaric ?). În lumina acestor observații, tabăra fortificată de pe malul Nistrului ridicată de Athanaric ar trebui situată așadar mult mai la sud decît o localizează R. Vulpe[242].

Referitor la valul Leova—Copanca, admițînd chiar că Amm. Marcellinus se referea la „valul" și nu la „valea" greutungilor, nimic nu lasă să se înțeleagă că el ar fi fost de dată recentă în momentul relatării evenimentelor (a doua jumătate a secolului al IV-lea). Denumirea de „valul greutungilor" apare ca un reper topografic, ceea ce nu permite concluzia că ar fi fost și construit de greutungi. Dimpotrivă, el putea fi ridicat mai înainte, iar numele sub care l-a consemnat istoricul antic să fie dat de așezarea temporară a greutungilor în zona valului la o dată mai tîrzie.

Miliarul semnalat de Amm. Marcellinus dovedește că o parte din regiunea dintre Prut și Nistru, aflată la nord de orașul Tyras, fusese cîndva teritoriu roman. Limita spre nord nu putea fi decît valul Leova—Copanca. Spre această concluzie ne conduce și descoperirea unei așezări în preajma valului, la punctul „Movila Lată" de pe teritoriul satului Copanca, pe locul căreia s-au găsit fragmente de amfore, *cărămizi* și *țigle* din epoca romană[243]; ele confirmă prezența romanilor în zona valului cel puțin pentru o perioadă scurtă.

---

[238] Pe baza aceluiași text din Amm. Marcellinus, N. Gostar (*Situația Daciei după anul 271 e.n.*, în *AȘU Iași*, ser. 3, tom. 10, 1964, p. 63) deduce „existența între Prut și Nistru a unui drum mai vechi roman, folosit și în sec. IV".

[239] R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 46, H. Wolfram, *op. cit.*, p. 78, n. 96.

[240] Amm. Marcellinus (XXXI, 3, 6) relatează că hunii au trecut rîul Danastium numai după ce s-au furișat pe lîngă postul de supraveghere al tervingilor aflat sub comanda lui Munderich. Drumul cu miliarii trebuie presupus de-a lungul Nistrului, pe malul său drept, ca o cale firească de legătură a orașului Tyras cu regiunile de la nord. Vezi și nota 238.

[241] Prin acest vad trebuie să se fi făcut legătura între orașele Tyras și Olbia, pe un drum marcat cu miliarii. Înainte de a ajunge la vad se desprindea probabil și un alt drum, care urca de-a lungul malului drept al Nistrului.

[242] R. Vulpe (*Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 46, fig. 3) fixează tabăra lui Athanaric la punctul de întîlnire a valului Leova—Copanca cu Nistrul, pe motiv că acolo s-au constatat mai multe valuri perpendiculare unul pe altul, care ar sugera locuri de tabără. Este drept că la capătul estic, spre nord, au fost semnalate încă două sectoare de val. Primul, de circa 4 km, are direcția nord-sud și cade aproximativ perpendicular pe valul Leova—Copanca, fiind paralel cu pîrîul Botna. Cel de al doilea val este mai scurt, de aproape 2 km, și cade perpendicular pe primul val. Dispoziția în teren a acestor sectoare de val nu sugerează deloc amenajarea unor tabere, ci reprezintă o fortificație complimentară a valului principal Leova—Copanca.

[243] E. A. Rikman, *Pamjatniki*, p. 141.

Ocupația romană în zona la care ne referim a fost probabil de scurtă durată, de la sfîrșitul războaielor cu dacii și pînă în vremea lui Hadrian. Ulterior ea a fost transformată în ținut clientelar.

Ipoteza construirii valului de către goți sau de o ramură a acestora a fost propusă de C. Uhlig, iar apoi susținută de către R. Vulpe. Ambii autori observă aspectul mai puțin impunător al valului, ce nu dă impresia unui limes roman, fapt pentru care ei îl atribuie goților[244] sau greutungilor[245]. Constatarea este fără îndoială justă, dar dacă ținem seama de destinație, ca și de durata mică și împrejurările în care a fost construit, atunci ea nu poate fi hotărîtoare. Situația lui este asemănătoare, spre exemplu, și cu a sectorului de est al valului Vadu lui Isac-Tatarbunar (între lacurile Catalabug și Sasîc). De asemenea, obiecția că valul se găsea prea departe de linia Dunării ca să poată fi socotit roman este neîntemeiată, de vreme ce avem deja informația că romanii au înălțat unele construcții pînă în preajma lui.

Săpăturile arheologice în fosta zonă clientelară romană din sudul Moldovei sînt relativ puține, iar rezultatele în mare parte încă inedite. Așezarea de la Țifești[246] și necropolele de la Vîrtișcoi[247] și Pădureni[248], situate la vest de Siret, pot fi socotite cele mai reprezentative. La acestea se mai adaugă alte circa 10 descoperiri semnalate prin cercetări de suprafață. Șase asemenea descoperiri au fost identificate și pe malul stîng al Siretului; patru dintre ele într-o zonă apropiată fostei cetăți dacice de la Poiana[249], una la Liești pe malul stîng al Bîrladului, aproape de vărsarea lui în Siret și una la Schela, la circa 4 km de valul Șerbești—Tulucești[250]. Cronologia acestor descoperiri, făcută mai ales pe baza pieselor de inventar din necropolele de la Vîrtișcoi și Pădureni[251], permite să se aprecieze că perioada de maximă înflorire a culturii dacice din această zonă a fost către sfîrșitul sec. II și prima jumătate a sec. III.

Zona clientelară romană dintre Prut și Nistru este foarte puțin cunoscută din punct de vedere arheologic. În afară de așezarea de la Copanca, deja menționată, din păcate necercetată încă prin săpături, doar puține alte așezări mai pot fi atribuite secolelor II—III. O oarecare certitudine ar fi pentru așezarea de la Cocoara I, în care a fost găsită o fibulă de bronz din sec. II—III[252]. Cercetări de suprafață s-au făcut, dar cele mai multe descoperiri au fost datate în secolele II—IV și atribuite culturii Černjachov[253]. Neavînd la dispoziție ilustrația corespunzătoare și nici măcar o descriere mai detaliată, nu putem face o separare a materialelor din sec. II—III de acelea din sec. IV. Ne permitem totuși observația că ar fi posibil ca unele din aceste așezări, despre inventarul cărora se menționează că ar conține o cantitate mare de ceramică lucrată cu mîna, să aparțină de fapt culturii dacice din sec. II—III, pentru care este caracteristic tocmai un procentaj mare din această specie ceramică.

O altă categorie de descoperiri arheologice o reprezintă mormintele sarmatice, apărute izolat, sau în grupe mici, mai ales în spațiul dintre Prut și cursul mijlociu al rîului Cogîlnic[254]. Demn de remarcat este faptul că cea mai mare parte a mormintelor sarmatice din această zonă sînt de la sfîrșitul sec. II și din prima jumătate a sec. III; doar mormintele de la Zărnești[255] pot fi datate cu siguranță în sec. II.

---

244 C. Uhlig, *op. cit.*, p. 244.

245 R. Vulpe, *op. cit.*, în *Mat. Issl. Arch. Jugo-Zap. SSSR i RNR*, 1960, p. 259—278.

246 S. Morintz și N. Harțuchi, *Săpăturile de la Țifești*, în *Materiale*, 8, 1962, p. 521—526.

247 Gr. Anițescu, *Antichitățile de la stațiunea Vîrtișcoi*, în *AArch.*, 1929, 3, p. 14—21; I. Neagu, *Stațiunea barbară de la Vîrtișcoi*, în *AArch*, 1930, 5—6, 45—51.

248 S. Morintz și Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 487—495; Gh. Bichir, *Noi contribuții la cunoașterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 676.

249 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, pl. I; idem, *Carpi*, 2, pl.I.

250 M. Brudiu, *O amforă cu ulei de măsline din sec. II—III e.n. descoperită la Schela, jud. Galați*, în *Muzeul Național*, 3, 1976, p. 159—163.

251 Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 147—148; idem, *Carpi*, 1, p. 137.

252 E. A. Rikman, *Pamjatniki*, p. 53.

253 *Ibidem*, p. 32—148; idem, *Etničeskaja istorija*, p. 71 și urm. Datarea unora din așezări în sec. II—III e.n. este totuși sigură, așa cum rezultă din A. O. Dobroljubskij și A. G. Zaginajlo, *op. cit.*, în *Archeologičeskie i archeographičeskie issledovanija na territorii Južnoj Ukrainy*, Kiev—Odesa, 1976, p. 108.

254 Idem, *Pamjatniki*, p. 14—22, 26—31, fig. 1; Gh. Bichir, *Les Sarmates au Bas Danube*, în *Dacia*, N. S. 21, 1977, pl. I.

255 *Ibidem*, p. 27, fig. 12.

* * *

Cercetările arheologice făcute pînă acum, oricît de puţine şi de inegal repartizate, atestă totuşi un fapt esenţial şi anume că zona clientelară n-a fost părăsită de populaţia autohtonă după războaiele daco-romane. Şi aici, ca peste tot în regiunile cu populaţie dacică, înregistrăm doar încetarea aşezărilor fortificate[256]. Aşezările nefortificate, ca şi necropolele, arată o evoluţie neîntreruptă a societăţii locale, aflată într-un contact permanent cu civilizaţia romană. Se pare că dezvoltarea cea mai accentuată o cunosc aşezările din zona Siretului, fapt ce ar putea fi explicat eventual şi prin apropierea de drumul roman de la Barboşi spre Transilvania.

Infiltrările sarmaţilor nomazi, mai ales în zona clientelară de la vest de Prut, sînt puţine şi destul de tîrzii. La fel şi în spaţiul dintre Prut şi Cogîlnic, deşi ceva mai numeroase, mormintele sarmatice nu formează cimitire întinse. Şi aici ele se datează aproape în totalitate la sfîrşitul sec. II şi în prima jumătate a sec. III e.n.

Situaţia de zonă clientelară s-a menţinut în linii generale atît cît a durat şi stăpînirea romană în sudul Moldovei. În această lungă perioadă, raporturile dintre romani şi băştinaşi n-au rămas aceleaşi, ci au suferit treptat unele modificări. Într-o primă etapă, de la cucerire şi pînă la Hadrian, zona a fost de fapt sub ocupaţia romană. Totuşi, regimul de ocupaţie pare să nu fi fost aici identic celui din Muntenia, spre exemplu, unde el s-a materializat şi prin construcţia de castre (Drajna de Sus[257], Mălăeşti[258], Tîrgşor)[259]. În sudul Moldovei, eforturile romane au fost concentrate spre a întări linia de fortificaţie de pe malul stîng al Dunării. În restul teritoriului, lucrările de construcţie sînt mult mai reduse, limitîndu-se la amenajarea valului Leova—Copanca şi a drumului de pe valea Nistrului, precum şi eventual la ridicarea unor turnuri de pază (?) în zona valului, aşa cum ar putea să indice descoperirile de cărămizi şi ţigle de la Copanca[260].

Odată cu transformarea zonei de ocupaţie în ţinut clientelar, s-au schimbat parţial şi relaţiile dintre romani şi băştinaşi. Chiar dacă romanii mai încasau un anumit tribut (grîne, vite şi alte produse) şi mai făceau unele recrutări în comunităţile săteşti[261], cărora le impuneau şi o „alianţă obligatorie", acestea rămîneau cu o largă autonomie şi o organizare proprie. Descoperirile arheologice făcute pînă acum permit observaţia potrivit căreia cultura materială a populaţiei băştinaşe din zona clientelară romană din sudul Moldovei era mult mai apropiată de cea a dacilor liberi din centrul Moldovei decît de civilizaţia romană, ceea ce ar putea să reflecte gradul destul de ridicat al acestei autonomii. Dar cercetările viitoare vor aduce multe noutăţi şi este foarte probabil că ele vor modifica aprecierile pe care le putem face acum.

Autoritatea romană în zona clientelară s-a impus în funcţie de situaţia generală a imperiului, care a cunoscut unele perioade de înflorire şi altele de criză. Spre exemplu, ea a fost mai puternică în primele două etape (de la cucerire pînă în vremea împăraţilor Gordian III — Filip Arabul) şi mai redusă în cea de a treia (de la Gordian III — Filip Arabul pînă în anul 275). Pe de altă parte, este de bănuit că autoritatea romană nu s-a manifestat la fel în toată zona clientelară. Dacă spaţiul dintre Prut şi Carpaţi trebuia păstrat obligatoriu, pentru securitatea drumului de pe valea Siretului şi a Trotuşului, pe toată durata stăpînirii provinciei Dacia, regiunea dintre Prut şi Nistru, care ridica probleme de apărare mai complicate, a putut fi abandonată mai repede, eventual în cursul evenimentelor din vremea lui Gordian III sau Filip Arabul. Desigur, aceste ipoteze urmează a fi verificate prin cercetările viitoare, înainte de toate prin săpături arheologice în întreaga zonă clientelară, cu o întindere de peste 20 000 km^2.

---

256 M. Florescu, *Mîndăstioara*, în *DIVR*, p. 396—397.

257 Gh. Ştefan, *Le camp romain de Drajna-de-Sus*, în *Dacia*, 11—12, 1945—1947, p. 115—144.

258 *Ibidem*, p. 142; R. Vulpe, în *Istoria Romîniei*, p. 520, 521, 524.

259 Gh. Diaconu, *Tîrgşoru Vechi*, în *DIVR*, p. 574—575.

260 Vezi nota 243.

261 Gr. Florescu, *op. cit.*, în *SCIV*, 2, 1951, 2, p. 131—134.

C. TERITORIUL DACIC LIBER

Regiunea rămasă în stăpînirea populaţiei dacice a fost inegal cercetată. Primele săpături cu rezultate spectaculoase au fost acelea de la Lipiţa (1889—1890), prin care s-au adus contribuţii substanţiale la cunoaşterea populaţiei dacice din zona Nistrului superior. Monografia publicată în 1932 rămîne şi astăzi o carte de referinţă[262]. Pe lîngă unele articole şi studii publicate în anii care au urmat, trebuie consemnată şi cea de a doua monografie cu privire la aceeaşi grupă de descoperiri, apărută în 1975[263]. Cele două lucrări se completează în mod fericit, întrucît prima se referă la descoperiri de morminte, iar ultima tratează în special aşezările.

Cîteva decenii mai tîrziu, o nouă serie de descoperiri începea la Vîrteşcoiu[264] şi Poieneşti[265], adică în sudul şi în centrul Moldovei. Cele dintîi cercetări de amploare în această zonă au fost făcute la Poieneşti[266], iar apoi la Moldoveni[267], Pădureni[268], Văleni[269], Poiana-Dulceşti[270] şi Gălăneşti[271].

În ultimii ani, în spaţiul rămas între grupele Poieneşti şi Lipiţa au mai fost făcute alte cîteva descoperiri importante, între care amintim pe acelea de la Şcheia (Suceava)[272], Băiceni[273], Cucorăni[274] şi Zvorîştea[275], prin care s-au adus puncte de referinţă esenţiale aproape pentru toată cultura dacică de la est de Carpaţi, de la Dunăre şi Marea Neagră şi pînă pe Nistrul superior. Totuşi, un spaţiu destul de mare, cuprinzînd Cîmpia Moldovei şi o întinsă regiune dintre Prut şi Nistru, rămîne în continuare mai puţin cunoscut. Descoperirile dacice din acest spaţiu au fost doar semnalate, spre exemplu la Mărcăuţi, Cosouci şi Novo—Troickoe[276], şi din acest motiv sînt greu de caracterizat în raport cu grupele Poieneşti, Lipiţa sau Zvorîştea.

* * *

Limitele teritoriului dacic liber la est de Carpaţi în secolele II—III e.n. pot fi stabilite în general cu suficientă siguranţă, cu toate că cercetările viitoare vor mai putea aduce unele precizări de amănunt.

La vest, în mod firesc trebuie să atribuim dacilor liberi tot lanţul muntos, chiar dacă nu a fost locuit decît parţial de băştinaşi, mai mult prin sălaşuri sezoniere. Neputînd controla şi stăpîni efectiv munţii, romanii au trebuit să-i lase dacilor, care le cunoşteau toate căile de acces şi ascunzişurile. Dacă populaţia de pe versantul de vest gravita anterior în chip firesc către regiunea din interiorul arcului carpatic, după constituirea provinciei romane Dacia ea şi-a intensificat legăturile şi cu dacii liberi din Moldova.

În noua situaţie creată, populaţia băştinaşă din regiunea muntoasă, alcătuită mai ales din păstori, va avea un rol intermediar şi va constitui o punte de legătură între dacii din Transilvania, supuşi unui proces rapid de romanizare şi dacii liberi de la est de Carpaţi. Legăturile dintre populaţia de pe cele două versante ale Carpaţilor Orientali nu s-au stabilit numai prin

---

262 M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce Wschodniej*, Lvov, 1932.

263 V.M. Cigilik, *Naselennja verchn'ogo Podnistrov'ja peršich stolit' našoi eri (Plemena lipic'koi kul'turi)*, Kiev, 1975. Tot aici şi întreaga bibliografie mai veche şi mai nouă a problemei.

264 Vezi nota 247.

265 C. Cihodaru, *Contribuţii pentru fixarea unei hărţi preistorice a Daciei (Staţiuni preistorice în judeţul Vaslui)*, în *AArch*, 1931—1932, 7—8, p. 50—53; idem, *Poieneşti—Tamasidava (O aşezare carpică în Moldova centrală)*, în *AArch*, 1937—1938, 13—14, p. 46 şi urm.

266 R. Vulpe, *Poieneşti*, p. 466 şi urm.

267 I. Antonescu, *Săpăturile de la Gabăra—Porceşti*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 473—485; idem, *Săpăturile arheologice de la Gabăra*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 449—457.

268 Vezi cap. I, nota 23.

269 Vezi cap. I, nota 19.

270 Gh. Bichir, *Şantierul arheologic Poiana—Dulceşti, jud. Neamţ (1961 — 1970)*, în *Materiale*, 10, 1973, p. 97—105.

271 Vezi cap. I, nota 20.

272 Gr. Foit, *Aşezarea dacică de la Siliştea Şcheii (sec. II—III e.n.)*, în *Studii şi materiale. Istorie*, Suceava, 1969, p. 23—36; idem, *Siliştea Şcheii—Suceava*, în *Materiale*, 9, 1970, p. 390—399.

273 Săpături 1963—1968, Ion Ioniţă.

274 Vezi cap. I, nota 24.

275 Vezi cap. I, nota 25.

276 E. A. Rikman, *Pamjatniki*, p. 22—24, 67, 130—131.

trecătorile principale şi de mare importanţă, ci ele s-au realizat şi prin cele mai neînsemnate poteci pe care localnicii le-au cunoscut dintotdeauna. Munţii, cu ascunzişurile lor, departe de a fi constituit o barieră, favorizau aceste legături, dînd băştinaşilor libertate de mişcare în ambele sensuri. Aşadar, zona muntoasă pînă în preajma *limes*-ului[277] trebuie atribuită dacilor liberi, chiar dacă pădurile de pe versantul transilvan vor fi fost parţial, temporar sau măcar incidental exploatate şi de romani.

Limita nordică a teritoriului dacic este marcată de descoperirile de tip Lipiţa, care ajung pe malul stîng al Nistrului superior, pînă aproape de Lvov[278]. Spre est, zona stăpînită de dacii liberi se întindea pînă la Nistru[279].

Graniţa spre sud era aceea deja menţionată ca limită de nord pentru zona clientelară, adică valea Trotuşului, valul Ploscuţeni—Stoicani, rîul Prut (între Stoicani şi Leova) şi în sfîrşit valul Leova—Copanca. Este foarte posibil ca frontiera fixată la sfîrşitul războaielor daco-romane să fi suferit unele schimbări, cum ar fi spre exemplu sectorul dintre Prut şi Nistru, care într-o etapă ceva mai tîrzie putea coborî mai la sud.

Sectorul de graniţă asupra căruia dorim să stăruim mai mult este acela reprezentat de valul Stoicani—Ploscuţeni. Prin dimensiunile sale, valul a atras atenţia localnicilor încă de multă vreme, care l-au denumit „Troian". Informaţii asupra valului apar în documentele medievale, la cronicari şi în hărţile din epoca modernă[280]. Primele cercetări de teren au fost făcute de C. Schuchhardt, care, deşi a constatat că valul avea şanţul spre sud, l-a atribuit romanilor[281]. E. Fabricius a sesizat cel dintîi contradicţia şi s-a îndoit de apartenenţa romană a valului[282]. La fel mai tîrziu şi C. Uhlig[283].

În anii 1948, 1949 şi în 1951, după cercetări insistente de-a lungul valului, R. Vulpe îi corectează traseul în sectorul de est şi execută un sondaj, prin care stabileşte definitiv situarea şanţului spre sud şi prin aceasta că fortificaţia nu poate fi romană[284]. Foarte recent, unele corecturi la traseul dintre Stoicani şi Cudalbi ale aceluiaşi val au fost făcute de M. Brudiu[285].

Dorind să stabilească autorii şi data fortificaţiei, R. Vulpe apelează la cunoscutul paragraf din opera lui Amm. Marcellinus (XXXI, 3, 4 — 8) referitor la evenimentele ce au avut loc în spaţiul dintre Siret şi Nistru în timpul înaintării hunilor spre Dunărea de Jos: 4. *Aflînd de cele întîmplate astfel peste aşteptările sale, şeful thervingilor, Athanarich... făcea încercări să rămînă pe loc, cu gîndul de a se ridica cu toate puterile, dacă va fi şi el atacat ca ceilalţi.* 5. *Apoi, măsurînd la timp potrivit, loc de tabără lîngă ţărmurile rîului Danastium şi valul greuthungilor, a trimis pe Munderich, mai tîrziu comandant al frontierei din Arabia, împreună cu Lagariman şi alţi nobili pînă la miliarul al douăzecelea pentru a pîndi sosirea duşmanilor, iar el însuşi, netulburat de nimeni, făcea în acest timp pregătiri de război.* 6. *Dar lucrurile s-au petrecut cu totul altfel decît socotea el. Căci hunii cum sînt ei iscusiţi în presupuneri, avînd bănuiala că grosul oştirii se află ceva mai departe, s-au strecurat pe lîngă cei din faţa ochilor lor şi adunîndu-se în linişte, deoarece nu li se împotrivea nimeni, pe cînd ieşea luna din nori, au trecut rîul prin vad, în locul cel mai potrivit, de teamă ca vreo iscoadă trimisă înainte să nu-i înfricoşeze pe cei care se aflau în treabă mai încolo, apoi au izbit cu o lovitură năprasnică pe însuşi Athanarich.* 7. *Înspăimîntîndu-l de la primul atac, deoarece cîţiva dintre ai săi şi-au găsit moartea, l-au silit să se retragă în grabă în prăpăstiile munţilor. Silit de această împrejurare neaşteptată şi fiindu-i teamă de primejdia mai mare care se apropia, el a început să ridice ziduri înalte de la malurile rîului*

---

277 Este foarte posibil ca romanii să fi impus o zonă de siguranţă de-a lungul întregului *limes*, în care dacii nu vor fi avut voie să locuiască. Vezi Dio Cassius, LXXI, 15, 1; LXXII, 3, 2,.

278 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 151—153.

279 V. Pârvan, *Getica*, p. 80, 221, 238—247; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 264; G. B. Fedorov, *op. cit.*, în *MIA*, 89, 1960, p. 8—56.

280 Informaţiile adunate şi ordonate la R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 5 şi urm.,

281 C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien*, în *Archäol-epigr. Mitt*, 9, 1885, p. 202—232.

282 E. Fabricius, *Limes*, în *RE*, 13, 1, 1926, col. 647

283 C. Uhlig, *op. cit.*, în *PZ*, 19, 1929, p. 237.

284 R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 11—18, fig. 1.

285 M. Brudiu, *Cercetări arheologice în zona valului lui Athanaric*, în *Danubius*, 8—9, 1979, p. 151—162.

trecătorile principale și de mare importanță, ci ele s-au realizat și prin cele mai neînsemnate poteci pe care localnicii le-au cunoscut dintotdeauna. Munții, cu ascunzișurile lor, departe de a fi constituit o barieră, favorizau aceste legături, dînd băștinașilor libertate de mișcare în ambele sensuri. Așadar, zona muntoasă pînă în preajma *limes*-ului[277] trebuie atribuită dacilor liberi, chiar dacă pădurile de pe versantul transilvan vor fi fost parțial, temporar sau măcar incidental exploatate și de romani.

Limita nordică a teritoriului dacic este marcată de descoperirile de tip Lipița, care ajung pe malul stîng al Nistrului superior, pînă aproape de Lvov[278]. Spre est, zona stăpînită de dacii liberi se întindea pînă la Nistru[279].

Granița spre sud era aceea deja menționată ca limită de nord pentru zona clientelară, adică valea Trotușului, valul Ploscuțeni—Stoicani, rîul Prut (între Stoicani și Leova) și în sfîrșit valul Leova—Copanca. Este foarte posibil ca frontiera fixată la sfîrșitul războaielor daco-romane să fi suferit unele schimbări, cum ar fi spre exemplu sectorul dintre Prut și Nistru, care într-o etapă ceva mai tîrzie putea coborî mai la sud.

Sectorul de graniță asupra căruia dorim să stăruim mai mult este acela reprezentat de valul Stoicani—Ploscuțeni. Prin dimensiunile sale, valul a atras atenția localnicilor încă de multă vreme, care l-au denumit „Troian". Informații asupra valului apar în documentele medievale, la cronicari și în hărțile din epoca modernă[280]. Primele cercetări de teren au fost făcute de C. Schuchhardt, care, deși a constatat că valul avea șanțul spre sud, l-a atribuit romanilor[281]. E. Fabricius a sesizat cel dintîi contradicția și s-a îndoit de apartenența romană a valului[282]. La fel mai tîrziu și C. Uhlig[283].

În anii 1948, 1949 și în 1951, după cercetări insistente de-a lungul valului, R. Vulpe îi corectează traseul în sectorul de est și execută un sondaj, prin care stabilește definitiv situarea șanțului spre sud și prin aceasta că fortificația nu poate fi romană[284]. Foarte recent, unele corecturi la traseul dintre Stoicani și Cudalbi ale aceluiași val au fost făcute de M. Brudiu[285].

Dorind să stabilească autorii și data fortificației, R. Vulpe apelează la cunoscutul paragraf din opera lui Amm. Marcellinus (XXXI, 3, 4 — 8) referitor la evenimentele ce au avut loc în spațiul dintre Siret și Nistru în timpul înaintării hunilor spre Dunărea de Jos: 4. *Aflînd de cele întîmplate astfel peste așteptările sale, șeful thervingilor, Athanarich... făcea încercări să rămînă pe loc, cu gîndul de a se ridica cu toate puterile, dacă va fi și el atacat ca ceilalți. 5. Apoi, măsurînd la timp potrivit, loc de tabără lîngă țărmurile rîului Danastium și valul greuthungilor, a trimis pe Munderich, mai tîrziu comandant al frontierei din Arabia, împreună cu Lagariman și alți nobili pînă la miliarul al douăzecelea pentru a pîndi sosirea dușmanilor, iar el însuși, netulburat de nimeni, făcea în acest timp pregătiri de război. 6. Dar lucrurile s-au petrecut cu totul altfel decît socotea el. Căci hunii cum sînt ei iscusiți în presupuneri, avînd bănuiala că grosul oștirii se află ceva mai departe, s-au strecurat pe lîngă cei din fața ochilor lor și adunîndu-se în liniște, deoarece nu li se împotrivea nimeni, pe cînd ieșea luna din nori, au trecut rîul prin vad, în locul cel mai potrivit, de teamă ca vreo iscoadă trimisă înainte să nu-i înfricoșeze pe cei care se aflau în treabă mai încolo, apoi au izbit cu o lovitură năprasnică pe însuși Athanarich. 7. Înspăimîntîndu-l de la primul atac, deoarece cîțiva dintre ai săi și-au găsit moartea, l-au silit să se retragă în grabă în prăpăstiile munților. Silit de această împrejurare neașteptată și fiindu-i teamă de primejdia mai mare care se apropia, el a început să ridice ziduri înalte de la malurile rîului*

277 Este foarte posibil ca romanii să fi impus o zonă de siguranță de-a lungul întregului *limes*, în care dacii nu vor fi avut voie să locuiască. Vezi Dio Cassius, LXXI, 15, 1; LXXII, 3, 2,.

278 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 151—153.

279 V. Pârvan, *Getica*, p. 80, 221, 238—247; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 264; G. B. Fedorov, *op. cit.*, în *MIA*, 89, 1960, p. 8—56.

280 Informațiile adunate și ordonate la R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 5 și urm.,

281 C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien*, în *Archäol-epigr. Mitt*, 9, 1885, p. 202—232.

282 E. Fabricius, *Limes*, în *RE*, 13, 1, 1926, col. 647

283 C. Uhlig, *op. cit.*, în *PZ*, 19, 1929, p. 237.

284 R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 11—18, fig. 1.

285 M. Brudiu, *Cercetări arheologice în zona valului lui Athanaric*, în *Danubius*, 8—9, 1979, p. 151—162.

trecătorile principale şi de mare importanţă, ci ele s-au realizat şi prin cele mai neînsemnate poteci pe care localnicii le-au cunoscut dintotdeauna. Munţii, cu ascunzişurile lor, departe de a fi constituit o barieră, favorizau aceste legături, dînd băştinaşilor libertate de mişcare în ambele sensuri. Aşadar, zona muntoasă pînă în preajma *limes*-ului[277] trebuie atribuită dacilor liberi, chiar dacă pădurile de pe versantul transilvan vor fi fost parţial, temporar sau măcar incidental exploatate şi de romani.

Limita nordică a teritoriului dacic este marcată de descoperirile de tip Lipiţa, care ajung pe malul stîng al Nistrului superior, pînă aproape de Lvov[278]. Spre est, zona stăpînită de dacii liberi se întindea pînă la Nistru[279].

Graniţa spre sud era aceea deja menţionată ca limită de nord pentru zona clientelară, adică valea Trotuşului, valul Ploscuţeni—Stoicani, rîul Prut (între Stoicani şi Leova) şi în sfîrşit valul Leova—Copanca. Este foarte posibil ca frontiera fixată la sfîrşitul războaielor daco-romane să fi suferit unele schimbări, cum ar fi spre exemplu sectorul dintre Prut şi Nistru, care într-o etapă ceva mai tîrzie putea coborî mai la sud.

Sectorul de graniţă asupra căruia dorim să stăruim mai mult este acela reprezentat de valul Stoicani—Ploscuţeni. Prin dimensiunile sale, valul a atras atenţia localnicilor încă de multă vreme, care l-au denumit „Troian". Informaţii asupra valului apar în documentele medievale, la cronicari şi în hărţile din epoca modernă[280]. Primele cercetări de teren au fost făcute de C. Schuchhardt, care, deşi a constatat că valul avea şanţul spre sud, l-a atribuit romanilor[281]. E. Fabricius a sesizat cel dintîi contradicţia şi s-a îndoit de apartenenţa romană a valului[282]. La fel mai tîrziu şi C. Uhlig[283].

În anii 1948, 1949 şi în 1951, după cercetări insistente de-a lungul valului, R. Vulpe îi corectează traseul în sectorul de est şi execută un sondaj, prin care stabileşte definitiv situarea şanţului spre sud şi prin aceasta că fortificaţia nu poate fi romană[284]. Foarte recent, unele corecturi la traseul dintre Stoicani şi Cudalbi ale aceluiaşi val au fost făcute de M. Brudiu[285].

Dorind să stabilească autorii şi data fortificaţiei, R. Vulpe apelează la cunoscutul paragraf din opera lui Amm. Marcellinus (XXXI, 3, 4—8) referitor la evenimentele ce au avut loc în spaţiul dintre Siret şi Nistru în timpul înaintării hunilor spre Dunărea de Jos: 4. *Aflînd de cele întîmplate astfel peste aşteptările sale, şeful thervingilor, Athanarich... făcea încercări să rămînă pe loc, cu gîndul de a se ridica cu toate puterile, dacă va fi şi el atacat ca ceilalţi.* 5. *Apoi, măsurînd la timp potrivit, loc de tabără lîngă ţărmurile rîului Danastium şi valul greuthungilor, a trimis pe Munderich, mai tîrziu comandant al frontierei din Arabia, împreună cu Lagariman şi alţi nobili pînă la miliarul al douăzecelea pentru a pîndi sosirea duşmanilor, iar el însuşi, netulburat de nimeni, făcea în acest timp pregătiri de război.* 6. *Dar lucrurile s-au petrecut cu totul altfel decît socotea el. Căci hunii cum sînt ei iscusiţi în presupuneri, avînd bănuiala că grosul oştirii se află ceva mai departe, s-au strecurat pe lîngă cei din faţa ochilor lor şi adunîndu-se în linişte, deoarece nu li se împotrivea nimeni, pe cînd ieşea luna din nori, au trecut rîul prin vad, în locul cel mai potrivit, de teamă ca vreo iscoadă trimisă înainte să nu-i înfricoşeze pe cei care se aflau în treabă mai încolo, apoi au izbit cu o lovitură năprasnică pe însuşi Athanarich.* 7. *Înspăimîntîndu-l de la primul atac, deoarece cîţiva dintre ai săi şi-au găsit moartea, l-au silit să se retragă în grabă în prăpăstiile munţilor. Silit de această împrejurare neaşteptată şi fiindu-i teamă de primejdia mai mare care se apropia, el a început să ridice ziduri înalte de la malurile rîului*

277 Este foarte posibil ca romanii să fi impus o zonă de siguranţă de-a lungul întregului *limes*, în care dacii nu vor fi avut voie să locuiască. Vezi Dio Cassius, LXXI, 15, 1; LXXII, 3, 2,.

278 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 151—153.

279 V. Pârvan, *Getica*, p. 80, 221, 238—247; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 264; G. B. Fedorov, *op. cit.*, în *MIA*, 89, 1960, p. 8—56.

280 Informaţiile adunate şi ordonate la R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 5 şi urm.,

281 C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien*, în *Archäol-epigr. Mitt*, 9, 1885, p. 202—232.

282 E. Fabricius, *Limes*, în *RE*, 13, 1, 1926, col. 647

283 C. Uhlig, *op. cit.*, în *PZ*, 19, 1929, p. 237.

284 R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 11—18, fig. 1.

285 M. Brudiu, *Cercetări arheologice în zona valului lui Athanaric*, în *Danubius*, 8—9, 1979, p. 151—162.

Gerasus pînă la Dunăre, spintecînd în două ţinuturile taifalilor. Săvîrşind la timp şi cu grijă această întăritură de pămînt, el credea că-şi pune la adăpost liniştea şi viaţa. 8. În timp ce dădea zor lucrării, hunii se apropiau cu paşi repezi şi i-ar fi zdrobit în mersul lor dacă n-ar fi fost stingheriţi de greutatea prăzilor cu care erau încărcaţi[286].

Analizînd acest text, R. Vulpe ajunge la concluzia că valul Stoicani—Ploscuţeni ar fi tocmai „zidul lui Athanaric" *(muros altius erigebat)* menţionat de Amm. Marcellinus (XXXI, 3, 7). Conform aceluiaşi autor, identificarea propusă ar fi sprijinită de următoarele patru condiţii esenţiale :

1. Un capăt al valului se sprijină pe malul înalt al Siretului *(a superciliis Gerasi fluminis)*;
2. De la malul Siretului, valul are direcţia către Dunăre *(ad usque Danubium)* ;
3. Apărarea tervingilor s-a făcut într-o regiune foarte accidentată *(ad effugia properare montium praeruptorum)* ;
4. Lucrarea a fost făcută în grabă *(diligentia celeri)*, fiind surprinsă de următorul atac al hunilor înainte de a fi terminată *(dumque efficax opera suscitatur)* [287].

Înainte de a analiza dacă cele patru condiţii sînt sau nu îndeplinite şi totodată dacă acestea sînt suficiente pentru a confirma identificarea propusă, trebuie să arătăm că însuşi textul la care ne referim din opera lui Ammianus Marcellinus a suscitat discuţii şi a determinat interpretări diferite. Astfel, C. Patsch ajunge la concluzia că identificarea în teren a fortificaţiei lui Athanaric nu este posibilă datorită unor inadvertenţe geografice ale autorului antic[288]. Unele observaţii critice asupra realităţilor geografice din opera lui Amm. Marcellinus au fost făcute cu mult înainte încă de Th. Mommsen[289]. Într-adevăr, dacă ţinem seama de faptul că Amm. Marcellinus nu a cunoscut direct evenimentele pe care le-a prezentat, ci din relatările unor informatori[290], atunci se poate înţelege de ce este atît de greu de identificat în teren fortificaţia lui Athanaric. Însăşi noţiunea de *murus*, a cărei accepţiune era foarte bine cunoscută de Amm. Marcellinus, n-ar fi fost folosită dacă informatorii ar fi vorbit despre construcţia unui val de pămînt. Amm. Marcellinus nu putea confunda noţiunea de *murus* cu aceea de *vallum*, iar importanţa obiectivului menţionat nu i-ar fi îngăduit să facă o asemenea eroare. Folosirea cuvîntului *murus* ar putea fi un indiciu că autorul antic a înregistrat datele povestirii aşa cum au fost ele prezentate de informatori, introducînd noţiuni şi chiar termeni utilizaţi de aceştia. Prin urmare, Amm. Marcellinus a putut include în opera sa şi eventualele erori pe care informatorii le-au făcut în cursul povestirilor ; unele confuzii, ca acelea cu privire la reperele topografice (cursuri de rîuri etc.), se datorau necunoaşterii exacte a regiunii la care se refereau, dar

---

[286] Traducerea de H. Mihăescu (*Fontes Historiae Dacoromanae, II*, Bucureşti, 1970, p. 133, 135). R. Vulpe a folosit textul după ediţia C. U. Clark, *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt*, II, 1 (Berlin, 1915) : 4. *Haec ita praeter spem accidisse doctus Athanaricus, Thervingorum iudex,... stare gradu fixo temptabat, surrecturus in vires, si ipse quoque lacesseretur, ut ceteri. 5. Castris denique prope Danastii margines a Greuthungorum vallo longius opportune metatis, Munderichum ducem postea limitis per Arabiam, cum Lagarimano et optimatibus aliis, ad usque vicensimum lapidem misit, hostium speculaturos adventum, ipse aciem nullo turbante, interim struens. 6. Verum longe aliter quam rebatur, evenit. Huni enim (ut sunt in coniectura sagaces), multitudinem esse longius aliquam suspicati, praetermissis quos viderant, in quietem tamquam nullo obstante, compositis, rumpente noctis tenebras luna, vado fluminis penetrato, id quod erat potissimum elegerunt, et veriti ne praecursorius index procul agentes absterreat, Athanarichum ipsum ictu petivere velci. 7. Eumque stupentem ad impetum primum, amissis quibusdam suorum, coegerunt ad effugia properare montium praeruptorum. Qua rei novitate maioreque venturi pavore constrictus, a superciliis Gerasi fluminis ad usque Danubium, Taifalorum terras praestringens, murcs altius erigebat: hac lorica diligentia celeri consummata, in tuto locandam securitatem suam existimans et salutem. 8. Dumque efficax opera suscitatur, Huni passibus eum citis urgebant et iam oppresserant adventantes, ni gravati praedarum onere destitissent.*

[287] R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 50.

[288] C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. 3. Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, Viena, 1928, p. 61.

[289] Th. Mommsen, *Ammians Geographica*, în *Hermes*, 16, 1881, p. 602—636.

[290] Posibilitatea ca informatorii lui Amm. Marcellinus să fi fost goţi poate fi luată în consideraţie dacă se au în vedere observaţiile făcute de R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 39—40, n. 44, dar desemnarea lui Munderich ca singura sursă de informare pentru autorul antic (R. F. Kaindl, *Zum Hunneneinfall*, în *Kleine Studien. Der Buchenwald. Beiträge zur Kunde der Bukowina*, 5, 1893, p. 16) este deocamdată puţin controlabilă. Vezi şi Fr. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, 1, Berlin, 1969, p. 353, n. 34 ; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 77, 97—98 .

altele puteau fi determinate de necunoaşterea suficientă a limbii latine. În acest sens este de presupus că persoanele care au transmis ştirile au prezentat laudativ organizarea rezistenţei tervingilor împotriva hunilor şi au exagerat amploarea fortificaţiei lui Athanaric. Dealtfel, chiar termenul *murus* din textul lui Amm. Marcellinus ar putea fi explicat prin folosirea lui de către informatori, pentru care diferenţa dintre *murus* şi *vallum* era mai puţin clară. Cît priveşte explicaţia pentru *murus*, ca o încercare de a evita folosirea în context a aceluiaşi cuvînt *(vallum)* de două ori, ea nu mai poate rămîne actuală de vreme ce se dovedeşte că textul antic nu cuprindea termenul respectiv[291].

Să revenim însă la identificarea în teren a fortificaţiei lui Athanaric, în condiţiile în care textul menţionat din Amm. Marcellinus ar trebui interpretat totuşi în spiritul propus de Petschenig. Prima condiţie la care se opreşte R. Vulpe este aceea că un capăt al valului se sprijină pe malul înalt al Siretului. Aşa cum s-a arătat, cuvîntul *supercilium* poate avea sensurile de „izvor", „teren ridicat", „înălţime", „creastă", „colină" şi chiar „munte". Astfel, prin expresia *a superciliis gerasi fluminis* am putea înţelege „malul înalt al Siretului", cum propune R. Vulpe, dar şi „culmea Siretului", „înălţimea Siretului" sau „creasta Siretului", care ar defini un teren accidentat şi mai înalt din preajma rîului. În acest caz, capătul valului nu ar mai trebui situat neapărat chiar pe linia malului Siretului, ci eventual undeva într-o zonă adiacentă, aflată fie spre est, fie spre vest de rîu, ceea ce ar schimba datele problemei. Indiferent de varianta la care ne oprim, capătul valului este raportat doar la aliniamentul Siretului, nu însă şi la un sector mai precis al cursului său (superior, mijlociu sau inferior). Tocmai de aceea nu am dori să lăsăm la o parte traducerea cuvîntului respectiv prin „izvor", deşi R. Vulpe o combate foarte vehement. Noţiunea trebuie înţeleasă nu numai ca „loc în care izvorăşte Siretul". Într-o accepţiune mai largă, ea ar mai putea însemna şi regiunea dinspre izvoare a cursului superior al Siretului. Această interpretare ar fi în măsură să aducă elemente noi şi mai precise cu privire la identificarea în teren a fortificaţiei lui Athanaric, întrucît o limitează la o zonă mai restrînsă şi anume la sectorul dinspre izvoare al cursului superior al Siretului. Aşadar nu există suficientă certitudine că prima condiţie pentru identificarea „zidului lui Athanaric" cu valul Stoicani—Ploscuţeni ar fi îndeplinită.

Cea de a doua condiţie socotită ca necesară era direcţia valului de la malul Siretului către Dunăre *(ad usque Danubium)*. Într-adevăr, de la Ploscuţeni pe malul Siretului valul se îndreaptă spre sud-est pînă la Stoicani *lîngă Prut*, avînd direcţia generală către Dunăre. Se pune totuşi întrebarea dacă persoanele care au transmis ştirile n-au greşit cumva reperele topografice. De vreme ce un capăt al fortificaţiei se sprijinea pe Prut, la o distanţă apreciabilă de malul Dunării (circa 30 km), aşadar existînd posibilitatea de a face o distincţie clară între cele două cursuri de apă, de ce informatorii n-au dat reperul exact, ci au arătat doar direcţia spre care se îndrepta valul ? Cauza pentru care o noţiune clară a fost înlocuită cu o alta mai puţin precisă nu poate fi decît necunoaşterea exactă a datelor. Iar dacă reperul precis nu era cunoscut, explicaţia generală prin care acesta era indicat poate fi luată ca exactă ? Fireşte că nu şi de aceea nici a doua condiţie pentru acceptarea identificării în teren a fortificaţiei lui Athanaric nu poate fi considerată ca îndeplinită.

Ştirile transmise de informatori erau vagi şi imprecise. Probabil că aceştia n-au ştiut numele reperului topografic (rîul Prut) sau, mult mai sigur, ei n-au cunoscut pînă unde s-a construit valul. Dar dacă informatorii n-au ştiut ambele repere topografice între care s-a ridicat fortificaţia lui Athanaric, rămîne de presupus fie că aceştia n-au participat deloc, fie că au asistat numai la începerea lucrărilor de construcţie a valului. Această ultimă ipoteză ne este sugerată de faptul că, atunci cînd au luat parte direct la evenimente, informatorii lui Amm. Marcellinus au reţinut şi au transmis repere topografice de mai mică însemnătate în comparaţie cu rîul Prut, cum ar fi spre exemplu *Valea greutungilor*, *miliarul al douăzecelea* etc. De asemenea, ştirile despre înfruntările dintre tervingi şi huni lîngă rîul Danastium sînt amănunţite, pe cînd cele din zona fortificaţiei sînt vagi, mai bine zis lipsesc.

---

[291] Vezi nota 237.

Cea de a treia condiţie ar fi poziţia în teren a valului. Pe baza textului antic, R. Vulpe trage concluzia că fortificaţia lui Athanaric apăra o zonă foarte accidentată, asemănătoare cu aspectul regiunii colinare de la nord de valul Stoicani—Ploscuţeni.

O analiză mai atentă a textului antic nu confirmă totuşi această afirmaţie. Amm. Marcellinus (XXXI, 3, 7) scrie: ***Înspăimîntîndu-l*** (pe Athanaric) *de la primul atac,... l-au silit să se retragă în grabă în prăpăstiile munţilor. Silit de această împrejurare neaşteptată şi fiindu-i teamă de primejdia mai mare care se apropia, el a început să ridice ziduri înalte de la malurile rîului Gerasus pînă la Dunăre, spintecînd în două ţinuturile taifalilor*. După cum s-a arătat mai sus, tabăra lui Athanaric se afla aproape de Nistru, probabil în regiunea localităţii Palanca. De aici, regele tervingilor s-a retras mai întîi în regiunea cu relief accidentat şi cu păduri, aflată mai la nord; el nu putea în retragere să străbată toată cîmpia din sudul Basarabiei, întrucît pericolul de a fi atacat în continuare de acelaşi duşman s-ar fi păstrat pe toată durata deplasării. Nici textul lui Amm. Marcellinus nu ne permite să tragem concluzia că şeful tervingilor şi-a organizat apărarea tot în prăpăstiile munţilor[292] unde s-a retras după cel dintîi atac al hunilor. Ideea că din acest prim loc de refugiu Athanaric a plecat într-o altă regiune, pe care a încercat s-o fortifice, o formulează chiar R. Vulpe[293]. Amm. Marcellinus nu mai aminteşte însă nimic despre forma de relief a ţinutului în care Athanaric s-a retras şi şi-a organizat apărarea. Astfel, aprecierea că ea ar cuprinde tot un teren accidentat[294] nu poate fi susţinută pe baza textului antic.

În sfîrşit, cea de a patra problemă pe care o pune în discuţie R. Vulpe este aspectul modest al valului Stoicani—Ploscuţeni, de dimensiuni reduse, care în unele porţiuni nici nu poate fi observat în teren. Aceasta ar corespunde informaţiei potrivit căreia Athanaric şi-a ridicat fortificaţia în grabă, rămînînd neterminată. Arătînd însă în continuare că sectoarele neobservabile şi cele aplatisate ale valului s-ar putea datora lucrărilor agricole, chiar R. Vulpe se îndoieşte de afirmaţia sa. În acest fel, pînă la o verificare atentă în teren, prin săpături, stadiul în care a fost lăsat de constructori valul Stoicani—Ploscuţeni rămîne cu totul incert[295].

În mod firesc, identificarea în teren a fortificaţiei lui Athanaric nu ar putea căpăta o rezolvare definitivă, doar prin cele patru condiţii analizate mai sus, chiar dacă acestea ar fi fost îndeplinite. Însuşi R. Vulpe a socotit util să discute şi alte aspecte, cum sînt acelea referitoare la forţa de muncă, uneltele şi timpul de lucru necesar pentru realizarea acestei construcţii. De asemenea, el a mai făcut unele comentarii şi în legătură cu noţiunile *murus*, *vallum* şi *Taifalorum terra*.

Referitor la forţa de muncă, R. Vulpe socoteşte că Athanaric a putut dispune de lucrători suficienţi, folosind pe tervingi şi pe indigeni[296], ultimii asigurînd şi uneltele necesare. El apreciază că împrejurările au cerut un ritm rapid de lucru şi că întreaga fortificaţie, pentru care s-au excavat circa 850 000 m^3 de pămînt, a fost realizată în cel mult două săptămîni, cu mai puţin de 20 000 de oameni; aceştia au trebuit să sape peste 3m^3 în cele 14 ore de lucru pe care le prestau zilnic[297]. Din calcularea secţiunii prin şanţul fortificaţiei, executată la Prisaca[298], rezultă că pentru fiecare 1 m liniar s-au săpat cel puţin 15 m^3 şi nu doar 10 m^3, de unde rezultă un volum total de săpături de peste 1 275 000 m^3.

Aprecierile făcute cu privire la construcţia valului, oricît ar fi ele de relative, nu pot fi puse totuşi de acord cu datele referitoare la fortificaţia lui Athanaric. Dacă cifra lucrătorilor folosiţi de regele terving, estimată la 20 000 de oameni, este acceptată, atunci fiecărei persoane i-a revenit să sape cîte circa 65 m^3 şi să facă toate amenajările (val, şanţ, palisadă) pe o lungime de 4,5 m. Cei 20 000 de lucrători aveau nevoie de cel puţin tot atîtea unelte. Cum fierul era întrebuin-

---

292 Înregistrînd cu fidelitate spusele naratorilor, Amm. Marcellinus vorbeşte de zona deluroasă a Basarabiei ca despre o regiune cu munţi prăpăstioşi.

293 R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 48.

294 *Ibidem*, p. 36.

295 *Ibidem*, p. 50.

296 La aceştia am mai putea adăuga şi pe taifali, întrucît prin ţara lor trecea valul.

297 R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*, p. 49.

298 *Ibidem*, p. 12, 49, fig. 2.

țat încă destul de rar pe atunci, uneltele trebuiau lucrate în marea lor majoritate din lemn. Acestea dădeau însă randament mic, mult sub nivelul aceluia presupus de R. Vulpe, și se rupeau des, fiind obligatorie înlocuirea lor frecventă. Dacă la ritmul lent, determinat de caracterul rudimentar al uneltelor, mai adăugăm și timpul necesar pentru problemele de organizare a unei lucrări de o asemenea anvergură (stabilirea traseului, schița sumară a proiectului pentru fixarea parametrilor fortificației, mobilizarea celor apți pentru muncă din cadrul diferitelor grupe etnice, pregătirea uneltelor), atunci trebuie să admitem că perioada în care s-a putut realiza o fortificație ca aceea dintre Stoicani și Ploscuțeni a fost mult mai mare decît aceea de două săptămîni propusă de R. Vulpe. Se cuvine a aminti că aici nu era vorba doar de săparea de către fiecare persoană a unui volum de 3 m³ pe zi, ci de a săpa un șanț de aproape 9 m lărgime (la partea superioară) și de circa 4 m adîncime. Așadar, pămîntul trebuia săpat, scos de la o adîncime apreciabilă, aruncat la distanță mare și apoi amenajat în val. Ţinînd seama de toate aceste aspecte de muncă, nu se mai poate admite că același volum de săpătură s-ar fi putut executa în toate fazele de lucru, ci dimpotrivă, că treptat acesta era mult diminuat. Dacă am admite ca medie zilnică un volum de săpătură de circa 1,5 m³ pentru fiecare lucrător, atunci șanțul fortificației Stoicani—Ploscuțeni, care însuma 1 275 000 m³, a putut fi realizat în circa șase săptămîni. Dar Athanaric nu a putut avea un răgaz atît de mare pentru a-și construi fortificația.

Reținînd precizarea lui Amm. Marcellinus că fortificația lui Athanaric trecea prin Ţara taifalilor (*Taifalorum terras praestringens*), R. Vulpe o localizează pe aceasta „în regiunea Siretului inferior, *în vecinătatea valului din Moldova de Jos*"[299]. Redusă ca întindere, Ţara taifalilor trebuie să se fi situat într-o zonă cu o singură formă de relief, fie de șes, fie de deal. Pornind tocmai de la necesitatea de a localiza „Ţara taifalilor" într-o regiune cu același relief, R. Vulpe o situează ori la nord, ori la sud de fortificația Stoicani—Ploscuțeni. Nicăieri însă, la nord sau la sud de valul în discuție n-au apărut descoperiri arheologice care să poată fi puse în legătură cu taifalii.

Din cele discutate mai sus, rezultă că dovezile aduse în favoarea identificării fortificației lui Athanaric cu valul Stoicani—Ploscuțeni nu sînt cîtuși de puțin convingătoare. În sprijinul acestei aprecieri se pot aduce în continuare și alte argumente. Așa cum pe bună dreptate lasă să se înțeleagă R. Vulpe, hunii, ca populație nomadă de stepă, nu s-au angajat să urmărească și să atace pe tervingi în zona păduroasă și cu relief accidentat prin care Athanaric s-a retras imediat după părăsirea taberei de pe malul Nistrului. Totuși, alternativa cu privire la înaintarea hunilor prin Bugeac spre Cîmpia Siretului, după care s-ar fi găsit din nou în preajma tervingilor ce-și înălțau fortificația, singura (!) pe care o discută R. Vulpe, nu poate fi ușor acceptată. După confruntarea de pe malul Nistrului, în tabăra lui Athanaric s-au produs neînțelegeri, în urma cărora o parte însemnată dintre tervingi, avîndu-l ca șef pe Alavivus, de teama hunilor și din pricina lipsei tot mai mare de alimente, au hotărît să se refugieze la sud de Dunăre. Aceleași cauze au determinat și alte triburi de goți să procedeze la fel[300]. Întrucît pentru a trece la sudul Dunării și a se stabili în imperiu aveau nevoie de permisiunea împăratului roman, ei au așteptat un timp pe malul stîng al fluviului. Cunoscînd situația din acel moment pe spații mult mai întinse, același autor antic face o adevărată sinteză a evenimentelor : *În timp ce se petreceau aceste lucruri la hotare, s-au răspîndit zvonuri înspăimîntătoare despre noi primejdii, mai grozave decît cele obișnuite, anume că neamurile de la miază-noapte se află în mișcare și că, pe întreaga întindere de la marcomani și cvazi pînă în Pont, un mare număr de populații barbare necunoscute, fiind izgonite din lăcașurile lor de o putere neașteptată, rătăcesc lîngă fluviul Istru, răsfirați ici și colo împreună cu ființele lor scumpe*[301]. Prin urmare, cei care așteptau pe malul stîng al Dunării ca să treacă în imperiu erau *neamurile de la miazănoapte*, prin care autorul din antichitate n-ar fi putut înțelege pe acelea aflate în zona vecină frontierei romane, ci dimpotrivă pe acelea din teritorii mai îndepărtate din nord. Regiunea afectată de atacurile nimicitoare ale hunilor, din care se refugiaseră toți cei ce așteptau să treacă în imperiu și între care trebuie să-i socotim și pe aceia care părăsiseră pe Athanaric, se afla prin ur-

[299] *Ibidem*, p. 53. Sublinierile ne aparțin.
[300] Amm. Marcellinus, XXXI, 3, 8.
[301] Amm. Marcellinus, XXXI, 4, 2.

mare mult mai la nord. Dealtfel, dacă zona atacată şi cutreierată de cetele hunice ar fi fost situată în sudul Moldovei, atunci nu s-ar mai putea înţelege cum de au reuşit să treacă pe aici aceia care fugiseră din ţinuturile de la miazănoapte spre hotarele imperiului.

Zona cu relief accidentat acoperită cu păduri din centrul Moldovei a fost evitată de huni în cursul evenimentelor din anul 376 nu pentru că n-ar fi putut pătrunde în interior, ci pentru că ei erau conştienţi de pericolele care-i pîndeau aici la un eventual atac. Împotriva cetelor de călăreţi apărute pe neaşteptate, Athanaric nu ar fi avut nevoie să mai ridice, la marginea unei regiuni greu de străbătut şi plină de primejdii pentru atacatori, o fortificaţie de felul aceleia pe care o descrie Amm. Marcellinus ; ea n-ar fi fost eficientă şi n-ar fi împiedicat înaintarea călăreţilor mongoli. De aici se desprinde concluzia că, dimpotrivă, şeful tervingilor şi-a construit fortificaţia în altă parte, pentru a apăra o zonă de stepă ce putea oferi hunilor posibilitatea de a desfăşura manevre de atac.

Traseul valului Stoicani—Ploscuţeni, în sectorul său de vest, oferă cel mai categoric argument împotriva identificării acestuia cu fortificaţia lui Athanaric. Ajuns de la Prut pînă în zona localităţii Nicoreşti, valul nu mai înaintează pînă la malul Siretului pe direcţia generală spre VNV, ci coteşte brusc către NNV (fig. 7). În loc de a scurta traseul şi de a mări astfel eficacitatea valului, micşorînd efortul depus şi mai ales durata pentru amenajarea lui, acesta este prelungit cu aproximativ încă 8 km, aparent fără nici o explicaţie. Încercarea de a pune modificarea direcţiei pe seama intenţiei constructorilor de a evita întretăierea valului cu rîul Tecucel nu poate fi acceptată, întrucît traseul valului se întretaie şi cu alte cursuri de ape, chiar mai importante decît cel amintit. Dealtfel, malul înalt al Siretului ar fi fost mult mai uşor de apărat decît valea unui rîu fără importanţă. Aşadar, cursul rîului Tecucel nu putea fi cauza schimbării traseului acestei fortificaţii. De asemenea, nici relieful microregiunii nu oferă particularităţi şi motive care să explice varianta traseului prelungit.

Analizînd diferite cauze care ar fi putut determina pe constructori să nu apropie traseul valului de cursul Siretului într-un anume sector, nu s-a găsit decît o singură explicaţie plauzibilă şi anume aceea că ei au fost constrînşi la aceasta de anumite realităţi politice din zonă. Într-adevăr, traseul valului dintre Nicoreşti şi Ploscuţeni, menţinut la o distanţă de circa 7—8 km de apa Siretului, sugerează ideea că cei care au înălţat fortificaţia n-au avut permisiunea să se apropie de cursul acestuia decît abia la nord de confluenţa cu rîul Trotuş. Distanţa corespunde exact cu lăţimea fîşiei de-a lungul frontierei romane în cuprinsul căreia s-a interzis populaţiilor din vecinătatea provinciei Dacia să-şi întemeieze aşezări şi să-şi pască turmele[302]. Dar aceasta este tocmai zona de siguranţă a drumului roman de la Porolissum la Tyras, care trecea din Transilvania prin pasul Oituz, pe valea Trotuşului şi pe valea Siretului, către castrul de la Barboşi. În mod firesc, pentru această arteră importantă de circulaţie, romanii trebuie să fi impus, la nord, o zonă de protecţie. Rezultă, prin urmare, că valul Stoicani—Ploscuţeni trebuie datat numai în perioada stăpînirii romane în Dacia (între anii 106—275), adică mult mai devreme decît a fost considerat pînă acum. Schimbarea cronologiei atrage după sine şi necesitatea de a face în continuare investigaţii şi a stabili de către cine şi împotriva cui a fost ridicat.

Sarcina ni se pare de data aceasta mult mai uşoară, întrucît izvoarele istorice, fie cele scrise, fie cele arheologice, ne oferă date mult mai precise. Dintre cele două populaţii cunoscute în zonă — daci liberi şi sarmaţi — doar una singură, prin număr, putere economică, supremaţie politică şi forţă militară, era capabilă să construiască o asemenea fortificaţie de proporţii, şi aceea era populaţia dacică liberă.

Fixarea în teren a traseului pe care a fost amenajat valul, după raţionamentele prezentate, s-a făcut de către romani, sau oricum cu toleranţa acestora. Ar fi totuşi paradoxal să se creadă că romanii ar fi trasat în teren linia unei fortificaţii îndreptată împotriva lor. Căci orientarea valului, cu şanţul spre sud, arată limpede că el a fost construit de o populaţie aflată în zona Podişului Central Moldovenesc, care încerca să se apere împotriva romanilor, singurul inamic ce ar fi putut

302 Dio Cassius, LXXI, 15, 1; LXXII, 3, 2.

ataca dinspre sud această zonă. Şi totuşi, de vreme ce linia valului îndreptat împotriva romanilor respecta în mod evident zona de protecţie pe care aceştia o pretindeau, rămîne de căutat împrejurările care să explice această contradicţie. Dealtfel, contradicţia ni se pare a fi numai aparentă. Dacă facem distincţie între raportul de forţe dintre dacii liberi şi romani din momentul fixării în teren (de către romani) a fîşiei de protecţie pentru drumul roman (pe care populaţia dacică de la nord a trebuit s-o respecte încă de la început cu mare stricteţe) şi raportul dintre aceleaşi forţe (dacii liberi şi romani) din perioada evident mai tîrzie la care a fost amenajat (de către dacii liberi) valul, atunci găsim fără prea mare dificultate şi explicaţia pentru această aparentă contradicţie.

După toate probabilităţile, linia valului Stoicani—Ploscuţeni, marcată în vremea lui Traian, imediat după terminarea războaielor daco-romane, prin „indicatoare" la suprafaţa terenului, separa teritoriul roman de acela care rămînea dacilor liberi. Puţin mai tîrziu, în timpul lui Hadrian, cînd frontiera romană de la Dunărea de Jos cunoaşte unele replieri strategice, teritoriul roman dintre Siret şi Prut este mult restrîns, pe linia valului Şerbeşti—Tuluceşti. Din acest moment, vechea linie de frontieră (Stoicani—Ploscuţeni), care nu ajunsese să fie întărită printr-un val de apărare, a fost păstrată totuşi ca limită a zonei de siguranţă, în care puterea romană era nevoită să-şi impună autoritatea dacă dorea să asigure deplina securitate a drumului de pe valea Siretului.

Data la care de-a lungul acestei linii — iniţial de frontieră, iar apoi de limită a zonei de siguranţă — dacii liberi ar fi putut construi un val de apărare (îndreptat împotriva romanilor !) trebuie situată într-o epocă mai tîrzie, cînd raporturile de forţă dintre dacii liberi şi romani se schimbaseră mult în favoarea celor dintîi. Astfel, momentul ridicării valului trebuie situat într-o perioadă de maximă afirmare pe plan politic şi militar a dacilor liberi, aproximativ pe la începutul sec. III e.n., pînă în vremea împăratului Gordian III[303].

* * *

O scurtă privire asupra numeroaselor antichităţi din teritoriul dacic liber ne arată că, fără excepţie, toate aşezările sînt de factură dacică, iar necropolele, aproape în totalitatea lor, aparţin de asemenea dacilor (fig. 8). Doar un procent redus de morminte, constituite şi ele în grupe foarte mici, au fost lăsate de către nomazii sarmaţi. Descoperirile dacice şi sarmatice formează complexe distincte şi se diferenţiază cu multă claritate, cu toate că între ele au avut loc şi unele împrumuturi reciproce, ca urmare a contactelor dintre cele două populaţii.

Elementele de civilizaţie romană, de o frecvenţă şi de o varietate de forme şi de domenii încă prea puţin cunoscute, nu mai apar concentrate în complexe pe care să le putem defini ca romane. În schimb, vestigiile romane propriu-zise, ca şi elementele imitate sau inspirate după acestea, se regăsesc în toate aşezările şi necropolele dacice, iar uneori şi în mormintele sarmatice.

Aşezările dacice[304], de mare întindere şi nefortificate, erau situate de-a lungul văilor, de obicei pe terasele rîurilor sau pe panta mai domoală de la poalele dealurilor. În preajma lor se găseau din abundenţă terenuri potrivite pentru practicarea agriculturii şi creşterea vitelor. Locuinţele, îngropate parţial în pămînt sau construite numai la suprafaţă, se aflau orînduite pe două sau mai multe şiruri, probabil de o parte şi de alta a uliţelor care străbăteau aşezarea de la un capăt la altul. Printre cel mai intens cercetate trebuie menţionate aşezările de la Văleni (com. Boteşti,

---

303 Em. Condurachi, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 560 ; B. Mitrea, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 639—646 ; N. Gostar, *Les titres impériaux Dacicus maximus et Carpicus maximus*, în *Actes de la 12e Conférence Internationale d'Études Classiques, EIRENE, Cluj-Napoca, 2—7 octobre 1972*, Bucureşti—Amsterdam, 1975, p. 643—649.

304 Cele mai multe aspecte referitoare la aşezările dacilor liberi, împreună cu bibliografia corespunzătoare, sînt cuprinse în lucrările: Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 17—27 ; idem, *Carpi*, p. 5—17 ; V. M. Cigllik, *op. cit.* p. 12—69.

jud. Neamţ)[305], Băiceni (jud. Iaşi)[306], Cucorăni (jud. Botoşani)[307], Poiana—Dulceşti (jud. Neamţ)[308], Remezivcy (raion Zoločev, reg. Lvov)[309] şi Lipiţa de Sus (raion Rogatin, reg. Ivano—Frankovsk)[310].

Locuinţele din prima categorie erau îngropate în sol pînă la o anumită adîncime, mai mare sau mai mică, în funcţie de care li s-a dat şi numele de bordei sau semibordei. Cele două noţiuni nu pot reflecta însă toată varietatea după adîncime a locuinţelor, în cuprinsul cărora se găsesc multe forme intermediare, atribuite cu inconsecvenţă, din păcate, cînd la o grupă, cînd la alta. Numărul locuinţelor din această categorie rămîne încă destul de mic şi mai ales repartizat inegal în diversele zone ale spaţiului dacic liber, fapt pentru care nu ne angajăm la o clasificare tipologică de amănunt, ci doar la o prezentare generală.

Locuinţele îngropate în pămînt erau de obicei de formă ovală sau rectangulară, cu o suprafaţă destul de variabilă ca mărime[311], cuprinsă aproximativ între 6 m^2 şi 46 m^2. Interiorul era amenajat uneori cu laviţe de-a lungul pereţilor, mai largi sau mai înguste, potrivit destinaţiei pentru care erau făcute. În mod obişnuit ele erau lipsite de vetre. Doar în regiunile mai nordice ale spaţiului dacic, probabil datorită climei mai reci[312], o parte din locuinţele îngropate erau prevăzute cu vetre construite din piatră şi lut[313].

Locuinţele de suprafaţă, mai reduse ca număr, s-au conservat destul de prost şi nu dispunem de prea multe date precise. Se cunoaşte sigur că erau lucrate dintr-un schelet lemnos din stîlpi şi nuiele împletite, peste care se aplicau lipituri de lut. În interior aveau cîte o vatră amenajată numai din lut sau din lut şi pietre. Forma era aproximativ rectangulară, iar suprafaţa[314] oscila după cît se pare între 9 şi 30 m^2.

În spaţiile dintre locuinţe din multe aşezări s-au semnalat şi resturi de la diferite anexe gospodăreşti. Între acestea sînt de menţionat vetrele şi „cuptoarele de copt pîine", care nu sînt probabil altceva decît rămăşiţe ale unor bucătării în aer liber[315]. De asemenea, au fost descoperite în număr apreciabil şi diferite gropi, în general de formă cilindrică, uneori cotlonite, în umplutura cărora se găsesc de obicei multe resturi menajere; destinaţia lor iniţială trebuie să fi fost aceea de a adăposti rezervele de hrană, în special de cereale.

Un loc foarte important între complexele din aşezări îl ocupă atelierele meşteşugăreşti, din care cele mai răspîndite sînt acelea de olărie[316]. Constatarea că atelierele perfecţionate pentru lucrat vase de lut nu lipsesc în nici una din aşezările mai intens cercetate ne dă dreptul de a susţine că ele au existat în toate aşezările sau oricum în marea majoritate din ele. Mai mult chiar, situaţii ca aceea de la Medieşul Aurit (jud. Satu Mare)[317] relevă că în unele din aşezările dacilor liberi se dezvoltaseră adevărate cartiere specializate cu ateliere de olărie. De o excepţională valoare sînt şi atelierele pentru reducerea minereului de fier din aşezarea de la Remezivcy (fig. 9—10), prin care se atestă de fapt continuarea unor tradiţii mai vechi de prelucrare a fierului la daci[318]. Toate aceste ateliere de olărie şi de prelucrare a fierului, ca şi acelea, încă nedescoperite,

---

305 I. Ioniţă şi V. Ursache, *op. cit.*, în *Actes du 7e Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistoriques*, 2, Praga, 1971, p. 1 022—1 024.

306 Săpături efectuate de I. Ioniţă în anii 1963—1968.

307 S. Teodor, *op. cit.*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 139—151.

308 Gh. Bichir, *Noi contribuţii la cunoaşterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 675—694; idem, *Şantierul arheologic Poiana—Dulceşti, jud. Neamţ (1961—1970)*, în *Materiale*, 10, 1973, p. 97—105.

309 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 33—59.

310 *Ibidem*, p. 12—22.

311 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 22; V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 67.

312 În climatul acestei zone se resimt unele influenţe septentrionale. V. Tufescu, *România*, Bucureşti, 1974, p. 193.

313 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 66—67.

314 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 19.

315 Vetrele în aer liber nu lipsesc din nici o aşezare. În schimb, *cuptoarele de copt pîine* sînt în general mai rare (Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 23 — 24). Anexele din preajma locuinţelor puteau fi protejate cu pereţi uşori şi chiar cu acoperiş, pentru aceasta folosindu-se stîlpi de lemn, stuf etc.

316 Gh. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Vîrteşcoi—Poieneşti. Un atelier de olărie descoperit la Butnăreşti*, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 489—509; idem, *Cultura carpică*, p. 52—62.

317 S. Dumitraşcu, T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit*, 1967.

318 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 54—59, 133—134. Unele dovezi pentru existenţa atelierelor de prelucrare a fierului sînt cunoscute şi în alte zone. Astfel, cele peste 9 kg de zgură de fier din aşezările dacice de la Poiana—Dulceşti (Varniţă şi Silişte) nu pot fi puse decît în legătură cu activitatea unor cuptoare de reducere a minereului de fier, de prelucrare propriu-zisă a fierului. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 51.

jud. Neamţ)[305], Băiceni (jud. Iaşi)[306], Cucorăni (jud. Botoşani)[307], Poiana—Dulceşti (jud. Neamţ)[308], Remezivcy (raion Zoločev, reg. Lvov)[309] şi Lipiţa de Sus (raion Rogatin, reg. Ivano—Frankovsk)[310].

Locuinţele din prima categorie erau îngropate în sol pînă la o anumită adîncime, mai mare sau mai mică, în funcţie de care li s-a dat şi numele de bordei sau semibordei. Cele două noţiuni nu pot reflecta însă toată varietatea după adîncime a locuinţelor, în cuprinsul cărora se găsesc multe forme intermediare, atribuite cu inconsecvenţă, din păcate, cînd la o grupă, cînd la alta. Numărul locuinţelor din această categorie rămîne încă destul de mic şi mai ales repartizat inegal în diversele zone ale spaţiului dacic liber, fapt pentru care nu ne angajăm la o clasificare tipologică de amănunt, ci doar la o prezentare generală.

Locuinţele îngropate în pămînt erau de obicei de formă ovală sau rectangulară, cu o suprafaţă destul de variabilă ca mărime[311], cuprinsă aproximativ între 6 m² şi 46 m². Interiorul era amenajat uneori cu laviţe de-a lungul pereţilor, mai largi sau mai înguste, potrivit destinaţiei pentru care erau făcute. În mod obişnuit ele erau lipsite de vetre. Doar în regiunile mai nordice ale spaţiului dacic, probabil datorită climei mai reci[312], o parte din locuinţele îngropate erau prevăzute cu vetre construite din piatră şi lut[313].

Locuinţele de suprafaţă, mai reduse ca număr, s-au conservat destul de prost şi nu dispunem de prea multe date precise. Se cunoaşte sigur că erau lucrate dintr-un schelet lemnos din stîlpi şi nuiele împletite, peste care se aplicau lipituri de lut. În interior aveau cîte o vatră amenajată numai din lut sau din lut şi pietre. Forma era aproximativ rectangulară, iar suprafaţa[314] oscila după cît se pare între 9 şi 30 m².

În spaţiile dintre locuinţe din multe aşezări s-au semnalat şi resturi de la diferite anexe gospodăreşti. Între acestea sînt de menţionat vetrele şi „cuptoarele de copt pîine", care nu sînt probabil altceva decît rămăşiţe ale unor bucătării în aer liber[315]. De asemenea, au fost descoperite în număr apreciabil şi diferite gropi, în general de formă cilindrică, uneori cotlonite, în umplutura cărora se găsesc de obicei multe resturi menajere; destinaţia lor iniţială trebuie să fi fost aceea de a adăposti rezervele de hrană, în special de cereale.

Un loc foarte important între complexele din aşezări îl ocupă atelierele meşteşugăreşti, din care cele mai răspîndite sînt acelea de olărie[316]. Constatarea că atelierele perfecţionate pentru lucrat vase de lut nu lipsesc în nici una din aşezările mai intens cercetate ne dă dreptul de a susţine că ele au existat în toate aşezările sau oricum în marea majoritate din ele. Mai mult chiar, situaţii ca aceea de la Medieşul Aurit (jud. Satu Mare)[317] relevă că în unele din aşezările dacilor liberi se dezvoltaseră adevărate cartiere specializate cu ateliere de olărie. De o excepţională valoare sînt şi atelierele pentru reducerea minereului de fier din aşezarea de la Remezivcy (fig. 9—10), prin care se atestă de fapt continuarea unor tradiţii mai vechi de prelucrare a fierului la daci[318]. Toate aceste ateliere de olărie şi de prelucrare a fierului, ca şi acelea, încă nedescoperite,

---

305 I. Ioniţă şi V. Ursache, *op. cit.*, în *Actes du 7e Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistoriques*, 2, Praga, 1971, p. 1 022—1 024.

306 Săpături efectuate de I. Ioniţă în anii 1963—1968.

307 S. Teodor, *op. cit.*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 139—151.

308 Gh. Bichir, *Noi contribuţii la cunoaşterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 675—694; idem, *Şantierul arheologic Poiana—Dulceşti, jud. Neamţ (1961—1970)*, în *Materiale*, 10, 1973, p. 97—105.

309 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 33—59.

310 *Ibidem*, p. 12—22.

311 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 22; V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 67.

312 În climatul acestei zone se resimt unele influenţe septentrionale. V. Tufescu, *România*, Bucureşti, 1974, p. 193.

313 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 66—67.

314 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 19.

315 Vetrele în aer liber nu lipsesc din nici o aşezare. În schimb, *cuptoarele de copt pîine* sînt în general mai rare (Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 23 — 24). Anexele din preajma locuinţelor puteau fi protejate cu pereţi uşori şi chiar cu acoperiş, pentru aceasta folosindu-se stîlpi de lemn, stuf etc.

316 Gh. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Vîrteşcoi—Poieneşti. Un atelier de olărie descoperit la Butnăreşti*, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 489—509; idem, *Cultura carpică*, p. 52—62.

317 S. Dumitraşcu, T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit*, 1967.

318 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 54—59, 133—134. Unele dovezi pentru existenţa atelierelor de prelucrare a fierului sînt cunoscute şi în alte zone. Astfel, cele peste 9 kg de zgură de fier din aşezările dacice de la Poiana—Dulceşti (Varniţă şi Silişte) nu pot fi puse decît în legătură cu activitatea unor cuptoare de reducere a minereului de fier, de prelucrare propriu-zisă a fierului. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 51.

jud. Neamţ)[305], Băiceni (jud. Iaşi)[306], Cucorăni (jud. Botoşani)[307], Poiana—Dulceşti (jud. Neamţ)[308], Remezivcy (raion Zoločev, reg. Lvov)[309] şi Lipiţa de Sus (raion Rogatin, reg. Ivano—Frankovsk)[310].

Locuinţele din prima categorie erau îngropate în sol pînă la o anumită adîncime, mai mare sau mai mică, în funcţie de care li s-a dat şi numele de bordei sau semibordei. Cele două noţiuni nu pot reflecta însă toată varietatea după adîncime a locuinţelor, în cuprinsul cărora se găsesc multe forme intermediare, atribuite cu inconsecvenţă, din păcate, cînd la o grupă, cînd la alta. Numărul locuinţelor din această categorie rămîne încă destul de mic şi mai ales repartizat inegal în diversele zone ale spaţiului dacic liber, fapt pentru care nu ne angajăm la o clasificare tipologică de amănunt, ci doar la o prezentare generală.

Locuinţele îngropate în pămînt erau de obicei de formă ovală sau rectangulară, cu o suprafaţă destul de variabilă ca mărime[311], cuprinsă aproximativ între 6 m² şi 46 m². Interiorul era amenajat uneori cu laviţe de-a lungul pereţilor, mai largi sau mai înguste, potrivit destinaţiei pentru care erau făcute. În mod obişnuit ele erau lipsite de vetre. Doar în regiunile mai nordice ale spaţiului dacic, probabil datorită climei mai reci[312], o parte din locuinţele îngropate erau prevăzute cu vetre construite din piatră şi lut[313].

Locuinţele de suprafaţă, mai reduse ca număr, s-au conservat destul de prost şi nu dispunem de prea multe date precise. Se cunoaşte sigur că erau lucrate dintr-un schelet lemnos din stîlpi şi nuiele împletite, peste care se aplicau lipituri de lut. În interior aveau cîte o vatră amenajată numai din lut sau din lut şi pietre. Forma era aproximativ rectangulară, iar suprafaţa[314] oscila după cît se pare între 9 şi 30 m².

În spaţiile dintre locuinţe din multe aşezări s-au semnalat şi resturi de la diferite anexe gospodăreşti. Între acestea sînt de menţionat vetrele şi „cuptoarele de copt pîine", care nu sînt probabil altceva decît rămăşiţe ale unor bucătării în aer liber[315]. De asemenea, au fost descoperite în număr apreciabil şi diferite gropi, în general de formă cilindrică, uneori cotlonite, în umplutura cărora se găsesc de obicei multe resturi menajere; destinaţia lor iniţială trebuie să fi fost aceea de a adăposti rezervele de hrană, în special de cereale.

Un loc foarte important între complexele din aşezări îl ocupă atelierele meşteşugăreşti, din care cele mai răspîndite sînt acelea de olărie[316]. Constatarea că atelierele perfecţionate pentru lucrat vase de lut nu lipsesc în nici una din aşezările mai intens cercetate ne dă dreptul de a susţine că ele au existat în toate aşezările sau oricum în marea majoritate din ele. Mai mult chiar, situaţii ca aceea de la Medieşul Aurit (jud. Satu Mare)[317] relevă că în unele din aşezările dacilor liberi se dezvoltaseră adevărate cartiere specializate cu ateliere de olărie. De o excepţională valoare sînt şi atelierele pentru reducerea minereului de fier din aşezarea de la Remezivcy (fig. 9—10), prin care se atestă de fapt continuarea unor tradiţii mai vechi de prelucrare a fierului la daci[318]. Toate aceste ateliere de olărie şi de prelucrare a fierului, ca şi acelea, încă nedescoperite,

---

305 I. Ioniţă şi V. Ursache, *op. cit.*, în *Actes du 7e Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistoriques*, 2, Praga, 1971, p. 1 022—1 024.

306 Săpături efectuate de I. Ioniţă în anii 1963—1968.

307 S. Teodor, *op. cit.*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 139—151.

308 Gh. Bichir, *Noi contribuţii la cunoaşterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 675—694; idem, *Şantierul arheologic Poiana—Dulceşti, jud. Neamţ (1961—1970)*, în *Materiale*, 10, 1973, p. 97—105.

309 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 33—59.

310 *Ibidem*, p. 12—22.

311 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 22; V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 67.

312 În climatul acestei zone se resimt unele influenţe septentrionale. V. Tufescu, *România*, Bucureşti, 1974, p. 193.

313 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 66—67.

314 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 19.

315 Vetrele în aer liber nu lipsesc din nici o aşezare. În schimb, *cuptoarele de copt pîine* sînt în general mai rare (Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 23 — 24). Anexele din preajma locuinţelor puteau fi protejate cu pereţi uşori şi chiar cu acoperiş, pentru aceasta folosindu-se stîlpi de lemn, stuf etc.

316 Gh. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Vîrteşcoi—Poieneşti. Un atelier de olărie descoperit la Butnăreşti*, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 489—509; idem, *Cultura carpică*, p. 52—62.

317 S. Dumitraşcu, T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit*, 1967.

318 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 54—59, 133—134. Unele dovezi pentru existenţa atelierelor de prelucrare a fierului sînt cunoscute şi în alte zone. Astfel, cele peste 9 kg de zgură de fier din aşezările dacice de la Poiana—Dulceşti (Varniţă şi Silişte) nu pot fi puse decît în legătură cu activitatea unor cuptoare de reducere a minereului de fier, de prelucrare propriu-zisă a fierului. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 51.

pentru desfăşurarea altor activităţi artizanale, reprezentau la vremea aceea importante centre meşteşugăreşti, cu implicaţii adînci în viaţa social-economică a societăţii dacice.

Inventarul de obiecte din cuprinsul aşezărilor este foarte bogat şi de o mare varietate. O parte din uneltele care se utilizau în agricultură (cuţite şi brăzdare de plug, seceri, coase), ca şi din acelea folosite în practicarea diferitelor meşteşuguri şi activităţi gospodăreşti (topoare[319], dălţi, burghie, priboaie, cuţite, piese de harnaşament, amnare, chei, ace de cusut, undiţe etc.) erau lucrate din fier. Rîşniţele pentru măcinat boabe, de formă discoidală şi perforate la mijloc, erau imitate în rocă locală după model roman. Ca obiecte de piatră foarte frecvente în aşezări menţionăm gresiile pentru ascuţit, iar din lut fusaiolele, precum şi greutăţile piramidale şi conice pentru războiul de ţesut. Cîteodată se mai găsesc în aşezări şi piese de joc mici de formă semisferică, imitate în pastă fină după cele romane din sticlă[320].

Ceramica dacică, modelată cu mîna sau la roată, apare în cantităţi impresionante. Cele două categorii de vase par să fie în general de proporţii egale, dar este de presupus ca prioritatea s-o fi avut într-o etapă timpurie vasele lucrate cu mîna, iar ulterior vasele lucrate la roată[321].

Vasele lucrate cu mîna (fig. 11), din pastă de proastă calitate, păstrează formele (oale, ceşti tronconice cu şi fără toartă) şi ornamentele tradiţionale din Latène-ul dacic (brîie în relief, alveole, crestături, proeminenţe, linii orizontale sau în val incizate).

Ceramica lucrată la roată din pastă fină, de culoare cenuşie sau roşie, prezintă o varietate mult mai mare de forme (fig. 12—13; 14, 2). Între acestea, mai frecvent întîlnim diferite tipuri şi variante de oale, vase de provizii, străchini, castroane, fructiere, căni, amfore şi capace, lucrate întotdeauna cu mare grijă şi acoperite cu angobă. De multe ori ele sînt decorate în tehnica lustrului, mai ales cu numeroase combinaţii de linii drepte şi în val.

În cuprinsul aşezărilor au mai fost găsite arme (vîrfuri de lance), accesorii vestimentare (fibule, catarame, pinteni), precum şi diverse obiecte de toaletă şi de podoabă (mărgele, cercei, brăţări, pandantive-amulete, oglinzi) (fig. 16, 4, 5, 7).

La inventarul deja menţionat, lucrat în atelierele meşterilor locali, se adaugă numeroase alte materiale de origine romană. Între cele mai frecvente se numără amforele[322], alături de care se poate semnala însă şi prezenţa altor categorii de vase, cum ar fi castroanele[323], uneori chiar a exemplarelor de *terra sigillata*[324]. De asemenea, trebuie amintite aici vasele de argint[325] şi de sticlă[326], diferitele tipuri de fibule[327], piesele de harnaşament din bronz placate cu foiţă de argint[328],

---

319 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 118, fig. 53, 15. Tipul de topor plat de piatră nu face parte din repertoriul uneltelor carpice şi de aceea exemplarul găsit în atelierul de olărie de la Butnăreşti (Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 53, pl. XXXV, 11; idem, *Carpi*, p. 40, pl. XXXV, 11) nu poate aparţine culturii carpice. Piesa respectivă provine din aşezarea neolitică din apropiere, aşa cum presupunea acelaşi autor într-o lucrare anterioară (Gh. Bichir, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 492, n. 4). Aceeaşi provenienţă ar putea s-o aibă şi percutorul de la pl. XXXV, 5.

320 O astfel de piesă, din pastă fină cărămizie, acoperită cu angobă, a fost descoperită spre exemplu în aşezarea de la Băiceni (jud. Iaşi). Săpături I. Ioniţă.

321 O analiză cu multe detalii a întregului inventar din aşezări şi necropole la Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 45—52, 63—126; idem, *Carpi*, p. 33—38; 50—117; V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 79—128.

322 Fragmentele de amfore sînt prezente în absolut toate aşezările, ceea ce arată că nici una din ele nu a rămas în afara contactului cu lumea romană.

323 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 93—94. Gh. Bichir scoate în evidenţă deosebirile dintre ceramica autohtonă lucrată la roată şi cea romană lucrată în mediul rural, tocmai pentru că între ele sînt şi asemănări evidente. Pe viitor s-ar impune o analiză mai strictă a ceramicii lucrată la roată din aşezările dacilor liberi, pentru a se verifica dacă în unele cazuri nu avem de a face totuşi cu importuri romane.

324 Un fragment dintr-un asemenea vas a fost descoperit în aşezarea de la Băiceni. Săpături I. Ioniţă.

325 Tezaurul de vase din argint era îngropat în preajma unei aşezări dacice. V. Mihăilescu Bîrliba, I. Mitrea, *Tezaurul de vase romane de la Muncelul de Sus*, în *Carpica*, 10, 1978, p. 163—177; idem, *Le trésor de vases romains de Muncelul de Sus*, în *Dacia*, N. S., 22, 1978, p. 201—212.

326 În afară de fragmentele de sticlă din aşezarea de la Poiana-Dulceşti (Silişte) menţionate de Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 97, mai adăugăm descoperirea altor exemplare în aşezarea de la Băiceni.

327 Provenienţa romană a unor tipuri de fibule în aşezările dacilor liberi este bine cunoscută. Se impune însă realizarea unui studiu de detaliu pentru fibule, cuprinzînd situaţia exactă pe spaţii mai largi decît teritoriul ţării noastre, prin care să se stabilească ceea ce este import roman şi ceea ce este lucrat în afara imperiului. Un început a fost deja făcut prin lucrarea lui Gh. Diaconu, *Über die Fibel mit umgeschlagenem Fuss in Dazien*, în *Dacia*, N.S. 15, 1971, p. 239—267.

328 V. Ursachi, *op. cit.*, în *Carpica*, 1, 1968, p. 163—167, fig. 40—42; idem, *Piese de harnaşament descoperite în aşezarea daco-carpică de la Săbăoani*, în *MemAntiq*, 1, 1969, p. 327—337.

rîşniţele de tuf vulcanic[329], piesele mici de joc de formă semisferică, turnate din sticlă[330] şi diverse alte obiecte[331], cum ar fi capul de elefant sculptat în os de la Poiana—Dulceşti (Silişte)[332] (fig. 16, 1) etc. În sfîrşit, un loc foarte important între antichităţile romane din teritoriul dacilor liberi îl ocupă monedele, ce apar ca exemplare izolate în aşezări sau constituite în tezaure cuprinzînd uneori peste 2 000 piese[333].

Cercetările din necropole (fig. 14—15; 16, 2, 3, 6, 8, 9; 17) au cunoscut o amploare incomparabil mai mare faţă de acelea din aşezări. Este suficient să amintim că numai în necropola din preajma aşezării de la Văleni (com. Boteşti, jud. Neamţ) au fost dezvelite 608 morminte[334], iar în aceea de la Gălăneşti (com. Onceşti, jud. Bacău) 291 morminte[335]. De asemenea, un mare număr de complexe funerare, deşi ele reprezintă numai o parte din necropolele respective, au mai fost descoperite la Poieneşti (jud. Vaslui)[336], Pădureni (jud. Vrancea)[337], Săbăoani (jud. Neamţ)[338], Zvorîştea (jud. Suceava)[339] şi Lipiţa de Sus (rn. Rogotin, reg. Ivano—Frankovsk)[340].

Necropolele, cuprinzînd în mare majoritate morminte de incineraţie, dar unele din ele şi morminte de înhumaţie, se găsesc în apropierea aşezărilor. Acolo unde prin cercetări s-au dezvelit zone mai largi din cimitire, s-a observat că mormintele sînt constituite în cîte două grupe, din care una mai mare şi alta mai mică. Uneori, cele două grupe de morminte sînt foarte apropiate una de alta, ca în cazul necropolei de la Pădureni, iar alteori, cum ar fi la Văleni, ele se găsesc la distanţe mult mai mari, de cîteva sute de metri, ceea ce practic dă imaginea a două cimitire. Semnificaţia acestor grupări de morminte este greu de descifrat în stadiul actual de cunoaştere a necropolelor dacice. Ipoteza ca ele să reflecte o anumită organizare socială, sau de altă natură, a comunităţilor săteşti[341] este ispititoare şi posibilă, mai ales că situaţia pare să fie aceeaşi şi în necropolele dacilor de sub ocupaţia romană[342], dar urmează a fi verificată şi confirmată prin cercetările viitoare.

Practicarea incineraţiei de către dacii liberi a întrunit adeziunea tuturor specialiştilor, întrucît mormintele de incineraţie continuau un rit tradiţional şi apăreau în număr mare în toate necropolele cu inventar de ceramică dacică din secolele II—III e. n. Trebuie subliniat însă că la contribuţiile mari aduse de R. Vulpe prin săpăturile de la Poieneşti, s-au făcut completări substanţiale[343], putîndu-se aprecia că ne aflăm acum într-un stadiu destul de avansat de cunoaştere a obiceiurilor practicate la incinerarea morţilor de către dacii liberi.

329 Idem, *op. cit.*, în *Carpica*, 1, 1968, p. 160.

330 O piesă de acest tip a fost găsită în locuinţa 21 din aşezarea de la Băiceni (Săpături I. Ioniţă). De asemenea, un alt exemplar, menţionat ca „pastilă din sticlă verzuie", descoperit într-o locuinţă din secolele VI—VII de la Cucorăni, ar putea proveni de fapt din aşezarea dacică din sec. II—III e.n. S. Teodor, *op. cit.*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 152, fig. 61, 8. Piesa a fost publicată ulterior ca „mărgică" din secolele V—VII (D. G. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, 1978, p. 22, fig. 12, 8).

331 Un repertoriu al tuturor categoriilor de obiecte romane ajunse la dacii liberi este greu de întocmit. Tendinţa de a găsi origine romană la cele mai multe obiecte de metal nu poate fi îndreptăţită. Lipsa studiilor tipologice pentru diferitele categorii de obiecte determină ca toate piesele pentru care nu se găsesc analogii din primul moment să fie raportate cu uşurinţă la alte medii culturale.

332 Opinia că piesa ar proveni din mediul sarmatic (Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 125, pl. CLXII, 1; CLXIII, 1; idem, *Carpi*, p. 117, pl. CLXII, 1; CLXIII, 1) nu poate fi admisă, întrucît elefantul nu era răspîndit în regiunile în care trăiau sarmaţii. În schimb, animalul respectiv era cunoscut în unele provincii ale Imperiului roman.

333 Tezaurul de la Măgura (jud. Bacău) conţine 2 830 monede. V. Mihăilescu-Bîrliba, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, Bacău, 1977. Bibliografia referitoare la descoperirile monetare din spaţiul dacic liber de la răsărit de Carpaţi este foarte bogată. O sinteză a descoperirilor, cu bibliografia corespunzătoare, la V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine*. Pentru spaţiul dintre Prut şi Nistru vezi A. A. Nudel'man, *Topografija kladov i nachodok ediničnych monet*, Chişinău, 1976, p. 10—16. 50—80.

334 Vezi cap. I, nota 19.

335 Vezi cap. I nota 20.

336 R. Vulpe, *Poieneşti*.

337 Vezi cap I, nota 23.

338 V. Ursachi, *Contribuţii la problema ritului de înmormîntare la carpo-daci*, în *Carpica*, 2, 1969, p. 199—201.

339 Vezi cap. I, nota 25.

340 Vezi nota 262.

341 I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, în *Actes du 7e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Praga (1966)*, 2, 1971, p. 1 023.

342 O astfel de grupare a mormintelor poate fi sesizată la Soporu de Cîmpie. D. Protase, *Soporu de Cîmpie*, Bucureşti, 1976, pl. I.

343 Avem în vedere între altele precizările referitoare la mormintele de incineraţie în groapă (Gh. Bichir, *Unele observaţii cu privire la necropolele de tip Poieneşti din Moldova şi relaţiile acestor necropole cu lumea sarmatică*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 255—256), precum şi acelea cu privire la arderea secundară şi spargerea rituală a urnelor (I. Ioniţă, *Necropola daco-carpică de la Dumitreştii Gălăţii, Judeţul Iaşi*, în *ArhMold*, 6, 1969, p. 123—135; I. Ioniţă şi V. Ursachi, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 213—215.

După modul în care au fost îngropate rămășițele incinerate ale morților, s-au stabilit și principalele variante de morminte de incinerație: a — morminte cu oasele calcinate depuse în urne, acoperite sau neacoperite cu capac; b — morminte cu oasele calcinate depuse direct în groapă[344]. În fiecare din aceste variante apar însă multe particularități, care dezvăluie o mare variabilitate a practicilor funerare din lumea dacică.

Obiceiul dacilor de a practica înhumația a fost mai puțin atestat, fapt ce se datorează mai multor cauze, inclusiv deficiențelor din cercetarea arheologică. Este de notat totuși că mai întîi R. Vulpe, în urma cercetărilor de la Poienești, iar apoi I. Antonescu, pe baza săpăturilor de la Moldoveni, primii arheologi care au descoperit morminte de înhumație în cimitirele atribuite carpilor, au ajuns la concluzia că acestea sînt contemporane cu mormintele de incinerație din necropolele respective și totodată că ambele categorii de morminte aparțin populației dacice[345].

Analiza antropologică sumară a materialului osteologic de la Poienești a dus la aprecierea că mai multe cranii din mormintele de înhumație ar avea semne de deformare artificială a craniului, ceea ce a constituit o mare surpriză pentru arheologi, între care au început să circule diferite interpretări și ipoteze. Formulată la început de I. Nestor[346], ideea că mormintele de înhumație de la Poienești ar fi sarmatice a fost preluată repede și de alți arheologi, dintre care unii s-au grăbit s-o afirme și în scris[347].

În 1961, Gh. Bichir reia toată problematica și încearcă să fundamenteze ceea ce alții mai înainte se mulțumiseră doar să afirme. În studiul consacrat acestei probleme, el a corectat cu discernămînt raportul cronologic dintre necropola carpică și așezarea de tip Sîntana de Mureș de la Poienești și a făcut unele precizări judicioase cu privire la mormintele de incinerație[348]. În schimb, încercarea de a data mormintele de înhumație într-o fază anterioară acelora de incinerație, pentru a le atribui apoi nomazilor sarmați, a provocat o dispută foarte aprigă.

Lăsînd la o parte raportul cronologic dintre înhumați și incinerați, căruia, pentru a servi cauzei finale, i s-a dat o interpretare forțată, ne vom opri doar asupra apartenenței etnice a mormintelor de înhumație. Afirmațiile lui Gh. Bichir erau ferme și nu lăsau nici o îndoială asupra opiniei categorice a autorului, care formula în final următoarea concluzie: „Mormintele de înhumație de la Gabăra[349], prin rit și inventar, aparțin ca și cele de la Poienești sarmaților și nu se poate vorbi, credem noi, de schimbarea ritului funerar la carpi în această vreme" [350]. În același studiu se mai afirma că „... sarmații practicau strict înhumația, *după cum carpii practicau tot atît de strict incinerația*" [351].

Apartenența sarmatică a mormintelor de înhumație de la Poienești și Moldoveni (Dealul Gabăra) era susținută pe baza ritului funerar, a inventarului și a craniilor deformate. Astfel, poziția întinsă pe spate a scheletelor, orientarea N—S (cu unele oscilații) și forma dreptunghiulară a gropilor erau invocate ca elemente caracteristice pentru definirea caracterului sarmatic al mor-

---

[344] Pentru problema ritului de incinerație la daci în secolele II—III e.n. vezi în principal următoarele lucrări: M. I. Smiszko, *op. cit.*, Lvov, 1932,; R. Vulpe, *Poienești*; D. Protase, *Riturile funerare*; idem, *Soporu de Cîmpie*; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 30—36; idem, *Carpi*, p. 18—24.

[345] R. Vulpe, Poienești, p. 310—506; I. Antonescu, *Săpăturile arheologice de la Gabăra*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 449—457.

[346] I. Nestor, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 678.

[347] S. Morintz, *Nekotorye voprosu sarmatskogo naselenija v Moldove i Muntenii v svjazi s Jokšanskim pogrebeniem*, în *Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 465; idem, *Novyj oblik dakijskoj kul'tury v rimskuju epochu*, în *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 411; Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana—Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgșor*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 273, n. 2.

[348] Gh. Bichir, *op. cit.*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 255—256, 261—263.

[349] Gabăra este denumirea locului pe care s-a descoperit necropola dacică de la Moldoveni (anterior satul s-a numit Porcești).

[350] Autorul face în notă și următoarea explicație: „Amintim că la Poienești craniile deformate erau numai de copii (informații dr. D. Nicolăescu-Plopșor). Cum la Gabăra unele din cranii au fost sfărmate și nu s-au putut face determinările necesare (informații antropolog D. Botezatu) nu este exclus ca și în această necropolă să fi existat copii cu cranii deformate (sau să apară dacă se mai sapă)" Gh. Bichir, *op. cit.*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 267, n. 1.

[351] *Ibidem*, p. 262. Sublinierile ne aparțin. Se recunoaște aici formularea luată aproape integral din I. Nestor (*Istoria României*, 1, 1960, p. 678), care în cuprinsul unei paranteze scria că *sarmații foloseau strict înhumația, după cum carpii tot atît de strict incinerația în urne.*

mintelor de înhumaţie din cimitirele dacice[352]. De asemenea, Gh. Bichir ajungea la concluzia că „inventarul mormintelor de înhumaţie de la Gabăra pledează pentru atribuirea cimitirului de înhumaţie sarmaţilor" [353]. Argumentele hotărîtoare pentru această apreciere erau un clopoţel şi o brăţară de bronz, un vîrf de săgeată şi cîteva „oase de rozător şlefuite". Pentru a întări mai mult apartenenţa sarmatică a respectivelor morminte, s-a făcut apel şi la poziţia mărgelelor faţă de schelete, arătîndu-se că „... în şase morminte... s-au găsit *numeroase* mărgele nu numai în regiunea gîtului, unde erau purtate ca şirag, ci şi în *regiunea picioarelor*; acestea din urmă fiind cusute pe poalele veşmintelor" [354]. Cît despre inventarul mormintelor de înhumaţie de la Poieneşti, acesta nici n-a mai fost luat în discuţie, considerîndu-se că deformarea artificială a unora dintre craniile de acolo scutea orice alt efort de analiză.

Relaţiile dintre daci şi sarmaţi erau comentate în aceeaşi tendinţă evidentă de a găsi peste tot resturi sarmatice. Se admiteau deschis influenţe reciproce între cele două populaţii, dar în vreme ce sarmaţilor li se recunoştea ca împrumut de la carpi doar „căniţa cu toartă", numită şi ea uneori „căniţă de tip carpo-sarmatic", autohtonilor li se ofereau tot felul de împrumuturi de la sarmaţi: oglinzi de metal, perle de coral, vase cu torţi zoomorfe şi diverse alte categorii de obiecte, pe care autorul studiului amintit se mulţumea să le denumească „alte lucruri de mai mică importanţă".

Eforturile pentru atribuirea mormintelor de înhumaţie de la Poieneşti şi Moldoveni populaţiei sarmatice, cu prilejul cărora toate datele arheologice fuseseră pur şi simplu subordonate unor observaţii antropologice încă nepublicate, păreau încununate de succes[355]. Opinia că acolo unde sînt cranii deformate nu pot fi decît sarmaţi a convins şi a prins foarte repede, iar specialiştii s-au aliniat, rînd pe rînd, punctului de vedere nou exprimat.

La trei ani după publicarea studiului amintit de către Gh. Bichir, au fost iniţiate săpături de mari proporţii în necropola de la Văleni (com. Boteşti, jud. Neamţ)[356]. Pe măsură ce erau dezvelite mai multe morminte, apăreau morminte de înhumaţie de copii care nu lăsau să se vadă nici un indiciu că ar putea fi vorba de sarmaţi. După descoperirea a peste 300 morminte în cursul campaniilor prelungite din 1964 şi 1965, din care aproape o treime erau înhumaţi, s-a conturat limpede ideea că populaţia dacică din sec. II—III e.n. practica în mod cert şi înhumaţia. Formula după care „sarmaţii practicau strict înhumaţia, după cum carpii practicau tot atît de strict incineraţia" trebuia supusă unei serioase reexaminări. Iar prima surpriză a venit repede, cînd s-au putut constata erorile ce se strecuraseră în cel de al doilea raport de săpături despre necropola de la Moldoveni; clopoţelul de bronz şi brăţara cu trei şiruri de proeminenţe (care se găseşte şi la sarmaţi, dar care *nu este tipică pentru aceştia*), puse pe seama unui mormînt de înhumaţie, proveneau în realitate din mormîntul de incineraţie nr. 59, iar vîrful de săgeată atribuit mormîntului de înhumaţie 212[357] fusese găsit de fapt într-o aşezare din apropierea necropolei[358]. Odată cu înlăturarea erorilor dispăreau şi principalele argumente pentru atribuirea mormintelor de înhumaţie de la Moldoveni populaţiei sarmatice.

---

352 Gh. Bichir, *op. cit.*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 264.

353 *Ibidem*, p. 266.

354 *Ibidem*, p. 265.

355 Opinia fusese acceptată şi de noi. În lucrarea *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 311, fig. 1, mormintele de înhumaţie de la Poieneşti şi de la Moldoveni erau incluse printre necropolele sarmatice; la n. 5 din aceeaşi lucrare s-au scris următoarele: „...Sebastian Morintz şi Gh. Bichir au arătat că mormintele de înhumaţie de la Gabăra aparţin sarmaţilor, opinie pe care o împărtăşim întru totul".

356 Săpăturile din necropolă au fost efectuate de I. Ioniţă şi V. Ursachi. La Văleni se făcuseră săpături şi înainte de 1964, dar în alte obiective, inclusiv în aşezarea corespunzătoare necropolei. Pentru ansamblul tuturor descoperirilor din raza acestei localităţi vezi lucrările menţionate în cap. I, la n. 19.

357 I. Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 455.

358 I. Ioniţă şi V. Ursachi, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 223. Pentru a înlătura îndoielile care mai stăruie (Gh. Bichir, *În legătură cu riturile funerare la carpi*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 225—228; idem, *Cultura carpică*, p. 37—38; idem, *Carpi*, 1, p. 25—26) amintim că unul din cei doi autori (V. Ursachi) care au făcut această rectificare, participînd efectiv la ambele campanii de săpături de la Moldoveni (vezi I. Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 473; idem, *op. cit.*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 449), a fost martor la descoperirile făcute şi posedă documentaţia corespunzătoare.

În favoarea opiniei sale, Gh. Bichir avea încă un argument, singurul de fapt care mai rămînea și putea fi luat serios în considerație, și anume acela că mai multe cranii de copii de la Poienești prezentau semne evidente de deformare artificială a craniilor, practică obișnuită la unele triburi sarmatice. Cum obiceiul deformării artificiale a craniului a fost preluat de la sarmați și de către alte populații, se punea totuși întrebarea dacă printre acestea din urmă nu puteau fi acceptați și dacii liberi.

Caracterul dacic ori sarmatic al mormintelor de înhumație de la Poienești, Moldoveni și Văleni urma să fie stabilit mai întîi pe baza datelor arheologice, în funcție de următoarele criterii: rit și ritual funerar; obiceiuri de port; tipologia inventarului. La sfîrșit, datele acestei analize trebuiau confruntate cu observațiile antropologice.

Primele rezultate ale acestei investigații, în care se aduceau argumente hotărîtoare pentru contemporaneitatea mormintelor de înhumație cu acelea de incinerație și, de asemenea, pentru apartenența dacică a ambelor categorii de morminte, au fost comunicate la cea de a doua Sesiune științifică a muzeelor (1965)[359]. Opiniile exprimate cu acel prilej au fost confirmate de toate descoperirile ulterioare.

Elementele de rit invocate de Gh. Bichir, și anume poziția întinsă pe spate și orientarea N—S a scheletelor, precum și forma dreptunghiulară îngustă a gropilor, *numai ele singure*, nu pot fi suficiente pentru a eticheta ca sarmatice toate mormintele de înhumație în care acestea se regăsesc. Se cunoaște deja bine că gropile mormintelor sarmatice erau prevăzute uneori cu praguri sau nișe. Or, la nici unul din cele circa 300 morminte de înhumație din necropolele dacice care se cunosc în prezent nu s-au semnalat asemenea amenajări, nici chiar la Poienești, ceea ce deosebește categoric pe acestea de mormintele sarmatice. În schimb, detaliile de rit ale mormintelor de înhumație din necropolele dacice de la est de Carpați își găsesc analogii perfecte în necropolele dacilor din teritoriile aflate sub ocupație romană, la Soporul de Cîmpie[360] și Obreja[361] în Transilvania, la Locusteni[362] în Oltenia și la Enisala[363] în Dobrogea. Toate aceste similitudini sînt o mărturie certă a practicării înhumației la toți dacii din secolele II—III e.n., indiferent că se aflau sub ocupație romană sau în afara imperiului. Totodată, practicarea generală a înhumației la daci arată că obiceiul nu era de dată recentă și nu era luat de la o altă populație. În toate teritoriile dacice, ocupate sau neocupate de romani, se practica și înhumația și anume cu mare predilecție pentru copii, într-un procent care rămîne în limite apropiate, așa cum rezultă din toate observațiile de teren ale arheologilor[364] și din analizele antropologice[365]. În lumina acestor date, *nici originea* înhumației nu mai trebuie căutată în altă parte. La descoperirile de morminte de înhumație dacice din epoca La Tène cunoscute mai demult[366], se adaugă altele mai recente, cum ar fi acelea de la Brad[367], care atestă în mod categoric practicarea încă dintr-o perioadă mai veche de către daci și a ritului înhumației.

Ritualurile de înmormîntare[368] ale mormintelor de înhumație de la Poienești, Moldoveni, Văleni, Săbăoani[369] și Săucești[370] contravin aproape total obiceiurilor sarmatice. Diverse obiecte

---

[359] După o așteptare de aproape trei ani la redacție, comunicarea a fost în cele din urmă publicată. (I. Ioniță și V. Ursachi, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 211—226), nemaiputînd face la executarea corecturilor decît foarte puține intervenții.

[360] D. Protase, *Soporu de Cîmpie*, p. 75—76.

[361] Idem, *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania)*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 147.

[362] Gh. Popilian, *Comunicare la consfătuirea națională a arheologilor*, București, 1971; idem, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.

[363] M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 26—27.

[364] *Ibidem*; D. Protase, *op. cit.*, p. 147; idem, *Soporu de Cîmpie*, p. 75, tabelul 7.

[365] Olga Necrasov și D. Botezatu, *Studiul scheletelor din mormintele de înhumare din necropola de la Gabăra*, în *Carpica*, 2, 1969, p. 203—211; Olga Necrasov, V. Ursachi, D. Botezatu și Gh. Ștefănescu, *Studiul resturilor osoase din mormintele cimitirelor birituale de la Gabăra—Moldoveni și Săbăoani I (jud. Neamț) (sec. II—III e. n.)* în *Studii și Cercetări de Antropologie*, 6, 1969, 1, p. 7—15.

[366] I. Nestor, *Săpăturile arheologice de la Zimnicea*, în Studii, 1, 1949, p. 123—125; Radu și Ecat. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 348.

[367] Informații primite de la V. Ursachi.

[368] În acestea nu se includ obiceiurile de port.

[369] V. Ursachi, *op. cit.*, în *Carpica*, 2, 1969, p. 200.

[370] V. Căpitanu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în sec. II—III e.n. în județul Bacău*, în *Muzeul Național*, 2, 1975, p. 327—328; idem, *Necropola daco-carpică de la Săucești, județul Bacău*, în *Carpica*, 1976, p. 151—182.

de întrebuinţare mai generală sau mai specială, cum ar fi cuţitele şi acele de cusut, se întîlnesc rar, dar aproximativ cu aceeaşi frecvenţă în cele două categorii de morminte din necropolele dacice de la răsărit de Carpaţi. Prezenţa vaselor (cel mai adesea căni mici, dar şi castroane) în mormintele sarmatice este relativ frecventă, pe cînd la înhumaţii din necropolele dacice este foarte rară, *întocmai ca şi vasele de ofrandă din mormintele de incineraţie dacice*[371]. Raritatea vaselor de ofrandă din mormintele dacice (de incineraţie şi de înhumaţie) are o anumită semnificaţie şi reflectă o concepţie diferită de aceea a sarmaţilor. În schimb, constatăm o asemănare uimitoare, în ceea ce priveşte ritualurile funerare practicate la înmormîntarea prin înhumare, între necropolele dacilor liberi de la răsărit de Carpaţi şi acelea ale dacilor din actualele teritorii ale Transilvaniei[372], Olteniei[373] şi Dobrogei[374], rămaşi sub ocupaţie romană şi supuşi procesului rapid de romanizare.

Obiceiurile de port semnalate la mormintele de înhumaţie din necropolele dacice diferă foarte mult de acelea constatate la sarmaţi. Armele, în special săbiile scurte cu inel la capătul mînerului, atît de caracteristice mormintelor sarmatice de bărbaţi, inclusiv pentru acelea situate în spaţiul dacic de la răsărit de Carpaţi, lipsesc cu totul din mormintele de înhumaţie aflate în necropolele dacice. De asemenea, din mormintele de înhumaţie de la Poieneşti, Moldoveni, Săbăoani, Văleni şi Săuceşti lipsesc cele mai caracteristice piese pentru mormintele de femei, cum sînt clopoţeii şi oglinzile de metal[375]. La fel, majoritatea mărgelelor au cele mai multe analogii în inventarul mormintelor de incineraţie dacice, chiar din aceleaşi necropole, şi nu în mormintele sarmatice. Cu acest prilej facem menţiunea că afirmaţia potrivit căreia mărgelele cusute pe îmbrăcăminte în unele morminte de înhumaţie de la Moldoveni ar fi fost *numeroase* şi s-ar fi aflat *în regiunea picioarelor*[376] este greşită, întrucît în raportul de săpături se preciza doar că „.... perlele se aflau nu numai în regiunea pectorală, ci şi în partea inferioară a pîntecului" [377], ceea ce este cu totul altceva. Modificarea textului s-a făcut evident cu intenţia de a găsi, pentru mormintele de înhumaţie de la Moldoveni, analogii perfecte în obiceiurile de port sarmatice. Numai că ceea ce caracterizează cu adevărat mormintele sarmatice sînt mărgelele găsite în număr mare în regiunea tibiilor[378], cusute pe poala rochiilor, particularitate care lipseşte din toate mormintele de înhumaţie din necropolele dacice.

Alte piese, cum ar fi pandantivele de fier în formă de căldăruşă (fig. 16, 8), îşi găsesc corespondente tot la mormintele de incineraţie dacice şi niciodată la sarmaţi[379]. Nici cu cele cîteva „oase de rozător şlefuite" şi „amulete de os" [380], atît de universale în timp şi în spaţiu[381], aşadar fără o răspîndire limitată măcar la zona geografică a lumii sarmatice, nu se pot face atribuiri etnice convingătoare.

Cele două cutiuţe cilindrice de bronz de la Pădureni (fig. 16, 3, 7), publicate ca „pudriere" şi puse pe seama bănuitelor „preocupări cosmetice la femeile din societatea carpică" [382], aveau o cu totul altă semnificaţie şi anume aceea de amulete. Apărute în Etruria, aceste cutiuţe-pandantive s-au răspîndit în tot Imperiul roman, iar ulterior şi la populaţiile din afara graniţelor romane.

---

371 I. Ioniţă, *op. cit.*, în *ArhMold*, 6, 1969, p. 131–132.

372 Vezi notele 360 şi 361.

373 Vezi nota 362.

374 Vezi nota 363.

375 Clopoţelul de bronz de la Moldoveni a fost găsit într-un mormînt de incineraţie.

376 Gh. Bichir, *op. cit.*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 265.

377 I. Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 455.

378 Gh. Diaconu, *Despre sarmaţi la Dunărea de Jos în lumina descoperirilor de la Tîrgşor*, în *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 333, fig. 1–4.

379 Lipsa acestor piese în mormintele sarmatice din spaţiul dacic est-carpatic rezultă din toate lucrările despre sarmaţi elaborate de Gh. Bichir, chiar şi din cea mai recentă, atît de cuprinzătoare (*Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 167–197).

380 Deşi numărul amuletelor de acest fel este foarte redus, ele sînt invocate în mod repetat ca argumente pentru apartenenţa sarmatică a mormintelor de înhumaţie de la Poieneşti şi Moldoveni. Gh. Bichir, *op. cit.*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 266; idem, *op. cit.*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 227; idem, *Cultura carpică*, p. 37; idem, *Carpi*, p. 26.

381 R. A. Maier, *Versuche über Traditionen des „Stoffwerts" von Tierknochen und Traditionen primitiven „Tierdenkens" in der Kultur- und Religionsgeschichte*, München, 1969, în care se menţionează şi o parte din bibliografie.

382 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 111–112, pl. CLXII, 2–3; CLXIII, 4, 11; idem, *Carpi*, p. 102–103, pl. CLXII, 2–3; CLXIII, 4, 11.

Ele erau lucrate din diferite materiale, cum ar fi piele, bronz, fier, argint sau chiar aur. Conţinutul lor, acolo unde s-a păstrat, consta din „şuviţe din păr", substanţe asemănătoare alifiei, resturi de plante aromate, flori de perină *(Anthemis tinctoria)*, cuişoare *(Eugenia caryophyllata)*, răşină, diverse substanţe în stare de pulbere etc.[383]. Răspîndirea acestor cutiuţe-pandantive cu rol de amulete pare să fie mult mai largă. Semnalarea acelui „praf de culoare roz" în diferite morminte, atît de incineraţie, cît şi de înhumaţie[384], ar putea reprezenta resturi de la astfel de cutiuţe-amulete, lucrate din materiale ce nu s-au mai păstrat, cum ar fi ţesătură, lemn sau piele. Rămăşiţe de „pudră" sau „fard roşu-roz" au fost descoperite şi în necropolele dacilor din zonele aflate sub ocupaţie romană, cum ar fi la Obreja, Soporu de Cîmpie şi Locusteni, ceea ce lasă să se înţeleagă că portul cutiuţelor-amulete era cunoscut în sec. II—III e.n. în tot spaţiul dacic şi daco-roman.

În mormintele de înhumaţie din necropole lipsesc obiectele de argint lucrate în tehnica filigranului, care apar în schimb la mormintele de incineraţie (fig. 15,25 ; 17). Întrucît piesele amintite nu se găsesc nici în mormintele sarmatice, s-a tras concluzia că şi mormintele de înhumaţie de la Poieneşti şi Moldoveni ar fi sarmatice. Dar obiectele de argint filigranate lipsesc şi din toate mormintele de înhumaţie daco-romane de la Soporu de Cîmpie, Obreja, Locusteni şi Enisala, care nu mai pot fi puse pe seama sarmaţilor. Or, aceasta arată că prezenţa în morminte a podoabelor de argint lucrate în tehnica filigranului era determinată de alte cauze şi nu de apartenenţa etnică. Dacă avem în vedere că marea majoritate a mormintelor de înhumaţie aparţin unor copii, s-ar putea presupune că aceste obiecte nu erau purtate decît de la o anumită vîrstă. În mormîntul 132 de incineraţie de la Soporu de Cîmpie, aparţinînd unui copil, s-a găsit totuşi o piesă din această categorie, ceea ce face ca vîrsta să nu reprezinte factorul determinant. Adevăratele motive vor putea fi cunoscute abia după ce se va şti care erau condiţiile (sociale sau de altă natură ?) pentru care un copil decedat putea fi înhumat sau incinerat[385].

Inventarul mormintelor de înhumaţie din necropolele dacice este în general destul de sărăcăcios. Mărgelele, mai frecvente, cu unele excepţii nesemnificative, se întîlnesc şi în mormintele de incineraţie[386]. Fibulele, lucrate din bronz sau fier, se găsesc aproximativ în aceleaşi variante la ambele categorii de morminte. În privinţa cerceilor se observă o diferenţiere destul de vizibilă; exemplarele din fir simplu, fie din bronz, fie din argint, se găsesc la mormintele de copii înhumaţi[387], iar acelea de argint lucrate în tehnica filigranului apar în mormintele de incineraţie. Această diferenţiere nu trebuie pusă neapărat pe seama deosebirilor etnice[388], întrucît s-a văzut deja că portul anumitor categorii de cercei, cum ar fi al acelora lucraţi în tehnica filigranului, era determinat la populaţia dacică (din interiorul şi din afara Imperiului roman) de alte cauze. *Torques*-ul de bronz sau argint, din fir rectangular în secţiune, se întîlneşte nu numai la înhumaţi, cum s-a pretins[389], ci şi la incineraţi[390].

Aşadar, se poate aprecia că principalele categorii de piese aflate în mormintele de înhumaţie se găsesc şi în mormintele de incineraţie, iar diferenţierele în ceea ce priveşte portul cerceilor (doar a tipurilor !) trebuie explicate pe baza altor criterii decît cele etnice. Prezenţa aceloraşi tipuri de piese atît în mormintele dacice (de incineraţie şi de înhumaţie), cît şi în cele sarmatice, arată numai că ambele populaţii îşi procurau unele articole de care aveau nevoie din aceleaşi centre de producţie. Este foarte puţin probabil, spre exemplu, ca mărgelele de calcedoniu să fi fost procurate de daci prin intermediul sarmaţilor[391], de vreme ce la aceştia din urmă ele sînt

---

383 Pentru unele informaţii privind semnificaţia şi răspîndirea acestor obiecte, ca şi pentru o parte din bibliografie, relativ destul de bogată, vezi H. Bullinger, H. Jahnkuhn, H. Roth, *Bulla*, în J. Hoops, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (ediţia a 2-a), 4, p. 110—112, fig. 33 ; W. Hatto, *Bulla*, în *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden*, 1979, 1, col. 969—970.

384 R. Vulpe, *Poieneşti*, p. 435 ; D. Protase, *Soporu de Cîmpie*, p. 70.

385 Unele observaţii vezi şi la M. Babeş, *op. cit.*, în *SCIV*, 22, 1971, p. 32—33.

386 Vezi spre exemplu R. Vulpe, *Poieneşti*, p. 442—446. Situaţia este similară şi în celelalte necropole.

387 *Ibidem*, p. 346, 356, 407, 413.

388 Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 215.

389 *Ibidem*.

390 Pentru incineraţi vezi I. Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 477, fig. 5, 1, 2 ; 6, 1.

391 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 175.

foarte rare[392]. Problema se pune la fel şi pentru mărgelele de coral şi de lapislazuli, ca şi pentru toate celelalte piese care nu sînt lucrate de către sarmaţi.

În ceea ce priveşte inventarul mormintelor de înhumaţie din necropolele dacice, acesta nu cuprinde nici o categorie de obiecte într-adevăr caracteristice pentru sarmaţi, cum ar fi oglinzile de metal, clopoţeii sau săbiile scurte cu inel la capătul mînerului; absenţa lor atestă alte obiceiuri de port decît acelea ale sarmaţilor. De asemenea, în aceste morminte nu se întîlneşte nici un vas lucrat cu mîna de factură sarmatică. La fel, nu cunoaştem nici un caz în care mărgelele să se găsească în regiunea tibiilor.

Observaţiile făcute pînă acum lasă să se înţeleagă limpede că, potrivit ritului şi ritualului funerar, obiceiurilor de port şi tipologiei inventarului, mormintele de înhumaţie din necropolele dacice de la est de Carpaţi, inclusiv acelea de la Poieneşti, aparţin populaţiei autohtone dacice. Confirmarea deplină a acestei opinii a fost adusă de descoperirea cimitirelor daco-romane de la Soporu de Cîmpie, Obreja, Locusteni şi Enisala, care arată o unitate uimitoare de rit, ritual şi obiceiuri de port; tipologia diferită a inventarului este explicabilă prin condiţiile istorice deosebite apărute după încheierea războaielor daco-romane.

Ceea ce rămînea totuşi străin de mediul dacic erau craniile deformate din necropola de la Poieneşti. Verdictul etnic urma să se hotărască ori în funcţie de rit, ritual, obiceiuri de port şi tipologie, şi atunci trebuia să fie o *apartenenţă dacică*, ori după deformarea artificială a craniilor, şi atunci putea să fie o *apartenenţă sarmatică*. De la început, în 1965, am optat pentru „apartenenţa... carpo-dacică" [393], întrucît argumentele în favoarea ei (ritual, obiceiuri de port) erau determinante. Complexitatea problemei ne făcea să adăugăm că „ceea ce este mai dificil de precizat în stadiul actual al cercetărilor este *originea* înhumaţiei la carpo-daci" [394].

În 1966, deci cu un an mai tîrziu, referitor la aceeaşi problemă făceam următoarele precizări: „Descoperirea la Poieneşti a cîtorva morminte de copii cu urme de deformare intenţionată a craniului ar putea fi interpretată fie ca ultimul împrumut cultural făcut de la sarmaţi, într-o perioadă (a doua jumătate a sec. III e.n.) în care elementele de civilizaţie sarmatică aveau o foarte largă răspîndire, încît se poate vorbi de o *modă sarmatică* a vremii, fie ca începutul asimilării sarmaţilor de către autohtoni. Evident, în acest din urmă caz, apartenenţa (nu originea) mormintelor de înhumaţie este fără îndoială carpo-dacică" [395].

Prin urmare, în lumina datelor pe care le aveam în anii 1965—1966, formulam opinia că toate mormintele de înhumaţie din necropolele de la Poieneşti, Moldoveni şi Văleni au o apartenenţă dacică. Fără a face abstracţie de mormintele de înhumaţie deja semnalate în Latène-ul dacic, arătam totuşi că, pentru moment, din lipsa încă a unor date mai sigure, este dificil de stabilit originea înhumaţiei la daci.

Faţă de cele scrise cu 15 ani în urmă, putem adăuga, de data aceasta cu toată certitudinea, că în secolele II—III e.n. înhumaţia era un rit practicat în întreaga lume dacică, atît la aceea din provinciile romane Dacia şi Moesia, cît şi la aceea din teritoriile rămase în afara stăpînirii romane. De asemenea, înmormîntarea morţilor după ritul înhumaţiei la daci în sec. II—III e.n. nu era un rit funerar nou, împrumutat de la sarmaţi sau din altă parte, ci unul tradiţional, care fusese practicat şi în perioada Burebista—Decebal.

Referitor la deformarea intenţionată a craniilor, arătam că ea s-ar putea interpreta fie ca un împrumut de la sarmaţi, fie ca începutul asimilării sarmaţilor[396]. Chiar şi în această ultimă situaţie, mormintele de la Poieneşti conţinînd — după opinia unor antropologi — schelete cu cranii deformate erau considerate de apartenenţă dacică. Afirmaţia se întemeia pe faptul că obiceiurile de rit, de ritual şi de port observate la aceste morminte erau dacice. Or, toc-

---

[392] Constatarea este făcută chiar de către Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 185.

[393] I. Ioniţă şi V. Ursachi, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 224. Vezi şi nota 359.

[394] *Ibidem*, p. 225. Sublinierea făcută de la început.

[395] I. Ioniţă şi V. Ursachi, *op. cit.*, în *Actes du 7e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, 21—27 août 1966*, Praga, 2, 1971, p. 1 024.

[396] *Ibidem*.

mai obiceiurile de rit, de ritual şi de port reprezintă criteriile arheologice fundamentale pentru determinarea apartenenţei etnice a complexelor funerare.

Pînă la elaborarea studiilor antropologice necesare, ambele ipoteze cu privire la originea deformării intenţionate a craniilor la Poieneşti (dacă într-adevăr acolo există cranii deformate !) — prin împrumut de la sarmaţi sau prin asimilarea unora dintre aceştia — rămîn posibile[397]. Cea de a doua ipoteză a fost formulată cu diferite nunaţe şi de către alţi arheologi, cum ar fi B. Mitrea în 1960[398], I. Antonescu în 1961[399] şi M. Babeş în 1971[400]. Cu toată opoziţia iniţială, chiar vehementă, faţă de practicarea înhumaţiei de către daci, însuşi Gh. Bichir, reevaluînd datele problemei, îşi modifică treptat părerile, începînd cu anul 1966[401], ajungînd să accepte pînă la urmă un punct de vedere apropiat[402]. Din păcate, vechea părere despre apartenenţa sarmatică a mor-

---

397 *Ibidem.*

398 B. Mitrea, în *Istoria României*, 1960, p. 638—639, face mai întîi constatarea că „...în unele cimitire, cum este cel de la Porceşti, începe să-şi facă apariţia şi ritul înhumaţiei, alături de cel al incineraţiei", după care caută să explice fenomenul: „În urma contactului cu sarmaţii roxolani, cultura carpică s-a îmbogăţit nu numai cu unele elemente din domeniul culturii materiale, în olărie şi în obiecte de podoabă, ci influenţa a fost mai adîncă, ajungînd, pe alocuri să modifice chiar ritul de înmormîntare. În sensul acesta credem că trebuie explicată prezenţa mormintelor de înhumaţie din cimitirul biritual de la Porceşti, în care inventarul funerar este acelaşi în ambele categorii de morminte". Aşadar, autorul consideră că practicarea înhumaţiei în necropolele carpice este rezultatul influenţei sarmatice, acordînd deci înhumaţiei o *origine exclusiv sarmatică*, ceea ce la nivelul informaţiei actuale nu mai rămîne valabil. În schimb, din formularea sa reiese clar că aceste morminte au o *apartenenţă carpică*.

399 I. Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 453.

400 M. Babeş, *op. cit.*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 31—33, face unele observaţii judicioase în favoarea practicării înhumaţiei de către daci în sec. II—III e.n. El consideră că pînă la noi cercetări ar fi de preferat „să admitem printre înhumaţii de la Poieneşti atît pe sarmaţi, cît şi pe carpi" şi că atribuirea mormintelor „*in corpore* fie sarmaţilor, fie carpilor" nu este cea mai potrivită.

401 Modificările intervin după ce I. Ioniţă şi V. Ursachi au comunicat (1965—1966) rezultatele preliminare ale cercetărilor din necropola de la Văleni şi au reinterpretat descoperirile de la Poieneşti şi Moldoveni, susţinînd ideea biritualismului la carpi.

402 Lăsînd deoparte explicaţiile care însoţesc din abundenţă toate schimbările de opinie, notăm doar ceea ce a intervenit nou şi esenţial în conţinutul acestora.

Între 1961 şi 1965, Gh. Bichir preia şi susţine ideea că *sarmaţii practicau strict înhumaţia, după cum carpii practicau tot atît de strict incineraţia* (*SCIV*, 12, 1961, 2, p. 262; *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 675; *Atti del VI Congresso Internazionale della Scienze Preistoriche et Protoistoriche, Sezioni V—VIII*, Roma, 1966, p. 79, n. 23).

În 1967, Gh. Bichir rămîne încă fidel opiniei sale potrivit căreia mormintele de înhumaţie de la Poieneşti şi Moldoveni sînt sarmatice. Acceptă însă *pentru prima dată* (vezi nota 401) că unele din mormintele de înhumaţie de copii ar putea fi carpice (*Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 217).

În 1969, (*SCIV*, 20, 1969, 2), deşi îşi condiţionează afirmaţia, referindu-se la atribuirea etnică a mormintelor de înhumaţie de la Moldoveni, Gh. Bichir recunoaşte că *va trebui să renunţăm la ipoteza noastră*, p. 228. Consemnînd, ca o motivaţie, teza lui D. Protase că toate mormintele (de incineraţie şi de înhumaţie) de la Soporu de Cîmpie aparţin comunităţii daco-romane, el încearcă să se apropie de adevăr, îngăduindu-şi să scrie: *şi n-am vedea de ce ne-am opune unei situaţii similare pentru necropola de la Moldoveni—Gabdra*, p. 226. Tot acum acceptă distincţia între noţiunile *origine etnică şi apartenenţă etnică*, vorbind pentru prima dată de originea sarmatică a *înhumaţilor de la Poieneşti* (p. 232), ceea ce schimbă radical conţinutul interpretării. Ce-i drept, peste cîteva pagini revine la vechea formulă: *noi rămînem la părerea că înhumaţii de la Poieneşti sînt sarmaţi* (p. 235). El consimte că *înhumaţia a fost practicată şi în Latène-ul geto-dacic şi a fost moştenită de purtătorii culturii Poieneşti de la strămoşii lor traco-daci* şi de asemenea admite posibilitatea ca unii sarmaţi să fi fost asimilaţi de către carpi (p. 233).

Ideea că mormintele de înhumaţie de la Poieneşti ar fi sarmatice figurează în toate lucrările lui Gh. Bichir despre sarmaţi, chiar şi în cele mai recente (*Actes du 8ᵉ Congrès International de Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 1, Belgrad, 1971, p. 275—277, fig. 1; *Pontica*, 5, 1972, p. 138—141, fig. 1, nr. 20; *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 173, fig. 1, nr. 20), cu toate că paralel a prezentat şi un alt punct de vedere.

În 1972, Gh. Bichir se vede nevoit să adere la concluzia care se impusese deja: *Carpii au practicat cu predilecţie ritul funerar al incineraţiei. Înhumaţia este întîlnită mai rar şi se referă în special la copii* (*Cultura carpică. Rezumatul tezei de doctorat*, 1972, p. 8). El este conştient că pentru Poieneşti nu mai poate avea siguranţă şi de aceea nuanţează că doar *pare a fi un cimitir sarmatic* (p. 10). Totodată, acceptă pe carpi chiar în mormintele de înhumaţie de la Poieneşti, spunînd că *nu se exclude posibilitatea ca unii înhumaţi, care n-au cranii deformate, să aparţină necropolei carpice* (p. 10). Numai că, referindu-se în continuare la etnicul mormintelor de înhumaţie de la Moldoveni şi Văleni, consideră că *înhumaţii maturi sînt alogeni (sarmaţi) din cadrul comunităţii carpice, iar copiii, în cea mai mare parte, progenituri rezultate din căsătoria dintre carpi şi sarmaţi* (p. 11), ceea ce anulează foarte mult din ceea ce recunoscuse mai înainte despre practicarea înhumaţiei la carpi.

În monografia *Cultura carpică*, apărută în 1973, nu intervin noutăţi semnificative cu privire la ritul înhumaţiei la carpi, faţă de studiile anterioare. Notăm totuşi formularea că *determinante în atribuirea mormintelor de înhumaţie de la Poieneşti sarmaţilor, rămîn craniile deformate* (p. 40), din care rezultă că autorul a mai coborît valoarea celorlalte argumente arheologice. Din păcate,

mai obiceiurile de rit, de ritual şi de port reprezintă criteriile arheologice fundamentale pentru determinarea apartenenţei etnice a complexelor funerare.

Pînă la elaborarea studiilor antropologice necesare, ambele ipoteze cu privire la originea deformării intenţionate a craniilor la Poieneşti (dacă într-adevăr acolo există cranii deformate !) — prin împrumut de la sarmaţi sau prin asimilarea unora dintre aceştia — rămîn posibile[397]. Cea de a doua ipoteză a fost formulată cu diferite nunaţe şi de către alţi arheologi, cum ar fi B. Mitrea în 1960[398], I. Antonescu în 1961[399] şi M. Babeş în 1971[400]. Cu toată opoziţia iniţială, chiar vehementă, faţă de practicarea înhumaţiei de către daci, însuşi Gh. Bichir, reevaluînd datele problemei, îşi modifică treptat părerile, începînd cu anul 1966[401], ajungînd să accepte pînă la urmă un punct de vedere apropiat[402]. Din păcate, vechea părere despre apartenenţa sarmatică a mor-

---

[397] *Ibidem.*

[398] B. Mitrea, în *Istoria României*, 1960, p. 638–639, face mai întîi constatarea că „...în unele cimitire, cum este cel de la Porceşti, începe să-şi facă apariţia şi ritul înhumaţiei, alături de cel al incineraţiei", după care caută să explice fenomenul: „În urma contactului cu sarmaţii roxolani, cultura carpică s-a îmbogăţit nu numai cu unele elemente din domeniul culturii materiale, în olărie şi în obiecte de podoabă, ci influenţa a fost mai adîncă, ajungînd, pe alocuri să modifice chiar ritul de înmormîntare. În sensul acesta credem că trebuie explicată prezenţa mormintelor de înhumaţie din cimitirul biritual de la Porceşti, în care inventarul funerar este acelaşi în ambele categorii de morminte". Aşadar, autorul consideră că practicarea înhumaţiei în necropolele carpice este rezultatul influenţei sarmatice, acordînd deci înhumaţiei o *origine exclusiv sarmatică*, ceea ce la nivelul informaţiei actuale nu mai rămîne valabil. În schimb, din formularea sa reiese clar că aceste morminte au o *apartenenţă carpică.*

[399] I. Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 453.

[400] M. Babeş, *op. cit.*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 31–33, face unele observaţii judicioase în favoarea practicării înhumaţiei de către daci în sec. II–III e.n. El consideră că pînă la noi cercetări ar fi de preferat „să admitem printre înhumaţii de la Poieneşti atît pe sarmaţi, cît şi pe carpi" şi că atribuirea mormintelor „*in corpore* fie sarmaţilor, fie carpilor" nu este cea mai potrivită.

[401] Modificările intervin după ce I. Ioniţă şi V. Ursachi au comunicat (1965–1966) rezultatele preliminare ale cercetărilor din necropola de la Văleni şi au reinterpretat descoperirile de la Poieneşti şi Moldoveni, susţinînd ideea biritualismului la carpi.

[402] Lăsînd deoparte explicaţiile care însoţesc din abundenţă toate schimbările de opinie, notăm doar ceea ce a intervenit nou şi esenţial în conţinutul acestora.

Între 1961 şi 1965, Gh. Bichir preia şi susţine ideia că *sarmaţii practicau strict înhumaţia, după cum carpii practicau tot atît de strict incineraţia* (*SCIV*, 12, 1961, 2, p. 262; *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 675; *Atti del VI Congresso Internazionale della Scienze Preistoriche et Protoistoriche, Sezioni V–VIII*, Roma, 1966, p. 79, n. 23).

În 1967, Gh. Bichir rămîne încă fidel opiniei sale potrivit căreia mormintele de înhumaţie de la Poieneşti şi Moldoveni sînt sarmatice. Acceptă însă *pentru prima dată* (vezi nota 401) că unele din mormintele de înhumaţie de copii ar putea fi carpice (*Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 217).

În 1969, (*SCIV*, 20, 1969, 2), deşi îşi condiţionează afirmaţia, referindu-se la atribuirea etnică a mormintelor de înhumaţie de la Moldoveni, Gh. Bichir recunoaşte că *va trebui să renunţăm la ipoteza noastră*, p. 228. Consemnînd, ca o motivaţie, teza lui D. Protase că toate mormintele (de incineraţie şi de înhumaţie) de la Soporu de Cîmpie aparţin comunităţii daco-romane, el încearcă să se apropie de adevăr, îngăduindu-şi să scrie: *şi n-am vedea de ce ne-am opune unei situaţii similare pentru necropola de la Moldoveni–Gabăra*, p. 226. Tot acum acceptă distincţia între noţiunile *origine etnică şi apartenenţă etnică*, vorbind pentru prima dată de originea sarmatică a *înhumaţilor de la Poieneşti* (p. 232), ceea ce schimbă radical conţinutul interpretării. Ce-i drept, peste cîteva pagini revine la vechea formulă: *noi rămînem la părerea că înhumaţii de la Poieneşti sînt sarmaţi* (p. 235). El consimte că *înhumaţia a fost practicată şi în Latène-ul geto-dacic şi a fost moştenită de purtătorii culturii Poieneşti de la strămoşii lor traco-daci* şi de asemenea admite posibilitatea ca unii sarmaţi să fi fost asimilaţi de către carpi (p. 233).

Ideea că mormintele de înhumaţie de la Poieneşti ar fi sarmatice figurează în toate lucrările lui Gh. Bichir despre sarmaţi, chiar şi în cele mai recente (*Actes du 8e Congrès International de Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 1, Belgrad, 1971, p. 275–277, fig. 1; *Pontica*, 5, 1972, p. 138–141, fig. 1, nr. 20; *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 173, fig. 1, nr. 20), cu toate că paralel a prezentat şi un alt punct de vedere.

În 1972, Gh. Bichir se vede nevoit să adere la concluzia care se impusese deja: *Carpii au practicat cu predilecţie ritul funerar al incineraţiei. Înhumaţia este întîlnită mai rar şi se referă în special la copii* (*Cultura carpică. Rezumatul tezei de doctorat*, 1972, p. 8). El este conştient că pentru Poieneşti nu mai poate avea siguranţă şi de aceea nuanţează că doar *pare a fi un cimitir sarmatic* (p. 10). Totodată, acceptă pe carpi chiar în mormintele de înhumaţie de la Poieneşti, spunînd că *nu se exclude posibilitatea ca unii înhumaţi, care n-au cranii deformate, să aparţină necropolei carpice* (p. 10). Numai că, referindu-se în continuare la etnicul mormintelor de înhumaţie de la Moldoveni şi Văleni, consideră că *înhumaţii maturi sînt alogeni (sarmaţi) din cadrul comunităţii carpice, iar copiii, în cea mai mare parte, progenituri rezultate din căsătoria dintre carpi şi sarmaţi* (p. 11), ceea ce anulează foarte mult din ceea ce recunoscuse mai înainte despre practicarea înhumaţiei la carpi.

În monografia *Cultura carpică*, apărută în 1973, nu intervin noutăţi semnificative cu privire la ritul înhumaţiei la carpi, faţă de studiile anterioare. Notăm totuşi formularea că *determinante în atribuirea mormintelor de înhumaţie de la Poieneşti sarmaţilor, rămîn craniile deformate* (p. 40), din care rezultă că autorul a mai coborît valoarea celorlalte argumente arheologice. Din păcate,

mai obiceiurile de rit, de ritual şi de port reprezintă criteriile arheologice fundamentale pentru determinarea apartenenţei etnice a complexelor funerare.

Pînă la elaborarea studiilor antropologice necesare, ambele ipoteze cu privire la originea deformării intenţionate a craniilor la Poieneşti (dacă într-adevăr acolo există cranii deformate!) — prin împrumut de la sarmaţi sau prin asimilarea unora dintre aceştia — rămîn posibile[397]. Cea de a doua ipoteză a fost formulată cu diferite nunaţe şi de către alţi arheologi, cum ar fi B. Mitrea în 1960[398], I. Antonescu în 1961[399] şi M. Babeş în 1971[400]. Cu toată opoziţia iniţială, chiar vehementă, faţă de practicarea înhumaţiei de către daci, însuşi Gh. Bichir, reevaluînd datele problemei, îşi modifică treptat părerile, începînd cu anul 1966[401], ajungînd să accepte pînă la urmă un punct de vedere apropiat[402]. Din păcate, vechea părere despre apartenenţa sarmatică a mor-

---

397 *Ibidem.*

398 B. Mitrea, în *Istoria României*, 1960, p. 638–639, face mai întîi constatarea că „...în unele cimitire, cum este cel de la Porceşti, începe să-şi facă apariţia şi ritul înhumaţiei, alături de cel al incineraţiei", după care caută să explice fenomenul: „În urma contactului cu sarmaţii roxolani, cultura carpică s-a îmbogăţit nu numai cu unele elemente din domeniul culturii materiale, în olărie şi în obiecte de podoabă, ci influenţa a fost mai adîncă, ajungînd, pe alocuri să modifice chiar ritul de înmormîntare. În sensul acesta credem că trebuie explicată prezenţa mormintelor de înhumaţie din cimitirul biritual de la Porceşti, în care inventarul funerar este acelaşi în ambele categorii de morminte". Aşadar, autorul consideră că practicarea înhumaţiei în necropolele carpice este rezultatul influenţei sarmatice, acordînd deci înhumaţiei o *origine exclusiv sarmatică*, ceea ce la nivelul informaţiei actuale nu mai rămîne valabil. În schimb, din formularea sa reiese clar că aceste morminte au o *apartenenţă carpică*.

399 I. Antonescu, *op. cit.*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 453.

400 M. Babeş, *op. cit.*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 31–33, face unele observaţii judicioase în favoarea practicării înhumaţiei de către daci în sec. II–III e.n. El consideră că pînă la noi cercetări ar fi de preferat „să admitem printre înhumaţii de la Poieneşti atît pe sarmaţi, cît şi pe carpi" şi că atribuirea mormintelor „*in corpore* fie sarmaţilor, fie carpilor" nu este cea mai potrivită.

401 Modificările intervin după ce I. Ioniţă şi V. Ursachi au comunicat (1965–1966) rezultatele preliminare ale cercetărilor din necropola de la Văleni şi au reinterpretat descoperirile de la Poieneşti şi Moldoveni, susţinînd ideea biritualismului la carpi.

402 Lăsînd deoparte explicaţiile care însoţesc din abundenţă toate schimbările de opinie, notăm doar ceea ce a intervenit nou şi esenţial în conţinutul acestora.

Între 1961 şi 1965, Gh. Bichir preia şi susţine ideia că *sarmaţii practicau strict înhumaţia, după cum carpii practicau tot atît de strict incineraţia* (*SCIV*, 12, 1961, 2, p. 262; *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 675; *Atti del VI Congresso Internazionale della Scienze Preistoriche et Protoistoriche*, *Sezioni V–VIII*, Roma, 1966, p. 79, n. 23).

În 1967, Gh. Bichir rămîne încă fidel opiniei sale potrivit căreia mormintele de înhumaţie de la Poieneşti şi Moldoveni sînt sarmatice. Acceptă însă *pentru prima dată* (vezi nota 401) că unele din mormintele de înhumaţie de copii ar putea fi carpice (*Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 217).

În 1969, (*SCIV*, 20, 1969, 2), deşi îşi condiţionează afirmaţia, referindu-se la atribuirea etnică a mormintelor de înhumaţie de la Moldoveni, Gh. Bichir recunoaşte că *va trebui să renunţăm la ipoteza noastră*, p. 228. Consemnînd, ca o motivaţie, teza lui D. Protase că toate mormintele (de incineraţie şi de înhumaţie) de la Soporu de Cîmpie aparţin comunităţii daco-romane, el încearcă să se apropie de adevăr, îngăduindu-şi să scrie: *şi n-am vedea de ce ne-am opune unei situaţii similare pentru necropola de la Moldoveni–Gabăra*, p. 226. Tot acum acceptă distincţia între noţiunile *origine etnică şi apartenenţă etnică*, vorbind pentru prima dată de originea sarmatică a *înhumaţilor de la Poieneşti* (p. 232), ceea ce schimbă radical conţinutul interpretării. Ce-i drept, peste cîteva pagini revine la vechea formulă: *noi rămînem la părerea că înhumaţii de la Poieneşti sînt sarmaţi* (p. 235). El consimte că *înhumaţia a fost practicată şi în Latène-ul geto-dacic şi a fost moştenită de purtătorii culturii Poieneşti de la strămoşii lor traco-daci* şi de asemenea admite posibilitatea ca unii sarmaţi să fi fost asimilaţi de către carpi (p. 233).

Ideea că mormintele de înhumaţie de la Poieneşti ar fi sarmatice figurează în toate lucrările lui Gh. Bichir despre sarmaţi, chiar şi în cele mai recente (*Actes du 8e Congrès International de Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 1, Belgrad, 1971, p. 275–277, fig. 1; *Pontica*, 5, 1972, p. 138–141, fig. 1, nr. 20; *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 173, fig. 1, nr. 20), cu toate că paralel a prezentat şi un alt punct de vedere.

În 1972, Gh. Bichir se vede nevoit să adere la concluzia care se impusese deja: *Carpii au practicat cu predilecţie ritul funerar al incineraţiei. Înhumaţia este întîlnită mai rar şi se referă în special la copii* (*Cultura carpică. Rezumatul tezei de doctorat*, 1972, p. 8). El este conştient că pentru Poieneşti nu mai poate avea siguranţă şi de aceea nuanţează că doar *pare a fi un cimitir sarmatic* (p. 10). Totodată, acceptă pe carpi chiar în mormintele de înhumaţie de la Poieneşti, spunînd că *nu se exclude posibilitatea ca unii înhumaţi, care n-au cranii deformate, să aparţină necropolei carpice* (p. 10). Numai că, referindu-se în continuare la etnicul mormintelor de înhumaţie de la Moldoveni şi Văleni, consideră că *înhumaţii maturi sînt alogeni (sarmaţi) din cadrul comunităţii carpice, iar copiii, în cea mai mare parte, progenituri rezultate din căsătoria dintre carpi şi sarmaţi* (p. 11), ceea ce anulează foarte mult din ceea ce recunoscuse mai înainte despre practicarea înhumaţiei la carpi.

În monografia *Cultura carpică*, apărută în 1973, nu intervin noutăţi semnificative cu privire la ritul înhumaţiei la carpi, faţă de studiile anterioare. Notăm totuşi formularea că *determinante în atribuirea mormintelor de înhumaţie de la Poieneşti sarmaţilor, rămîn craniile deformate* (p. 40), din care rezultă că autorul a mai coborît valoarea celorlalte argumente arheologice. Din păcate,

mintelor de înhumaţie din necropolele dacice a fost preluată şi de către unii specialişti din străinătate. Aceştia, citîndu-l pe Gh. Bichir, contestă practicarea înhumaţiei la daci şi implicit apartenenţa dacică a mormintelor respective[403].

Raporturile dintre dacii liberi şi sarmaţi au fost subliniate în repetate rînduri, mai ales în anii din urmă, cînd descoperirile arheologice au permis observaţii mai exacte[404]. În general, se admit împrumuturi culturale reciproce şi relaţii de colaborare în politica faţă de Imperiul roman. Nu cunoaştem totuşi dacă natura acestor raporturi a rămas aceeaşi din perioada războaielor daco-romane şi pînă la retragerea aureliană. Se ştie, spre exemplu, că infiltrarea sarmaţilor în teritoriul dacic de la vest de Nistru a avut loc abia după cucerirea romană la nordul Dunării de Jos, foarte probabil după replierea frontierei romane în vremea împăratului Hadrian[405]. Nu se cunoaşte însă dacă aceasta s-a făcut cu consimţămîntul băştinaşilor sau ca urmare a slăbirii forţei militare a acestora. În ceea ce ne priveşte, optăm pentru varianta că sarmaţii, pătrunzînd la început în număr foarte redus, n-au avut de întîmpinat opoziţia localnicilor. De asemenea, infiltrarea lor treptată în spaţiul dacic a dus la o stare de fapt care n-a generat, se pare, conflicte armate.

Sarmaţii n-au pătruns în tot spaţiul locuit de daci (fig. 18). Concentrări mai mari de morminte sarmatice se găsesc pe cursul Răutului şi al Bîrladului, precum şi în stepa Jijiei. Preferinţa sarmaţilor pentru regiunile de şes, subliniată adesea, este evidentă. Totuşi, ei nu s-au infiltrat în toate regiunile de cîmpie şi de-a lungul tuturor rîurilor. Spre exemplu, *sarmaţii nu s-au aşezat în Cîmpia Moldovei decît în zona dintre Prut şi Jijia*, iar spre vest doar pe cursul inferior al Bahluiului, unde mai apar cîteva morminte (Leţcani, Valea Lupului, Holboca, Cristeşti). Excepţie fac numai descoperirile sarmatice de la Broscăuţi (jud. Botoşani) şi Larga (com. Movileni, jud. Iaşi), situate pe malul drept al Jijiei, dar în vecinătatea imediată a rîului[406]. Cît priveşte mormintele

pasajul a fost tradus cu o nuanţă puţin diferită în varianta engleză (Gh. Bichir, *Carpi*, 1, p. 29). În aceeaşi lucrare, Gh. Bichir îşi însuşeşte opinia că eventualii sarmaţi care au fost asimilaţi de carpi şi-au cîştigat „cetăţenie" (aşadar *apartenenţă*) carpică. În sfîrşit, el ajunge la încheierea că *cea mai plauzibilă ipoteză cu privire la înhumaţi este aceea că ei aparţin necropolelor carpice, iar copiii înhumaţi, în majoritatea cazurilor, sînt progenituri rezultate din căsătoria dintre sarmaţi şi carpi* (Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 176; idem, *Carpi*, 1, p. 164). Prin ultima concluzie, Gh. Bichir încearcă să acrediteze de data aceasta ideea, neverificată ci doar presupusă, că marea majoritate a mormintelor de înhumaţie din necropolele carpice ar avea o *origine* sarmatică. Dacă nu s-a putut dovedi o apartenenţă („cetăţenie") sarmatică, să li se ofere măcar o origine sarmatică!

403 E. A. Rikman, *Pozdnie sarmaty Dnestrovsko-Dunajskogo meždureč'ja*, Moscova, 1964 p. 4–5 (comunicare la cel de al 7-lea Congres Internaţional de ştiinţe antropologice şi etnografice, Moscova, august 1964); idem *Etničeskaja istorija*, p. 6, 49, 54; idem, *Etničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja prilegajuščego Podunav'ja v pervych vekach n.e. (Avtoreferat dissertacii)*, Moscova, 1976, p. 3; G. B. Fedorov, L. L. Polevoi, *Archeologija Rumynii*, Moscova 1973, p. 210, 260–262. M. B. Ščukin, *Kel'to-dakijskie pamjatniki rubeža našej ery i lipickaja kul'tura*, în *Kel'ty i kel'tskie jasyki*, Moscova, 1974, p. 19.

404 Problemele şi bibliografia pentru sarmaţii din spaţiul dacic de la sud şi est de Carpaţi pot fi cunoscute mai ales din următoarele lucrări: I. Nestor, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 671–682; S. Morintz, *Nekotorye voprosy sarmatskogo naselenija v Moldove i Muntenii v svjazi c fokšanskim pogrebeniem*, în *Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 8; Gh. Diaconu, *Despre sarmaţi la Dunărea de Jos în lumina descoperirilor de la Tîrgşor*, în *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 323–345; Gh. Bichir, *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, in *Actes du 8e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 1, Belgrad, 1971, p. 275–285; idem, *Sarmaţii la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 137–176; idem, *Les Sarmates au Bas-Danube*, în *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 167–197; E. A. Rikman, *Pamjatniki*, p. 13–31; idem, *Etničeskaja istorija*, p. 3–70.

405 Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Peuce*, 2, 1971, p. 142–143. În lucrarea I. Ioniţă, *op. cit.*, în *ArhMold*, 2–3, 1964, p. 311–328 s-a admis prezenţa sarmaţilor la vest de Prut numai începînd din sec. II e.n. (p. 324) şi nicidecum la sfîrşitul sec. I. e.n., aşa cum citează greşit într-o lucrare recentă M. B. Ščukin, *K predystorii černjachovskoj kul'tury. Trinadcat' sekvencij*, în *Archeologičeskij sbornik*, 20, 1979, p. 75.

406 Înălţimea „Ţuguieta" pe care se găsesc mormintele sarmatice de la Truşeşti este situată pe malul stîng al Jijiei (I. Ioniţă, *op. cit.*, în *ArhMold*, 2–3, 1964, fig. 1, nr. 4) şi nu pe cel drept (Gh. Bichir, *op. cit.*, în, *Pontica*, 5, 1972, pl. I, nr. 7; idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., 21, 1977, pl. 1, nr. 7). Pe harta întocmită de E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, fig. 1, localităţile Dîngeni Truşeşti, Pogorăşti şi Glăvăneşti Vechi au fost trecute greşit tot pe malul drept al Jijiei.

de la Bucecea, informaţiile despre ele sînt prea vagi[407] ca să putem avea certitudinea că ar putea fi sarmatice[408].

În partea de nord a teritoriului dacic est-carpatic se observă o anumită concentrare de morminte sarmatice în bazinul Răutului. De asemenea, cîteva apar şi în Depresiunea Bălţilor[409], dar ele nu mai formează o grupare propriu-zisă, ci arată doar una din cele două căi de pătrundere a sarmaţilor în teritoriile dacice de la vest de Nistru şi anume aceea din nord: Valea Răutului — depresiunea Bălţilor — stepa Jijiei.

În ceea ce priveşte regiunile din sud, o primă grupare de morminte sarmatice este aceea dintre Prut şi Kogîlnik, situată la sud de valul Leova-Copanca[410], într-o zonă care face parte din teritoriul clientelar roman. De această grupă ţin şi cîteva descoperiri de pe malul drept al Prutului (Şuletea, Epureni, Balinteşti—Cioinagi). Interesantă este însă absenţa mormintelor sarmatice în spaţiul dintre Kogîlnik şi Nistru; cele cîteva morminte aflate pe malul drept al Nistrului se leagă de o altă grupă sarmatică, localizată în stînga acestuia.

O ultimă grupă de morminte sarmatice în teritoriul dacic est-carpatic este înşirată de-a lungul rîului Bîrlad, observîndu-se preferinţa malului drept pentru cursul inferior şi a celui stîng pentru cursul superior, începînd de la confluenţa cu rîul Crasna; infiltrarea nomazilor sarmaţi pe valea Bîrladului s-a făcut foarte probabil de la sud către nord.

Gruparea mormintelor sarmatice pe anumite zone este atestată nu numai pentru regiunea dintre Siret şi Nistru. Astfel, mormintele şi necropolele sarmatice de pe teritoriul Munteniei se concentrează de fapt şi ele în două zone bine delimitate, ambele gravitînd către Dunăre: prima grupă de descoperiri sarmatice este situată între rîurile Buzău şi Călmăţui, iar cea de a doua între cursul inferior al Ialomiţei şi cel al Argeşului[411]. Între aceste două grupe rămîne zona dintre Ialomiţa şi Călmăţui, mai ales în regiunea cursurilor lor inferioare, în general lipsită de morminte sarmatice, deşi prezintă acelaşi relief cu teritoriile vecine de la nord (dintre Călmăţui şi Buzău) şi de la sud (dintre Ialomiţa şi Argeş).

Unele morminte sarmatice apar şi în afara zonelor amintite cu o relativă concentrare de asemenea descoperiri. Ele au însă un caracter izolat, iar importanţa lor pentru judecarea raportului dintre autohtoni şi sarmaţi este deocamdată minimă.

Prezenţa sarmaţilor în spaţiul dacic est-carpatic este o realitate evidentă, susţinută de izvoare scrise şi descoperiri arheologice. Dar proporţiile şi implicaţiile ei în istoria dacilor liberi de la o etapă la alta nu sînt încă suficient cunoscute, motiv pentru care rolul sarmaţilor ni se pare a fi uneori apreciat cu exagerări. Toate elementele de certă factură sarmatică sînt reprezentate de descoperiri funerare, limitate şi acestea la morminte izolate sau grupe mici de morminte. Nu cunoaştem pînă acum nici măcar o singură aşezare care să aparţină sarmaţilor. Încercările de a face o legătură între unele morminte sarmatice şi aşezări aparţinînd culturii Sîntana de Mureş situate în apropierea lor[412] nu pot avea un suport ştiinţific, întrucît inventarul celor două categorii de descoperiri diferă categoric (tipologic şi cronologic). Lipsa aşezărilor sarmatice nu poate fi explicată decît prin caracterul nomad al acestei populaţii, aşa cum îl prezintă cu atîta claritate scriitorii antici[413].

Opiniile cu privire la situaţia sarmaţilor pătrunşi în teritoriul dacic sînt cîteodată destul de contradictorii. Astfel, părerea că aceştia ar fi fost nevoiţi, din cauza dominaţiei carpilor, să renunţe la înmormîntările în tumuli[414], vine în contradicţie cu opinia după care sarmaţii s-ar

---

[407] Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al jud. Botoşani*, 1, 1976, p. 63 (VII. 1. B).

[408] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, E. Zaharia, *Aşezări din Moldova*, p. 284, nr. 226 a; Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Pontica*, 5, 1972, pl. 1, nr. 4; idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 21, 1977, pl. 1, nr. 4).

[409] E. A. Rikman, *Pamjatniki*, fig. 1; idem, *Etničeskaja istorija*, fig. 1. Unele din mormintele cartate pe aceste hărţi sînt mai tîrzii şi aparţin culturii Sîntana de Mureş. Între acestea menţionăm mormintele de la Năduşita, preluate ca sarmatice şi de Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 21, 1977, pl. I, nr. 134.

[410] E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, fig. 1,

[411] Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 21, 1977. pl. I.

[412] E. A. Rikman, *Etniceskaja istorija*, p. 40—41.

[413] Strabo, VII, 3, 2; 2, 17 (C. 307).

[414] Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 139. Vezi şi cap. II, nota 16.

fi infiltrat în zona dacilor ca urmare a slăbirii acestora după înfrîngerea din anii 105—106[415]. Supremaţia carpilor faţă de sarmaţi nu însemna şi privarea acestora din urmă de a practica riturile funerare tradiţionale ; concluzia că sarmaţii „n-au mai avut posibilitatea să-şi înalţe morminte somptuos" [416], din cauza dominaţiei carpilor, nu poate fi luată în considerare, întrucît nu se sprijină pe nici un fel de argumente. Dealtfel, relaţiile celor două populaţii nu erau deloc acelea dintre stăpîni şi supuşi, chiar dacă exista o anumită delimitare a teritoriilor în care sarmaţii se puteau stabili. Oricum, nu se poate trage concluzia că doar sarmaţii care plecau mai departe „la fraţii lor iazigi... puteau să se manifeste liber" [417]. Portul armelor în deplină libertate, cu care se şi înmormîntau uneori, arată dimpotrivă că sarmaţii aveau posibilitatea să se manifeste independent în cele mai diverse împrejurări.

Între dacii liberi şi sarmaţi s-au stabilit legături ce au fost consemnate de multă vreme în literatura de specialitate. Numai că împrumuturile culturale reciproce dintre cele două populaţii au fost doar sesizate, nu însă şi studiate în profunzimea lor, aşa încît ne aflăm încă în stadiul unor afirmaţii generale, uneori fără acoperirea ştiinţifică necesară. Subiectul este complicat şi cere o analiză detaliată pentru a afla toată structura şi conţinutul raporturilor dintre autohtoni şi sarmaţi. Nu ne propunem să facem acum această analiză, dar semnalăm totuşi că unele dintre opiniile formulate, deşi socotite adevăruri incontestabile, rămîn cu un mare semn de întrebare. Spre exemplu, prezenţa oglinzilor de metal şi a vaselor cu torţi zoomorfe în mormintele de incineraţie carpice au fost considerate un rezultat al influenţei sarmatice, deoarece în mediul cultural respectiv se găseau numeroase analogii. Cu toate acestea, în ambele cazuri se ridică serioase obiecţii pentru o asemenea interpretare exclusivă.

Oglinzi de metal au fost descoperite în număr destul de mare şi în aşezările dacice din perioada Latène III[418], cum ar fi acelea de la Poiana[419], Piatra Şoimului[420] şi Răcătău[421]. Tipologic, exemplarele din aşezările dacice sînt similare acelora din mormintele sarmatice contemporane. Descoperirile de la Zvenigorod[422], Lipiţa şi Poiana[423] lasă să se înţeleagă că oglinzile de metal erau depuse în mormintele dacice şi în perioada Latène III, întocmai ca la sarmaţi. Din păcate, numărul mormintelor dacice din sec. I î.e.n. — I e.n. dezvelite pînă acum este foarte mic şi nu cunoaştem deloc obiceiurile de port dacice. Din datele menţionate, deşi încă puţine, rezultă că în sec. II—III e.n. depunerea oglinzilor în morminte nu era la dacii liberi o practică nouă, ci deja o tradiţie ; obiceiul fusese luat probabil din lumea greacă, odată cu importul obiectelor respective. Ipoteza este confirmată şi de faptul că obiceiul de a pune oglinzi în morminte este cunoscut în sec. II—III e.n. şi de către dacii din interiorul provinciei romane Dacia, aşa cum o dovedesc descoperirile de la Soporu de Cîmpie[424] şi Obreja[425]. Toate aceste date arată că oglinda de metal făcea parte din portul dacilor încă din perioada Latène. Desigur, se mai pune problema dacă *tamgaua* de pe oglinzile de metal nu avea o semnificaţie legată de mitologia iraniană sarmatică. În legătură cu aceasta este cazul să amintim că semnele de pe oglinzile de metal, cel puţin o parte din ele, se întîlnesc şi pe ceramica dacică[426], ba chiar încă dintr-o fază mai veche decît pe oglinzi, aşa cum o arată descoperirile mai recente de la Răcătău[427], ceea ce pe bună dreptate ridică întrebarea dacă pre-

---

415 *Ibidem*, p. 166.

416 *Ibidem*, p. 139.

417 *Ibidem*, p. 168.

418 În număr mai mic, oglinzile de metal apar şi în Latène-ul mai vechi, atît în aşezări (S. Teodoru, *op. cit.*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 130, 134, fig. 30, 1), cît şi în morminte (A. Rădulescu, *Noi mărturii arheologice din epoca elenistică la Nuntaşi*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 387—393).

419 R. şi Ec. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 334, fig. 113, 33, 40—44, 46—48.

420 R. Vulpe, *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 57, fig. 41, 14.

421 V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 1976, p. 65.

422 I. K. Svešnikov, *Mogil'niki lipickoj kul'tury v L'vovskoj oblasti*, în *KS*, 68, 1957, p. 69, fig. 23, 13.

423 M. Smiszko, *op. cit.*, p. 36, 169, fig. 13, 23; V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 123, fig. 51, 23.

424 D. Protase, *Soporu de Cîmpie*, p. 69—70, pl. XXVI, 6.

425 idem, *op. cit.*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 155.

426 Menţionate mai ales pentru aşezările de la Poiana—Dulceşti, (Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 89—90), semnele incizate pe vase apar şi în alte aşezări dacice din secolele II—III e.n.

427 V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 1976, fig. 20.

zența lor în mediul cultural dacic din sec. II—III e.n. mai poate fi interpretată ca o influență exclusiv sarmatică. Răspîndirea destul de largă a oglinzilor de metal în așezările dacice din Latène-ul III, ca și semnalarea unor tipare de oglinzi într-o așezare dacică din sec. II—III e.n. de la București (Militari)[428], sugerează și ele că oglinda de metal făcea parte din portul dacilor încă înainte de infiltrarea sarmaților în teritoriul acestora.

Torțile în formă de ursuleți de pe urnele dacice nu sînt singurele reprezentări zoomorfe întîlnite în cultura dacică din sec. I—III e.n. Astfel, în nivelul Latène III din așezarea de la Popești au fost semnalate două capace de vase, din care unul „modelat în formă de cap de vultur", iar altul „cu resturi de modelare zoomorfă" [429]. La Răcătău, într-o altă așezare din aceeași perioadă, s-au găsit mai multe vase cu asemenea reprezentări, între care o toartă cu „protomă de rață", un vas cu „protomă zoomorfă" și un vas cu „protomă de berbec" [430]. De asemenea, toarta în formă de ursuleț descoperită prin cercetări de suprafață la Botoșani—Dealul Cărămidăriei[431] ar putea să dateze tot din Latène III și nu din sec. II—III e.n.[432]. În sfîrșit, pentru secolele II—III e.n. menționăm și o protomă de rață din pastă fină de culoare roșie din așezarea de la Băiceni[433]. Aceste descoperiri arată, pe de o parte, că stilul zoomorf era cunoscut în cultura dacică mai înainte de venirea sarmaților, iar pe de altă parte că el nu se reducea, la dacii liberi din sec. II—III e.n., doar la modelarea torților de vas în formă de ursuleți. În lumina acestor date, originea exclusiv sarmatică a reprezentărilor zoomorfe din mediul culturii dacice trebuie pusă sub semnul întrebării ; portul la daci a amuletelor din dinte de urs, în sec. I î.e.n.—I e.n.[434], face ca reprezentarea de ursuleți pe unele vase de lut din cultura dacilor liberi din veacurile următoare să fie cel puțin în parte explicabilă.

În teritoriul dacic liber nu s-au descoperit așezări și necropole romane. În schimb, produse romane de tot felul sînt prezente în absolut toate așezările dacilor, adesea și în mormintele acestora. De asemenea, și inventarul mormintelor sarmatice cuprinde uneori piese romane de import, cum ar fi vase de lut și de sticlă, accesorii vestimentare, obiecte de toaletă și de podoabă etc. Mărfurile romane proveneau din orașele și din așezările semiurbane de la Dunăre și Marea Neagră (Barboși, Orlovka, Tyras), care erau importante centre comerciale și de producție.

Cele mai frecvente produse romane, care nu lipsesc din nici o așezare dacică, sînt amforele. Ele erau transportate spre nord pe principalele cursuri de ape, așa cum o sugerează depozitele de amfore semnalate la Vetrișoaia, Holboca și Iași[435].

În marea majoritate a cazurilor, amforele erau umplute cu ulei de măsline ; desfacerea vinurilor de calitate nu este exclusă, dar prezența lor pe piața dacilor liberi trebuie să fi fost redusă.

După unele descoperiri s-ar părea că uleiul de măsline era folosit destul de mult în timpul ceremoniilor funerare. O atare ipoteză ar putea fi sugerată de descoperirile de la Văleni, unde circa o treime din fragmentele ceramice găsite în stratul de cultură al necropolei provin de la amfore ; în așezarea din apropiere, numărul fragmentelor de amfore este foarte mic în comparație cu acelea din vase dacice.

Foarte rar, după consumarea conținutului, amforele au fost utilizate și ca urne. În cazul necropolei de la Horodiștea (jud. Botoșani), numărul amforelor ce au servit ca urne pare să fi fost destul de mare[436].

---

428 Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 209—211.

429 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 332, fig. 9, 6.

430 V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 1976, p. 67.

431 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova*, p. 230, pl. CC, 11.

432 La Botoșani — Dealul Cărămidăriei s-a descoperit inițial o așezare de tip Sîntana de Mureș din sec. IV e.n. (N. Zaharia, Em. Zaharia și S. Rață, *Sondajul arheologic de la Botoșani—Dealul Cărămidăriei*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 461—469). Prin săpăturile efectuate ulterior s-a constatat existența pe același loc și a unei așezări dacice din sec. I î.e.n. — I e.n. Material inedit. Săpături I. Ioniță.

433 Material inedit. Săpături I. Ioniță.

434 R. și Ec.Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 323, fig. 129, 30.

435 Ș. Sanie, *Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 345—350.

436 Din informațiile primite de la N. Zaharia, la Horodiștea au fost descoperite vreo 8 morminte de incinerație, între urne semnalîndu-se și cîteva amfore romane; unele din ele erau acoperite cu castroane lucrate la roată din pastă fină, cenușie.

Prezenţa amforelor cu ulei de măsline şi vinuri în aşezările dacilor liberi presupune şi pătrunderea unor negustori romani în teritoriile acestora. De asemenea, este de presupus că negustorii străini ajungeau numai pînă în anumite centre mai importante, situate de-a lungul căilor de comunicaţie, unde o parte din marfă era vîndută direct consumatorilor, iar o altă parte unor negustori locali, care o distribuiau în celelalte aşezări din zonă. Nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca unii negustori daci să fi preluat mărfurile chiar din centrele romane de la nordul Dunării de Jos şi de pe litoralul nord-pontic (Barboşi, Orlovka, Tyras).

Observaţii interesante asupra modului de comercializare a mărfurilor romane transportate în recipiente pot fi făcute pe baza inscripţiilor de pe amfore (fig. 19), care apar în următoarele trei variante: ştampile în relief, ştampile englife, inscripţii cu vopsea roşie[437].

Amfore cu ştampile în relief au fost găsite pînă în prezent la Pleşeşti, Tîrpeşti[438], Băiceni[439], Hîrlău[440], Cucorăni[441], localităţi situate în Podişul Sucevei, de-o parte şi de alta a Siretului ; aşezarea de la Tîrpeşti se află de fapt pe malul drept al rîului Topoliţa. Cursul inferior al Moldovei şi Topoliţa reprezintă, în acelaşi timp, pentru regiunea dintre Siret şi Carpaţi, limita spre nord a zonei cu o mare densitate de aşezări dacice şi cu o evidentă concentrare de tezaure monetare romane în secolele II—III e.n.

Amforele cu ştampile englife s-au descoperit mai ales către marginea nordică a regiunii subcarpatice, pe cursurile inferioare ale rîurilor Moldova (Văleni[442], Poiana—Dulceşti[443]) şi Bistriţa[444]. Alte exemplare au fost semnalate la Vaslui[445] şi Cucorăni[446].

În sfîrşit, amforele avînd inscripţii cu vopsea roşie au apărut grupat în zona de confluenţă a Siretului cu apa Moldovei (Săbăoani, Tămăşeni[447], Poiana—Dulceşti[448]) şi izolat pe valea Bistriţei (Roznov)[449] şi în regiunea de contact dintre Podişul Central Moldovenesc şi Cîmpia Jijiei (Dumbrava)[450].

Monedele romane se întîlnesc în aşezări şi necropole, dar mai ales în cuprinsul tezaurelor. Pătrunderea lor în spaţiul dacic liber s-a făcut prin schimburi comerciale, stipendii, incursiuni militare în teritoriul roman, răscumpărarea captivilor, mercenariat etc.[451].

Perioada de acumulare a tezaurelor nu corespunde totdeauna şi cu intervalul de timp în care au fost emise monedele din componenţa lor, ceea ce ne lipseşte de posibilitatea de a face observaţii sigure cu privire la etapele de acumulare. Or, tocmai etapele de acumulare ale tezaurelor ar putea oferi repere mai exacte asupra felului în care au evoluat raporturile dintre dacii liberi şi romani în secolele II—III e.n.

Momentul de încheiere a acumulărilor oferă totuşi unele date semnificative. Potrivit monedelor *terminus post quem*, tezaurele pot fi clasificate astfel[452] : 1 — tezaure avînd ultimele monede din perioada Hadrianus—Antoninus Pius (117—161) ; 2 — tezaure cu ultimele monede din vremea lui Marcus Aurelius (161—180) ; 3 — tezaure încheiate cu emisiuni din perioada lui Commodus (180—192) ; 4 — tezaure cu ultimele monede de la Septimius Severus (193—211) ; 5 — tezaure

---

437 D. Tudor, *Importul de vin şi undelemn în provincia Dacia*, în Apulum, 7/1, 1968, p. 391—399 ; S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *op. cit.*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 189—208.

438 D. Tudor, *op. cit.*, p. 396.

439 S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *op. cit.*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 192, 195, fig. 3, 5 ; 4, 4.

440 S. Teodor, S. Cheptea, *O amforă ştampilată de la Hîrlău*, în *Cercetări istorice*, 8, 1977, p. 231—233.

441 S. Teodor, *op. cit.*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 151, fig. 43, 3.

442 Pe un gît de amforă din locuinţa nr. 23 s-a găsit o ştampilă în relief cu literele ΘA. Săpături I. Ioniţă şi V. Ursachi în 1963. S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *op. cit.*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 207.

443 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 92, fig. 17.

444 S. Sanie, I. T. Dragomir, Ş. Sanie, *op. cit.*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 196, fig. 4 , 3.

445 Informaţie de la Ghenuţă Coman.

446 S. Teodor, *op. cit.*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 143, 151, fig. 43, 6 ; 58, 7.

447 Informaţii de la V. Ursachi.

448 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 92, fig. 18.

449 Vezi nota 444.

450 S. Sanie şi Ş. Sanie, *op. cit.*, în *Cercetări istorice*, 1973, p. 78, fig. 12, 14.

451 V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, în *MemAntiq*, 2, 1970, p. 304—305.

452 Idem, *Rezumatul tezei de doctorat*, Bucureşti, 1975, p. 15—16 ; Idem, *La monnaie romaine*, p. 75—106. Acelaşi autor ne-a oferit şi alte informaţii asupra descoperirilor numismatice din teritoriul dacic liber de la est de Carpaţi, datorită cărora am putut înlătura unele erori din lucrările publicate pînă acum.

avînd ultimele emisiuni de la Caracalla (211—217) ; 6—tezaure avînd ultimele monede de la Elagabal (218—222) și Alexander Severus (222—235).

În ceea ce privește numărul de tezaure[453], se observă că cele cu monede *terminus post quem*, din vremea lui Hadrian (117—138), sînt mai puține. Urmează, în ordine crescîndă, tezaurele cu ultimele monede de la Antoninus Pius (138—161), Marcus Aurelius (161—180), Commodus (180—192) și din primii ani de domnie (193—196) ai lui Septimius Severus (193—211). Tezaurele încheiate cu emisiuni de la Septimius Severus ulterioare anului 196 sînt mai reduse ca număr, iar acelea cu monede posterioare acestui împărat sînt foarte puține. Aprecierile referitoare la frecvența tezaurelor de monede romane în spațiul dacic est-carpatic se bazează mai ales pe descoperirile de acest fel semnalate în teritoriul dintre Carpați și Prut (fig. 20—23)[454].

Tezaurele cu monede *terminus post quem* de la Hadrian și Antoninus Pius au fost descoperite (cu precădere la vest de Siret) în regiunea subcarpatică, în partea de nord a Podișului Sucevei și în Podișul Bîrladului (fig. 20). Ele apar destul de împrăștiat, cu excepția unei mici grupări de trei tezaure (Costișa II, Gura Văii, Berești—Bistrița) pe valea Bistriței.

Răspîndirea tezaurelor cu monede *terminus post quem* din vremea împăratului Marcus Aurelius arată o vizibilă accentuare a tendinței de concentrare pe microregiuni. În prezent pot fi stabilite cu suficientă precizie două asemenea grupări (fig. 21). Prima dintre ele este situată la confluența Moldovei cu Siretul, cuprinzînd șeaua Ruginoasa—Strunga[455] la est și bazinul cursului inferior al Moldovei la vest (Davideni, Bîrgăuani, Simionești, Strunga I, Stănița). Cea de a doua este situată pe stînga cursului mijlociu al Siretului, cuprinzînd o zonă adiacentă din sud-vestul Podișului Central Moldovenesc. Spre deosebire de acelea din vremea lui Antoninus Pius, situate în mare parte în dreapta Siretului, tezaurele încheiate cu emisiuni de la Marcus Aurelius se găsesc masiv în stînga Siretului. Interesantă este și repartiția, în cadrul microregiunii, a celor opt tezaure care alcătuiesc această grupare : trei dintre ele, cu ultima monedă anterioară anului 170 (Tansa, Oniceni, Negri) sînt situate în partea de nord a zonei, iar celelalte cinci (Prăjești, Hertioana de Jos, Plopana II, Buhoci, Tamași) în sudul acesteia.

Tezaurele care se încheie cu monede din vremea împăratului Commodus sînt și ele grupate pe microregiuni (fig. 22). Prima grupare, de la confluența Moldovei cu Siretul, cuprinzînd 9 tezaure, se suprapune și lărgește chiar o grupare similară din vremea lui Marcus Aurelius (Costești II, Strunga II, Fedeleșeni, Gherăeștii Noi, Tîrpești, Văleni, Bălănești I, Bălănești II, Vlădiceni). A doua grupare este situată pe valea Bistriței (Rediu, Socea I, Socea II, Costișa I, Ciumași). În sfîrșit, alte grupări mai mici apar între cursul inferior al Trotușului și Siret (Parava I, Gura Văii I, Sascut) și în bazinul rîului Tutova (Cetățuia, Iezăr, Tutova, Bîrlad).

Tezaurele cu monede *terminus post quem* de la Septimius Severus cuprind o singură grupare principală (fig. 23) și anume aceea de pe valea Bistriței (Mastacăn, Puriceni, Ciolpani, Racova, Itești, Măgura, Bacău). O eventuală grupare ar mai putea fi sesizată în bazinul rîului Rahova și pe cursul superior al Tutovei (Cursești, Hîrșova, Avrămești). În schimb, la zona de confluență a Moldovei cu Siretul, acolo unde se înregistraseră importante grupări de tezaure în vremea lui Marcus Aurelius și a lui Commodus, nu mai apar acum decît două tezaure.

Tezaurele care se încheie cu monede ulterioare împăratului Septimius Severus sînt foarte puține. Între acestea ar fi de semnalat deocamdată ca sigure doar descoperirile de la Ghindăuani—Leontești, Cîndești și Muntenești (fig. 23) din vremea împăraților Elagabal (218—222) și Alexander Severus (222—235).

---

[453] În general, s-au luat în considerație tezaurele care oferă un grad de siguranță mai mare în ceea ce privește monedele cu care se încheie.

[454] Din monografia lui A. A. Nudelman, *Topografija kladov i nachodok edinićnych monet*, Chișinău, 1976, rezultă că descoperirile de acest gen sînt mult mai puține în spațiul dintre Prut și Nistru și, de asemenea, acelea semnalate pînă acum au fost în mare parte risipite.

[455] Șeaua Strunga—Ruginoasa, numită și Poarta Tîrgului Frumos, face legătura între Cîmpia Moldovei și Valea Siretului. Această microregiune geografică are unele caracteristici proprii, gravitînd către Valea Siretului și zonele mai înalte de la vest.

* * *

Descoperirile arheologice de pînă acum atestă cu certitudine unitatea culturii dacice din zonele neocupate de romani. O anumită variabilitate de la o zonă la alta este bineînţeles sesizabilă, dar ea se face simţită doar în ceea ce priveşte unele elemente secundare. Anumite particularităţi zonale, cum ar fi locuinţele îngropate în sol cu vetre pentru foc din regiunile mai nordice (zona Nistrului superior), ar putea să se datoreze condiţiilor de climă. Altele au fost determinate însă de natura unor influenţe culturale străine. Astfel, obiceiul de a pune arme în morminte, semnalat în toată aria nordică a culturii dacice, este adoptat de la populaţiile vecine. De asemenea, în tipologia ceramicii dacice, atît la categoria lucrată cu mîna, cît şi la cea executată la roată, se pot observa unele deosebiri de amănunt regionale. Spre exemplu, constatăm asemenea deosebiri între ceramica dacică de pe Nistrul superior şi aceea din zona centrală a Moldovei. Aceste diferenţieri, fără prea mare importanţă, la care mai pot fi adăugate şi altele, cum ar fi acelea determinate de influenţe sarmatice, oferă tocmai elementele de diversitate firească în spaţiul culturii dacice.

Pentru anumite grupe din teritoriul dacic est-carpatic s-au folosit pînă acum diferite denumiri, cum ar fi „cultura Lipiţa" pentru descoperirile de pe Nistrul superior şi „cultura Poieneşti" pentru acelea din zona subcarpatică şi Podişul Central Moldovenesc. De asemenea, s-a avansat şi ipoteza că între Lipiţa şi Poieneşti ar mai putea exista şi o grupă intermediară, reprezentată de descoperirile de la Zvorîştea[456]. Aceste aspecte regionale n-au fost suficient studiate pentru a cunoaşte exact aria pe care se întind şi particularităţile prin care se deosebesc.

Grupa descoperirilor de tip Poieneşti a mai fost numită şi „cultura carpică" [457]. Indiferent însă de noţiunea folosită, ea nu a putut fi niciodată precis delimitată geografic. Cel care a încercat în ultima vreme să fixeze mai exact zona locuită de carpi, aducînd unele precizări, a fost Gh. Bichir. După ce trece în revistă opiniile mai vechi ale diferiţilor specialişti, el îşi exprimă părerea că „ ... în carpi trebuie să vedem un trib dacic, care iniţial a locuit în regiunea Carpaţilor răsăriteni, zona de la vest de Siret, cuprinsă între rîurile Putna sau Trotuş la sud, de apa Moldovei la nord şi cu timpul s-a extins treptat, aşa încît în secolele II—III e.n. a ajuns să-şi exercite autoritatea asupra celei mai mari părţi din teritoriul geto-dacic de la est de Carpaţi. Sînt probabil acei *Carpiani* fixaţi de Ptolemaeus (III, 5, 10) la mijlocul secolului al II-lea e.n., între peucini şi bastarni" [458]. Vrînd să arate mai exact zona de extindere a carpilor şi felul în care aceştia şi-au exercitat autoritatea, autorul revine cu unele precizări : „Din zona iniţială ... carpii s-au extins spre est şi sud, *ocupînd*[459] regiunea cuprinsă între Siret şi Prut şi, credem noi, au pătruns şi la răsărit de acest rîu, pînă la Nistru, dar într-un număr mai mic decît în teritoriul dintre Siret şi Prut" [460].

Prin urmare, teritoriul carpic propriu-zis ar fi fost *iniţial* spaţiul de la vest de Siret, limitat de apa Moldovei spre nord şi de Putna sau Trotuş spre sud. Gh. Bichir nu precizează ce înţelege prin acel timp iniţial, cînd carpii ocupau acest spaţiu. Totuşi, se poate deduce că momentul trebuie situat înaintea cuceririi romane, de vreme ce în secolele II—III e.n. carpii îşi exercitau deja autoritatea asupra celei mai mari părţi din teritoriul dacic est-carpatic. Dar autorul amintit nu ia în discuţie descoperirile arheologice din perioada respectivă pentru a separa aria iniţială a carpilor de a altor populaţii dacice de la est de Carpaţi ; o distincţie netă face doar pentru grupul Lipiţa de pe Nistrul superior, bine conturat prin volumul consistent al descoperirilor făcute pînă acum. Nici pentru secolele II—III e.n. aria cu descoperiri carpice nu este clară, întrucît nu se precizează care descoperiri sînt considerate carpice şi care aparţin altor populaţii dacice. Este semnificativ că la o monografie atît de voluminoasă şi consistentă despre „cultura carpică" autorul a evitat să întocmească o hartă *numai cu descoperiri carpice*, oferind una cu descoperiri aparţinînd în ge-

---

[456] I. Ioniţă, *op. cit.*, în *Crisia*, 1972, p. 186.

[457] Ambele noţiuni au fost folosite de către toţi specialiştii care au elaborat lucrări referitoare la această perioadă. Noţiunea de „cultură carpică" s-a impus mai ales după apariţia monografiei lui Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973.

[458] *Ibidem*, p. 161.

[459] Sublinierea ne aparţine.

[460] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 162.

neral dacilor liberi[461]. Dealtfel, stabilirea zonelor exacte ale aspectelor regionale din cadrul culturii dacice de la est de Carpați nu este posibilă pe baza descoperirilor arheologice de pînă acum. Nici chiar pentru grupa Lipița, mai clar detașată de celelalte descoperiri dacice, nu se poate fixa cu certitudine limita ariei de răspîndire. Doar un volum mare de complexe și de materiale, uniform repartizate în spațiu, pe microregiuni, și bine ordonate tipologic și cronologic, ar permite înregistrarea tuturor particularităților și implicit delimitarea precisă în spațiu a faciesurilor regionale.

Unele fenomene, cum ar fi pătrunderea amforelor romane cu inscripții și acumularea grupărilor de tezaure, au putut fi raportate totuși la anumite zone mai precise. Deși nu poate da încă o rezolvare definitivă, semnificația acestor zone oferă totuși importante puncte de sprijin.

Amforele romane cu inscripții în relief se găsesc grupate în Podișul Sucevei, pe o zonă delimitată spre sud de descoperirile de la Băiceni și Tîrpești, iar spre nord de aceea de la Cucorăni (fig. 19). Din cercetările de pînă acum ar rezulta o densitate ceva mai mică a locuirii dacice în această regiune, dar situația urmează a fi mai bine verificată prin investigațiile viitoare, mai ales că săpăturile sînt cu totul insuficiente. Așezările mai intens cercetate se situează la periferia de nord (Cucorăni, Șcheia) și de sud (Băiceni) a zonei, acolo unde și influențele din teritoriile dacice vecine sînt mai accentuate. De aceea, pentru a contura mai fidel particularitățile acestei grupe de descoperiri dacice, ar fi necesară studierea în aceeași măsură și a așezărilor din partea centrală a zonei, cum ar fi a acelora din bazinul Șomuzului Mare și al Șomuzului Mic. Cercetarea necropolelor este abia la început. Singurele morminte cunoscute pînă nu demult erau acelea descoperite întîmplător la Suceava (str. Ana Ipătescu). Săpăturile mai recente de la Podeni (com. Bunești, jud. Suceava) au permis deja constatarea că prin unele particularități de ritual, ca și prin aspectul tipologic al inventarului din morminte, necropola de aici se deosebește întrucîtva de aceea de la Zvorîștea, situată puțin mai la nord[462].

Zona pe care se întîlnesc amforele romane cu ștampile în relief este lipsită de tezaure. Constatarea trebuie subliniată cu atît mai mult cu cît prezența tezaurelor este înregistrată atît în zona vecină de la nord (fig. 20), cît și în aceea de la sud (fig. 20—23).

Descoperirile de amfore și de alte produse romane în Podișul Sucevei arată că între populația dacică de aici și unele centre de producție și comerciale din Imperiul roman erau statornicite în mod sigur legături comerciale constante. Gruparea amforelor cu ștampile în relief pe o anumită zonă mai restrînsă atestă că mărfurile romane nu pătrundeau la întîmplare în teritoriul dacilor liberi, ci că ele erau transportate și desfăcute în mod organizat, în anumite regiuni dinainte stabilite, potrivit unor reglementări perfectate între cei care ofereau produsele și cei care le cumpărau.

Produse romane asemănătoare pătrundeau concomitent la populații diferite din afara imperiului. Spre exemplu, amforele cu care se transporta ulei și vin erau în general de același tip și departajarea lor pe centre de producție nu poate fi făcută cu ușurință. Inscripțiile aplicate pe o parte din ele permit însă o regrupare după atelierele în care au fost lucrate. Apariția lor grupată și în regiunile de desfacere dovedește faptul că centrele de producție aveau la populațiile din afara imperiului anumite „zone" ca piață de desfacere. Acestea puteau fi învecinate sau despărțite de alte zone în care aceeași categorie de produse era importată din alt centru.

Amforele cu ștampile englife au pătruns în regiuni diferite din spațiul dacic (fig. 19). În genere, ele lipsesc din zona amforelor cu ștampile în relief, în care a fost semnalat doar un singur exemplar la periferia de nord (Cucorăni). Amforele din această categorie au avut așadar alte zone de desfacere.

---

461 *Ibidem*, pl. I. La pl. III din aceeași monografie se dau necropolele considerate a fi carpice. Se observă că au fost incluse toate necropolele din secolele II—III e.n., cu excepția acelora din extremitatea nordică a spațiului dintre Carpați și Prut. În ceea ce privește necropolele din Podișul Sucevei, cele din partea de sud (Bahalnița, Costești, Conțești) au fost considerate carpice, în timp ce acelea din partea de nord (Suceava, Zvorîștea) au fost excluse dintre acestea. De aici ar trebui să înțelegem că Podișul Sucevei se afla împărțit, după Gh. Bichir, între carpi și o altă populație dacică.

462 Săpăturile au fost efectuate de Mircea Ignat, care ne-a comunicat și aprecierea făcută în urma comparației necropolelor de la Podeni și Zvorîștea.

Amforelele avînd inscripţii cu vopsea roşie au avut de asemenea mai multe zone de desfacere. Ele lipsesc total din aria de răspîndire a amforelor cu ştampile în relief, găsindu-se aproximativ în aceleaşi zone în care s-au descoperit şi amfore cu ştampile englife (fig. 19).

În legătură cu „zonele de desfacere" a produselor romane în teritoriul dacic liber se pun cîteva întrebări asupra cărora trebuie să ne oprim cu multă atenţie. Actualmente nu dispunem de informaţii suficiente pentru a stabili toate aceste zone cu care negustorii romani întreţineau legături comerciale. Una dintre ele era cu siguranţă aceea indicată de aria descoperirilor de amfore cu ştampile în relief din Podişul Sucevei (fig. 19). Dar în afara ei au mai existat şi altele, aşa cum o sugerează, spre exemplu, gruparea amforelor avînd inscripţii cu vopsea roşie din bazinul cursului inferior al Moldovei. Semnalarea lor pe valea Bistriţei (Roznov), precum şi la regiunea de contact dintre Podişul Central Moldovenesc şi Cîmpia Jijiei (Dumbrava), arată că această categorie de amfore a pătruns în cel puţin trei zone ale teritoriului dacic de la est de Carpaţi. O situaţie similară au avut-o şi amforele cu ştampile englife, semnalate în Podişul Central Moldovenesc (Vaslui), pe valea Bistriţei (Roznov), în bazinul cursului inferior al Moldovei (Văleni, Poiana—Dulceşti) şi în zona de nord a Podişului Sucevei (Cucorăni).

Un amănunt ce nu trebuie scăpat din vedere este acela că aceste zone nu erau stabilite în mod arbitrar de cei care-şi trimiteau aici mărfurile. Dimpotrivă, ele se constituiseră în cadrul evoluţiei interne a societăţii dacice şi reprezentau partenerii cu care negustorii străini (romani) tratau raporturile lor comerciale. În mod firesc, trebuiau reglementate atît problemele referitoare la desfacerea mărfurilor, cît şi acelea cu privire la securitatea lor în timpul tranzitului prin alte zone. Prin urmare, cea mai firească ipoteză pe care am pute-o avansa acum ar fi aceea că aceste zone reprezentau mici formaţiuni teritoriale, apărute în urma destrămării statului dac centralizat din vremea lui Decebal.

Aprecierile formulate succint pe baza răspîndirii amforelor romane cu inscripţii la dacii liberi sînt confirmate şi de analiza tezaurelor monetare. Cartate pe hărţi, potrivit etapelor cronologice, acestea ne dezvăluie aspecte neaşteptate în ceea ce priveşte repartiţia lor geografică. Astfel, analiza *grupărilor de tezaure* clasificate după monedele *terminus post quem* oferă cîteva concluzii ce merită a fi reţinute, chiar dacă statistica actuală nu este definitivă şi urmează a fi completată cu noi descoperiri. Numărul de tezaure care intră în componenţa grupelor diferă foarte mult de la o etapă la alta. Spre exemplu, grupa de tezaure încheiate cu emisiuni de la Antoninus Pius cuprinde doar 3 descoperiri, în timp ce acelea cu ultimele emisiuni din perioada lui Marcus Aurelius, Commodus ori din primii ani de domnie (193—196) ai lui Septimius Severus ajung uneori pînă la 5—9 descoperiri. În sfîrşit, tezaurele cu monede *terminus post quem* de la Septimius Severus ulterioare anului 196 formează din nou grupări mici.

Arealul în care au avut loc acumulări de monedă romană diferă de la o etapă la alta. În prima perioadă (Hadrian—Antoninus Pius) par să existe două regiuni distincte de constituire a tezaurelor. Prima regiune, situată pe cursul superior al Siretului, este restrînsă ca spaţiu ; tezaurele îngropate aici sînt mai puţine şi se limitează de fapt la perioada Hadrian—Antoninus Pius (fig. 20). Cea de a doua regiune trebuie extinsă aproximativ la tot cursul mijlociu al Siretului, în care se conturează un mare număr de grupări de tezaure din diferite perioade. Unele dintre ele se suprapun peste arealul altora mai vechi, ceea ce arată că fenomenul de acumulare a monedei romane, de constituire a grupărilor de tezaure şi de îngropare a lor, continua. Alte grupări însă nu au mai fost continuate şi în etapele următoare, arătînd că fenomenul a fost limitat în timp.

Prima zonă cu grupări de tezaure din regiunea Siretului Mijlociu este aceea de la confluenţa acestuia cu Moldova, cuprinzînd spre est inclusiv şeaua Ruginoasa—Strunga. După ce pentru perioada lui Antoninus Pius se semnalează un singur tezaur (fig. 20), procesul de constituire a grupărilor de tezaure în această microregiune se desfăşoară cu intensitate în vremea împăraţilor Marcus Aurelius şi Commodus, cînd apar concentrări mari de cinci (fig. 21) şi respectiv nouă (fig. 22) tezaure. În schimb, pe timpul lui Septimius Severus numărul tezaurelor scade la trei (fig. 23).

Cea de a doua microregiune cu grupări de tezaure cuprinde bazinul cursului inferior al Bistriţei. Fenomenul începe pe vremea lui Antoninus Pius (3 tezaure), este întrerupt pe toată durata domniei lui Marcus Aurelius (161—180), reapare în vremea lui Commodus (5 tezaure) şi,

situaţie nemaiîntîlnită în altă parte a teritoriului dacic liber est-carpatic, se amplifică în timpul lui Septimius Severus (7 tezaure). Curioasă rămîne absenţa, deocamdată totală, de aici a tezaurelor cu monede *terminus post quem* de la Marcus Aurelius.

În imediata vecinătate a grupei precedente, pe malul stîng al Siretului, a fost reperată o a treia zonă de grupare masivă a tezaurelor, datînd tocmai din perioada lui Marcus Aurelius. Apariţia este cu totul surprinzătoare, mai ales dacă se au în vedere proporţiile ei (8 tezaure) şi de asemenea faptul că nu este nici precedată şi nici continuată de alte grupări de tezaure.

Grupările de tezaure aflate mai la sud sînt în general mici, se eşalonează pe o durată mai scurtă şi par să fi avut o importanţă mai redusă. Astfel, tezaurele de la confluenţa Tazlăului cu Trotuşul din vremea lui Antoninus Pius (fig. 20), ca şi acelea de la confluenţa Siretului cu Trotuşul de pe timpul lui Commodus (fig. 22), nu reprezintă grupări semnificative. O grupare de tezaure mai bine individualizată zonal, deşi de o consistenţă mai redusă, era aceea din regiunea rîurilor Berheci—Tutova. Ea a fost semnalată în vremea lui Marcus Aurelius în bazinul Berheciului (fig. 21) şi apoi uşor deplasată spre est, în bazinul Tutovei, pe timpul lui Commodus (fig. 22). În sfîrşit, o altă grupă de tezaure ar fi de menţionat pe cursul superior al Tutovei şi în bazinul Rahovei, în perioada lui Septimius Severus (fig. 23).

Din descoperirile existente rezultă că de fapt trei au fost zonele principale de grupare a tezaurelor. Evoluţia acumulărilor nu este însă aceeaşi. În prima zonă, numărul tezaurelor este în creştere pînă la Commodus (7 tezaure) şi scade vertiginos pe timpul lui Septimius Severus (3 tezaure), în zona a doua (Valea Bistriţei) numărul lor continuă să crească chiar în perioada lui Septimius Severus (7 tezaure), iar în zona a treia înregistrăm o concentrare de tezaure numai pe vremea lui Marcus Aurelius. De aici rezultă că acumulările se făceau independent în cuprinsul fiecărei zone, indiferent dacă procesul continua sau nu să se desfăşoare în regiunile vecine.

Apariţia şi dispariţia bruscă a grupărilor de tezaure în anumite zone nu pot fi puse decît pe seama raporturilor dintre dacii liberi şi romani, adică dintre cei care acumulau şi cei care ofereau moneda. Altfel spus, dinamica acumulărilor de tezaure din teritoriul dacilor liberi reflectă natura raporturilor acestora cu romanii. Situaţia constatată sugerează că marea majoritate a monedelor din grupările de tezaure provin în primul rînd din stipendii. Cei care primeau stipendii trebuie să fi avut totodată şi unele avantaje în ceea ce priveşte schimburile comerciale pe care le făceau cu Imperiul roman, prin care aceştia obţineau bineînţeles o cantitate mai mare de monedă ce putea fi tezaurizată. La fel, cei cărora li se retrăgeau stipendiile aveau probabil şi unele restricţii în desfăşurarea comerţului, ceea ce micşora cantitatea de monedă ce ar fi putut fi tezaurizată.

Ipoteza că majoritatea tezaurelor provin din stipendii şi nu din schimburile comerciale este susţinută şi de împrejurarea că în unele teritorii dacice angajate în schimburi comerciale cu Imperiul roman lipsesc grupările de tezaure. Spre exemplu, în partea centrală şi de sud a Podişului Sucevei, cu aşezări dacice întinse, în care apare multă ceramică romană, ceea ce presupune un comerţ intens cu Imperiul roman, nu se găsesc grupe de tezaure. Evoluţia grupărilor de tezaure de pe cursul inferior al Bistriţei sugerează şi ea că la baza constituirii acestora stau stipendiile; numai prin încetarea plăţilor temporare de stipendii s-ar putea explica absenţa tezaurelor în această zonă pe vremea lui Marcus Aurelius. De asemenea, apariţia unei grupări masive de tezaure în stînga Siretului mijlociu n-ar putea fi explicată decît tot prin încasarea unor substanţiale stipendii în timpul domniei aceluiaşi împărat.

Îngropările de tezaure au loc acolo unde şi atunci cînd se face acumulare de monedă. Acest fapt este sugerat foarte clar de aceeaşi grupare din stînga Siretului, în care cele 7 tezaure au fost acumulate în perioada lui Marcus Aurelius şi tot atunci au fost ascunse. O îngropare a lor ulterioară domniei lui Marcus Aurelius ar fi adăugat şi monede mai tîrzii, cel puţin la unele din tezaure. Această observaţie ne face să considerăm destul de întemeiată presupunerea că tezaurele erau îngropate la scurt timp de la primirea monedei. Constatările făcute arată că, cel puţin pentru spaţiul şi epoca la care ne referim, monedele *terminus post quem* reflectă destul de exact data la care au fost ascunse tezaurele. Dacă aprecierea ar părea îndoielnică pentru tezaure izolate, ea devine mult mai sigură cînd este confirmată prin grupe compacte de tezaure.

Dispariţia acumulărilor de tezaure din unele regiuni încă înainte de Septimius Severus apare destul de curioasă, mai ales dacă se are în vedere că fenomenul continuă în alte teritorii dacice din apropiere pînă în vremea acestui împărat. Observaţia formulată îndreptăţeşte concluzia că politica Imperiului roman nu trata identic pe toţi dacii liberi, ci în mod diferenţiat, pe grupe regionale, în funcţie de care se împărţeau şi stipendiile. De asemenea, mai trebuie subliniat faptul că raporturile dintre romani şi aceste grupe regionale a dacilor liberi se modificau de la o etapă la alta, după cum o atestă evoluţia grupărilor de tezaure din fiecare zonă.

Dar ce reprezentau aceste „zone" din teritoriul dacic liber faţă de care romanii aplicau o politică distinctă, oferindu-le subsidii sau retrăgîndu-le ? Ipoteza cea mai îndreptăţită nu poate fi decît aceea că aceste regiuni reprezentau mici formaţiuni teritoriale, apărute prin destrămarea statului dac din perioada lui Decebal, pe care romanii încercau să le ţină cît mai dezbinate, activînd o politică abilă de stimulare a rivalităţilor dintre şefii locali.

Problematica pe care o ridică aceste formaţiuni teritoriale ale dacilor liberi, la baza cărora ar putea sta eventual unele din vechile formaţiuni politice, de dinainte de constituirea statului dac unitar, este foarte complexă. Criteriile de organizare şi caracterul acestor structuri statale, viaţa lor economică, politică şi socială, ca şi raporturile dintre ele, sînt doar cîteva aspecte ce vor trebui studiate cu foarte mare atenţie în viitor. Întinderea şi localizarea tuturor acestor formaţiuni şi eventuala regrupare a unora din ele în anumite etape rămîn, de asemenea, probleme importante de rezolvat.

În prezent ar putea fi stabilite cu mai multă certitudine patru formaţiuni teritoriale (fig. 24), situate prima în Podişul Sucevei (zona de răspîndire a amforelor cu ştampile în relief), a doua în zona de confluenţă a Moldovei cu Siretul, a treia în bazinul cursului inferior al Bistriţei, iar a patra în stînga cursului mijlociu al Siretului (între confluenţa cu Moldova şi Bistriţa). Delimitarea lor este destul de precisă, iar descoperirile viitoare ar putea eventual aduce doar unele retuşări de amănunt.

Identificarea populaţiilor dacice din aceste patru regiuni este încă foarte dificilă. Geograful antic Ptolemeu (III, 8, 3) aminteşte numele a 15 populaţii din Dacia de dinainte de cucerirea romană. El nu localizează precis aceste populaţii în teritoriul Daciei, ci le prezintă doar în cinci grupe înşirate de la nord către sud ; la rîndul lor, populaţiile din fiecare grupă sînt menţionate în ordine de la vest către est :

— *Anartoi, Teuriscoi, Coistobocoi,*
— *Predavensioi, Ratacensioi, Caucoensioi,*
— *Biefoi, Buridavensioi, Cotensioi,*
— *Albocensioi, Potulatensioi, Sensioi,*
— *Saldensioi, Ceiagisoi, Piefigoi.*

Referitor la denumirile folosite, amintim observaţia mai veche că o parte din ele, şi anume acelea cu nume luate după o localitate, ar fi „triburi teritoriale", care „şi-au pierdut caracterul primitiv-gentilic" [463]. Dintre populaţiile menţionate de Ptolemeu, următoarele cinci ar trebui situate în părţile de răsărit ale Daciei, începînd de la nord spre sud : costobocii, caucoensii, cotensii, sensii şi piefigii. Observăm că autorul nu aminteşte pe carpi, ceea ce înseamnă că lista nu cuprinde toate populaţiile din Dacia, ci numai pe unele din ele, probabil pe cele mai importante. Prin urmare, la data cînd geograful antic îşi redacta lucrarea, la mijlocul secolului al II-lea e.n., carpii nu aveau încă un loc important între celelalte populaţii dacice. Dealtfel, numele lor este menţionat mult mai tîrziu în izvoarele scrise, abia în anul 238[464].

---

463 N. Gostar, *Numele şi originea costobocilor*, în *Cercet. Ist.*, 1970, p. 109.

464 Idem, *Les titres impériaux Dacicus maximus et Carpicus maximus*, în *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Étude Classiques. EIRENE*, Cluj-Napoca, *2—7 octobre 1972*, Bucureşti—Amsterdam, 1975, p. 238. Pentru unele denumiri mai vechi, care ar putea aminti pe carpi sau alte populaţii înrudite cu aceştia, vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 155—161.

Informaţiile oferite de izvoarele scrise lasă să se înţeleagă că, în prima jumătate a secolului III, carpii ocupau un loc de frunte între celelalte populaţii dacice libere din regiunile est-carpatice. Autoritatea lor este recunoscută, iar atacurile organizate împotriva Imperiului roman, la care îşi asociază uneori pe sarmaţi şi pe goţi, sînt de o forţă rar întîlnită, mai ales pînă în vremea lui Filip Arabul (244—249). Pentru a înlătura pericolul atacurilor carpice, romanii le plătesc substanţiale stipendii.

În legătură cu aceste subsidii atribuite carpilor trebuie să punem şi una din zonele cu mari concentrări de tezaure semnalate anterior. Dintre acestea, sîntem de părere că numai două zone cu grupări de tezaure, aşadar două formaţiuni teritoriale, ar putea intra în discuţie, prima fiind aceea de la confluenţa Moldovei cu Siretul, iar a doua de pe valea Bistriţei. În prima din ele, grupările de tezaure datează de la Marcus Aurelius (161—180) şi de la Commodus (180—192), iar în cea de a doua, după un început timid în perioada lui Antoninus Pius (138—161), dar întrerupt pe vremea lui Marcus Aurelius, ele reapar pe timpul lui Commodus şi se înmulţesc neaşteptat în perioada lui Septimius Severus (193—211). Romanii plăteau subsidiile în raport de pericolul şi de forţa de atac pe care o puteau desfăşura populaţiile respective într-un moment sau altul. Prin urmare, ar fi de presupus că formaţiunea teritorială a dacilor liberi de pe valea Bistriţei, care primea importante stipendii (9 tezaure), se afla pe timpul lui Septimius Severus în plină ascensiune, iar formaţiunea teritorială de la confluenţa Moldovei cu Siretul, care primea în vremea aceluiaşi împărat mult mai puţine stipendii (3 tezaure), se găsea în declin. Dacă raţionamentul de mai sus poate fi luat în considerare, atunci am avea un prim indiciu despre localizarea carpilor pe valea Bistriţei. Absenţa tezaurelor de la Marcus Aurelius (161—180) pe valea Bistriţei (fig. 21) ar putea arăta că în etapa respectivă carpii încă nu reprezentau o forţă de temut pentru romani. Faptul că la mijlocul secolului al II-lea ei nu sînt trecuţi nici pe lista populaţiilor din Dacia întocmită de Ptolemeu, vine ca o confirmare că numai ceva mai tîrziu au reuşit carpii să se afirme pe plan politic şi militar. Adevărata lor ascensiune începe prin urmare în perioada lui Commodus.

Extinderea zonelor în care se primesc stipendii şi se îngroapă tezaure pe timpul lui Commodus (fig. 22) ar putea fi pusă probabil tot pe seama carpilor, care îşi lărgesc autoritatea şi asupra altor daci liberi, pe care îi asociază la incursiunile din Imperiul roman. Dacă limita maximă de răspîndire a tezaurelor din vremea acestui împărat reprezintă şi limita aproximativă a zonei de autoritate carpică asupra altor neamuri dacice este foarte greu de precizat. Fără a putea aduce deocamdată argumente, presupunem totuşi că autoritatea carpilor depăşea limita ariei de răspîndire a tezaurelor.

Încercarea de a identifica şi alte populaţii dacice din lista lui Ptolemeu cu formaţiunile teritoriale stabilite pe baza amforelor cu inscripţii şi a tezaurelor monetare este extrem de dificilă. Pentru moment am încerca să avansăm o ipoteză cu privire doar la caucoensi. Aceştia se aflau, după informaţia lui Ptolemeu (III, 8, 3), către marginea de răsărit a Daciei. Tot în marginea de est a Daciei se mai aflau, faţă de caucoensi, la nord costobocii, iar la sud cotensii, apoi mai la sud sensii şi cel mai la sud piefigii. Aşadar, caucoensii ar trebui localizaţi în jumătatea nordică a marginii răsăritene a Daciei, adică într-o regiune ce ar putea fi situată prin centrul Moldovei.

Despre *Ţara caucoensilor* (Caucaland) ni s-a păstrat o ştire de cel mai mare interes la Amm. Marcellinus. Relatînd despre încercarea disperată a unor populaţii de la nordul Dunării de a scăpa de invazia nimicitoare a hunilor şi de a găsi adăpost în provinciile Imperiului roman, autorul menţionat scrie: „2. În timp ce se petreceau aceste lucruri la hotare, s-au răspîndit zvonuri înspăimîntătoare despre noi primejdii, mai grozave decît cele obişnuite, anume că neamurile de la miazănoapte se află în mişcare şi că, pe întreaga întindere de la marcomani şi cvazi pînă în Pont, un mare număr de populaţii barbare necunoscute, fiind izgonite din lăcaşurile lor de o putere neaşteptată, rătăcesc lîngă fluviul Istru, răsfiraţi ici şi colo împreună cu fiinţele lor scumpe ... 4. Dar încrederea în cele petrecute creştea mereu şi a fost întărită mai pe urmă de sosirea unor soli străini,

care cereau cu rugăminte stăruitoare ca mulţimea cea fugară să fie primită dincoace de fluviu" [465]. După ce arată că o parte a thervingilor conduşi de Alavivus şi Fritigern au primit permisiunea împăratului roman să treacă la sudul Dunării[466], acelaşi autor ne informează despre situaţia altor cete de goţi ajunse pe malul drept al fluviului: „12. În aceste zile s-a apropiat între timp de malurile Dunării şi Vithericus, regele greuthungilor, împreună cu Alatheus şi Safrax, care îl stăpîneau cu autoritatea lor, aşişderea şi cu Farnobius, şi au trimis în grabă soli la împărat cu rugăminte stăruitoare să-i primească şi pe dînşii în imperiu cu aceeaşi îngăduinţă. 13. Ei au fost respinşi, deoarece aşa părea că cer interesele statului, şi nu ştiau ce să facă, *iar Athanaric, de teamă să nu i se întîmple la fel, s-a retras şi el amintindu-şi că odinioară, în timpul unor tratative, respinsese propunerile lui Valens sub motivul că ar fi legat prin jurămînt să nu calce niciodată pe pămîntul roman şi cu acest pretext silise pe împărat să semneze pacea în mijlocul fluviului. Aşadar fiindu-i teamă că această duşmănie durează încă, el s-a retras împreună cu toţi ai săi într-un loc din Caucaland, greu de pătruns din pricina pădurilor şi munţilor înalţi, după ce a izgonit de acolo pe sarmaţi*" [467].

Prin urmare, după ce a fost surprins de huni construind fortificaţia împotriva lor, Athanaric abandonează lucrările şi vine mai întîi la Dunăre cu thervingii pe care-i mai avea sub ascultare, pentru a trece în imperiu. De teamă să nu fie refuzat, cum se întîmplase şi altor şefi goţi, el renunţă pentru moment la această alternativă şi *de la Dunăre se retrage într-un loc din Caucaland*. Reţinem deci că Athanaric a trebuit să înainteze spre nord şi să intre în „Ţara caucoensilor" venind dinspre sud, de la Dunăre. De asemenea, din acelaşi text rezultă că regele therving ocupă doar un loc din Caucaland şi nu toată „Ţara caucoensilor".

Tot Amm. Marcellinus ne oferă alte două preţioase informaţii despre „Ţara caucoensilor". Prima are în vedere aspectul geografic al acestui ţinut, despre care ne relatează că era „greu de pătruns din pricina pădurilor şi munţilor înalţi". Cea de a doua informaţie se referă la aspectul demografic al regiunii, precizînd că în acel loc din Caucaland, în care a poposit pentru scurtă vreme Athanaric, locuiau mai înainte sarmaţi, pe care noii veniţi îi alungă.

Încercînd să localizăm această ţară a caucoensilor, aflată într-un ţinut cu relief accidentat, acoperit de păduri şi în care sălăşluiau anterior şi unele grupuri sarmatice, observăm că cea care ar corespunde cel mai mult informaţiilor lui Amm. Marcellinus ar fi o zonă din Podişul Bîrladului, adiacentă rîului cu acelaşi nume. Într-adevăr, regiunea are un relief destul de accidentat, fiind odinioară acoperită cu întinse păduri din care unele resturi s-au mai păstrat pînă în zilele noastre. Important este şi faptul că pe valea Bîrladului au fost semnalate şi unele grupe de morminte sarmatice, mai ales în zona de confluenţă cu Tutova, datînd din secolul III e.n. (fig. 18), care ar putea atesta pe sarmaţii a căror urmaşi au fost izgoniţi de către Athanaric. Dacă la aceasta adăugăm că şi după lista lui Ptolemeu (III, 8, 3) tot în această regiune ar fi de căutat neamul caucoensilor, atunci situarea *Caucaland*-ului într-o zonă din Podişul Bîrladului capătă încă o confirmare. Retragerea lui Athanaric de la Dunăre spre Caucaland putea să aibă loc astfel fără prea mari dificultăţi, urmînd cursul Bîrladului de la sud spre nord. În ceea ce priveşte tezaurele monetare din această zonă, de pe vremea lui Commodus şi a lui Septimius Severus (fig. 22—23), ele ar putea aparţine aşadar caucoensilor.

Localizarea caucoensilor într-o zonă apropiată de aceea propusă mai sus a fost făcută recent şi de N. Gostar. El arăta că localitatea *Caucis*, una din cele mai importante aşezări dacice, de la care şi-au luat numele caucoensii, trebuie situată undeva în centrul Moldovei. El presupunea că localitatea *Caucis* ar putea fi identificată cu aşezarea de la Brad sau cu aceea de la Răcătău, neexcluzînd însă şi alte posibilităţi de localizare[468].

Între populaţiile menţionate de Ptolemeu (III, 8, 3) figurează şi costobocii, situaţi în părţile de nord-est ale Daciei. Identificarea lor cu grupul de descoperiri de tip Lipiţa, propusă şi comentată în numeroase lucrări apărute, este aproape unanim acceptată şi nu mai este ne-

---

[465] Amm. Marcellinus, XXXI, 4, 2, 4. Traducerea de H. Mihăescu, în *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, Bucureşti, 1970, p. 135.

[466] Amm. Marcellinus, XXXI, 4, 8.

[467] *Ibidem*, XXXI, 4, 12—13.

[468] N. Gostar, *ΚΑΥΚΟΗΝΣΙΟΙ (Ptolémée, III, 8,3)*, în *Thraco-dacica*, Bucureşti, 1976, p. 269.

cesar să ne oprim asupra ei. Subliniem, totuşi, că grupul Lipiţa este răspîndit doar în bazinul Nistrului superior, iar descoperirile ce au fost semnalate mai la sud aparţin altor populaţii dacice, aşa cum în mod justificat atrăgea atenţia mai recent şi V. M. Cigilik[469].

Deocamdată este greu de răspuns ce organizare aveau aceste formaţiuni teritoriale. Numele „Caucaland" înseamnă *Ţara caucoensilor*, dar conţinutul noţiunii rămîne încă neclar. Faptul că în fruntea costobocilor se afla un rege, ca cel amintit (Pieporus) de o inscripţie descoperită la Roma[470], atestă ideea că şi formaţiunile teritoriale ale celorlalte populaţii dacice ar fi putut avea asemenea regi. Care erau atribuţiile lor nu se poate şti. Oricum, existenţa acestor regi arată că ne aflăm în prezenţa unor formaţiuni statale care preluaseră pe plan local, pentru anumite teritorii mai restrînse, funcţiile statului centralizat de mai înainte.

Nu ştim încă dacă exista un centru de unde „regele" îşi exercita puterea şi nici dacă acesta îşi moştenea funcţia ori era ales. La unele întrebări se va putea răspunde probabil abia după ce măcar zona uneia din formaţiunile teritoriale va fi cercetată intens. Descoperirile existente ne oferă totuşi unele sugestii semnificative. Spre exemplu, cele trei tezaure cu monede de argint de la Muncelul de Sus[471] sugerează că aici era una din cele mai prospere aşezări ale dacilor liberi de la răsărit de Carpaţi. Apariţia în acelaşi loc şi a unui splendid tezaur cuprinzînd 7 vase de argint[472] face ca aşezarea respectivă să se detaşeze net de toate celelalte. Proprietarul acestui tezaur era, fără îndoială, una dintre cele mai însemnate persoane din această localitate antică, un şef al cărui rang în ierarhia socială dacică era probabil foarte înalt[473]. Dacă autoritatea sa era limitată numai la aşezarea în care-şi avea reşedinţa, ori se exercita şi asupra altora, eventual chiar asupra întregii formaţiuni teritoriale de la confluenţa Siretului cu Moldova, nu ştim. Ultima variantă nu trebuie exclusă, deoarece înfăţişarea unei aşezări ce îndeplinea rolul de centru politic al formaţiunii teritoriale, cu atribute importante şi în viaţa economică şi spirituală, se deosebea probabil de celelalte doar printr-un grad mai ridicat de dezvoltare, fără a avea însă un caracter urban.

Nu departe de Muncelul de Sus, într-o altă aşezare dacică de la Săbăoani, situată în cuprinsul aceleiaşi formaţiuni teritoriale de la confluenţa Siretului cu Moldova, a fost găsită o garnitură de harnaşament de paradă, cu piese din bronz placate cu foiţă de argint[474]. Chiar dacă această descoperire nu se ridică la valoarea acelora de la Muncelul de Sus, este de presupus totuşi că garnitura de harnaşament de paradă de la Săbăoani indică un proprietar foarte înstărit, care făcea parte din aristocraţia dacică.

În categoria descoperirilor de importanţă şi semnificaţie deosebită trebuie să includem şi marile tezaure, cuprinzînd mii de monede de argint, cum ar fi acelea de la Măgura[475] şi de la Puriceni[476], ambele situate în cuprinsul formaţiunii teritoriale din bazinul Bistriţei. Proprietar a 2 830 de monede de argint (Măgura), sau chiar numai a 1 170 de piese de acelaşi fel (Puriceni), nu putea fi decît un reprezentant al aristocraţiei de cel mai înalt rang. Prin proporţiile sale, tezaurul de la Măgura ar putea fi pus şi el eventual pe seama unui şef al formaţiunii teritoriale de pe valea Bistriţei.

Celelalte tezaure monetare, unele destul de mari, cuprinzînd sute de monede de argint, dar care nu ajung la valoarea acelora amintite mai sus, au aparţinut probabil unor persoane din categorii sociale intermediare. Între aceştia trebuie să-i cuprindem probabil şi pe unii şefi militari, şi pe unii negustori etc. Aceste tezaure reprezintă o clasă socială de persoane cel puţin înstărite, care trăiau pe întreg cuprinsul formaţiunii teritoriale din care făceau parte. Ele îşi îngropau avutul de preţ în zona aşezărilor în care locuiau, aşa încît aria de răspîndire

---

469 V. M. Cigilik, *op. cit.*, p. 152.

470 CIL, VI, 1801.

471 V. Mihăilescu-Bîrliba, I. Mitrea, *op. cit.*, în *Carpica*, 10, 1978, p. 164. Informaţii despre al treilea tezaur de la Ş. Sanie.

472 *Ibidem*, p. 163–177.

473 *Ibidem*, p. 177.

474 V. Ursachi, *op. cit.*, în *MemAntiq*, 1, 1969, p. 327–337.

475 V. Mihăilescu-Bîrliba, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, Bacău, 1977.

476 V. Mihăilescu-Bîrliba, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Puriceni*, în *MemAntiq*, 4–5, 1972–1973, p. 125–230.

a unei grupări de tezaure cuprinde aproape întregul teritoriu pe care se exercita autoritatea formaţiunii teritoriale respective.

Presupunerea că vechile aşezări fortificate să fi îndeplinit iniţial şi rolul de centre politice ale unor formaţiuni dacice nu poate fi exclusă. Ca exemplu se poate menţiona aşezarea de la Piatra Neamţ-Bîtca Doamnei, situată în teritoriul pe care mai tîrziu se va constitui formaţiunea teritorială a dacilor liberi din bazinul Bistriţei. În schimb, aşezările fortificate de la Brad şi de la Răcătău se găsesc la marginea de nord şi respectiv de sud a zonei pe care va apărea o formaţiune teritorială (pe stînga cursului mijlociu al Siretului; fig. 21; 24) în secolele II—III e.n., ceea ce întăreşte ideea că la amplasarea celor două cetăţi, în perioada Latène III, s-a ţinut seama de unitatea sistemului de apărare al statului centralizat şi nu de interesele eventualelor grupări locale existente sau pe cale de constituire.

* * *

Totalitatea informaţiilor existente permit sesizarea a două etape importante în evoluţia societăţii dacice de la răsărit de Carpaţi în intervalul dintre anii 106—275. Ele sînt despărţite cronologic de evenimentele din jurul anului 170, care se desfăşoară pe un spaţiu mai larg şi la care participă şi unii daci liberi. Despre costoboci, spre exemplu, cunoaştem că au organizat mai multe expediţii în Moesia Inferior şi au ajuns pînă în Grecia.

Departajarea celor două etape în cuprinsul aşezărilor şi necropolelor este foarte dificilă, întrucît ele nu sînt marcate prin depuneri arheologice distincte, bine separate stratigrafic. Unele materiale dacice şi sarmatice, precum şi unele depuneri din aşezări, au fost datate mai timpuriu sau mai tîrziu[477], putînd aparţine primei şi respectiv celei de a doua etape, dar nu există nici un fel de certitudine că acestea se datează strict pînă în anul 170, sau începînd numai cu această dată. Dar tipologia inventarului din aşezările şi necropolele dacice, ale cărei detalii foarte necesare vor trebui puse la punct în lucrări speciale de analiză, ne interesează mai puţin în acest context, întrucît referirile pe care le facem aici au în vedere situaţia istorică generală, pentru aprecierea căreia putem apela şi la alte categorii de informaţii, cum ar fi izvoarele scrise, tezaurele monetare etc.

Prima etapă se caracterizează în general printr-o acumulare redusă de monedă romană. Astfel, în tot spaţiul dintre Prut şi Carpaţi înregistrăm doar două tezaure din vremea lui Hadrian (fig. 20 a). De asemenea, şi tezaurele din vremea lui Antoninus Pius sînt destul de puţine, întîlnindu-se doar o singură grupare pe valea Bistriţei, compusă şi aceea doar din trei tezaure (fig. 20 b). Această situaţie ar fi de natură să sugereze că stipendiile acordate dacilor liberi erau încă foarte reduse în această primă etapă. Dealtfel, după înfrîngerea severă a dacilor, romanii nu erau nevoiţi să le acorde stipendii. Acestea vor fi plătite mai tîrziu, după refacerea şi reorganizarea forţelor dacice. Subsidiile vor fi relativ mici pe vremea lui Antoninus Pius şi a lui Marcus Aurelius, pînă în anul 170. S-ar părea că o cantitate ceva mai mare de monedă romană primesc doar dacii liberi de pe valea Bistriţei (fig. 21 a), dar aprecierea rămîne deocamdată, evident, numai o ipoteză.

În ceea ce priveşte importul de produse romane, cu toate că nu s-a întocmit încă o statistică, se poate observa că volumul lor este mai mic în această etapă decît în cea următoare. Situaţia exactă rămîne a fi precizată însă prin cercetări viitoare.

Infiltraţia nomazilor sarmaţi în teritoriul dacic est-carpatic este destul de redusă în prima etapă. Descoperirile sarmatice care ar putea fi atribuite cu mai multă siguranţă acestui interval cronologic sînt puţine şi se caracterizează prin grupe mici de cîteva morminte (Vaslui[478], Ştefăneşti[479], Probota — mormintele mai vechi[480]).

---

[477] Vezi observaţiile lui Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 147—154.

[478] Al. Andronic, *Un mormînt sarmatic descoperit la Vaslui*, în *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 347—360; idem, *În legătură cu datarea descoperirilor sarmatice de la Vaslui*, în *Carpica*, 11, 1979, 165—169.

[479] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova*, p. 281, pl. CXLVIII, 7—29.

[480] Majoritatea materialelor sînt încă nepublicate. Unele informaţii la Em. Zaharia şi N. Zaharia, *Sondajul de salvare din necropola de la Probota*, în *Materiale*, 8, 1962, p. 599—606.

În sfîrşit, referitor la prima etapă mai trebuie menţionat că depunerile corespunzătoare din aşezări sînt mai greu sesizabile şi mai sărăcăcioase. De asemenea, mormintele ce ar putea fi încadrate în aceeaşi perioadă sînt lipsite de inventar sau cuprind cîteva piese de valoare minimă.

Cea de a doua etapă (170—275) găseşte pe dacii liberi cu forţele refăcute şi reorganizaţi, ce-i drept nu într-un singur stat, ci în mai multe formaţiuni, care, în majoritatea lor, tind totuşi la un moment dat să se unească sub autoritatea carpilor. Cantitatea mare de monede acordate unora din aceste formaţiuni arată că ele reprezentau o forţă de temut.

Plata stipendiilor substanţial mărite începe după evenimentele din anul 170, încă din perioada lui Marcus Aurelius (fig. 21 b). Pe vremea împăratului Commodus şi în primii ani de domnie ai lui Septimius Severus (193—196) ele cresc şi mai mult. De asemenea, la cei care au beneficiat de subsidii în vremea lui Marcus Aurelius se adaugă şi alţi daci liberi (fig. 22 ; 23 a). Creşterea vertiginoasă a stipendiilor atestă o schimbare importantă în politica romană, determinată de recunoaşterea unor prefaceri interne calitative din societatea dacică, cu o prosperitate evidentă în viaţa economică, politică şi militară. Reforma monetară din imperiu şi schimbarea politicii de acordare a stipendiilor afectează şi pe dacii liberi, la care înregistrăm din nou mai puţine tezaure (fig. 23, b, c), dar recunoaşterea potenţialului de care aceştia dispun era făcută.

Momentul de retragere a stipendiilor consistente pare să fie însoţit şi de o pătrundere mai accentuată a sarmaţilor. Aceştia se infiltrează pe anumite zone, făcîndu-şi loc între unele formaţiuni dacice sau pe teritoriul unora din ele. Ei o fac probabil cu învoirea sau chiar la îndemnul romanilor, care urmăreau să mai reducă forţa dacică. În acest context trebuie remarcat că marea majoritate a descoperirilor sarmatice din teritoriul dacic liber est-carpatic datează din această perioadă.

Depunerile şi complexele arheologice din aşezările şi necropolele dacice aparţinînd acestei etape sînt mai consistente şi au un inventar bogat şi variat. Produsele romane apar în cantităţi mult mai mari şi mai diversificate în comparaţie cu etapa precedentă. Obiectele de lux, cum ar fi paharele de sticlă ori podoabele de argint lucrate în tehnica filigranului, au acum o largă răspîndire. Prosperitatea tuturor aşezărilor este evidentă.

În sfîrşit, din această etapă trebuie să dateze probabil şi valul Stoicani—Ploscuţeni, pe care dacii liberi, la iniţiativa carpilor, îl ridică împotriva romanilor. N-ar fi exclus ca el să fi fost ridicat după încetarea stipendiilor, ca un act ostil noii politici a împăraţilor romani. Aceştia îşi îndreptau acum atenţia spre un alt eveniment de proporţii, şi anume migraţia gotică, ce punea în mare pericol graniţa romană, constituind un justificat motiv de nelinişte.

IV. PERIOADA DINTRE RETRAGEREA STĂPÎNIRII ROMANE DIN DACIA ŞI INVAZIA HUNILOR (275 — 376)

A. RETRAGEREA AURELIANĂ

Acţiunea generală de repliere a frontierei romane pe aliniamentul Dunării în perioada Gallienus-Aurelianus a determinat şi părăsirea teritoriului din sudul Moldovei aparţinînd de Moesia Inferior. Informaţii scrise cu privire la împrejurările şi la perioada cînd a avut loc acest eveniment nu ni s-au păstrat. De vreme ce ştirile referitoare la însăşi părăsirea Daciei sînt puţine şi contradictorii, nu ne putem aştepta ca istoricii antici să fi surprins acest fenomen în spaţiul moesic nord-dunărean, de proporţii mult mai reduse decît provincia.

Ipoteza că zona romană de la răsărit de Siret ar fi fost părăsită în anul 242[1] sau cedată goţilor din anul 251[2], în urma victoriei acestora împotriva lui Decius, aşadar înaintea retragerii din Dacia, este infirmată de cercetările arheologice efectuate la Tyras şi la Barboşi, unde a fost sesizată ridicarea unor noi construcţii, ulterioare acestor date, precum şi o circulaţie monetară neîntreruptă pînă în vremea lui Claudius II Goticus. Abandonarea mai devreme a teritoriului roman de la est de Siret şi a fortificaţiilor de pe malul stîng al Dunării, în primul rînd a acelora de la Barboşi, ar fi slăbit însuşi sistemul de apărare al provinciei Dacia, mai ales al aceleia intracarpatice, a cărei graniţă (de est) rămînea descoperită şi vulnerabilă la atacurile repetate, organizate de goţi. Tocmai de aceea, din punct de vedere strategic, părăsirea teritoriului moesic nord-dunărean înaintea retragerii din Dacia pare cu totul improbabilă. Replierea frontierei s-a făcut organizat, pe aliniamente, avîndu-se permanent în vedere securitatea regiunilor încă neevacuate. O asemenea retragere a fost posibilă datorită faptului că ea s-a făcut într-o perioadă de relativă linişte şi nu în cursul unor conflicte armate care să impună un ritm rapid şi o anume desfăşurare obligatorie a operaţiunilor.

Armata şi administraţia romană din teritoriul aflat la nordul Dunării de Jos şi pe litoralul nordic al Mării Negre au fost retrase probabil tot pe etape, în funcţie de importanţa fiecărui sector în sistemul de apărare al limesului dunărean. Spre exemplu, este de presupus că şirul de fortificaţii dintre Chilia şi Barboşi a fost părăsit treptat, începînd de la est către vest, adică în ordinea inversă a construirii lor[3]. Stabilirea cu mai multă exactitate a datei la care armatele romane s-au retras din fiecare fortificaţie va permite, fără îndoială, şi fixarea precisă a etapelor de repliere pe zone. În acest context se cuvine a menţiona că ar fi mai potrivit să se vorbească despre o *perioadă de retragere romană*, cu mai multe etape şi nu despre un moment al retragerii. Chiar dacă se limitează la un interval relativ scurt, de cîţiva ani numai, retragerea romană reprezintă o acţiune de durată, desfăşurată pe spaţii largi şi eşalonată în timp. În lumina observaţiilor făcute pînă acum, s-ar putea aprecia că retragerea din teritoriile moesice nord-dunărene şi de pe litoralul nord-pontic s-a putut încheia numai după evacuarea aparatului administrativ şi a trupelor din Dacia, adică nu mai devreme de anul 275. Începutul acestei operaţiuni se situează probabil ceva mai înainte, poate chiar din vremea lui Gallienus.

---

[1] B. Mitrea, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 643, 645.

[2] M. Macrea, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 464–465.

[3] Ridicarea valurilor de pămînt dintre Siret şi lacul Sasîc (sectoarele Şerbeşti—Tuluceşti; Vadu lui Isac — lacul Catalabug; lacul Catalabug — lacul Sasîc) s-a făcut începînd de la vest către est, ceea ce arată şi ordinea de prioritate a lor în sistemul de apărare a frontierei romane de la Dunărea de Jos.

Paralel cu retragerea, sau poate chiar încă înainte de declanșarea ei, au fost luate măsuri suplimentare de întărire a malului drept al Dunării cu noi fortificații, așa cum sugerează, spre exemplu, unele descoperiri din apropiere de Garvăn[4]. Desigur, mai trebuie ridicată și problema dacă retragerea a fost totală, sau dacă nu cumva unele garnizoane romane, mai puțin numeroase, au staționat în continuare în anumite puncte, avînd rolul unor capete de pod strategice în apărarea limesului, așa cum se constată în alte sectoare ale fluviului[5]. Este drept, pînă acum nu avem încă vreo dovadă arheologică despre păstrarea unor puncte întărite după retragerea aureliană (înainte de Constantin cel Mare !), în sectorul dintre Siret și lacul Sasîk, dar aceasta s-ar putea datora și volumului destul de redus al cercetărilor.

Problemele ridicate de retragerea romană din teritoriul moesic nord-dunărean sînt asemănătoare cu acelea cunoscute și pentru provincia Dacia. Totuși, posibilitatea de a analiza aceste probleme în cazul regiunii pe care o discutăm este mult mai redusă, întrucît cercetările arheologice de pînă acum sînt cu totul insuficiente și privesc aproape în totalitate fortificațiile, adică tocmai acelea care au fost părăsite de romani. În schimb, așezările civile din preajma castelelor și a castrelor, ca și din restul *territorium*-ului roman, deci obiectivele în care viața a putut continua și după retragere, au fost complet neglijate. Astfel, datorită unor deficiențe de cercetare, nu cunoaștem încă antichitățile din perioada imediat următoare retragerii romane. Făcînd comparație cu provincia Dacia, unde mărturiile arheologice referitoare la continuitatea daco-romană după retragerea aureliană devin tot mai numeroase[6], trebuie să presupunem o situație asemănătoare și pentru teritoriul de la nordul Dunării de Jos care a aparținut Moesiei. Dealtfel, două așezări din secolul IV (sau eventual din secolele III—IV e.n.), semnalate prin cercetări de suprafață în raza localităților de la Vînători și Tulucești[7], situate în fostul teritoriu roman, aparțin, după materialul ceramic recoltat, populației daco-romane. Cele două așezări, la care se vor adăuga în viitor și altele, atestă cu certitudine continuitatea populației autohtone romanizate în sudul Moldovei și după retragerea aureliană.

O însemnare mai tîrzie făcută pe unul din manuscrisele lui Ptolemeu menționează că „în fața localității Noviodunum, de cealaltă parte a Dunării, se găsește Aliobrix, orașul goților" [8]. Această știre ne informează deci că localitatea mai veche Aliobrix, care în timpul ocupației romane făcuse parte din provincia Moesia, continua să existe și după retragerea aureliană. Expresia de „orașul goților" nu trebuie înțeleasă în sensul că populația lui ar fi fost alcătuită exclusiv sau în majoritate din goți, ci că localitatea Aliobrix se afla în acel timp sub autoritatea goților. Această informație scrisă ar constitui, prin urmare, dovada continuării unor așezări pînă în secolul al IV-lea sau poate chiar mai tîrziu. Locuitorii acestor așezări nu puteau fi alții decît cei care au rămas pe loc după retragerea aureliană, așadar o populație daco-romană, la care s-au putut adăuga și unele elemente venite din teritoriul dacic vecin, cum ar fi grupe de daci, goți și sarmați.

Replierea frontierei romane pe aliniamentul Dunării a avut importante urmări pentru teritoriul dacic est-carpatic, întocmai ca și pentru celelalte zone, de la nord și de la vest, rămase în stăpînirea dacilor liberi. Astfel, dispare acum granița dintre zona romană și aceea clientelară dacică, situată pe linia valurilor Șerbești—Tulucești și Vadu lui Isac—Tatarbunar, ceea ce duce implicit și la căderea „frontierei" dintre zona clientelară și cea aparținînd dacilor liberi. În felul acesta se ajunge la dispariția granițelor oficiale dintre zone și de asemenea a statutului diferențiat al acestora. Cei care aspirau la moda de viață romană au avut posibilitatea să se așeze nestin-

---

[4] Gh. Ștefan, *Dinogeția — a problem of ancient topography*, în *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 317—329; Em. Condurachi, *Les recherches archéologiques roumaines à la connaissance du limes romano-byzantin du Bas-Danube*, în *Rev. Roum. d'Hist.*, 8, 1969, 3, p. 447.

[5] D. Tudor, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 649 — 656.

[6] C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în *AISC*, 3, 1936—1940, p. 200—270; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 189—264; M. Macrea, *Monedele și părăsirea Daciei*, în *AISC*, 3, 1936—1940, p. 271—305; idem, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 615—647; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Craiova, 1976.

[7] M. Brudiu, *Cercetări perieghetice în sudul Moldovei*, în *Materiale*, 9, 1970, p. 513, 516, 524—526.

[8] N. Gostar, *Aliobrix*, p. 992—993.

gheriţi în teritoriul de curînd abandonat, iar unii din vechii locuitori de aici, îngrijoraţi de repetatele atacuri asupra lor, au căutat liniştea în regiuni mai ferite. În urma acestor evenimente are loc treptat un schimb de populaţie între zone, în cadrul căruia trebuie să reţinem ca fapt important trecerea unor grupuri deja romanizate din zona de curînd abandonată în teritoriile dacice de la nord. Aşa ar fi de explicat probabil unele aşezări de caracter daco-roman, datînd din secolul al IV-lea e.n., semnalate în fosta zonă clientelară (Şiviţa)[9], şi — se pare chiar mult mai la nord — în teritoriul dacic liber (Pochidia)[10]. În acelaşi timp, ar trebui de presupus şi o pătrundere a unor grupe de populaţii de la nord spre sud, adică din teritoriile dacice libere spre fosta zonă romană, grupe care au fost cuprinse şi ele ulterior în procesul de romanizare. Prin urmare, replierea graniţei romane a avut ca efect începutul unei restructurări etnice în teritoriile dacice răsăritene, care s-a desfăşurat treptat, de la sud spre nord, şi a ajutat extinderea romanităţii. Iar fenomenul de restructurare etnică în favoarea romanităţii a cuprins întregul teritoriu dacic liber, de la est, de la nord şi de la vest, creînd posibilitatea de a se reface mai tîrziu unitatea etno-culturală pe tot spaţiul Daciei independente de odinioară. Aşa cum se va constata ulterior, această nouă unitate etno-culturală căpătase în numeroase compartimente ale structurii sale o esenţă daco-romană.

B. MIGRAŢIA GOŢILOR PE TERITORIUL DACIC

Prosperitatea economică, fastul şi măreţia Imperiului roman au atras, ca spre o ţară a făgăduinţei, numeroase popoare ale antichităţii. Ele veneau din regiuni apropiate sau mai depărtate şi se aflau la un nivel inferior şi inegal de dezvoltare şi de organizare social-economică. Între acestea se numără şi populaţiile vechi germanice constituite ulterior în confederaţia de triburi condusă de goţi. Înaintarea lor către Marea Neagră şi spre Dunărea de Jos, cu implicaţii multiple şi profunde în istoria Imperiului roman, a format obiectul unui număr impresionant de lucrări[11].

Atacurile gotice asupra litoralului pontic şi a provinciilor romane dunărene au început a avea consistenţă încă din prima jumătate a secolului al III-lea, cînd romanii au fost nevoiţi să le plătească subsidii[12]. În migraţia lor către Imperiul roman, populaţiile germanice au trebuit să afecteze şi teritoriul dacic. Începutul acestor presiuni a fost făcut încă din a doua jumătate a secolului al II-lea, cînd hasdingii au încercat să cucerească pămînturile costobocilor[13]. Înaintarea lor în teritoriul dacic este totuşi foarte limitată în această vreme. Organizaţi în mici formaţiuni teritoriale, dacii liberi se găsesc în plină ascensiune şi nu pot fi învinşi cu uşurinţă. Puterea lor militară este probată de forţa cu care unii dintre ei atacă imperiul în anul 170[14], precum şi de împrejurarea că romanii le plăteau deja importante stipendii. De asemenea, interesele romane cereau ca populaţiile germanice, cunoscute de multă vreme pentru spiritul lor războinic, să nu cucerească noi regiuni în vecinătatea imperiului, ci să rămînă cît mai departe de frontierele sale. Controlînd cu autoritate largi teritorii de dincolo de graniţă, romanii au putut stăvili şi întîrzia înaintarea populaţiilor germanice către graniţa imperiului, deci şi în acelea dacice, prin diverse

---

9 M. Brudiu, *op. cit.*, p. 524.

10 *Ibidem*, p. 526.

11 Menţionăm aici doar cîteva sinteze, în care pot fi găsite şi ample referiri bibliografice. M. Ebert, *Südrussland im Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921; C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Würzburg, 1923; C. Patsch, *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, Viena, 1928; L. Schmidt, *Geschichte der germanischen Frühzeit*, Köln, 1934; idem, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung: Die Ostgermanen*, München, 1934; K. Schmidt, *Die Bekehrung der Ostgermanen zum Christentum. Der ostgermanische Arianismus*, Göttingen, 1939; G. Müller-Kuales, *Die Goten*, în H. Reinerth, *Vorgeschichte der deutschen Stämme: III, Ostgermanen und Nordgermanen*, Leipzig-Berlin, 1940, p. 1 149 – 1 274; R. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, Köln-Graz, 1961; E. A. Thompson, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1966; J. Svennung, *Jordanes und Scandia*, Stockholm, 1967; N. Wagner, *Getica. Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten*, Berlin, 1967; R. Hachmann, *Die Goten und Skandinavien*, Berlin, 1970; H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979.

12 Petrus Patricius, fragm. 8.

13 Dio Cassius, LXXI, 12, 1.

14 Pausania, X, 34, 5. R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei. II, Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968, p. 158 – 163.

metode şi procedee de pedepsire sau de recompensare a unora dintre conducătorii acestora. Eventualele încurajări făcute pentru cucerirea de noi teritorii se încadrau strict în limita politicii de dezbinare a vecinilor, deosebit de profitabilă pentru imperiu.

Retragerea aureliană va fi folosită de goţi pentru a se apropia mai mult de frontiera romană, pătrunzînd şi pe o mare parte a teritoriului dacic. Puterea romană nu mai era în măsură să controleze cu eficienţă regiunile vecine, ca odinioară, fiind nevoită să abandoneze chiar regiuni întinse din imperiu. Pe de altă parte, în urma deselor incursiuni făcute în Dacia şi în Moesia şi a numeroaselor lupte purtate cu armatele romane, forţa militară a dacilor liberi a început să mai scadă, facilitînd pătrunderea migratorilor. În prezent, se poate observa că populaţiile germanice s-au infiltrat la început în arealul acelor formaţiuni teritoriale dacice, a căror prosperitate şi forţă era mai redusă.

Intervalul de timp în care populaţiile germanice au pătruns în teritoriul dacic, pentru a se stabili temporar, nu este cunoscut cu exactitate. Pe plan arheologic, fenomenul este însoţit de apariţia complexului cultural Sîntana de Mureş, care în scurt timp va înlocui cultura de veche tradiţie dacică. Prin urmare, pentru a reconstitui faptele istorice, se impune a stabili maniera şi împrejurările în care o cultură o înlocuieşte pe cealaltă, ca şi semnificaţia pe plan etno-cultural a acestui proces. Aspecte importante ale acestei probleme sînt încă insuficient cunoscute, fapt pentru care observaţiile ce urmează au nu numai menirea de a încerca o sesizare şi, pe măsura posibilului, o rezolvare a lor, ci de a determina pe viitor o mai atentă şi stăruitoare cercetare.

În cîteva aşezări aparţinînd dacilor liberi au fost semnalate unele tipuri de vase oarecum străine de olăria dacică. Spre exemplu, cele şapte căniţe descoperite în groapa nr. 13 din aşezarea de la Poiana-Dulceşti, punctul Varniţă (fig. 25, 2—8), au trăsături formale care le situează mai mult în cultura Sîntana de Mureş decît în cultura dacilor liberi. Ele au gîtul de formă cilindrică sau uşor tronconică cu baza mică în jos (trunchi de con răsturnat) şi cu marginea în general dreaptă, ceea ce reprezintă în mod cert o caracteristică întîlnită în cultura Sîntana de Mureş[15]. Este drept, căniţele din cultura dacică au gîtul tot de formă tronconică, dar în poziţia cu baza mare în jos, marginea lor fiind evazată (fig. 25, 1). În ceea ce priveşte torţile celor şapte căniţe, majoritatea lor au secţiunea aproximativ circulară, întocmai ca în ceramica de tip Sîntana de Mureş[16]. Aceasta spre deosebire de exemplarele dacice, care au torţile din bandă cu şănţuire longitudinală. În sfîrşit, ar mai fi de menţionat maniera diferită de prindere a torţilor, care la cele şapte căniţe cad aproximativ perpendicular pe gîtul vaselor. Prin această particularitate ele se aseamănă perfect cu exemplarele din cultura Sîntana de Mureş[17] şi se deosebesc de căniţele dacice, a căror toartă la partea de sus este arcuită şi prinsă oblic de peretele vasului. Căniţe cu detalii tipologice asemănătoare acelora de la Poiana—Dulceşti (groapa nr. 13 de la punctul Varniţă) au mai fost semnalate şi în alte aşezări dacice, cum ar fi la Piatra Neamţ (punctele Lutărie şi Dărmăneşti)[18] şi Cîndeşti (Dealul Varniţelor)[19]. Menţionăm însă că detaliile tipologice amintite nu apar totdeauna împreună. Astfel, la unele căniţe avînd gîtul tronconic cu baza mare în jos se întîlnesc torţi cu partea de sus prinsă în poziţie perpendiculară pe peretele vasului[20].

Detaliile tipologice amintite, specifice culturii Sîntana de Mureş din secolul IV e.n., ar putea fi interpretate ca aparţinînd unui orizont cultural ulterior aşezării dacice de la Poiana—Dulceşti, punctul Varniţă. Combinarea uneori pe acelaşi exemplar a elementelor arhaice (gît tronconic avînd baza mare jos) cu altele noi (toarta cu partea de sus perpendiculară pe peretele vasului) arată însă că acestea din urmă apar treptat şi se altoiesc pe forme mai vechi. Concluzia este sugerată şi de faptul că una din cele şapte căniţe din groapa nr. 13 de la Poiana—Dulceşti,

---

15 Gh. Diaconu, *Tîrgşor*, pl. LXXIX, 3; LXXXII, 2; XCVII, 3; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, fig. 9, 5; 22, 3; 30, 1; 175, 4.

16 Gh. Diaconu, *Tîrgşor*, pl. XCVII, 3; idem, *Das Gräberfeld von Mogoşani (Kreis Dîmboviţa)*, în *Dacia*, N.S., 13, 1969, fig. 9, 7.

17 E. A. Rikman, *Pamjatnik*, p. 82, fig. 34, 6, 11; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, fig. 9, 5; 22, 3; 30, 1; 175, 4.

18 A. Niţu, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, *Sondajele de la Piatra Neamţ*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 368, fig. 8, 3; C. Mătasă, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamţ*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 346, fig. 6, 8.

19 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, pl. CXXXI, 5.

20 *Ibidem*, pl. CXXV, 5; CXXVI, 3.

punctul Varniţă, deşi cu detalii tipologice formale (gît, toartă) tîrzii (fig. 25, 2), era arsă la roşu-cărămiziu[21], întocmai ca o parte a olăriei dacice din secolele II—III e.n. Pe baza acestor observaţii se poate conchide că aşezarea dacică de la Poiana—Dulceşti, punctul Varniţă, durează pînă în etapa primelor manifestări ale culturii Sîntana de Mureş. Vasul întreg din pastă zgrunţuroasă de la Piatra Neamţ — Lutărie (fig. 25, 9) şi fragmentele de vase similare de la Piatra Neamţ—Dărmăneşti şi Poiana-Dulceşti (Silişte)[22] ar putea confirma şi ele, dacă aparţin orizontului dacic, prelungirea respectivelor aşezări pînă în momentul apariţiei celor mai timpurii semne ale culturii Sîntana de Mureş.

Apariţia elementelor de coloratură Sîntana de Mureş în ceramica aşezărilor dacice a fost însoţită, fără îndoială, şi de începutul unor modificări în diferite alte compartimente ale civilizaţiei dacice, cum ar fi tipologia uneltelor şi a obiectelor de podoabă etc. Ele se înscriu de fapt într-un fenomen mai larg de restructurări culturale, surprins pe un spaţiu ce depăşeşte ca întindere arealul culturii dacice. Sesizarea lor la nivelul etapelor tîrzii ale aşezărilor dacice facilitează în mod substanţial şi înţelegerea reală a fenomenului de restructurare etnică survenit la graniţa cronologică dintre cultura dacilor liberi şi cultura Sîntana de Mureş. Astfel, potrivit observaţiilor de pînă acum, această restructurare etnică nu se realizează prin înlocuirea unei populaţii vechi cu alta nou venită, ci printr-un adaos de populaţie de alt etnic, ceea ce, între altele, este de natură să schimbe radical şi datele referitoare la problema continuităţii.

Mormintele dacice cu cîte două fibule în inventarul lor au fost şi mai sînt interpretate ca un semn ce ar atesta primele contacte dintre populaţia autohtonă şi triburile germanice. Plecîndu-se de la constatarea că portul fibulelor perechi era specific pentru o parte a populaţiilor germanice, s-a considerat că mormintele dacice cu cîte două fibule ar consemna, în sfera obiceiurilor de port, unele influenţe germanice asupra băştinaşilor[23]. Numai că o analiză atentă a tuturor descoperirilor din mediul dacic arată că similitudinea dintre cele două grupe culturale este doar aparentă.

Un studiu oricît de sumar al obiceiurilor de port la populaţiile germanice duce la sesizarea că cele două exemplare care alcătuiesc perechea de fibule sînt identice; abaterile de la această regulă sînt foarte puţine şi pot fi considerate excepţii. Identitatea celor două piese care fac pereche se datoreşte foarte probabil faptului că *ele erau achiziţionate împreună, evident cu scopul de a fi purtate împreună*.

Necropolele dacilor liberi, relativ bine cunoscute, ne oferă o cu totul altă situaţie în ceea ce priveşte portul fibulelor. Înainte de toate, prezenţa lor în inventarul mormintelor dacice este mult mai rară. Cît priveşte numărul, ele se găsesc cîte una, cîte două sau chiar cîte trei fibule în acelaşi mormînt. Din datele pe care le avem la dispoziţie rezultă că s-au găsit cîte două fibule în mormintele 115, 239 şi 254 (?) de la Poieneşti[24] şi în mormîntul 15 de la Sohodor (com. Horgeşti, jud. Bacău)[25], iar cîte trei fibule în mormîntul 1 de la Moldoveni[26] şi în mormîntul 254 de la Văleni[27].

---

[21] *Ibidem*, p. 136, pl. CXXIV, 3.

[22] *Ibidem*, p. 93—94, pl. CXXXIV, 1.

[23] Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana de Mureş — Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgşor*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 286; idem, *Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tîrgşor — Olteni)*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 477—478; idem, *Archäologische Angaben über die Taifalen*, în *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 312; idem, *Tîrgşor*, 1965, p. 117, 125; idem, *Nordnordöstliche Elemente in der Tschernjachow — Sîntana de Mureş — Kultur*, în *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 306; Gh. Bichir, *op. cit.*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 262, 268; idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 11, 1967, p. 205; idem, *Cultura carpică*, p. 100, 176; idem, *Carpi*, p. 91, 165.

[24] R. Vulpe, *Poieneşti*, p. 353, 381, 387, fig. 187, 7, 8; 259; 260; 276, 3; 277, 6.

[25] V. Căpitanu, *Contribuţii la cunoaşterea populaţiei autohtone în sec. II—III e.n. în judeţul Bacău*, în *Muzeul Naţional*, 2, 1975, p. 325, fig. 26, 1—2. Situaţia mormîntului 2 de la Săuceşti rămîne neclară, întrucît mai întîi a fost publicat cu două fibule (*Ibidem*, p. 330, fig. 29, 9—10), iar apoi cu o singură fibulă (Idem, *Necropola daco-carpică de la Săuceşti, judeţul Bacău*, în *Carpica*, 8, 1976, p. 167).

[26] I. Antonescu, *Săpăturile de la Gabăra—Porceşti*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 477, fig. 5; 6, 1—7. Din inventarul aceluiaşi mormînt mai face parte şi o a treia fibulă de bronz, tot de tipul cu portagrafa înaltă, dar de o variantă deosebită faţă de aceea publicată în raportul de săpături. Piesa respectivă apare în registrul inventar al Muzeului de istorie din Roman la nr. 425.

[27] I. Ioniţă şi V. Ursachi, *La nécropole carpe des 2e—3e siècles de n.è. à Văleni*, în *Inv. Arch. Roumanie*, 9, Bucureşti, 1977, R 62a, 3—5.

Prima observaţie ce poate fi făcută în legătură cu mormintele dacice conţinînd cîte două sau cîte trei fibule este aceea că piesele se deosebesc între ele, aparţinînd aşadar la tipuri sau variante diferite. De aici rezultă că ele n-au fost achiziţionate împreună cu intenţia de a fi purtate ca perechi de fibule şi totodată că prezenţa în mormînt a perechilor de fibule diferite tipologic nu atestă acelaşi obicei de port ca perechile de fibule identice tipologic. Diferenţierea dintre cele două grupe de morminte cu perechi de fibule arată în mod evident o deosebire semnificativă în ceea ce priveşte portul fibulelor la dacii liberi şi la populaţiile germanice.

Pentru moment ar fi hazardat să avansăm o explicaţie de ce dacii liberi din regiunile est-carpatice purtau uneori cîte o fibulă, iar alteori cîte două sau cîte trei fibule care se deosebeau între ele. Morminte cu perechi de fibule tipologic diferite au mai fost semnalate şi în necropolele daco-romane descoperite la Obreja (două morminte)[28] în Transilvania şi la Locusteni (trei morminte : 94, 179 şi 185)[29] în Oltenia, ceea ce atestă de fapt un obicei de port comun în secolele II—III e.n. pentru lumea dacică şi daco-romană. În necropolele daco-romane n-au fost găsite şi morminte cu cîte trei fibule, dar trebuie să se ţină seama că şi la dacii liberi cazurile de acest fel au apărut destul de rar. În acest context n-ar fi de prisos să se amintească, în schimb, un alt fapt, şi anume acela că într-un mormînt de la Locusteni s-au găsit patru fibule, fiecare exemplar deosebit tipologic de celelalte[30].

Cea mai timpurie descoperire din teritoriul dacic est-carpatic care ar putea atesta portul fibulelor perechi este mormîntul 2 din necropola de la Bîrlad—Prodana[31]. Cum din această necropolă se cunosc numai două morminte de incineraţie (fig. 27), este greu de făcut o apreciere mai exactă asupra acestui complex. Consemnăm totuşi că inventarul celor două morminte este o combinaţie destul de ciudată, întrucît urnele sînt dacice, iar piesele de port (brăţară, fibule, cataramă) sînt străine de mediul acestei culturi. În ceea ce priveşte urnele, fixarea cronologiei lor este dificilă. În schimb, fibulele sînt ulterioare culturii dacilor liberi şi pot fi puse pe seama primelor manifestări ale culturii Sîntana de Mureş în spaţiul dacic. În aceste condiţii, situaţia din mormîntul 2 de la Bîrlad—Prodana nu mai poate fi considerată o atestare a portului de fibule perechi la dacii liberi în secolele II—III e.n., ci abia în faza începuturilor culturii Sîntana de Mureş.

O altă necropolă, datînd aproximativ din aceeaşi perioadă, a fost descoperită la Siliştea (com. Iana, jud. Vaslui). Din cuprinsul ei provin nouă urne dacice, o fibulă de fier cu piciorul înfăşurat şi un ac de cusut (fig. 26)[32].

Materialele publicate pînă acum oferă încă puţine date despre începuturile culturii Sîntana de Mureş. Totuşi, unele descoperiri, deşi de proporţii mai reduse, conţin date semnificative. Între acestea sînt de menţionat mormintele de la Dolheştii Mari, Cozia şi Todireni.

Controversatul mormînt de incineraţie de la Dolheştii Mari[33] a fost interpretat de mai multă vreme ca un rezultat al contactului iniţial dintre purtătorii culturii Poieneşti, aparţinînd dacilor liberi (sec. II—III e.n.), şi cei ai culturii Przeworsk[34]. Prin aceasta se încerca de fapt să se

---

[28] D. Protase, *Aşezarea şi cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania)*, în *Acta MN*, 8, 1971, p. 154, fig. 14, 3, 8. De la acelaşi autor am primit informaţia că tot la Obreja, într-un alt mormînt, s-au găsit o fibulă de bronz şi una de fier.

[29] G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 26, 27, 39, 41, pl. XIV, 94/4, 5; XXV, 179/4, 7; XXVI, 185/4, 5.

[30] *Ibidem*, p. 28, pl. XV, 100/3—6.

[31] V. Palade, *Noi descoperiri carpice în judeţul Vaslui*, în *Şcoala bîrlădeană*, 3, 1971, p. 93—96, fig. 2, 1; 3, 2, 4—7; I. Ioniţă, *Die Römer-Daker und die Wandervölker im Donauländischen Karpatenraum im 4. Jahrhundert*, în *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24. bis 37. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich (Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung Bd. 4)*, Viena, 1980, p. 125, fig. 1, 1, 3, 4, 7, 8.

[32] V. Palade, *op. cit.*, p. 96—97, fig. 1; 2, 2, 3; 3, 3. I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 125, fig. 1, 2, 5, 6.

[33] M. Dinu, *Şantierul arheologic Dolheştii Mari*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 126—127, fig. 7—8.

[34] Obiceiul depunerii armelor în morminte, sesizat şi la Dolheştii Mari (Gh. Diaconu, *op. cit.*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 478; idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 7, 1963, p. 312), este larg răspîndit în regiunile din vecinătatea nordică a culturii dacice, de unde pătrunde şi în cuprinsul acesteia, aşa cum se constată în necropolele de la Zvenigorod, Bolotnoe (I. K. Svešnikov, *Mogil'niki lipickoj kul'tury v l'vovskoj oblasti. Raskopki u ss. Zvenigorod i Bolotnoe*, în *KS*, 68, 1957, p. 63—74) şi de la Medieşul Aurit (S. Dumitraşcu, *O locuinţă descoperită în staţiunea arheologică „Şuculeu" de la Medieşul Aurit*, în *Apulum*, 10, 1972, p. 680 — 682). Preluarea unor obiceiuri de ritual sau de port nu presupune însă şi prezenţa obligatorie a unor grupe etnice străine în mediul dacic.

sesizeze o graniţă cronologică între cultura dacilor liberi şi aceea de tip Sîntana de Mureş. Totuşi, motivaţia iniţială pentru această interpretare, şi anume că piesele de metal din acest mormînt ar fi fost asociate cu ceramică din pastă fină, lucrată la roată, decorată prin ştanţare, nu corespunde realităţilor înregistrate prin cercetarea de teren. Dintr-o eroare în preluarea informaţiei, s-a atribuit mormîntului respectiv tot materialul din raportul preliminar de săpături ilustrat la fig. 6—8, cînd de fapt fragmentele de vase de la fig. 6, adică tocmai acelea lucrate la roată din pastă fină şi decorate cu motive ştanţate, proveneau din strat[35]. Aşadar, cele două grupe de piese nu sînt asociate în acelaşi complex, iar contemporaneitatea lor nu este asigurată ; piesele din inventarul mormîntului ar putea să se dateze mai devreme, iar fragmentele de vase decorate prin ştanţare să fie ceva mai tîrzii şi să aparţină orizontului cultural şi cronologic Sîntana de Mureş[36]. În stadiul actual de cercetare, integrarea acestei descoperiri de la Dolheştii Mari în contextul celorlalte vestigii arheologice contemporane de pe acelaşi spaţiu rămîne dificilă. În ceea ce ne priveşte, am opta pentru interpretarea ei ca o infiltraţie străină (de factură germanică) în mediul dacic, deocamdată izolată, datînd dintr-o perioadă imediat premergătoare culturii Sîntana de Mureş.

La Cozia, cu ocazia unor lucrări de plantare a viţei de vie, au fost distruse mai multe morminte de incineraţie. Existenţa în aceeaşi necropolă şi a unor morminte de înhumaţie nu este exclusă, dar nici nu poate fi dovedită, întrucît pe terenul respectiv nu s-au mai putut face sondaje de verificare. Din inventarul mormintelor distruse au fost recuperate şase vase şi două fusaiole de lut, o cataramă de fier, precum şi o fibulă şi un vîrf de săgeată de bronz (fig. 28—29). Întregul material este străin de mediul cultural dacic din secolele II—III e.n. În ceea ce priveşte ceramica, ea ne atrage atenţia prin proporţia mare de vase lucrate cu mîna (cinci vase din şase : fig. 28, 2, 6 ; 29, 2—4) în comparaţie cu acelea modelate la roată (fig. 28, 4), şi prin caracteristicile ei (structura pastei, forme, ornamente), pentru care găsim cele mai apropiate similitudini în grupurile culturale din lumea germanică. Spre aceleaşi zone conduc şi analogiile pentru vîrful de săgeată din bronz şi catarama de fier. Doar fibula de bronz are corespondente obişnuite în complexele arheologice din regiunile noastre[37]. Cronologia descoperirilor de la Cozia este anevoioasă în condiţiile în care ne lipsesc datele despre gruparea pieselor de inventar pe morminte, iar încadrarea lor în una sau eventual în două etape este la fel de nesigură. Luate împreună, materialele de la Cozia ar putea fi datate probabil la graniţa dintre secolele III şi IV sau în primele decenii ale veacului al IV-lea.

Un alt grup restrîns de morminte, datînd aproximativ din aceeaşi perioadă, a fost descoperit la Todireni. Situată pe un grind din albia majoră a Jijiei, o parte din necropolă, despre întinderea iniţială a căreia nu avem indicii sigure de apreciere, a fost distrusă prin exploatarea unei cariere de lut şi prin eroziunea apelor rîului. Deţinem informaţii numai pentru cinci morminte : primele două (nr. 1—2) au fost semnalate în 1966, oată cu distrugerea lor, recuperîndu-se două vase de lut şi un pahar de sticlă (fig. 31, 1, 4) ; prin sondajele efectuate în anii 1967—1968 au mai fost descoperite încă trei morminte, cu un inventar deosebit de bogat (fig. 30 ; 31, 2, 3, 5, 6 ; 33)[38]. Unul din aceste morminte (nr. 4) era de incineraţie, conţinînd cîteva aşchii de oase calcinate amestecate cu multă cenuşă şi o fibulă de argint, în parte deteriorată de flăcările rugului (fig. 30, 1). Celelalte două morminte (nr. 3 şi 5) erau de înhumaţie, ceea ce arată că necropola de la Todireni era birituală.

Inventarul mormintelor de la Todireni, atît ceramica, cît şi piesele de metal, sticlă şi os, nu au corespondente în complexele dacice anterioare. Fibula de argint cu portagrafa înaltă îşi

---

[35] M. Dinu, *op. cit.*, p. 127, fig. 6.

[36] Prin săpăturile efectuate de M. Ignat pe acelaşi loc, în anii 1978—1979, au mai fost descoperite încă zece morminte de incineraţie, a căror inventar de ceramică şi obiecte situează necropola de la Dolheştii Mari în etapa de început a culturii Sîntana de Mureş.

[37] I. Ioniţă, *Unele probleme privind populaţia autohtonă din Moldova în secolele II—V e.n.*, în *Crisia*, 1972, p. 193 ; idem, *Probleme der Sîntana de Mureş — Černjachov—Kultur auf dem Gebiete Rumäniens.* în *Studia Gotica (Antikvariska serien 25)*, Sockholm, 1972, p. 100 ; idem, *op. cit.*, în *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich*, Viena, 1980, p. 125—127, Abb. 4.

[38] *Ibidem*, p. 126, Abb. 2, 2 ; idem, *op. cit.*, în *Crisia*, 1972, p. 189—190, fig. 1 ; idem, *op. cit.*, în *Studia Gotica (Antikvariska serien 25)*, Stockholm, 1972, p. 100.

găsește analogii mai apropiate la Vasilica[39] și la Budești[40], dar nici una din ele nu ajută la o clarificare a poziției cronologice, întrucît n-au fost găsite în asociere cu alte obiecte, ci doar ca descoperiri izolate. Acest tip de fibulă este caracteristic pentru anumite regiuni ale Europei de nord (fig. 32), iar gruparea celor patru exemplare în zona Prutului Mijlociu atestă unele relații de schimb între regiunile respective. Dealtfel, existența unui drum comercial între ținuturile din bazinul vestic al Mării Baltice și spațiul nord-pontic este sugerată și de unele descoperiri aparținînd unor perioade mai vechi[41]. Ca o apreciere generală, grupa de fibule la care ne referim ar putea fi datată în jurul anului 300 și pusă în legătură cu primele manifestări de constituire a culturii Sîntana de Mureș. Un pieptene de os cu mîner semicircular (mormîntul 3), lucrat dintr-o singură placă (fig. 30, 15), se datează prin caracteristicile sale tipologice tot la granița dintre secolele III și IV. În sfîrșit, pentru această datare pledează și cele două pahare de sticlă (fig. 31, 4, 6). Ceramica este de o mare diversitate. Forma, structura pastei și tehnica de lucru a unor vase (fig. 31, 1, 3 ; 33, 1, 3) arată legături evidente cu lumea provincial-romană, în timp ce alte forme și ornamente (fig. 33, 4, 6) trebuie căutate în mediul germanic. Ca o concluzie, menționăm că, inventarul mormintelor de la Todireni nu poate fi considerat tipic, în totalitatea lui, nici pentru cultura dacilor liberi și nici pentru aceea de tip Sîntana de Mureș. El indică mai curînd o fază intermediară între acestea.

Un alt grup cultural care trebuie luat aici în discuție este acela reprezentat de tumulii carpatici. Necropolele aparținînd acestei culturi au fost semnalate, și uneori investigate prin mici sondaje, încă de la sfîrșitul veacului trecut, dar cercetarea lor stăruitoare, prin săpături ample, a fost realizată mult mai tîrziu. În cele două monografii, ca și în studiile elaborate pînă acum, s-au abordat importante probleme, cum ar fi caracteristicile așezărilor, riturile și ritualurile funerare, inventarul așezărilor și cimitirelor (unelte, ceramică, arme, piese vestimentare și de podoabă) și îndeosebi cronologia și apartenența etnică a acestei culturi[42]. Cu toate deficiențele înregistrate în metodologia cercetărilor de teren[43], care au determinat serioase lacune și erori în informația utilizată, cultura tumulilor carpatici este deja destul de bine individualizată spațial și cronologic.

Potrivit descoperirilor de pînă acum, cultura tumulilor carpatici este răspîndită cu precădere în culoarul dintre Carpații Orientali și Podișul Volîno-podolian deschis de apele Nistrului, o regiune cu altitudine de aproape 500 m, acoperită în mare parte de păduri. Este de remarcat însă că necropolele cu morminte tumulare, situate de obicei pe cursul unor pîrîiașe, nu sînt dispersate uniform pe acest spațiu, și nici de-a lungul văii principale a Nistrului sau, mai la sud, pe cele ale Prutului ori Siretului. Dimpotrivă, ele apar concentrate în bazinul unor rîuri mici, afluenți

---

[39] N. Moroșan, *O fibulă particulară germanică din epoca imperialo-romană găsită în Basarabia*, în *Arhivele Basarabiei*, 3—4, 1935, p. 3—15 ; idem, *Kaiserzeitliche Fibel aus Vasilica (Bessarabien)*, în *Germania*, 19, 1935, p. 36—40.

[40] E. A. Rikman, *Budešty*, p. 31, fig. 37, 4, 5.

[41] Prezența unor piese izolate de factură germanică, așa cum sînt „fibula pomeraniană" și cele două coliere de bronz în formă de coroană (Kronenhalsringe), nu argumentează obligatoriu deplasarea unui grup etnic din regiunea vărsării Oderului în Marea Baltică spre teritoriul dacic de la est de Carpați (M. Babeș, *Noi date privind arheologia și istoria bastarnilor*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 195—217), ci mai curînd unele schimburi culturale între aceste zone. Piesele amintite nu dezvăluie locul de origine al populației germanice (al bastarnilor !) din cuprinsul culturii Poienești — Lukaševka, ci doar legăturile pe care aceasta le întreține cu alte grupe de populații germanice.

[42] M. I. Smiško, *Karpats'ki kurgani peršoj polovini I tisjačolittja našoj eri*, Kiev, 1960 : L. V. Vakulenko, *Pam'jatki pidgir'ja Ukrajns'kich Karpat peršoj polovini I tisjačolittja n. e.*, Kiev, 1977. Dintre studiile apărute în ultimii ani, prin precizările referitoare la aria de răspîndire și cronologie, precum și la rituri și ritualuri funerare, se remarcă : V. Mihăilescu — Bîrliba, *Un nouveau groupe culturel sur le territorie de Roumanie. Les fouilles de Braniște—Nemțișor (comm. de Vînători, dép. de Neamț)*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 181—207 ; N. Mirițoiu et M. Șt. Udrescu, *Considérations anthropologiques préliminaires sur la nécropole de Braniște—Nemțișor*, în *Dacia*, 24, 1980, p. 209—220 : V. G. Kotigoroško, *Kurgan pervoj poloviny 3 v. n. e. u s. Bratovo*, în *SA*, 1979, 2, p. 153—163 ; idem, *Itogi izučenija mogil'nika Iza I v Zakarpat'e*, în *SA*, 1980, 1, p. 229—247. Cultura tumulilor carpatici, așa cum o arată și numele, a fost individualizată din masa celorlalte descoperiri din epoca romană tîrzie prin specificul de înmormîntare a morților în tumuli. Așezările corespunzătoare sînt încă puțin cercetate, iar apartenența tuturor celor 40 de așezări la această cultură (L. V. Vakulenko, *op. cit.*, p. 8, fig. 1) este nesigură.

[43] V. Mihăilescu—Bîrliba, *op. cit.*, p. 205.

direcţi (Bistriţa Neagră) ai celor trei magistrale hidrografice amintite sau numai afluenţi (Ozana) ai afluenţilor acestora.

În prezent ar putea fi sesizate cinci grupări de necropole tumulare, care se înşiruie de la rîul Strij, afluent al Nistrului la nord, pînă la Ozana, afluent al rîului Moldova la sud (fig. 34).

Prima grupă, cea mai nordică, situată în bazinul afluenţilor Strij şi Čečva, de pe dreapta Nistrului, cuprinde deocamdată numai două necropole (Dobrjani şi Nižnij Strutin). Cea de a doua grupă, concentrată în bazinul rîului Bistriţa Neagră, este alcătuită din şase necropole (Pidgoroddja, Grabovec, Markivci, Kamjanka, Cuculiv, Pererisl). A treia grupă, aflată pe Valea Prutului, de la izvoarele acestuia şi pînă la confluenţa cu Ceremuşul, este formată din 12 necropole (Kornič, Mišin, Stopčativ, Grušiv, Pečenižin, Pilipi, Pikoniv, Cuculin, Trač, Debeslavci, Gannivka, Rožniv) ; doar un singur cimitir din această grupare se află pe malul stîng al Prutului (Kornič). A patra grupă, situată pe cursul superior al rîurilor Siret şi Suceava, este mai restrînsă, cuprinzînd doar două necropole (Hliboka, Botoşana). În sfîrşit, cea de a cincea şi în acelaşi timp cea mai sudică grupă, alcătuită în prezent din trei (patru ?) necropole, se află aproximativ între afluenţii Ozana şi Rîşca de pe malul drept al Moldovei (Gura Secului, Nemţişor—Branişte, Tîrzia, Boroaia ?).

Interesant este de semnalat aici faptul că populaţia culturii tumulilor carpatici de la est de Carpaţii Orientali a înaintat spre sud pînă pe aliniamentul rîului Ozana, adică pînă în preajma rîului Topoliţa (distanţa dintre cei doi afluenţi ai rîului Moldova este de circa 4—6 km), care în perioada imediat anterioară (secolele II—III e.n.) reprezenta şi limita de separare a două formaţiuni teritoriale ale dacilor liberi : la sud formaţiunea teritorială a dacilor liberi din zona de confluenţă a rîului Moldova cu Siretul (fig. 21 ; 22 ; 24), iar la nord formaţiunea teritorială a dacilor liberi din Podişul Sucevei (fig. 19 ; 24). Această observaţie duce la presupunerea că populaţia tumulilor carpatici s-a putut infiltra în aria formaţiunii teritoriale a dacilor din Podişul Sucevei, dar nu şi în aceea a dacilor de la confluenţa Moldovei cu Siretul, care formau un grup mai compact şi mai numeros, după cum o atestă descoperirile de aşezări şi necropole din secolele II—III e.n. (fig. 8). Formaţiunea teritorială dacică de la confluenţa Moldovei cu Siretul dispunea foarte probabil şi de o forţă militară mai importantă, pentru care stă mărturie volumul însemnat de stipendii primite de la romani.

O a doua zonă cu necropole tumulare a început să se contureze şi la vest de Carpaţii Orientali, pe cursul superior al Tisei. Deocamdată aici au fost cercetate doar necropolele de la Iza şi Bratovo.

Constatările făcute pînă acum cu privire la numărul şi dispunerea tumulilor din cuprinsul necropolelor, la obiceiurile de rit şi de ritual, ca şi la tipologia inventarului, permit deja unele observaţii interesante referitoare la departajarea regională şi cronologică a descoperirilor acestei culturi. Astfel, se poate sesiza că tumulii carpatici de pe cursul superior al Tisei se deosebesc întrucîtva, prin inventar şi detalii de rit şi de ritual, de aceia situaţi la est de Carpaţii Orientali.

În ceea ce priveşte cronologia tumulilor carpatici, menţionăm că deocamdată piesele de metal din inventarul lor care ar putea oferi o datare mai exactă sînt puţine. Totuşi, o asemenea situaţie nu justifică datarea foarte largă a necropolelor tumulare în secolele II—VI[44] sau II—V[45]. O propunere mai recentă, ce are în vedere tot încadrarea globală a culturii tumulilor carpatici, o situează pe aceasta în intervalul de la pătrunderea hasdingilor în ţinuturile costobocilor (anii 170—180) şi pînă în secolul al IV-lea, cînd se integrează în complexul Sîntana de Mureş — Černjachov[46].

Dovezi foarte clare pentru a fixa limita cronologică inferioară a necropolelor tumulare nu avem, aşa încît fixarea ei încă din secolul al II-lea e.n. rămîne deocamdată ipotetică. Inventarul necropolelor de la Gura Secului, Nemţişor—Branişte şi Tîrzia, aşadar a acelora din grupa cea mai sudică, nu îngăduie datarea lor mai devreme de a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.[47]. Aceasta,

---

44 M. I. Smişko, *op. cit.*, p. 115—128.
45 L. V. Vakulenko, *op. cit.*, p. 63—69.
46 V. Mihăilescu—Bîrliba, *op. cit.*, p. 207.
47 Materialele din aceste trei necropole ne-au fost accesibile în totalitate, fiindu-ne puse la dispoziţie de V. Mihăilescu—Bîrliba, autorul săpăturilor.

firește, nu înseamnă că alte necropole nu ar putea fi mai vechi. O dovadă în acest sens ne oferă necropola de la Bratovo datînd foarte probabil încă din prima jumătate a secolului al III-lea[48]. Prin urmare, posibilitatea ca unele cimitire să dateze din ultimul sfert al veacului al II-lea nu trebuie exclusă. Ar fi de presupus însă ca cele mai timpurii necropole ale acestui grup să se găsească în prima zonă de infiltrare a populației respective, adică pe cursul Nistrului Superior[49].

În ceea ce privește limita cronologică superioară, nici o descoperire existentă nu îndreptățește încadrarea tumulilor carpatici în secolele V–VI[50]. Mai mult, ea nu poate fi datată nici chiar în a doua jumătate a veacului al IV-lea, așa încît rămîne ca limita cronologică respectivă să fie situată doar în prima jumătate a acestui secol.

Așa după cum s-a menționat, există posibilitatea ca populația reprezentată de tumulii carpatici să fi pătruns mai devreme pe cursul superior al Nistrului, în aria nordică a culturii dacice. Poate în acest fel ar trebui explicată, pe de o parte, absența descoperirilor dacice de aspect Lipița datînd din secolele II–III e.n. în dreapta Nistrului Superior (de la izvoare și pînă în bazinul afluentului Bistrița Neagră), adică tocmai în zona de pătrundere a tumulilor carpatici, iar pe de altă parte concentrarea lor vizibilă pe malul stîng al aceluiași rîu, din regiunea orașului Lvov și pînă la afluentul său Siretul, adică în partea de vest a Podișului Volîno-podolian (fig. 34)[51].

Dificultățile care se resimt la încadrarea cronologică generală a acestei culturi se datoresc faptului că doar puține necropole s-au bucurat de studii temeinice de analiză. Cele care s-au publicat pînă acum (Bratovo, Iza I)[52] arată în mod evident o diferențiere în timp între ele, ceea ce atestă și necesitatea de a face pentru cultura tumulilor carpatici aprecieri nuanțate de cronologie[53]. În stadiul actual de cercetare se poate deja constata că grupa tumulilor carpatici a atins limita sudică maximă de înaintare (necropolele de la Gura Secului, Nemțișor–Braniște și Tîrzia) abia spre sfîrșitul secolului al III-lea, așadar la granița cronologică dintre cultura dacilor liberi și cultura Sîntana de Mureș.

În ultimii ani, din ce în ce mai frecvent au fost identificate așezări de tip Sîntana de Mureș pe locul unor așezări aparținînd dacilor liberi. Ideia că în aceste cazuri am avea de a face cu așezări care și-au continuat existența pe același loc din vremea dacilor liberi (secolele II–III e.n.) și pînă în perioada culturii Sîntana de Mureș (secolul IV e.n.) a căpătat treptat tot mai multe confirmări. Numeroase așezări de acest fel au fost semnalate prin cercetări de suprafață[54]. Cîteva din ele, cum ar fi acelea de la Nezvisko[55], Băiceni[56] și Poienești[57], au fost cercetate și prin săpături, oferind importante argumente în sprijinul continuității lor în intervalul de timp menționat.

---

48 V. G. Kotigoroško, *op. cit.*, în *SA*, 1979, 2, p. 153–163.

49 Descoperirile de la Lepesovka, pe rîul Goryn, afluent al Pripetului, sînt în măsură să confirme și ele pătrunderea, la sfîrșitul secolului al II-lea, a unor grupe de populații germanice în spațiul care va fi ulterior afectat de cultura Sîntana de Mureș–Černjachov. Remarcăm însă că descoperirile respective sînt situate la granița de nord a arealului černjachovian. M. A. Tichanova *Raskopki poselenija u s. Lepesovka (K voprosu o proischoždenii černjachovskoj kul'tury)*, în *Actes du 7ᵉ Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague 21–27 août 1966*, 2, Praga, 1971, p. 1059–1063.

50 Materialele publicate de autorii care susțin această opinie (M. I. Smiško, *op. cit.*; L. V. Vakulenko, *op. cit.*) nu pot fi datate în secolele V–VI.

51 Pentru mai multă siguranță la stabilirea ariei de răspîndire a descoperirilor dacice de tip Lipița, harta cuprinde numai așezările și necropolele cercetate prin săpături incluse în catalogul prezentat de V. M. Cigilik, *Naselennja verchn'ogo Podnistrov'ja peršich stolit' našoj eri*, Kiev, 1975, p. 12–78; idem, *Novoe poselenie lipickoj kul'tury na L'vovščine*, în *ArchOtk.*, (1979) 1980, p. 347–348.

52 V. G. Kotigoroško, *op. cit.*, în *SA*, 1979, 2, p. 153–163; idem. *op. cit.*, în *SA*, 1980, 1, p. 229–247.

53 V. Mihăilescu–Bîrliba (*op. cit.*, p. 206) presupune o înaintare în valuri a populației tumulilor carpatici. În ceea ce ne privește, considerăm că s-ar putea vorbi mai curînd de o înaintare a acestora *pe etape și pe aliniamente*.

54 N. Zaharia, M. Petrescu–Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova*, p. 81–82.

55 G. I. Smirnova, *Poselenie u s. Nezvisko v pervye veka novoj ery*, în *MIA*, 116, 1964, p. 196–212.

56 Săpături efectuate de I. Ioniță în anii 1963–1968.

57 R. Vulpe, *Poienești*, p. 249–252, 280–310. Datarea așezării de pe Dealul Teilor de la Poienești exclusiv în vremea culturii Sîntana de Mureș (Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienești din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, 12, 1961, 2, p. 262–263) este infirmată de săpăturile efectuate în anii 1960 (I. Ioniță) și 1979–1980 (M. Babeș), care au adus dovezi clare despre existența acesteia și în perioada culturii dacilor liberi (sec. III e. n.). În prezent, descoperirile de la Poienești atestă existența așezării în vremea dacilor liberi (sec. III e. n.), în etapa de tranziție spre cultura Sîntana de Mureș, ca și în perioada acesteia (sec. IV e. n.).

Fundamentarea continuităţii de durată mai mare în vatra aceleiaşi aşezări, din secolele II—III şi pînă în secolul al IV-lea, are nevoie încă, fireşte, de cercetări stăruitoare, pentru a sesiza şi a nuanţa desfăşurarea ei pe etape. Înainte de toate este necesară cunoaşterea şi înţelegerea conţinutului real al modificărilor din perioadele celor două culturi, ca şi a acelora din intervalul de trecere de la prima cultură (a dacilor liberi, secolele II—III e.n.) la cea de a doua (cultura Sîntana de Mureş, secolul IV). În perioada de „existenţă clasică" a celor două culturi, cu caracteristici pe care în general le cunoaştem mai bine, procesul de evoluţie se desfăşoară în limitele unei evidente stabilităţi. Ea cuprinde etape şi faze cu modificări mai lente, ce afectează elemente de mai mică importanţă din sfera *variantelor tipologice,* fie că este vorba de locuinţe, de rituri şi de ritualuri funerare sau de obiceiuri de port, fie că se referă la inventarul de unelte şi arme sau piese vestimentare şi podoabe. Dimpotrivă, în perioada de trecere de la cultura dacilor liberi la cultura Sîntana de Mureş, de durată mai mică şi cu etape şi faze mai scurte, de multe ori nesesizabile sau abia perceptibile, modificările sînt rapide şi radicale. Ele cuprind în sfera lor *elementele principale* şi *structurale de bază* ale vechii culturi, determinînd nu doar o altă variabilitate a variantelor tipologice, ci însăşi transformarea profundă a tipurilor. În aceste condiţii este mult mai greu de surprins şi de apreciat ce semnificaţie are înlocuirea unei culturi vechi cu o alta nouă. Dacă fenomenele din perioada de trecere sînt judecate doar prin elementele de dinainte şi de după aceasta, atunci se poate ajunge la concluzii deformate, excluzînd populaţia vechii culturi dintre purtătorii noii culturi. Numai că, *dacă esenţa restructurărilor culturale şi etnice din perioada de trecere de la cultura dacilor liberi la cultura Sîntana de Mureş este interpretată prin elementele caracteristice acestui interval de tranziţie*[58]*, aşa cum este corect să se procedeze, şi nu prin acelea specifice etapelor de dinainte şi de după acesta, atunci concluzia este cu totul alta şi fenomenul de continuitate etnic apare evident.*

În unele din aşezările şi necropolele fazei timpurii a culturii Sîntana de Mureş se găsesc şi vase dacice lucrate la roată de tipul fructierelor[59]. Ţinînd seama că producţia lor este legată numai de cultura dacilor liberi, începutul acestor aşezări şi necropole trebuie plasat într-o vreme în care fructierele dacice mai erau încă în uz. În aceste aşezări au fost semnalate şi unele piese de metal databile către sfîrşitul culturii dacilor liberi[60], ceea ce ar putea confirma atît orizontul incipient al culturii Sîntana de Mureş, cît şi coloratura etnică dacică a populaţiei din secvenţa cronologică respectivă. De reţinut este şi faptul că acum, la nivelul acestui orizont cronologic, începe o populare accentuată a regiunilor joase de cîmpie, mai puţin locuite în secolele II—III e.n. de către dacii liberi, a căror preferinţă era pentru zonele de podiş.

Datele prezentate arată neîndoielnic derularea rapidă a unui mare număr de fapte în intervalul de trecere de la cultura dacilor liberi la aceea de tip Sîntana de Mureş. Perioada este scurtă, iar definirea ei rămîne dificilă. Totuşi, unele dintre elementele şi caracteristicile ei pot fi consemnate cu suficientă certitudine.

Prelungirea unora din aşezările dacilor liberi pînă în pragul celor dintîi manifestări ale culturii Sîntana de Mureş (Poiana—Dulceşti) sau chiar pînă în perioada de maximă dezvoltare a acesteia (Băiceni, Nezvisko, Poieneşti), coroborată cu apariţia aproximativ la aceeaşi dată a unor aşezări Sîntana de Mureş cu un fond cultural de început specific în parte dacilor liberi (Ionăşeni, Bîrlad—Valea Seacă)[61], precum şi cu acele descoperiri dacice datînd exclusiv din etapa de tran-

---

[58] I. Ioniţă, *op. cit.*, în *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24, bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich,* Viena, 1980, p. 124—127.

[59] I. Ioniţă, *Contribuţii cu privire la cultura Sîntana de Mureş — Černjachov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *ArhMold,* 4, 1966, p. 204, fig. 10, 1—2. Un fragment de fructieră a fost găsit şi în aşezarea Sîntana de Mureş de la Ionăşeni, cu ocazia săpăturilor efectuate de I. Ioniţă în anul 1960. În unele aşezări, cum ar fi la Bîrlad—Valea Seacă (V. Palade, *Éléments géto-daces dans le site Sîntana de Mureş de Bîrlad—Valea Seacă,* în *Dacia,* N. S., 24, 1980, fig. 10, 13), au fost descoperite şi căni de factură dacică.

[60] Între aceste piese menţionăm unele fibule descoperite la Ionăşeni (fibulă de bronz cu portagrafa înaltă; săpături I. Ioniţă în 1960), Bîrlad—Valea Seacă (V. Palade, *op. cit.*, fig. 18, 4, 6) şi Budeşti (E. A. Rikman, *Pamjatnik,* fig. 37, 1).

[61] Avem în vedere vasele de tip fructieră şi variantele tipologice de căniţe dacice.

ziţie (Bîrlad—Prodana, Silişte), oferă împreună un complex de dovezi grăitoare cu privire la continuitatea elementului etnic dacic în cuprinsul noii culturi (Sîntana de Mureş). Acum are loc şi o intensificare evidentă a influenţelor romane în toată regiunea dacilor liberi, ca urmare a replierii romane pe linia Dunării în anul 275 şi a pătrunderii unor elemente romanizate din fostele provincii Dacia şi Moesia. Proporţiile acestui proces trebuiesc evaluate atît prin numărul produselor romane importate, dar mai ales prin fenomenul de imitare a acestora, cu o implicaţie mult mai mare în ceea ce priveşte difuzarea romanităţii în afara graniţelor imperiului. Apariţia şi apoi rapida generalizare a ceramicii din pastă zgrunţuroasă la dacii liberi din zonele est-carpatice este tocmai o consecinţă a acestui fenomen.

Descoperirile ce pot fi raportate exclusiv perioadei de tranziţie aparţin în cea mai mare parte la complexe de mică întindere, ceea ce reprezintă un semn despre durata lor mai scurtă. În acelaşi timp, ele sînt de o mare diversitate, neobişnuită pentru etapele de dinainte ori de mai tîrziu. Unele descoperiri (Cozia, Todireni, Nemţişor—Branişte, Tîrzia, Gura Secului, Botoşana) arată totodată că în acest interval cronologic are loc infiltrarea, în grupe relativ mici, a unor populaţii germanice pe un întins teritoriu aparţinînd dacilor liberi[62]. Populaţia reprezentată de necropola de la Cozia, spre exemplu, pare să fie abia venită, întrucît din inventarul ei lipsesc piese de factură locală care să confirme o convieţuire de mai lungă durată între noii veniţi şi autohtoni. Necropolele tumulare de la Gura Secului, Nemţişor, Tîrzia şi Botoşana, ca şi acelea de la Cozia şi Todireni, sugerează că populaţia pătrunsă în spaţiul dacic nu era unitară, ci foarte diversificată din punct de vedere cultural, alcătuind de fapt un adevărat conglomerat de seminţii germanice. Ele proveneau din zone deosebite şi se aflau la un nivel inegal de dezvoltare unele faţă de altele. Fără îndoială, aceste seminţii germanice se deplasează în cadrul aceleiaşi conjuncturi istorice, dar îşi stabilesc locuirea temporară în zone distincte din arealul dacic (grupul Cozia în Podişul Central Moldovenesc, grupul Todireni în Cîmpia Jijiei, necropolele tumulare în Podişul Sucevei[63]), convieţuind cu autohtonii, dar în aşezări distincte. Infiltrarea unor seminţii germanice în zonele de podiş determină în acelaşi timp deplasarea unor grupe de populaţii dacice în regiunile de cîmpie, ceea ce duce implicit la o nouă repartiţie demografică teritorială.

Deplasarea populaţiilor germanice în răsăritul Europei, care afectează o întinsă regiune situată între bazinul Niprului la est şi Podişul Transilvaniei la vest, este cunoscută în general sub numele de migraţia goţilor. Din textele literare rezultă însă că autorii antici înţelegeau prin goţi o conglomeraţie de seminţii germanice, uneori în conflict unele cu altele, în fruntea cărora se aflau goţii, ei înşişi împărţiţi în mai multe ramuri[64]. Diversitatea descoperirilor de factură germanică din teritoriul dacilor liberi[65] atestă şi ea o anumită fărămiţare etno-culturală a populaţiilor gotice la pătrunderea lor în aria de constituire a culturii Sîntana de Mureş—Černjachov. Identificarea din punct de vedere arheologic a tuturor grupelor, cu caracteristicile şi zonele exacte de răspîndire, este foarte dificilă, întrucît tocmai faza de început rămîne încă puţin cunoscută. Mai clar se detaşează doar grupa de tumuli carpatici, pusă în legătură cu infiltrarea hasdingilor şi lacringilor (taifalilor) în teritoriile dacilor liberi[66]. Descoperirea destul de frecventă a oaselor de cai

62 După cum s-a mai amintit, doar zona de pe cursul superior al Nistrului ar putea fi afectată mai devreme de această pătrundere, probabil la sfîrşitul secolului al II-lea e.n. La acea dată, fenomenul era de proporţii restrînse, pe un teritoriu mic, fără implicaţii importante în evoluţia de ansamblu a civilizaţiei dacilor liberi din spaţiul est-carpatic.

63 Descoperirile viitoare ar putea să ne rezerve posibilitatea de a semnala în arealul dacic şi alte asemenea grupe. Merită să fie amintit aici faptul că pe Bugul de Sud, la Ružičanka (rn., reg. Hmelnick), aşadar într-o zonă nu prea depărtată de aria dacică, a fost sesizată o altă grupă de populaţie germanică. I. S. Vinokur, *Ružičanskij mogil'nik*, în *Mogil'niki černjachovskoj kul'tury*, Moscova, 1979, p. 112—135. Aceleiaşi grupe ar putea să-i aparţină şi aşezarea de la Lepesovka, situată ceva mai la nord, M. A. Tichanova, *op. cit.*, în *Actes du 7e Congrès International de Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague 21—27 août 1966*, 2, Praga, 1971, p. 1059—1063.

64 R. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung* (2. Auflage), Köln—Wien, 1977, p. 470—480. H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979, p. 5 şi urm.

65 Sesizabilă şi pentru restul teritoriului afectat de migraţia goţilor. Vezi necropola de la Ružičanka (I. S. Vinokur, *op. cit.*).

66 V. Mihăilescu—Bîrliba, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 207.

în morminte[67], iar uneori a pintenilor[68] și a pieselor de harnașament[69], ar putea susține această atribuire etnică, întrucît se știe că taifalii erau o populație de călăreți[70]. În același timp, este de presupus că purtătorii grupului de tumuli carpatici s-au suprapus peste o populație locală în regiunile de curînd ocupate, întrucît un procent însemnat de materiale din cuprinsul acestor descoperiri sînt de factură dacică[71]. Cercetările viitoare vor trebui să stabilească mai exact cum au evoluat raporturile dintre localnici și noii veniți, atît în faza inițială de pătrundere[72], cît și în etapele următoare.

Analiza descoperirilor din perioada care face trecerea de la cultura dacilor liberi la cultura Sîntana de Mureș aduce, așadar, unele clarificări deosebit de importante. Astfel, trebuie consemnat că prima etapă a infiltrării „populațiilor gotice" în aria de mai tîrziu a culturii Sîntana de Mureș—Černjachov începe către sfîrșitul secolului al II-lea, după momentul războaielor marcomanice, așa cum o atestă descoperirile de la Lepesovka[73], dar ea se limitează la zone restrînse. Abia într-o a doua etapă, stituată cronologic după replierea frontierei romane la Dunărea de Jos, are loc pătrunderea în spații largi din răsăritul Europei a „populațiilor gotice" pe aproape toată întinderea culturii Sîntana de Mureș — Černjachov. Trebuie subliniat însă că „populațiile gotice" pătrund în regiunea Mării Negre ca purtătoare a mai multor aspecte culturale, care se deosebesc mult de cultura Sîntana de Mureș — Černjachov. La marea sinteză Sîntana de Mureș — Černjachov se va ajunge abia mai tîrziu, prin dispariția deosebirilor regionale frapante (dacice, germanice, sarmatice) și prin preluarea creatoare a unui mare număr de elemente de cultură provincial-romane.

C. REVENIREA STĂPÎNIRII ROMANE LA NORDUL DUNĂRII DE JOS

Descoperiri arheologice mai vechi și mai noi, confirmînd izvoarele scrise, arată că în prima jumătate a secolului al IV-lea Imperiul roman reocupă unele din teritoriile de la nordul Dunării ce fuseseră părăsite în timpul retragerii aureliene. Acum sînt refăcute și întărite unele fortificații romane de pe malul stîng al Dunării și de asemenea este ridicat valul de pămînt cunoscut sub numele de „Brazda lui Novac"[74]. Ansamblul tuturor acestor construcții vin să confirme noua concepție defensivă a imperiului în veacul al IV-lea, și anume tactica de apărare în adîncime.

Sectorul dunărean de la confluența cu Siretul și pînă la vărsare a fost supus acelorași activități susținute de refacere a fortificațiilor. Acestea s-au desfășurat atît pe malul drept (Dinogeția, Noviodunum etc.), cît și pe malul stîng al fluviului unde, peste ruinele vechilor castre sau castele, apar turnuri de pază. Informațiile pe care le avem nu ne permit să facem prea multe precizări cu privire la caracterul și amploarea construcțiilor romane de pe malul stîng al Dunării. Totuși, descoperirea acelui turn poligonal din prima jumătate a secolului al IV-lea de la Barboși[75] ne oferă o dovadă sigură că romanii au ridicat și aici astfel de fortificații. Construcția de la Barboși nu reprezenta o fortificație solidă, cu o garnizoană puternică, ce trebuia să reziste eventualilor atacatori, ci doar un punct de observație care avea menirea de a alerta unitățile de la frontieră, inclusiv flota de pe Dunăre, în caz de primejdie.

[67] *Ibidem*, p. 196—205; N. Mirițoiu, M. Șt. Udrescu, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 209—220.

[68] V. G. Kotigoroško, *op. cit.*, in *SA*, 1979, 2, p. 157, fig. 5, 6, 14—17.

[69] M. I. Smiško, *Karpats'ki kurgani peršoj polovini I tisjačolittja našoj eri*, Kiev, 1960, p. 113, pl. XV, 10, 12; XX, 11.

[70] H. Wolfram, *op. cit.*, p. 104, cu trimiteri la izvoare și bibliografie.

[71] Între acestea sînt de menționat inclusiv cești tronconice lucrate cu mîna și fructiere lucrate la roată.

[72] Ipoteza despre eventuala dislocare a unor populații dacice de pe cursul superior al Nistrului de către purtătorii tumulilor carpatici (vezi mai sus p. 95) nu are în vedere înlăturarea totală a autohtonilor din acele regiuni.

[73] Tot de la sfîrșitul secolului al II-lea ar putea să dateze eventual și unii tumuli carpatici din zona Nistrului superior.

[74] D. Tudor, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 647—659; idem, *Oltenia romană* (ediția a 4-a), București, 1978, p. 243—251, 415—455.

[75] N. Gostar, *Șendreni—Barboși*, p. 508; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie și Ș. Sanie, *Castellum și castrul roman de la Barboși*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, decembrie 1964*, 1, București, 1971, p. 420, 422.

Revenirea stăpînirii romane pe malul stîng al Dunării de Jos nu s-a limitat desigur la ridicarea unor construcţii de caracter militar şi la menţinerea unor trupe cu misiuni de supraveghere în zona de apărare. Pe lîngă realizarea unor deziderate de ordin strategic, ea presupune şi o reactivare a vieţii civile din preajma acestor puncte militare de sprijin. Dimensiunile ei sînt însă greu de precizat în stadiul actual de cercetare. Spre exemplu, nu ştim dacă în apropierea acestor centre au apărut din nou ateliere, cu un proces de producţie organizat şi continuu, dar putem bănui că aici se desfăşura cel puţin o activitate comercială, întîlnindu-se negustori şi mărfuri din imperiu şi din regiunile învecinate.

Teritoriul afectat de revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării în secolul al IV-lea nu mai poate fi stabilit cu aceeaşi precizie cu care se poate delimita zona de provincie romană în secolele II—III e.n. prin linia de castre. Dimpotrivă, pentru siguranţă, castrele şi turnurile de observaţie din secolul IV au fost fixate pe linia Dunării, avînd în faţă o întinsă regiune sub control. Situate pe acest aliniament, ele puteau fi mai uşor întărite cu efective suplimentare. Revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării nu reprezintă doar revendicarea unor teritorii pe care imperiul le-a stăpînit anterior timp îndelungat. Regiunea afectată, cuprinzînd atît o parte din fosta provincie Dacia (Oltenia între Dunăre şi Brazda lui Novac), cît şi o zonă ce a fost mai puţină vreme sub ocupaţia romană efectivă (Muntenia între Dunăre şi Brazda lui Novac), avea menirea de a oferi totodată un larg spaţiu de manevră şi un plus de siguranţă limesului dunărean.

Întinderea zonei de stăpînire romană la est de cursul inferior al Siretului nu ne este cunoscută. S-ar putea totuşi aprecia că aceasta cuprindea cel puţin teritoriul de la nordul Dunării ce aparţinuse odinioară imperiului, dacă nu cumva chiar regiunea de cîmpie în totalitatea ei, aşadar inclusiv fostul ţinut clientelar roman, ceea ce ar fi corespuns de fapt şi noii concepţii de apărare în adîncime.

Perioada revenirii stăpînirii romane la nordul Dunării nu poate fi delimitată prin date foarte exacte. Începutul trebuie legat de epoca lui Constantin cel Mare, cînd imperiul, mutîndu-şi centrul de greutate — inclusiv capitala — în Orient, îşi reorganizează cu mare grijă întreaga apărare de la Dunărea de Jos. Descoperirile arheologice existente ce pot fi puse în legătură cu aceste evenimente se datează în prima jumătate a secolului al IV-lea, susţinînd astfel opinia formulată mai sus. În ceea ce priveşte încetarea stăpînirii romane la nordul Dunării de Jos, ea trebuie situată aproximativ pe vremea împăratului Valens (364—378), ale cărui lupte cu goţii nu fuseseră cauzate exclusiv de ajutorul oferit de aceştia uzurpatorului Procopius[76], ci foarte probabil şi de nerespectarea autorităţii romane în unele teritorii de pe malul fluviului.

Oricît ar părea de limitată în timp şi în spaţiu, revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării de Jos a avut un rol dintre cele mai însemnate în continuarea procesului de romanizare. Amploarea şi efectul relaţiilor dintre imperiu şi regiunile nord-dunărene nu erau determinate acum de numărul militarilor romani implantaţi pe malul stîng al fluviului, ci de un climat care asigura şi favoriza desfăşurarea normală a unor legături foarte strînse între romani şi populaţia autohtonă din aceste teritorii, în parte deja romanizată, în parte aflată în curs de romanizare. Cît priveşte pe goţi, aceştia se aflau abia într-o fază de receptare a elementelor de cultură provincial-romane.

D. DACI, DACO-ROMANI, GOŢI ŞI SARMAŢI

Evenimentele mai însemnate ce afectează teritoriul dacic est-carpatic în intervalul de la retragerea aureliană (275) şi pînă la invazia hunilor (375) sînt revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării şi migraţia goţilor. Aşa după cum se cunoaşte, ele au mari implicaţii istorice, mai ales pe plan demografic şi politic.

---

[76] Amm. Marcellinus, XXVII, 5, 1—2.

Descoperirile arheologice din spaţiul şi din perioada la care ne referim reflectă din plin aceste evenimente, ca şi consecinţele lor. Astfel, din informaţiile prezentate anterior (subcapitolele IVB şi IVC) rezultă că pentru perioada ce a urmat imediat retragerii aureliene sînt caracteristice mai multe grupe de descoperiri, dacice, romane (în sud) şi de factură germanică, prin care se atestă infiltrarea populaţiilor gotice în mediul dacic. Aceste grupe de descoperiri nu-şi menţin caracteristicile decît foarte puţină vreme, după care, printr-o originală combinare între ele şi prin masive adaosuri provincial-romane, se integrează într-o nouă cultură (Sîntana de Mureş). În ea regăsim elemente culturale dacice, provincial-romane, gotice şi sarmatice, aşadar de la toate populaţiile care au contribuit la formarea ei. Cota de participare la această sinteză este inegală, fiind determinată de ponderea numerică a diferitelor populaţii şi de nivelul de civilizaţie la care acestea ajunseseră, precum şi de conţinutul vieţii social-economice din noua etapă istorică, ce determină preluarea de la vechile culturi doar a elementelor necesare şi viabile.

Despre formarea culturii Sîntana de Mureş — Černjachov, atît de discutată în paginile unor lucrări de specialitate, se poate spune puţin, întrucît cercetările cu privire la acest subiect sînt abia la început. Opiniile şi aprecierile formulate pînă acum se întemeiază pe descoperiri din faze mai tîrzii ale acestei culturi, deci indirecte, şi de aceea rămîn în mare parte fără acoperire ştiinţifică. În mod cert, pentru a oferi o explicaţie autorizată, este nceesar să se cunoască desfăşurarea exactă şi detaliată a procesului de restructurare culturală, prin care de la culturi şi faciesuri deosebite se ajunge la un complex unitar (Sîntana de Mureş — Černjachov).

De o cultură Sîntana de Mureş — Černjachov deja constituită s-ar putea vorbi începînd cu primele decenii ale secolului al IV-lea. Totuşi, o dată anume încă nu poate fi stabilită. În schimb, ceva mai mult s-ar putea adăuga despre arealul de formare. Descoperirile din ultima vreme îndreptăţesc ideea că acesta nu s-a limitat, aşa cum se presupune adesea, la un mic spaţiu, din care cultura gata formată s-a difuzat ulterior pe celelalte teritorii. Dimpotrivă, analiza informaţiilor existente arată tot mai mult că aria de formare cuprinde o întinsă regiune din răsăritul Europei, din care cultura Sîntana de Mureş — Černjachov, gata constituită, se extinde apoi şi în unele zone marginale. Opinia respectivă se întemeiază pe constatarea că, după retragerea aureliană, migraţia „populaţiilor gotice" spre Dunărea de Jos şi spre Marea Neagră, ca eveniment ce prefaţează apariţia culturii Sîntana de Mureş — Černjachov, are loc simultan, pe tot spaţiul de la Carpaţi la Nipru, aşadar pe aproape întregul areal de formare al acesteia. În asemenea condiţii nu se mai poate vorbi de formarea culturii respective într-un spaţiu restrîns din estul ariei sale (plasat de obicei în zona Niprului Mijlociu) şi de extinderea ei ulterioară spre vest, în spaţiul dacic. Bineînţeles, aria de formare a acestui complex cultural nu trebuie confundat cu aria lui de maximă răspîndire. Totuşi, diferenţierea tot mai clară a zonelor de extindere tîrzie a culturii Sîntana de Mureş — Černjachov în afara ariei de formare arată că acestea au fost limitate ca întindere. În acest sens, exemplul oferit de enclava din Transilvania este edificator[77].

Discutarea problemelor referitoare la cultura Sîntana de Mureş — Černjachov necesită în prealabil prezentarea cîtorva date mai importante asupra descoperirilor făcute pînă acum, fapt pentru care dăm în continuare o scurtă sinteză a acestora.

Aşezările sînt situate de obicei pe forme de relief joase, ferite de vînturi, în apropiere de ape şi de terenuri bune pentru practicarea agriculturii, întocmai ca şi acelea ale dacilor liberi din perioada anterioară (secolele II—III e.n.)[78]. De-a lungul văilor importante, în care rîurile şi-au format de-o parte şi de alta terase întinse, aşezările se găsesc mai ales pe aceste terase (inferioare), în timp ce de-a lungul văilor secundare, în care terasele sînt mult reduse ca suprafaţă sau chiar lipsesc, ele sînt situate pe pante line de dealuri.

[77] Părerea mai veche asupra unei extinderi largi a culturii Sîntana de Mureş în Transilvania şi Oltenia (I. Nestor, în *Istoria României*, 1, Bucureşti, 1960, p. 687—688; I. Ioniţă, *op. cit.*, în *ArhMold*, 4, 1966, fig. 1; Z. Székely, *Materiale ale culturii Sîntana de Mureş din sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, 1, 1969, p. 7—114) nu mai poate rămîne valabilă. Aşezări ca acelea de la Reci, Sf. Gheorghe, Bezid şi Lazu, atribuite acestei culturi, aparţin cu certitudine populaţiei daco-romane din perioada de după retragerea aureliană.

[78] I. Ioniţă, *op. cit.*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 192—193; N. Zaharia, M. Petrescu—Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova*, p. 82—83; E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 71—79.

Formele de relief propice aşezărilor umane au influenţat într-o anumită măsură şi întinderea mai mare sau mai mică a acestora. Deşi săpăturile arheologice nu pot încă se ne ofere exemple, trebuie să presupunem existenţa unor deosebiri între aşezări, de la o zonă la alta, în ceea ce priveşte densitatea şi dispunerea locuinţelor, natura anexelor gospodăreşti, precum şi suprafaţa mai întinsă ori mai redusă a terenurilor în perimetrul cărora se desfăşurau principalele activităţi economice (agricultură, creşterea vitelor, meşteşuguri).

Pe văile largi, de-a lungul cărora terasele se prelungesc pe cîţiva kilometri, resturile de locuire sînt răspîndite uneori pe întreaga lor suprafaţă. Este posibil ca, ocupînd iniţial numai o parte din terasă, aşezarea să fi cuprins ulterior toată întinderea ei. Totuşi, pînă la cercetarea în amănunt a unor astfel de obiective, este greu de stabilit dacă resturile care marchează complexe de locuire pe distanţe de cîţiva kilometri reprezintă o singură aşezare sau eventual ele aparţin la două sau chiar la mai multe aşezări mici, apropiate între ele.

Extinderea pe spaţii largi a aşezărilor a avut ca rezultat şi risipirea resturilor de locuire pe suprafeţe întinse, în depuneri subţiri şi aparent sărăcăcioase, cu o densitate mai mare a materialelor arheologice în zonele din preajma locuinţelor. Cazurile de suprapunere a complexelor de locuire sînt puţine, dar nu lipsesc[79].

Studiile publicate au consemnat deja existenţa a două tipuri de locuinţe, unele construite la suprafaţă, iar altele îngropate în sol. Cele două categorii de locuinţe, întîlnite împreună în aceleaşi aşezări, cuprind şi unele variante, stabilite în funcţie de orientare, de suprafaţa lor mai mare sau mai mică, de tehnica şi de materialele de construcţie folosite, precum şi de modul de amenajare a interiorului.

Locuinţele de suprafaţă, de formă rectangulară, erau de dimensiuni mult mai mari în comparaţie cu acelea îngropate în sol, ajungînd uneori pînă la 100—150 m^2 (Iaşi —Nicolina, Sobari, Budeşti, Komrat). În aceste ultime cazuri ele aveau interiorul împărţit în cîte două încăperi[80]. Pereţii erau construiţi dintr-un schelet lemnos, alcătuit din stîlpi şi nuiele împletite (pe verticală sau pe orizontală), pe care se aplicau una ori mai multe lipituri de lut. Acoperişul, despre care nu avem nici un fel de date, era construit probabil în două sau în patru pante, tot dintr-un schelet lemnos, peste care se aşezau materiale mai uşoare, cum ar fi stuf, papură sau paie. Amenajarea interiorului a putut fi numai rareori sesizată. Aproximativ în centru sau spre o latură opusă intrării se afla soba sau vatra, construită dintr-o mică platformă (rectangulară, ovală sau rotundă) de pietre şi lipitură de lut.

Locuinţele îngropate în sol, denumite în mod curent bordeie şi semibordeie, în funcţie de adîncimea pînă la care au fost săpate, aveau în mod frecvent forma rectangulară şi mai rar ovală. Suprafaţa lor ajungea de obicei pînă la 25 m^2 şi numai foarte rar pînă la 50 m^2. Acoperişul, probabil în două pante, trebuie să fi fost construit în aceeaşi manieră ca în cazul locuinţelor de suprafaţă. Vetrele apar foarte rar. La unele locuinţe au fost surprinse prispe de-a lungul pereţilor şi trepte pentru intrare[81].

Locuinţele aveau în preajma lor şi diferite anexe. Astfel, mai în toate aşezările au fost semnalate vetre, iar uneori şi cuptoraşe din piatră, care reprezintă probabil resturi de bucătării amenajate în aer liber. De asemenea, în fiecare aşezare au fost descoperite numeroase gropi, săpate iniţial pentru păstrarea proviziilor, iar apoi umplute cu diferite resturi menajere. Ca o descoperire singulară pînă acum rămîne fîntîna cu pereţii căptuşiţi cu bîrne de lemn din aşezarea de la Ghermăneşti, în interiorul căreia s-au găsit o găleată de lemn şi cîteva căni de lut, recipiente pentru scos şi transportat apa[82].

---

[79] R. Vulpe, *Poieneşti*, p. 232, 236, 237.

[80] E. A. Rikman, *K voprosu o "bol'šich domach" na seliščach černjachovskogo tipa, în Sovetskaja etnographija*, 1962, 3, p. 121—138; idem, *Etničeskaja istorija*, p. 88—105.

[81] Pentru principalele informaţii asupra locuinţelor de tip Sîntana de Mureş, împreună cu întreaga bibliografie, vezi I. Ioniţă, *op. cit.*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 193—198, 210—217; E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 79—116.

[82] V. Palade, *Un puţ din secolul al IV-lea e. n. la Ghermăneşti, com. Banca, jud. Vaslui*, în *SCIVA*, 29, 1978, 3, p. 407—421.

În cuprinsul unora din aşezări au fost descoperite şi diferite ateliere. Cele de olărie sînt foarte frecvente, nelipsind din nici o aşezare în care s-au cercetat suprafeţe mai întinse. Ele cuprindeau o cameră a olarului, amenajată uneori cu laviţe, şi două camere suprapuse ale cuptorului propriu-zis (camera de foc şi camera de ardere a vaselor), despărţite printr-un grătar perforat. Grătarul era susţinut la mijloc de un stîlp central sau de un perete median[83]. Cuptoarele de olărie din cultura Sîntana de Mureş sînt foarte asemănătoare cu atelierele de olărie întîlnite la dacii liberi în secolele II—III e.n.[84], precum şi cu acelea din provinciile dunărene ale Imperiului roman[85]. Dintre descoperirile făcute pînă acum se remarcă atelierul de la Zorleni, cu întreaga şarjă rămasă în camera de ardere. Deşi o parte din cuptor a fost distrusă, s-au putut reconstitui circa 150 vase[86], ceea ce arată capacitatea destul de mare a unui astfel de atelier.

Un loc important îl ocupau atelierele de prelucrare a oaselor şi a coarnelor de cerb. Amploarea neaşteptat de mare pe care o avea practicarea acestui meşteşug este scoasă în evidenţă de remarcabila descoperire de la Bîrlad—Valea Seacă. Aici, în cuprinsul unei singure aşezări, 19 din cele 31 locuinţe dezvelite erau ateliere pentru prelucrarea osului, în special pentru lucrat piepteni. Această destinaţie a fost stabilită pe baza inventarului, şi anume a materialelor care se aflau în diferite stadii de prelucrare, de la materia primă (coarne de cerb) şi pînă la produsul finit (piepteni)[87]. Descoperirea de la Bîrlad — Valea Seacă nu rămîne doar un unicat, întrucît ateliere pentru lucrat piepteni din os au mai apărut şi în alte aşezări din aceeaşi vreme, cum ar fi la Fedeşti[88].

O valoare aparte o prezintă atelierul de prelucrare a sticlei de la Komarov[89], mai ales dacă ţinem seama de raritatea descoperirilor de acest fel din regiunile aflate în afara Imperiului roman[90]. În mod cert, atelierul de la Komarovo îndreptăţeşte afirmaţia că populaţia din mediul culturii Sîntana de Mureş cunoştea bine tehnica de preparare şi de prelucrare a sticlei.

Încercarea de reconstituire parţială a planului aşezării de pe Dealul Teilor de la Poieneşti[91] a permis cîteva constatări interesante. Pe o suprafaţă de circa 1 800 m² au fost dezvelite următoarele complexe de locuire:

a. Patru locuinţe îngropate în sol: nr. 156 + 195, 174, 229 şi 350.

b. Un complex de gropi largi, care ar putea fi tot resturi de locuinţe îngropate: nr. 196 + 296, 302 + 305 şi 303.

c. Trei locuinţe de suprafaţă: A (nr. 6, 7, 10 şi 12 din parcela VIII), B (nr. 155, 184, 185, 186, 190 şi 193 din parcelele XVIII şi XX) şi C (nr. 293, 294, 298, 300 şi 301 din parcelele XXVII şi XXVIII)[92]. Locuinţa de suprafaţă B suprapune bordeiul nr. 156 + 195, iar locuinţa de suprafaţă C suprapune complexul de gropi nr. 196 + 296, 302 + 305 şi 303. Ambele cazuri de suprapunere a complexelor au fost semnalate în sectorul de nord al săpăturii.

---

[83] I. Ioniţă, *op. cit.*, in *ArhMold*, 4, 1966, p. 198—199.

[84] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 52—62.

[85] J. Henning, *Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im 1. Jahrtausend u. Z.*, în *ZfA*, 11, 1977, p. 181—206.

[86] V. Palade, *Un cuptor de olar din secolul al IV-lea e.n. la Zorleni—Fîntînele (Judeţul Vaslui)*, in *MemAntiq*, 1, 1969, p. 339—361.

[87] V. Palade, *Atelierele pentru lucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e.n. de la Bîrlad—Valea Seacă*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 261—277; idem, *Noi ateliere de lucrat piepteni din corn de cerb în secolul al IV-lea e.n. la Valea Seacă—Bîrlad*, în *Carpica*, 2, 1969, p. 233—252.

[88] Idem, *Un nou centru de prelucrare a cornului de cerb în secolul al IV-lea e.n. la Fedeşti (com. Şuletea, jud. Vaslui)*, in *Carpica*, 4, 1971, p. 207—214.

[89] M. I. Smiško, *Poselennja 3—4 st. n.e. iz slidami skljanogo virobnictva bilja s. Komariv, Černivec'koi oblasti*, în *MDAPV*, 5, 1964, p. 67—80; M. A. Bezborodov, *Issledovanie stekol iz steklodelatel'noj masterskoj 3—4 vv. n.e.u.s. Komarov*, în *MDAPV*, 5, 1964, p. 81—85; J. L. Ščapova, *Rezul'taty spektral'nogo analiza stekljannych izdelij i braka iz steklodelatel'noj masterskoj, otkrytoj v s. Komarov*, în *MDAPV*, 5, 1964, p. 86—87.

[90] W. Holmquist, *Summaries concerning glass from the central building complexe*, in *Excavations at Helgö*, 2, Stockholm, 1964, p. 243—260; idem, *Die Ergebnisse der Grabungen auf Helgö* (1954—1974), în *PZ*, 51, 1976, 2, p. 134.

[91] Toate informaţiile pentru această aşezare se găsesc la R. Vulpe, *Poieneşti*, p. 223—240, 249—252.

[92] Cele trei locuinţe de suprafaţă, numerotate cu A, B şi C, au fost reconstituite pe baza resturilor de locuinţe *in situ* menţionate în textul raportului de săpături, marcate pe plan şi numerotate.

d. Cinci gropi cu resturi menajere : nr. 50, 98, 134, 194 și 237. Interesantă este constatarea că toate aceste gropi se află în preajma unor bordeie, trei fiind spre nord (nr. 98, 134 și 237), iar alte două (nr. 50 și 194) spre vest de acestea.

e. Șase zone cu resturi de la alte construcții de suprafață, locuințe sau anexe : nr. 80, 202, 214, 220, 236 și 253.

Desigur, nu se poate face nici un fel de apreciere definitivă privind organizarea așezării de la Poienești. Totuși, trebuie reținut că distanța și poziția gropilor față de bordeie rămîn aproximativ aceleași, ceea ce nu mai pare să fie o simplă întîmplare. Poziția și apropierea acestor gropi față de locuințe dau mai curînd impresia unor anexe. Astfel, prin forma și mărimea lor, gropile nr. 50 (2,50 m lărgime și 1,20 m adîncime) și 134 (1,50 × 2 m lărgime și 2,50 m adîncime) [93] ar putea fi considerate drept „pivnițe", iar gropile nr. 194 (1,20 m în diametru) și 237 (1,50 m în diametru) [94], ambele cuptorite și de dimensiuni reduse, ca locuri amenajate pentru păstrarea proviziilor.

Cele două tipuri de locuințe se găsesc împreună în aceleași așezări și sînt considerate contemporane, uneori făcîndu-se aprecierea că cele de suprafață au fost mai numeroase în etapa finală din evoluția acestei culturi. Totuși, o anumită variabilitate și pondere diferențiată a celor două categorii de locuințe trebuie să fi existat de la o regiune la alta, ca și de la o etapă la alta, în funcție de relief, climă și materiale de construcție.

Dispunerea locuințelor în planul așezării era diferită, în funcție de configurația terenului. Pe terasele rîurilor sau pe pantele ușor înclinate locuințele par să fi fost dispuse în șiruri, probabil de-a lungul unor ulițe, paralele cu firul văii. Atelierele de olărie se aflau de obicei la marginea așezării.

Inventarul așezărilor cuprinde o mare varietate de unelte, accesorii vestimentare, obiecte de toaletă, podoabe, amulete, monede, vase de lut și de sticlă și oase de animale[95]. Ca unelte de fier menționăm brăzdare de plug, seceri, cuțite, cosoare, fierăstraie, topoare, dălți, burghie, cuțitoaie, chei, amnare, foarfeci și răzuitoare pentru stupărit. Din piatră sînt lucrate rîșnițele și gresiile pentru ascuțit, din os patinele și acele pentru împletit plase, iar din lut fusaiolele și greutățile conice, piramidale și discoidale, folosite pentru războiul de țesut și plasa de pescuit. Singurele tipuri de arme semnalate în așezări, în general reduse ca număr, au fost vîrfurile de lance și vîrfurile de săgeată. În schimb, mai numeroase sînt accesoriile vestimentare (fibule, ace, catarame, verigi), precum și obiectele de toaletă (piepteni, pensete). Ca podoabe se întîlnesc diferite tipuri de mărgele, lucrate mai ales din sticlă și carneol, iar ca amulete se găsesc pandantive prismatice din os[96], pandantive în formă de căldărușe din bronz și fier, diverse pandantive din tablă de bronz, scoici marine și colți de mistreț. Monedele romane, din bronz sau argint, erau destul de puține[97]. Referitor la această categorie de descoperiri merită consemnat faptul că în mediul culturii Sîntana de Mureș continuă să circule monede din perioade mai vechi, emise în secolele II și III e.n., așa cum arată unele descoperiri de la Glăvăneștii Vechi[98] și Iași-Nicolina[99].

Materialul cel mai numeros din așezări este ceramica, în cuprinsul căreia distingem următoarele patru categorii principale : a, ceramica lucrată cu mîna ; b, ceramica lucrată la roată din pastă fină ; c, ceramica lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă ; d, ceramica romană.

Ceramica lucrată cu mîna se găsește în cantități destul de reduse, de obicei abia în cîteva procente, datorită produselor realizate cu roata olarului în ateliere perfecționate. Numărul aces-

---

93 R. Vulpe, *Poienești*, p. 230–232.

94 *Ibidem*, p. 233, 234.

95 I. Ioniță, *op. cit.*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 200–209 ; E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 123–194, 214–215.

96 J. Werner, *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, în *Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentral-museums Mainz*, 11, 1964, p. 176–197.

97 C. Preda, *Circulația monedelor romane postaureliene în Dacia*, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 441–486 ; V. Mihăilescu–Bîrliba, *La monnaie romaine*, p. 207–217.

98 I. Ioniță, *op. cit.*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 206.

99 În două locuințe datînd dintr-o fază foarte tîrzie a culturii Sîntana de Mureș au fost descoperite cîte o monedă, una de la Hadrianus și alta de la Antoninus Pius. Săpături I. Ioniță.

tora a crescut simţitor şi ele pot acoperi integral necesităţile de consum. Mai mult, acum sînt produse la roată şi vase din pastă zgrunţuroasă, rezistente la foc, care înlocuiesc repede vasele lucrate cu mîna ce erau folosite mai înainte la prepararea hranei. În aceste condiţii, modelarea vaselor cu mîna în fiecare gospodărie ţine mai mult de continuarea unor tradiţii. Mai frecvente sînt oalele de diferite tipuri, între care marea majoritate o formează cele de tradiţie dacică, cu marginea răsfrîntă la exterior, fiind decorate uneori cu brîuri în relief, butoni, alveole sau linii în val incizate. Mult mai rare sînt oalele cu marginea trasă spre interior, a căror origine trebuie căutată mai ales în descoperirile de caracter germanic. Între vasele lucrate cu mîna trebuie amintite şi ceştile tronconice de tradiţie dacică, cu sau fără toartă, descoperite în număr destul de mare în unele aşezări, cum ar fi la Bîrlad—Valea Seacă[100]. Locul minor pe care-l ocupă această categorie ceramică în perioada culturii Sîntana de Mureş face ca meşteşugul modelării vaselor cu mîna să fie tot mai puţin practicat. Treptat se pierde îndemînarea, ceea ce duce la o execuţie neglijentă, la simplificarea şi de multe ori chiar la degradarea formelor, motiv pentru care modelele iniţiale sînt greu de recunoscut.

Vasele din pastă fină sînt foarte numeroase, cuprinzînd uneori peste 50% din întreaga ceramică. Acest procent ridicat este probabil un rezultat al faptului că ne aflăm într-o regiune în care producţia de ceramică fină lucrată la roată are o veche tradiţie şi o largă răspîndire încă din veacurile anterioare. În comparaţie cu perioada secolelor II—III, vasele fine din cultura Sîntana de Mureş sînt lucrate dintr-o pastă mai consistentă, care le oferă o rezistenţă sporită. Arderea se face numai la cenuşiu. Doar un procent redus de ceramică, semnalată mai ales în Podişul Sucevei, are pereţii de culoare cafenie-cărămizie în secţiune şi cenuşie sau cenuşie-negricioasă pe cele două feţe, fiind din acest punct de vedere foarte asemănătoare cu vasele din pastă fină din cultura tumulilor carpatici.

Ceramica din pastă fină cuprinde o mare varietate de tipuri şi variante de căni, castroane şi oale, la care se adaugă în număr mai mic paharele şi cazanele. În ceea ce priveşte cănile, constatăm că acelea cu corp sferoidal şi gît cilindric, frecvente în aşezările dacice din perioada anterioară, prezintă în secolul IV unele modificări tipologice. Între acestea menţionăm îngroşarea torţilor şi prinderea lor la partea de sus în poziţie perpendiculară pe gîtul vasului, precum şi tendinţa de a da gîtului forma tronconică (cu baza mică în jos), iar corpului forma bitronconică. Ca tipuri noi înregistrăm cănile cu corp alungit şi gura trilobată, imitaţii evidente după modele provincial-romane, precum şi căniţele bitronconice fără gît. Castroanele sînt şi ele de o mare diversitate ca forme şi dimensiuni, în cea mai mare parte continuînd, cu puţine transformări, tipuri mai vechi dacice sau imitînd pe acelea romane. Totuşi, unele tipuri de castroane, relativ cu o mare frecvenţă, cum sînt acelea cu trei torţi, nu pot fi explicate numai prin filiera locală, întrucît ele sînt foarte răspîndite în diferite culturi germanice din nord-estul continentului şi în acelaşi timp în mediul dacic anterior apar numai sporadic. Oalele, deşi ocupă în continuare un loc important în ceramica fină, formează un procentaj mai redus în comparaţie cu perioada anterioară, locul lor fiind preluat în parte de oalele lucrate din pastă zgrunţuroasă. Ca forme noi în ceramica fină sînt de menţionat paharele, imitate după acelea de sticlă, şi cazanele, care reproduc, la scară mai mică, exemplarele din lemn. Vasele din pastă fină sînt decorate uneori cu diferite motive executate în tehnica lustrului ori cu mici brîie în relief, întocmai ca şi vasele din pastă fină din cultura dacică. Unele modificări în motivistica ornamentării pot fi observate, dar originea dacică a acesteia rămîne evidentă. O noutate în ornamentaţia vaselor din pastă fină este decorul ştampilat, a cărei origine nu poate fi găsită decît în ceramica provincial-romană.

Ceramica zgrunţuroasă, neîndoielnic de origine provincial-romană, se răspîndeşte masiv în regiunile est-carpatice odată cu cultura Sîntana de Mureş. Aşa după cum s-a amintit deja, această categorie de ceramică înlocuieşte aproape în totalitate vasele modelate cu mîna, iar parţial şi pe acelea lucrate la roată din pastă fină. Dealtfel, în evoluţia culturii Sîntana de Mureş se observă

---

[100] V. Palade, *op. cit.*, în *Carpica*, 2, 1969, p. 251. idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 230—237;

clar o schimbare a raportului cantitativ dintre ceramica fină (mai numeroasă în faza inițială și mai puțină în faza tîrzie) și aceea zgrunțuroasă (mai puțină în faza inițială și mai numeroasă în faza tîrzie), în sensul că prima cedează treptat locul celei din urmă. La început, din pastă zgrunțuroasă sînt lucrate doar diferite tipuri de oale și vase de provizie, iar mai tîrziu inclusiv căni și castroane. Ornamentația lor este mai simplă și se reduce la brîuri în relief, linii adîncite, praguri și caneluri, toate avîndu-și originea în olăria dacică și romană. Cu privire la vasele de provizie subliniem constatarea deosebit de semnificativă că acestea sînt răspîndite spre est doar pînă la Nistru, limita sa fiind depășită doar acolo unde au fost semnalate anterior așezările de tip Lipița.

Ceramica de import romană este reprezentată mai ales prin diverse tipuri de amfore și amforete de culoare cărămizie (fig. 35), care au fost treptat reproduse și de meșterii locali. Imitațiile, lucrate din pastă fină, sînt destul de reușite în ceea ce privește forma și ornamentația, dar se deosebesc de modelele originale prin pastă și de asemenea prin ardere, întrucît au întotdeauna culoarea cenușie, ca și restul ceramicii lucrată la roată. O situație similară o au și cănile romane cu gura trilobată, care după ce pătrund în mediul culturii Sîntana de Mureș sînt executate în pastă fină și de către localnici. Referitor la cănile romane cu gura trilobată trebuie menționat și faptul că ele au pătruns și au fost imitate numai în aria culturii Sîntana de Mureș, adică la vest de Nistru[101].

În așezările culturii Sîntana de Mureș se găsesc adesea și pahare de sticlă. Cele mai multe din ele, și anume acelea cu pereții groși, avînd corpul cilindric și fundul rotunjit sau forma conică, sînt de proveniență locală, fapt confirmat și de atelierul pentru prepararea și prelucrarea sticlei descoperit la Sobari. Nu este exclus însă ca alte tipuri de pahare, cum ar fi acelea cu pereții subțiri, de formă aproximativ cilindrică și cu marginea răsfrîntă, să provină din ateliere provincial-romane.

Folosirea recipientelor de lemn a fost atestată în mod cert prin descoperirile de la Ghermănești, dar aprecieri mai multe asupra lor nu se pot face, întrucît resturile care ni s-au păstrat sînt deocamdată extrem de puține.

Inventarul așezărilor mai cuprinde și un mare număr de oase de animale, asupra cărora nu s-au făcut încă studii de paleofaună.

Necropolele, situate în apropierea așezărilor, la o depărtare de numai cîteva sute de metri, completează în mod substanțial datele despre cultura Sîntana de Mureș, oferind importante informații despre riturile și ritualurile funerare, ca și despre obiceiurile de port ale populației respective[102].

Riturile funerare cunosc de-a lungul diferitelor etape ale acestei culturi modificări esențiale. Astfel, dacă la început era practicată cu precădere incinerația, în etapa finală se răspîndește foarte mult înhumația. Această schimbare de rit se produce atît la populația autohtonă, cît și la populațiile germanice din mediul culturii Sîntana de Mureș—Černjachov. Dealtfel, trecerea masivă de la incinerație la înhumație în cursul secolului al IV-lea nu reprezintă un fenomen limitat doar la aria culturii Sîntana de Mureș—Černjachov, ci cuprinde spații mult mai largi. În cimitirele mari dezvelite pînă acum, cum ar fi acelea de la Bîrlad—Valea Seacă (538 morminte: 295 incinerați și 243 înhumați)[103] și Budești (360 morminte: 131 incinerați și 229 înhumați)[104], în care înmormîntările încep în faza timpurie și continuă pînă către sfîrșitul acestei culturi, se constată că în zona primelor înmormîntări predomină detașat sau se găsesc în exclusivitate morminte de incinerație, iar în zona ultimelor înmormîntări se află cu precădere sau numai morminte de înhumație. În necropola de la Dolheștii Mari (13 morminte), despre care s-a vorbit mai sus (vezi capitolul IV B și nota 36), ca și în aceea de la Hanska —Lutărie (15 morminte)[105], au fost

---

101 Răspîndirea numai la vest de Nistru a cănilor romane cu gura trilobată a fost sesizată pentru prima dată și comunicată nouă de către Gh. Diaconu.

102 Principalele date cu privire la necropolele culturii Sîntana de Mureș se găsesc la I. Ioniță, *op. cit.*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 189—192, 220—247; E. A. Rikman, *Etničeskaja istorija*, p. 263—301.

103 V. Palade, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 224.

104 E. A. Rikman, *op. cit.*, p. 294.

105 *Ibidem*, p. 294, fig. 31, 1; I. T. Niculiță, E. A. Rikman, *Mogilnik Hanska—Lutărija II pervych stoletij n.e. (Moldavija)*, în *KS*, 133, 1973, p. 116—123.

descoperite exclusiv morminte de incineraţie. Trebuie subliniat însă că în ambele obiective s-au făcut doar mici sondaje, executate în arealul primelor înmormîntări din aceste necropole, aşa încît situaţia de la Dolheştii Mari şi Hanska—Lutărie urmează a fi clarificată abia prin săpăturile viitoare. O situaţie aparte o prezintă necropola de la Bîrlad—Valea Seacă aparţinînd populaţiei locale, dezvelită în întregime, în care mormintele de incineraţie formează un procentaj general (pentru toate etapele) de aproape 55%. S-ar putea ca acest procent foarte mare de morminte de incineraţie să evidenţieze pentru populaţia autohtonă din zona respectivă o anumită întîrziere în trecerea de la incineraţie spre înhumaţie. Dealtfel, înlocuirea incineraţiei prin înhumaţie trebuie conceput ca un proces cu o desfăşurare nuanţată pe zone şi etape.

Mormintele de incineraţie pot fi separate în două grupe, după felul în care au fost depuse oasele în mormînt. Prima grupă cuprinde mormintele cu oasele calcinate depuse în urnă, iar cea de a doua mormintele cu oasele calcinate aşezate direct în groapă. În legătură cu cele două variante trebuie arătat că în unele necropole, cum ar fi la Mirocani, predomină mormintele de incineraţie în urnă (12 din totalul de 13 morminte de incineraţie), iar în altele, ca în aceea de la Leţcani, se găsesc în special morminte cu oasele calcinate aşezate direct în groapă (15 din totalul de 17 morminte de incineraţie). În fiecare din cele două grupe pot fi stabilite şi unele variante, în funcţie de acoperirea oaselor cu vase sau resturi de vase, de arderea şi spargerea rituală a urnelor şi a capacelor, precum şi de prezenţa sau absenţa cărbunilor şi a cenuşei în morminte.

Mormintele de înhumaţie (fig. 36) cuprind şi ele diferite variante, în funcţie de amenajarea gropilor şi de poziţia scheletelor. Gropile pot ajunge pînă la adîncimea de peste 2,50 m, au în plan forma rectangulară, ovală sau trapezoidală, iar în profil prezintă uneori trepte sau nişe. Orientarea lor este cel mai adesea pe direcţia nord-sud, cîteodată cu unele devieri. Într-o etapă mai tîrzie a culturii Sîntana de Mureş se detaşează şi o categorie de morminte cu orientarea V (cap)—E(picioare), care este de obicei considerată o influenţă a creştinismului. Foarte rare sînt mormintele cu orientarea S—N sau E—V. Tot ca o amenajare a mormintelor trebuie considerată aşezarea unor lespezi de piatră deasupra scheletelor[106], practică ce se întîlneşte nu numai în nordul Europei[107], ci şi la dacii liberi din zona est-carpatică[108], precum şi în mediul provincial-roman[109], aşa încît pentru a stabili originea ei în cultura Sîntana de Mureş este necesară o cercetare mai aprofundată. În groapă, scheletul se găseşte de obicei la mijloc, dar se înregistrează şi situaţii cînd acesta se află în apropierea uneia din laturile lungi, în poziţie uşor diagonală faţă de axul lung al gropii, sau în nişă, acolo unde s-au făcut asemenea amenajări. În majoritatea cazurilor, poziţia scheletului este întinsă pe spate cu mîinile de-a lungul corpului. Totuşi, destul de frecvent, picioarele sînt îndoite, iar mîinile aşezate pe bazin sau pe torace. Mai rar, scheletele se găsesc pe o parte sau în poziţie chircită. În sfîrşit, referitor la înmormîntările prin înhumaţie ar mai fi de adăugat că în cuprinsul unor morminte au fost sesizate resturi de cărbuni şi urme de foc[110].

Inventarul necropolelor era în general foarte bogat şi variat, cuprinzînd mai ales resturi de ofrande (recipiente cu alimente, oase de animale de la ofrande de carne, ouă) şi diverse unelte şi arme, depuse în morminte potrivit anumitor ritualuri. O a doua grupă o formau accesoriile vestimentare, piesele de toaletă şi podoabele, care oferă informaţii interesante despre obiceiurile de port.

Uneltele care se găsesc mai frecvent în morminte sînt cuţitele de fier şi fusaiolele de lut, primele depuse mai ales în morminte de bărbaţi, iar celelalte exclusiv în mormintele de femei. Urmează apoi acele de cusut şi foarte rar penseta de bronz. Armele, cuprinzînd vîrfuri de lance şi scuturi, apar de asemenea rar şi numai în morminte de bărbaţi[111]. Vasele de lut, conţinînd alimente şi băuturi, formează grupa cea mai numeroasă de obiecte din inventarul mormintelor, cu-

---

106 I. Ioniţă, *op. cit.*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 223 ; E. A. Rikman, *op. cit.*, p. 281—283.

107 *Ibidem*, p. 282.

108 I. Ioniţă şi V. Ursachi, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în *SCIV*, 19, 1968, p. 216—217.

109 C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980, p. 19.

110 I. Ioniţă, *op. cit.*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 225 ; E. A. Rikman, *op. cit.*, p. 283—284.

111 G. B. Fedorov, *op. cit.*, în *MIA*, 89, 1960, p. 114—116, pl. 19.

prinzînd variate tipuri de oale, castroane, amfore, căni şi pahare. În etapa timpurie a culturii Sîntana de Mureş, numărul vaselor de lut în morminte este mai redus (1—3 vase), pe cînd în faza tîrzie acestea sînt mult mai numeroase (uneori peste 15 vase). Ofrandele de carne mai frecvente sînt cele de oaie şi de găină. Ouăle se găsesc mai rar. În legătură cu aceste ofrande, aşezate în recipiente sau direct în groapă, facem observaţia că ele nu se întîlnesc niciodată în mormintele orientate V—E. Această interdicţie a depunerii ofrandelor alimentare în mormintele cu orientare V—E întăreşte opinia despre caracterul lor creştin[112]. Depunerea ofrandelor, ca şi a uneltelor ce au servit în viaţă defunctului, se făcea în mod cert potrivit anumitor reguli, care ne sînt deocamdată mai puţin cunoscute[113].

Accesoriile vestimentare, obiectele de toaletă, podoabele şi amuletele oferă o imagine destul de completă asupra obiceiurilor de port. Fibulele şi cataramele, lucrate din fier, bronz sau argint, sînt foarte frecvente şi cuprind un mare număr de tipuri şi variante. Fibulele, cel mai adesea de tipul cu piciorul înfăşurat sau cu placă şi semidisc, erau purtate cîte una sau cîte două. Se poate constata însă că moda fibulelor perechi, are în etapa timpurie a culturii Sîntana de Mureş o răspîndire destul de redusă. Acele de bronz pentru prins îmbrăcămintea, din fir torsionat, cu un capăt ascuţit şi cu celălalt îndoit, sînt de asemenea rare. Obiectele de toaletă şi de podoabă mai frecvente sînt pieptenii de os, lucraţi chiar în atelierele specializate din aşezările culturii Sîntana de Mureş, şi mărgelele din sticlă, carneol şi chihlimbar. Cerceii şi brăţările sînt rare. De o mare diversitate sînt amuletele. Dintre acestea, pandantivele în formă de căldăruşă şi cutiuţele-amulete sînt de o tradiţie mai veche în aria culturii Sîntana de Mureş, întrucît au fost purtate şi în secolele II—III e.n. de către dacii liberi. În afară de acestea, în unele morminte au mai fost descoperite pandantive din plăcuţe de bronz sau argint (semilunare, rectangulare şi romboidale), pandantive în formă de toporaşe, pandantive prismatice din os (măciuca lui Hercule), amulete din scoici şi monede purtate ca medalioane[114].

Lucrările de specialitate consemnează adesea o uimitoare unitate a culturii Sîntana de Mureş—Černjachov, cu toată răspîndirea ei pe spaţii foarte largi. Astel, numeroase elemente comune au fost observate în construcţia locuinţelor şi în practicile funerare, precum şi în tipurile de unelte, ceramică, accesorii vestimentare, obiecte de toaletă, podoabe şi amulete. Trebuie avut în vedere însă că această caracteristică este sesizată pentru perioada ei de maximă înflorire, care începe către mijlocul secolului al IV-lea. La început, diferenţierile regionale erau mult mai accentuate şi se manifestau în toate compartimentele, adică în construcţia locuinţelor, în obiceiurile de înmormîntare şi în tipologia inventarului.

În prezent, pot fi stabilite fără dificultate unele din elementele specifice populaţiilor care au contribuit la formarea culturii Sîntana de Mureş—Černjachov. Ele se grupează astfel: a, elemente de cultură dacice; b, elemente de cultură provincial-romane; c, elemente de cultură germanice; d, elemente de cultură sarmatice. Interesant este de analizat, chiar şi pe scurt, domeniile în care cele patru grupe de populaţii au participat la acest proces.

În construcţia locuinţelor, contribuţia cea mai importantă a adus-o populaţia dacică, la care găsim anterior numeroase analogii ce merg pînă la identitate[115]. Doar la locuinţele îngropate în sol din aria estică (Černjachov) sînt de observat detalii de construcţie neîntîlnite în cultura dacică, ce ar trebui puse în legătură cu populaţiile germanice[116].

Unele locuinţe construite la suprafaţă, răspîndite în întreaga arie a culturii Sîntana de Mureş—Černjachov, prezintă anumite caracteristici care atestă influenţe evidente din partea arhitecturii provincial-romane. Prima serie de descoperiri o formează cele circa 60 de aşezări din mediul culturii Černjachov (semnalate pînă în anul 1960!) avînd construcţii cu temelii de piatră,

---

[112] Din *Acta Sanctorum*, aprilie II, 2(=962) rezultă că practica de a mînca din carnea animalelor sacrificate ritual era un obicei păgîn, interzis creştinilor.

[113] O asemenea concluzie o arată în mod evident analiza necropolei de la Independenţa. I. Ioniţă, *Das Gräberfeld von Independenţa*, Bonn, 1971, p. 32—36.

[114] *ArhMold*, 8, 1975, p. 214, 215, 235, 236, fig. 18,8; V. Palade, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 253, fig. 19, a, b.

[115] M. A. Tichanova, *op. cit.*, în *SA*, 1957, 4, p. 179; I. Ioniţă, *op. cit.*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 211—214.

[116] *Ibidem*, p. 211—215.

care nu se limitează doar la zona din imediata apropiere a oraşelor antice de pe ţărmul nord-pontic, ci se găsesc pînă departe spre nord, uneori la o distanţă de peste 100 km, aşa cum sînt acelea de pe cursul Niprului Inferior (fig. 39)[117]. Locuinţele au cîte două, iar mai rar cîte trei încăperi, după cum o arată săpăturile de la Kiselovo[118]. Aşezări cu construcţii de piatră se găsesc şi în zona culturii Sîntana de Mureş de la vest de Nistru. Numărul este încă destul de redus, datorită stadiului incipient al cercetărilor. Deocamdată putem menţiona aşezările de la Utkonosovka[119], Mirnoe[120], Furmanovka[121], Komarov[122] şi Sobari (fig. 37—39)[123], dar ele trebuie să fie incomparabil mai numeroase. Ultimile două atrag atenţia şi prin poziţia lor foarte depărtată spre nord, la peste 300 km distanţă de graniţa romană.

Cea de a doua grupă de descoperiri cuprinde aşezări cu locuinţe construite din lemn şi lipituri de lut. La acestea, influenţa arhitecturii romane nu se referă la materialul de construcţie folosit, ci la planul locuinţelor. Într-adevăr, locuinţele respective au dimensiuni mari şi interiorul despărţit în cîte două camere, avînd aşadar acelaşi plan cu locuinţele cu temelii de piatră, cum ar fi acelea de la Kiselovo[124]. Pînă în prezent, în aria culturii Sîntana de Mureş au fost semnalate astfel de locuinţe la Iaşi[125], Sobari, Zagaikani, Budeşti, Delakeu, Komrat şi Rusjany, iar în aria Černjachov la Suchstov, Vikniny Velikie, Lepesovka, Jagnjatin, Les'ki şi Kostjanec[126] (fig. 39). Demn de remarcat este faptul că la Sobari au fost descoperite atît locuinţe cu temelii de piatră, cît şi locuinţe construite după planul acestora, din lemn şi lipituri de lut.

În legătură cu locuinţele mari cu cîte două încăperi s-a exprimat anterior părerea că ele ar avea originea exclusiv în locuinţele de tip „Stallhaus" întîlnite la vechii germani din nord-vestul continentului[127]. Menţionăm însă că acestea au o singură încăpere pentru locuit, prevăzută cu una sau mai multe vetre, cealaltă fiind folosită pentru păstrarea proviziilor. În schimb, în cultura Sîntana de Mureş se găsesc uneori vetre în ambele camere ale locuinţei[128], întocmai ca şi în acelea cu temelii de piatră. Prin urmare, legăturile dintre locuinţele cu două încăperi din cultura Sîntana de Mureş—Černjachov şi acelea cu temelii din piatră din zona nord-pontică nu pot fi trecute cu vederea. La aceasta se mai adaugă faptul că locuinţele cu două încăperi sînt mai numeroase în faza tîrzie a culturii Sîntana de Mureş, adică tocmai atunci cînd influenţele romane sînt mai puternice. Tot aici ar fi cazul de amintit că locuinţe cu două încăperi au fost semnalate şi la daci[129]. Prin urmare, originea exclusiv germanică a locuinţelor mari cu două încăperi nu poate fi acceptată. Pentru clarificarea definitivă a problemei este necesară studierea detaliilor de construcţie în mod aprofundat şi comparativ cu civilizaţiile tuturor populaţiilor din centrul şi din estul Europei în epoca romană.

---

[117] E. V. Machno, *Pamjatniki černjachovskoj kul'tury na territorii USSR*, în *MIA*, 82, 1960, fig. 1; E. A. Symonovič, *Severnaja granica pamjatnikov černjachovskoj kul'tury*, în *MIA*, 116, 1964, fig. 1.

[118] K. A. Raevskij, *Nazemnye sooruženija zemledel'cev meždureč'ja Dnepra-Dnestra v I tysjačeletii n. e.*, în *SA*, 23, 1955, fig. 2.

[119] I. T. Černjakov, *op. cit.*, în *MIA*, 139, 1967, p. 200. Nu ştim dacă această aşezare datează exclusiv din vremea culturii Sîntana de Mureş sau şi dintr-o perioadă mai veche (vezi p. 34—35).

[120] N. M. Kravčenko, *Raboty černjachovskogo otrjada Dnestro—Dunajskoj ekspedicii*, în *Arch. Issl. Ukr.*, 3, (1968) 1971, p. 40—43.

[121] O. V. Gudkova, *Rozvidka beregiv ozera Kitaj*, în *Arch. Dosl. Ukr.*, 4, (1969) 1972, p. 358—359; A. V. Gudkova, *K istorii kul'turnoj atribucii pamjatnikov černjachovskogo tipa stepnoj zony SSSR*, în *Mat. Arch. Sev. Prič.*, 8, 1976, p. 126.

[122] M. I. Smiško, *op. cit.*, în *MDAPV*, 5, 1964, p. 67—80.

[123] E. A. Rikman, *op. cit.*, în *SA*, 1970, 2, p. 180—197; idem, *Etničeskaja istorija*, p. 205—214.

[124] Vezi nota 118.

[125] I. Ioniţă, *Eine Siedlung der Jüngeren Römischen Kaiser- und Völkerwanderungszeit in Iaşi—Nicolina (Rumänien). Ein Beispiel für die Möglichkeiten chronologischer Gliederung von Siedlungsmaterial*, în *Berichte des Symposiums in Westberlin*, 1979, p. 567—586.

[126] E. A. Rikman, *op. cit.*, în *Sovetskaja etnographia*, 1962, 3, p. 121—138; idem, *Etničeskaja istorija*, p. 88—105.

[127] *Ibidem*, p. 102—105; idem, *op. cit.*, în *Sovetskaja etnographija*, 1962, 3, p. 136—138; M. A. Tichanova, *op. cit.*, în *Actes du 7e Congrès International des Sciences Pérhistoriques et Protohistoriques*, 2, Praga, 1971, p. 1059—1063.

[128] Situaţie semnalată în cîteva locuinţe de la Iaşi—Nicolina.

[129] R. Vulpe, *Şantierul arheologic Popeşti*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 321—338. O construcţie cu mai multe încăperi a fost descoperită şi la Brad. Informaţii V. Ursachi.

Referitor la influențele arhitecturii romane la populațiile din răsăritul Europei aflate în afara Imperiului roman, trebuie să avem în vedere neapărat și ridicarea în continuare a unor construcții de piatră pe locul vechilor așezări romane. Spre exemplu, la Barboși se construiește un turn de apărare chiar de către romani (vezi cap. IV B), iar la Tyras, construcția în piatră a unor clădiri continuă și în veacul al IV-lea[130], deși orașul nu se mai afla acum sub ocupație romană. Este foarte posibil ca și în alte localități romane de la nordul Dunării de Jos, rămase după retragerea aureliană în afara imperiului, cum ar fi spre exemplu „orașul" Aliobrix[131], să se fi continuat, desigur în limite mai modeste, construcția unor case din piatră.

Uneltele folosite la practicarea agriculturii, principala activitate economică a populației din arealul Sîntana de Mureș, rămîn în cea mai mare parte aceleași ca în cultura dacilor liberi. Remarcăm totuși preluarea de la romani a brăzdarului de fier de formă simetrică, pentru uneltele de arat de tipul arartrului[132], care aduce o îmbunătățire tehnică substanțială în executarea lucrărilor agricole. Referitor la prelucrarea produselor cerealiere, constatăm o răspîndire mai mare, față de etapa anterioară, a rîșnițelor de tip roman, lucrate din rocă locală.

Cuptoarele de olărie folosite în cultura Sîntana de Mureș, așa cum s-a amintit deja, au corespondente ce merg pînă la identitate în cultura dacică și de asemenea în provinciile dunărene ale Imperiului roman. Ele nu sînt folosite anterior nici de către populațiile gotice și nici de către sarmați. Produsele realizate în aceste ateliere au la început ca model prototipuri din olăria dacică și aceea provincial-romană. Spre exemplu, originea ceramicii fine din cultura Sîntana de Mureș trebuie căutată înainte de toate la dacii liberi, care foloseau pe scară largă această categorie ceramică. Continuitatea producției pe plan local a ceramicii din pastă fină este confirmată de înrudirea tipologică incontestabilă a unor vase de tip Sîntana de Mureș cu acelea dacice (variante de oale, căni și castroane). În același timp, nu putem neglija centrele de olărie din orașele nord-pontice, a căror producție de vase din pastă fină a fost difuzată și la populațiile din teritoriile vecine de la nord. În acest sens, trebuie amintit aici că ceramica fină dacică era ea însăși tributară într-o anume proporție olăriei romane, de aceea este greu de stabilit întotdeauna ceea ce cultura Sîntana de Mureș a luat direct de la romani și ceea ce a preluat prin filieră dacică. Olăria romană a mai oferit și modele ce au fost imitate, cum ar fi unele variante de căni, amfore și amforete. În sfîrșit, tot ca modele au servit și unele vase lucrate cu mîna, răspîndite mai înainte la populațiile germanice, cum ar fi castronul cu trei torți. Motivele ornamentale de pe ceramica fină, mai ales cele executate în tehnica lustrului și prin ștampilare, își au originea de cele mai multe ori în ceramica dacică și provincial-romană, iar mai rar și în acea germanică. Cît privește originea provincial-romană a ceramicii zgrunțuroase, ea nu mai poate fi pusă la îndoială de nimeni, întrucît nu mai apare anterior nicăieri în altă parte.

Atelierul pentru producerea și prelucrarea sticlei de la Komarov nu are antecedente, cel puțin deocamdată, la populațiile din răsăritul Europei situate în afara granițelor romane, așa încît începutul acestei activități meșteșugărești ar trebui legat de prezența unor artizani veniți din imperiu. Ipoteza poate fi susținută de descoperirea unor fragmente de pahare de sticlă cu pereții subțiri de tip roman, întîlnite ca importuri și la dacii liberi (secolul III e.n.)[133], care datează tocmai din etapa inițială a funcționării atelierului[134]. Dacă la aceasta adăugăm și faptul că în așezare s-au găsit resturi de construcții cu temelii de piatră, ce atestă clar influența arhitecturii romane, ca și un număr mare de amfore, ce arată legături strînse și continue cu imperiul, părerea menționată mai sus capătă o și mai mare confirmare.

Atelierele pentru lucrat piepteni din coarne de cerb nu au nici ele analogii în culturile anterioare. Cît privește produsele oferite de acestea, pieptenii, prezența lor în mediul dacic an-

---

130 I. B. Klejman, *K stratigraphii naplastovanij rimskogo vremeni v Tire*, în *Mat. Arch. Sev. Prič.*, 8, 1976, p. 114–119; idem, *Stratigraphija kul'turnogo sloja gorodišča Tiry—Belgoroda*, în *Antičnaja Tira*, p. 70–71.

131 N. Gostar, *Aliobrix*, p. 992–994.

132 V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975, p. 57–68; I. Ioniță, *op. cit.*, în *Arh. Mold*, 4, 1966, p. 217–218.

133 R. Vulpe, *Poienești*, p. 380–381, fig. 258.

134 M. I. Smiško, *op. cit.*, în *MDAPV*, 5, 1964, pl. III, 1, 3–6, 9, 10, 13.

terior pare să fi fost mai redusă. În acelaşi timp notăm o răspîndire a lor foarte largă la populaţiile germanice. De aici s-ar putea deduce că originea acestui meşteşug trebuie căutată la populaţiile gotice. Cum descoperirile de la Bîrlad—Valea Seacă, de o pregnantă factură dacică, nu oferă argumente în favoarea unei asemenea origini, un răspuns definitiv urmează a fi dat abia după executarea unor cercetări ample şi în celelalte aşezări cu ateliere de acest tip.

Desigur, la practicarea diferitelor activităţi meşteşugăreşti s-a folosit o gamă variată de unelte. Cele mai multe continuă probabil tipuri mai vechi, dar la acestea se adaugă fără îndoială şi altele noi. Întrucît informaţiile pe care le deţinem sînt destul de puţine, iar studii speciale asupra lor încă nu s-au elaborat, nu putem face acum aprecieri definitive cu privire la diversitatea uneltelor folosite şi bineînţeles nici asupra originii lor. Aici se impune precizarea că multe din aceste unelte aveau o largă răspîndire încă din secolele anterioare, fiind cunoscute şi utilizate concomitent de diferite populaţii, inclusiv de acelea care au trăit în mediul culturii Sîntana de Mureş—Černjachov, aşa încît originea lor nu mai poate fi căutată doar la o singură sursă. Ideea că aceleaşi activităţi, casnice şi meşteşugăreşti, au fost desfăşurate de multe ori cu aceleaşi categorii şi uneori chiar cu aceleaşi tipuri de unelte trebuie avută în vedere. Spre exemplu, torsul şi ţesutul erau activităţi practicate anterior de toate populaţiile care au intrat în mediul culturii Sîntana de Mureş—Černjachov, indiferent de felul de viaţă sedentar sau nomad pe care l-au avut, şi de aceea originea lor nu poate fi căutată exclusiv la daci, la goţi ori la sarmaţi, ci la toate deopotrivă.

Analiza riturilor funerare duce la constatarea că, în etapa de început a culturii Sîntana de Mureş, ritul predominant era incineraţia, care trebuie pusă pe seama dacilor şi a populaţiilor germanice. Cît priveşte înhumaţia, ea este practicată întotdeauna de către sarmaţi, într-o proporţie mai mică de către daci şi probabil şi de către unele populaţii gotice. În ceea ce priveşte pe aceştia din urmă, este cazul să menţionăm că unele grupe, jalonate prin descoperiri de tip Brest — Trišin[135] şi apoi Lepesovka[136], sau de tipul tumulilor carpatici, practicau în exclusivitate incineraţia. Dacă unele din populaţiile gotice venite în arealul Sîntana de Mureş— Černjachov au folosit de la început înhumaţia, ca pe un rit tradiţional, sau l-au adoptat după sosire de la alte populaţii, rămîne să se precizeze în viitor. Deocamdată, mai subliniem aici procesul general de trecere treptată de la incineraţie spre înhumaţie, care se face datorită unor puternice impulsuri venite din Imperiul roman. Tot influenţelor romane se datoreşte şi caracterul creştin al unor morminte tîrzii din necropolele culturii Sîntana de Mureş.

Obiceiul de a depune diferite ofrande în morminte, resturi de animale sacrificate sau recipiente cu alimente şi băuturi, era practicat încă dintr-o etapă mai veche de toate populaţiile culturii Sîntana de Mureş. Cu toate acestea, unele caracteristici proprii fiecărei populaţii ar trebui să existe, dacă avem în vedere resturile de oase de cai din tumulii carpatici, dar studii de detaliu încă nu s-au făcut. Spre exemplu, nu ştim dacă toate populaţiile sacrificau aceleaşi animale sau aveau predilecţie numai pentru anumite specii. În sfîrşit, aici trebuie să amintim şi interdicţia impusă prozeliţilor săi de religia creştină de a depune ofrande lîngă cel decedat, care trebuie considerată tot rezultatul unor influenţe venite din imperiu.

În ceea ce priveşte obiceiurile de port, există încă din secolele II—III e.n. unele trăsături comune la daci, goţi şi sarmaţi. De exemplu, folosirea fibulelor şi cataramelor ca accesorii vestimentare sau a mărgelelor, inelelor şi brăţărilor ca podoabe, precum şi portul diferitelor amulete sînt comune. După cum s-a amintit deja, pentru perioada de dinaintea culturii Sîntana de Mureş se pot face unele diferenţieri de la o populaţie la alta. Astfel, portul fibulelor-perechi este cunoscut numai la populaţiile gotice, iar portul curelelor cu catarame se întîlnesc mai ales la populaţiile gotice şi mai rar la daci şi sarmaţi. De asemenea, pieptenii se găsesc frecvent la goţi, relativ rar la daci şi niciodată la sarmaţi. Analiza necropolelor arată că aceste obiceiuri de port cu care vin goţii sînt preluate destul de repede şi de către celelalte populaţii.

---

135 J. V. Kucharenko, *Mogil'nik Brest—Trišin*, Moscova, 1980.

136 M. A. Tichanova, *Raskopki na poselenii 3—4 vv. u s. Lepesovka v 1957—1959 gg.*, în *SA*, 1963, 2, p. 178—191; idem, *op. cit.*, in *Actes du 7ᵉ Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 2, Praga, 1971, p. 1059—1063.

Un domeniu în care aprecierile sînt și mai greu de făcut este acela al portului amuletelor. Unele dintre ele, cum ar fi cutiuțele-amulete, sînt comune tuturor, iar altele, ca de exemplu pandantivele în formă de căldărușă, numai goților și dacilor. Amuletele prismatice din os au fost interpretate ca simbol (preluat de la romani) al zeului Donar/Thor din mitologia germană[137]. Interpretarea se bazează pe o temeinică argumentație și poate fi acceptată. Totuși, rămîne deschisă întrebarea dacă nu cumva aceste pandantive, cu sau fără sensul lor inițial, au fost adoptate și de către alte populații, căpătînd așadar, ca și în cazul altor amulete, o răspîndire mai largă. Un studiu special asupra amuletelor și pandantivelor de diferite tipuri, lucrate din metal, sticlă și os, dar foarte probabil și din materiale perisabile, unele cu o anumită semnificație, iar altele avînd numai funcția de podoabe, ar fi extrem de util pentru cunoașterea unor aspecte din viața spirituală a populațiilor culturii Sîntana de Mureș.

Din cele menționate mai sus rezultă că, în ansamblul lor, descoperirile de tip Sîntana de Mureș-Černjachov formează o cultură unitară, în cadrul căreia se pot sesiza și unele particularități. Sintetizînd cauzele care au dus la această realitate istorică, ajungem la concluzia că răspîndirea generală și ponderea mare a elementelor de cultură provincial-romane, preluate direct (stipendii, legături comerciale, raiduri în provinciile imperiului, captivi, misionari etc.) sau indirect (prin filieră dacică), și stăpînirea politică și militară a întregului spațiu de către coaliția „populațiilor gotice" au dat unitate acestei culturi, iar păstrarea unora din tradițiile locale a creat diversitatea ei,

Elementele specifice fiecărei populații, mai clare în etapa de început a culturii Sîntana de Mureș, se mențin pînă la sfîrșitul ei, chiar dacă pe parcurs intervin unele nuanțări în manifestarea lor. Ceramica lucrată cu mîna, atît cea de tradiție dacică, cît și aceea germanică sau sarmatică, a fost semnalată de-a lungul tuturor etapelor acestei culturi, ceea ce constituie un indiciu că fiecare din aceste populații a continuat să-și păstreze anumite caracteristici proprii și individualitatea pe planul culturii materiale (desigur și ca etnic) pînă tîrziu. Numeroase și diverse elemente de cultură materială și chiar din acelea care aparțin vieții spirituale, specifice la început uneia din populații, au devenit treptat bunuri comune. Între acestea pot fi incluse diferite unelte, arme, accesorii vestimentare, podoabe și unele obiceiuri funerare. Folosirea lor concomitentă de către toate populațiile permite să se accepte ideia unui foarte larg proces de aculturație. Din această cauză nu putem fi de acord cu părerea, spre exemplu, că la mormintele în care este atestat portul fibulelor-perechi ne aflăm obligatoriu în prezența unui got și de asemenea că totdeauna mormîntul a cărui inventar conține o ceașcă dacică este un dac. Ambele cazuri pot ilustra împrumuturile pe care o populație le face de la celelalte populații. Ele certifică însă indiscutabil *existența concomitentă și obligatorie a populației care împrumută și a populației de la care se împrumută.* Peste această logică nu se poate trece. Observațiile făcute atrag atenția asupra necesității de a face atribuiri etnice pe baza mai multor criterii și din domenii diferite. Referitor la ceramica lucrată cu mîna s-ar putea presupune că în anumite situații vasele specifice unei populații au fost folosite și de către celelalte populații. Nu credem însă că vase modelate cu mîna de tradiție dacică au fost lucrate de goți sau sarmați, după cum nici vase de tradiție gotică n-au fost lucrate de daci sau sarmați. Așadar, modelarea vaselor cu mîna trebuie considerată o activitate proprie pentru fiecare populație din mediul culturii Sîntana de Mureș, care a asigurat dealtfel și conservarea specificului ei.

Conviețuirea dintre daci, goți și sarmați, sesizată prin criterii arheologice (tipuri de așezări și locuințe, inventar, obiceiuri funerare, obiceiuri de port), a fost confirmată și de către studiile antropologice, care au stabilit prezența mai multor grupe de populații, diferențiate în special pe baza diagnozei tipologice. Grupa cea mai numeroasă o formează scheletele cu caractere mediteranoide, ce a fost pusă în legătură cu populația autohtonă. Urmează, în număr mai mic, scheletele cu caractere nordice, atribuite populațiilor gotice și în sfîrșit cele cu caractere est-europoide considerate sarmatice. Unele schelete prezintă un amestec de caractere, cum ar fi mediteranoide

---

137 J. Werner, *op. cit.*, în *Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentral–museums Mainz*, 11, 1964, p. 176–197; idem, *Zwei prismatische Knochenanhänger („Donar–Amulette") von Zlechov*, in *Časopis Moravského Musea*, 57, 1972, 2, p. 133–140.

şi nordice sau mediteranoide şi est-europoide, indicînd clar o interpenetraţie a aspectelor morfologice[138].

Diagnoza tipologică a scheletelor oferă date importante de care trebuie să se ţină seama la stabilirea etnicului. Cu toate acestea, valoarea informaţiilor antropologice, care uneori vine în contradicţie cu datele arheologice, nu poate fi socotită determinantă în toate cazurile. Merită amintită aici situaţia insolită a mormîntului nr. 10 de la Spanţov, în care s-a găsit un schelet cu caractere mongoloide şi ca inventar o ceaşcă dacică, precum şi mormîntul nr. 36 de la Leţcani, conţinînd un schelet cu caractere mediteranoide şi o fusaiolă cu inscripţie runică. Ambele cazuri sînt edificatoare şi îndeamnă la meditaţie înainte de a face o atribuire etnică.

Semnalarea din punct de vedere arheologic şi antropologic a elementelor ce au aparţinut dacilor, goţilor şi sarmaţilor dovedeşte existenţa concomitentă a acestora în cuprinsul culturii Sîntana de Mureş. Descoperirea lor împreună, în aceleaşi aşezări şi necropole, ridică şi problema modului de convieţuire a dacilor cu goţii şi cu sarmaţii. Un răspuns definitiv nu se poate da. Ar fi de presupus că autohtonii şi alogenii au trăit uneori în aceleaşi aşezări, dar că de cele mai multe ori au avut aşezări separate[139]. Deosebirile care vor fi existat între aşezările diferitelor populaţii, mai pregnante la început, au dispărut treptat, în cea mai mare parte, ca urmare a procesului de aculturaţie despre care deja s-a amintit.

Deosebit de importante sînt ştirile transmise de izvoarele scrise despre localizarea anumitor populaţii pe microregiuni. Astfel, Amm. Marcellinus ne informează despre o ţară a caucoensilor (Caucaland)[140] şi de asemenea despre o ţară a taifalilor[141]. Aceste ştiri oferă totodată dovada că în a doua jumătate a secolului al IV-lea continuau să existe unele formaţiuni politice ale populaţiei autohtone (*Ţara caucoensilor*).

Analiza descoperirilor din arealul culturii Sîntana de Mureş — Černjachov a permis pînă la o anumită limită identificarea populaţiilor care au trăit în mediul ei. Lăsînd deoparte exagerările şi nuanţările făcute de către specialiştii care s-au ocupat îndeaproape de acestă categorie de descoperiri, se poate aprecia că, în general, dacii, goţii şi sarmaţii au fost consideraţi principalii purtători ai culturii Sîntana de Mureş. Desigur, nu este exclus ca şi alte grupe mai mici de populaţii, de alt neam să fi intrat în componenţa acestui conglomerat etnic, dar pentru moment sesizarea lor nu este posibilă. Ceea ce trebuie totuşi scos în evidenţă în acest context este raportul dintre cultura Sîntana de Mureş — Černjachov şi lumea romană. Din cele menţionate pînă acum rezultă că un număr mare de elemente provincial-romane au fost semnalate pe tot cuprinsul acestei culturi[142]. Ele aparţin unor domenii foarte variate, cum ar fi arhitectură (construcţii din piatră cu coloane şi acoperiş de ţigle ; construcţii cu temelii din piatră ; locuinţe mari cu cîte două încăperi), tehnică (ateliere de producere şi de prelucrare a sticlei, ateliere de olărie ; brăzdare simetrice, rîşniţe), port (medalioane lucrate din monede), circulaţie monetară (monede de bronz), religie (înlocuirea incineraţiei cu înhumaţia ; amenajarea gropilor de morminte cu lespezi de piatră ; creştinism) etc. Răspîndirea tuturor acestora dincolo de graniţa imperiului s-a făcut pe diverse căi, cum ar fi legături comerciale, stipendii şi raiduri organizate în scopuri de pradă. La acestea se adaugă însă şi prezenţa efectivă a unor persoane care au trăit mai înainte în Imperiul roman

---

138 O. Necrasov şi M. Cristescu, *Caracterizarea antropologică a unui schelet de la Erbiceni de la sfîrşitul sec. IV e. n.*, în *ArhMold*, 1, 1961, p. 219—223; M. Cristescu, R. Klüger, M. Gramatopol—Roşca, *Contribuţii la cunoaşterea structurii antropologice a populaţiei din cultura Sîntana de Mureş—Černjachov*, în *ArhMold*, 6, 1969, p. 149—166; D. Botezatu şi C. Fedorovici, *Caracterizarea antropologică a unor schelete aparţinînd culturii Sîntana de Mureş—Černjachov, din Moldova*, în *Studii şi cercetări de antropologie*, 10, 1973, 1, p. 3—13; S. Antoniu şi M. Onofrei, *Studiul antropologic al scheletelor din secolul al IV-lea e.n. de la Leţcani (jud. Iaşi)*, în *ArhMold*, 8, 1975, p. 281—285; M. S. Velikanova, *Paleoantropologičeskij material iz mogil'nikov černjachovskoj kul'tury Moldavii*, în *Antropologičeskij Sbornik'* 1961, 3, p. 26—52.

139 I. Ioniţă, *The social-economic structure of society during the Goths'migration in the Carpatho-Danubian area*, în *Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, Bucureşti, 1975, p. 77—89.

140 Amm. Marcellinus, XXXI, 9, 13.

141 Idem, XXXI, 3, 7.

142 Pentru răspîndirea unor piese romane în mediul culturii Sîntana de Mureş—Černjachov a se vedea şi V. V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelija v vostočnoj Evrope (II v. do n.e. — V v. n.e.)*, Moscova, 1970.

şi a căror număr nu era deloc neglijabil. Avem în vedere populaţia care a rămas pe loc la retragerea aureliană, dovedită şi prin activitatea de construcţie care continuă la Tyras în prima jumătate a secolului al IV-lea. Foarte probabil că unii locuitori ai oraşului Tyras şi ai celorlalte oraşe şi aşezări romane de pe malul stîng al Dunării de Jos şi de pe ţărmul nord-pontic, romanizaţi sau cel puţin în parte romanizaţi, s-au retras către nord, în zone mai ferite, spre a nu rămîne ţinta atacurilor gotice. Pe de altă parte, este necesar să menţionăm aici şi prezenţa în mediul culturii Sîntana de Mureş-Černjachov a numărului mare de captivi romani despre care amintesc în repetate rînduri izvoarele scrise[143]. Aceştia rămîneau cîteodată timp îndelungat în captivitate, îndeplinind acelaşi rol de transmitere directă a elementelor de civilizaţie romană. În sfîrşit, prin activitatea lor, misionarii creştini erau implicaţi la rîndul lor în acest proces lent, dar neîntrerupt şi de durată, de iradiere treptată a culturii romane la populaţiile de pe malul stîng al Dunării de Jos şi de la nordul Mării Negre. Nu este o simplă întîmplare că pe o fîşie de circa 100 km lăţime de-a lungul ţărmului nord-pontic se concentrează o puzderie de aşezări cu inventar tipic pentru cultura Sîntana de Mureş-Černjachov, ale căror locuinţe sînt ridicate pe temelii de piatră. Arhitectura lor, de evidentă inspiraţie romană, a determinat ample discuţii, dacă să fie încadrate la cultura Černjachov sau într-o grupă aparte[144]. Indiferent de încadrarea formală la o categorie sau alta, ele demonstrează extraordinara putere a civilizaţiei romane în veacul al IV-lea de înrîurire a populaţiilor de dincolo de graniţele oficiale ale imperiului. Prin urmare, în aria culturii Sîntana de Mureş-Černjachov nu avem de a face doar cu o sumă oarecare de elemente de civilizaţie provincial-romane, ci în mod cert cu o prezenţă efectivă de populaţie romanizată sau pe cale de a fi fost romanizată. Ea continuă să fie activă în oraşele şi aşezările romane rămase după retragerea aureliană în afara frontierelor imperiului, aşa cum o dovedesc cercetările mai noi de la Tyras. Aici este necesar să se precizeze că toată zona de stepă de pe malul stîng al Dunării de Jos şi din vecinătatea ţărmului nord-pontic a fost istoriceşte implicată direct în apariţia şi dezvoltarea complexului cultural Sîntana de Mureş-Černjachov, în sfera căruia au intrat, continuîndu-şi evoluţia cunoscută, inclusiv fostele aşezări şi oraşe romane. Prezenţa efectivă a populaţiei romane se face simţită şi în aşezările avînd locuinţe cu temelii de piatră, unele din ele cu coloane şi cu acoperiş de ţigle, găsite cîteodată la distanţe apreciabile de teritoriul roman. În mod firesc, aceasta a păstrat şi a introdus în noile aşezări ceva din moda şi din spiritul vieţii romane.

Populaţia romanizată sau pe cale de a fi fost romanizată din aria culturii Sîntana de Mureş a fost desemnată cu termenul de daco-romani (vezi titlul subcapitolului). Termenul respectiv a fost utilizat pînă acum cu sensuri diverse. Motivaţia folosirii lui în contextul de faţă este aceea că unii dintre romanicii aflaţi în spaţiul culturii Sîntana de Mureş erau daci romanizaţi sau daci pe cale de romanizare. Aşadar am dorit să exprimăm ideia că o parte din populaţia romanizată la care ne referim avea o origine dacică. În mod firesc, admitem că între romanicii din mediul culturii Sîntana de Mureş erau şi persoane de altă origine decît aceea dacică.

E. INVAZIA HUNILOR

Apariţia neaşteptată a acestor nomazi asiatici, cu un mod de a trăi şi a lupta diferit de cel al popoarelor cunoscute din Europa, în faţa cărora doar armatele romane numeroase şi bine organizate au putut în cele din urmă rezista, a produs o impresie profundă asupra contemporanilor. Înaintarea lor vertiginoasă spre centrul Europei a afectat, cum era şi firesc, şi spaţiul culturii

[143] Zosimos, I, 34; Philostorgios, II, 5; Priscus Panites, 1, 3 (p. 122 şi 129 De Boor). Unele comentarii asupra prezenţei captivilor romani în regiunile de la est de Carpaţi vezi la N. Gostar, *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpaţi*, în *Era Socialistă*, 59, 1979, 6, p. 36—37, 52; V. Mihăilescu—Bîrliba, *La monnaie romaine*, p. 249—250.

[144] Vezi pentru discuţiile mai noi lucrarea A. V. Gudkova, *K istorii kul'turnoj atribucii pamjatnikov černjachovskogo tipa stepnoj zony SSSR*, în *Mat. Arch. Sev. Prič.*, 8, 1976, p. 119—131.

Sîntana de Mureş, în evoluţia căreia intervin acum elemente ce înregistrează prompt schimbările politice, demografice şi economice din răsăritul Europei.

Lucrările de specialitate cu privire la istoria hunilor, apărute pînă acum în număr destul de mare[145], au comentat pe larg şi prezenţa lor la Dunărea de Jos. Întrucît nici spaţiul nu ne permite, din întreaga problematică a prezenţei hunice în regiunea care ne interesează vom selecta numai cîteva aspecte.

Amm. Marcellinus menţionează prima tentativă nereuşită a lui Athanaric de a stăvili, prin amenajarea unei tabere fortificate, atacurile hunilor pe linia Nistrului[146]. Acelaşi autor ne oferă apoi unele amănunte şi despre o a doua încercare, tot nereuşită, a regelui vizigot de a opri înaintarea hunilor prin ridicarea unui val de apărare[147].

Asupra eforturilor de a identifica această ultimă fortificaţie cu valul de pămînt Stoicani-Ploscuţeni[148] s-a discutat pe larg în cap. III C, iar analiza informaţiilor existente a dus la concluzia că valul respectiv a fost construit în alte împrejurări istorice şi de aceea nu poate fi pus în legătură cu conflictele dintre vizigoţi şi huni. Prin urmare, se impune necesitatea de a căuta o altă soluţionare a cazului, mai ales că dispunem acum de informaţii sigure şi mai numeroase cu privire la existenţa a încă două valuri de pămînt în regiunea dintre Siret şi Prut, adică tocmai acolo unde ar fi de căutat această fortificaţie.

Primul val, avînd o direcţie aproximativă de la vest spre est, a fost semnalat, cu unele întreruperi, între Manoleasa pe malul drept al Prutului şi Bursuceni/Corocăeşti pe malul drept al Siretului[149]. Acet val, numit şi *Valul Moldovei de Sus*, împarte Cîmpia Moldovei în două părţi aproape egale (fig. 3). Datele existente permit aprecierea că această fortificaţie s-ar continua atît spre est, între Prut şi Nistru[150], cît şi spre vest, pînă spre lanţul Carpaţilor[151]. Săpăturile efectuate pe parcursul a cîtorva ani au stabilit că valul era prevăzut cu o puternică palisadă de lemn şi cu un şanţ spre nord[152]. Nu s-au obţinut încă nici un fel de informaţii cu privire la data construcţiei sale. Deocamdată se poate menţiona doar că cei ce au ridicat valul se aflau la sud.

Un al doilea val de pămînt a fost identificat în teren spre limita de sud a Cîmpiei Moldovei şi în apropiere de marginea Podişului Central Moldovenesc, avînd o direcţie asemănătoare cu cel anterior, de la vest spre est. Cunoştinţele despre acest val, pe care îl numim *Valul Moldovei de Mijloc* sînt încă puţine. Totuşi, existenţa lui este certificată de informaţii precise. Astfel, deşi este în cea mai mare parte complet aplatisat, mai poate fi văzut şi astăzi în apropierea malului drept al Prutului, în zona satelor Victoria—Cîrniceni[153]. El a fost menţionat şi pe o hartă topografică din anul 1898[154], iar localnicii păstrează amintirea locului cu numele „La troian". Informaţii încă neverificate în teren atestă continuarea acestui val pînă în zona oraşului Paşcani pe Siret. Deşi nu avem încă posibilitatea să aducem dovezi absolute, întrucît aprecierea se bazează pe observaţiile făcute la suprafaţa terenului, avansăm ideea că valul la care ne referim era prevăzut cu şanţul spre nord şi avea rolul de a proteja teritoriul de la sud (fig. 3).

---

145 E. A. Thompson, *A history of Attila und the Huns*, Oxford, 1948; Fr. Altheim, *Attila und die Hunnen*, Baden—Baden, 1951; idem, *Geschichte der Hunnen* (ediţia a 2-a), 1—5, Berlin, 1969—1975; J. Werner *Beiträge zur Archäologie des Attila—Reiches*, München, 1956. Pentru prezenţa hunilor pe teritoriul României vezi în special I. Nestor, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 694—704.

146 Amm. Marcellinus, XXXI, 3, 5.

147 Idem, XXXI, 3, 7.

148 R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inférieure*; idem, *Les valla de la Valachie, de la Basse—Moldavie et du Boudjak*, în *Actes du 9ᵉ Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines (Mamaia, 6—13 septembre 1972)*, Bucureşti—Köln—Wien, 1974, p. 273.

149 Al. Păunescu. P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, 1, Bucureşti, 1976, p. 33—34, 52, 113, 144, 167—169, 294, cu principalele date referitoare la traseul valului şi bibliografia mai veche. Al. Păunescu, *Contribuţii privind realităţile din nordul Moldovei în secolul al IV-lea e.n. în lumina cercetărilor de la Ripiceni*, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 512—524, fig. 4.

150 *Ibidem*, p. 512.

151 Unele documente medievale cuprind date asupra unui *Troian* ce ar fi de căutat în zona satelor Calafindeşti—Horodnic. Informaţii primite de la M. Ignat.

152 Informaţii primite de la N. Gostar şi P. Şadurschi, care au efectuat săpăturile.

153 Cercetări de suprafaţă efectuate în 1981 de I. Ioniţă.

154 *Harta topografică a judeţului Iaşi*, 1898.

Întrebarea pe care în chip firesc o punem este aceea dacă vreunul din aceste două valuri ar putea fi identificat cu fortificaţia lui Athanaric. În ceea ce priveşte *Valul Moldovei de Sus*, continuarea lui şi pe malul stîng al Prutului înlătură categoric posibilitatea unei asemenea identificări. Aşadar rămîne doar cea de a doua şi dealtfel ultima fortificaţie ce o avem semnalată în teren ce ar trebui să reprezinte rămăşiţele valului ridicat de Athanaric împotriva hunilor.

O analiză atentă a datelor pe care le avem la dispoziţie oferă posibilitatea de a răspunde afirmativ la această identificare. Astfel, *Valul Moldovei de Mijloc* este semnalat şi în preajma Siretului, şi anume în jumătatea superioară a cursului său, adică în partea dinspre izvoare, sens ce ar fi poate mai apropiat de spiritul textului antic *(a superciliis Gerasi fluminis)*[155]. Valul de la nord de Iaşi îndeplineşte şi o altă condiţie, şi anume aceea că apără Podişul Central Moldovenesc, adică o regiune cu relief înalt, aşa cum se consideră a fi zona în care a încercat Athanaric să se refugieze *(ad effugia properare montium praeruptorum)*. De asemenea, rămăşiţele destul de modeste ale valului ar putea să ateste că el a fost făcut în mare grabă *(diligentia celeri)* şi a rămas neterminat. În sfîrşit, informaţia lui Amm. Marcellinus potrivit căreia fortificaţia lui Athanaric atingea şi Ţara taifalilor îşi găseşte confirmarea, dacă avem în vedere atribuirea culturii tumulilor carpatici din Podişul Sucevei (fig. 34) acestei populaţii (vezi mai sus cap. IV B).

Dintre condiţiile pe care R. Vulpe le socotea obligatorii pentru identificarea în teren a valului construit de Athanaric ar fi şi direcţia acestuia spre Dunăre *(ad usque Danubium)*. Într-adevăr, Valul Moldovei de Mijloc nu îndeplineşte această condiţie. Dar, după cum am văzut deja în cap. III C[156], reperele topografice pentru traseul fortificaţiei lui Athanaric transmise de Amm. Marcellinus nu sînt deloc sigure, aşa încît îndeplinirea acestei condiţii nu trebuie considerată a fi absolut necesară.

Identificarea fortificaţiei lui Athanaric cu Valul Moldovei de Mijloc[157] aduce şi unele precizări cu privire la direcţia de înaintare a hunilor în urmărirea regelui vizigot. Avînd în vedere locul în care se construieşte valul, rezultă că atacul era aşteptat dinspre nord. Aceasta presupune însă că după trecerea cursului inferior al Nistrului, hunii au urmărit cetele lui Athanaric în direcţia nord-vest, trecînd prin culoarul rîului Bîc în Valea Prutului şi apoi în Cîmpia Moldovei. Nu este o simplă întîmplare că tocmai în Cîmpia Moldovei şi în zona imediat învecinată de la vest (Podişul Sucevei) au fost semnalate un număr important de descoperiri arheologice care sugerează existenţa unui puternic centru al dominaţiei hunice[158].

Urmărirea vizigoţilor lui Athanaric pe la nord de Podişul Central Moldovenesc şi nu pe la sud de acesta, prin Bugeac, este confirmată şi de pasajul amintit deja din Amm. Marcellinus: „... s-au răspîndit zvonuri înspăimîntătoare despre noi primejdii, mai grozave decît cele obişnuite, anume că neamurile de la miazănoapte se află în mişcare şi că, pe întreaga întindere de la marcomani şi cvazi pînă în Pont, un mare număr de populaţii barbare necunoscute, fiind izgonite din lăcaşurile lor de o putere neaşteptată, rătăcesc lîngă fluviul Istru, răsfiraţi ici şi colo împreună cu fiinţele lor scumpe" [159].

Năvălirea hunilor în Europa, aşa cum s-a subliniat adesea de către istorici, a avut importante consecinţe asupra popoarelor din zonă, afectate atît de invazia distrugătoare de la început, cît şi de evenimentele ce au urmat. Astfel, un rezultat imediat al migraţiei hunilor a fost înlăturarea stăpînirii politice şi militare a goţilor din răsăritul Europei. Încercarea lui Athanaric de a reuni pe goţi într-o confederaţie care să se opună hunilor n-a reuşit, întrucît contradicţiile dintre şefii aristocraţiei gotice se accentuaseră. Aceştia, dorind evitarea pericolului apărut pe neaştep-

---

155 Amm. Marcellinus, XXXI, 3, 7.

156 Vezi mai sus p. 55.

157 Este surprinzător că, deşi avea cunoştinţă de ele, trecîndu-le şi pe hartă, R. Vulpe *(Vallum de la Moldavie inférieure*, fig. 3) a evitat întotdeauna să ia în discuţie Valul Moldovei de Sus şi Valul Moldovei de Mijloc

158 R. Harhoiu, *The fifth-century A. D. treasure from Pietroasa, Romania (BAR, Supplementary Series*, 24), Oxford, 1977, fig. 8: idem, *Das norddonauländische Gebiet im 5. Jahrhundert und seine Beziehungen zum spätrömischen Kaiserreich*, în *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Wien, 1980, p. 105—207: idem, *Tezaurul de la Pietroasa în lumina noilor cercetări* în Al. Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa* (Opere IV), Ediţie îngrijită, Introducere, Comentarii şi Note de Mircea Babeş, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1976, p. 1045, fig. 8.

159 Amm. Marcellinus, XXXI, 4, 2.

tate, trec în imperiu, în fruntea celor mai multe triburi gotice, fărămiţate în numeroase grupuri. Însuşi Athanaric este nevoit în cele din urmă să-şi găsească refugiul pe pămînt roman. Puterea cetelor gotice care mai rămîn la nordul Dunării, reduse ca număr[160], se destramă şi locul lor este luat cu autoritate de către noii veniţi. În felul acesta a fost înlăturată definitiv posibilitatea rămînerii goţilor în răsăritul Europei. Cei rămaşi se vor topi în masa celorlalte populaţii din zonă, pierzîndu-şi treptat individualitatea şi dispărînd din istorie. O soartă destul de asemănătoare au avut-o şi sarmaţii. Desigur, nu este exclus ca, în această situaţie de conjunctură şi de mare nesiguranţă, să fi trecut în imperiu şi unele grupe de populaţie autohtonă, dar numărul acestora a fost probabil destul de redus.

Istoricii vorbesc deseori despre caracterul distrugător al invaziei hunilor. Fără îndoială, chiar dacă selectăm datele şi eliminăm exagerările, aspectul deosebit de violent al migraţiei lor nu poate fi negat. Totuşi, descoperirile arheologice din perioada hunică ne dezvăluie un alt tablou decît acela oferit de izvoarele scrise. Astfel, numeroase aşezări de tip Sîntana de Mureş, cum ar fi acelea de la Botoşani—Dealul Cărămidăriei[161], Truşeşti—Cuha[162], Iaşi—Fabrica de cărămizi[163], Iaşi—Nicolina[164], Bîrlad—Valea Seacă[165] şi multe altele, continuă şi au o evoluţie prosperă şi după invazia hunilor, ceea ce arată că ele n-au fost distruse şi nici n-au suferit o decădere. Prin urmare, caracterul distrugător al migraţiei hunilor trebuie privit cu unele nuanţări. Foarte probabil, caracterul distrugător al migraţiei hunilor a fost apreciat după impresia atacurilor întreprinse de aceştia, care par a fi fost într-adevăr nimicitoare[166]. Totuşi, cu privire la încetarea unor aşezări în momentul invaziei hunilor, trebuie să avem în vedere şi faptul că populaţia ce se afla pe direcţia de înaintare a acestora s-a retras uneori spre zone mai ferite, întemeind alte aşezări. Situaţia este întrucîtva similară cu aceea din etapa iniţială a migraţiei goţilor. Prin urmare, continuitatea unor aşezări de tip Sîntana de Mureş şi în perioada stăpînirii hunice reprezintă o elocventă dovadă că hunii n-au distrus totul şi n-au nimicit populaţia cucerită. Dealtfel, interesele lor economice imediate cereau să aibă sub ascultare o populaţie de producători cît mai numeroasă, de la care să poată încasa cît mai multe dări.

Înlocuirea goţilor de către huni aduce, după cum deja s-a amintit, şi unele elemente noi în cultura Sîntana de Mureş. Din păcate, delimitarea exactă a descoperirilor databile strict în perioada migraţiei hunilor, aşadar în ultimul pătrar al veacului al IV-lea şi în prima jumătate a secolului al V-lea, abia a început a fi susţinută cu dovezi certe. În ceea ce priveşte aşezările, dispunem de analiza combinatorie a descoperirilor de la Iaşi—Nicolina[167], unde s-au înregistrat foarte clar două nivele, ultimul datînd din prima jumătate a secolului al V-lea. Interesant ni se pare faptul că în a doua fază înregistrăm procentul cel mai mare de locuinţe mari cu cîte două încăperi. De asemenea, atelierele de olărie din faza a doua sînt de acelaşi tip cu cele din faza anterioară, numai că dimensiunea lor este mai mică. Reducerea dimensiunii cuptoarelor în prima jumătate a secolului al V-lea este o caracteristică generală a atelierelor de olărie de la Dunărea mijlocie şi inferioară[168] şi ea are loc concomitent şi cu tendinţa de redimensionare a vaselor, care sînt

---

160 Printre rămăşiţele gotice tîrzii poate fi menţionată necropola din prima jumătate a sec. V e.n. de la Botoşani—Dealul Cărămidăriei. Em. Zaharia şi N. Zaharia, *Contribuţii la cunoaşterea culturii materiale din secolul al V-lea e.n. din Moldova în lumina săpăturilor de la Botoşani*, în *ArhMold*, 6, 1969, p. 167—178: idem, *Les nécropoles des IVe—Ve siècles de Botoşani—Dealul Cărămidăriei*, în *Dacia*, N. S., 19, 1975, p. 201—226.

161 N. Zaharia, Em. Zaharia şi S. Raţă, *Sondajul arheologic de la Botoşani—Dealul cărămidăriei*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 461—469.

162 M. Petrescu—Dîmboviţa, *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *SCIV*, 6, 1955, 1—2, p. 172—177.

163 I. Ioniţă, *Aşezarea de tip Sîntana de Mureş—Černjachov de la Iaşi—Fabrica de cărămizi*, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 267—306.

164 Idem, *op. cit.*, în *Berichte des Symposium in Berlin*, p. 567—586.

165 V. Palade, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 223—253.

166 Vezi spre exemplu soarta cetăţilor romane de pe linia Dunării. D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1978, p. 454—455.

167 I. Ioniţă, *op. cit.*, în *Berichte des Symposiums in Berlin*, p. 567—586.

168 *Ibidem*.

modelate la proporţii mai mici. Pasta din care sînt făcute vasele, atît cele fine, cît şi acelea zgrunţuroase, cuprinde uneori o cantitate mai mare şi mai diversificată de ingrediente, fiind frămîntată mai prost. Modelarea la roată se face de multe ori cu imperfecţiuni, datorate parcă unei execuţii făcută în grabă. Totodată se observă acum unele detalii noi de execuţie, caracteristice acestei perioade. Ca proporţie, se constată o diminuare treptată a ceramicii fine în favoarea aceleia din pastă zgrunţuroasă. Vasele lucrate cu mîna devin mai frecvente, semn că producţia la roată a început să scadă şi să nu mai facă faţă tuturor solicitărilor.

Analiza ceramicii din perioada migraţiei hunilor arată o continuitate incontestabilă a tehnicii anterioare, precum şi a aceloraşi categorii şi forme de vase. Cu toate acestea, se observă un început timid de degradare a formelor şi a ornamentelor, datorate probabil unui climat de nesiguranţă în care-şi desfăşurau activitatea atelierele respective. Fenomenul ar putea fi pus acum şi în legătură cu practicarea acestei îndeletniciri de către meşteri improvizaţi, cu o calificare deficitară.

Constatările făcute cu privire la producţia de olărie este valabilă şi pentru celelalte meşteşuguri. Foarte probabil că şi desfacerea produselor şi în general desfăşurarea normală a legăturilor comerciale au fost afectate de structura economică a societăţii hunice. Totuşi, cu toată conjunctura mai puţin favorabilă unor legături normale de schimb, importurile romane se înmulţesc. Nu putem trece cu vederea nici o altă caracteristică a acestei etape, care ni se pare a fi deosebit de importantă şi mai semnificativă ca oricînd, şi anume imitarea foarte frecventă, şi chiar copierea cu fidelitate, a produselor romane de olărie.

Plecarea în masă a goţilor şi sarmaţilor din aria culturii Sîntana de Mureş, ca şi stăpînirea mai dură a hunilor, au determinat populaţia autohtonă să fie legată mai strîns de lumea romană. În acest sens, după migraţia hunilor este de observat o evoluţie şi o tendinţă vizibilă a culturii Sîntana de Mureş de a se apropia şi a se integra treptat culturii daco-romane de tip Ipoteşti. Evoluţia aceasta pe planul culturii materiale este atît de evidentă încît este greu de apreciat încă pînă la ce dată, în secolul al V-lea, trebuie să vorbim de cultura Sîntana de Mureş şi începînd de la care dată despre cultura Ipoteşti. Clarificarea definitivă a acestei probleme reclamă eforturi stăruitoare pentru cunoaşterea tuturor aspectelor culturale ale veacului al V-lea, atît de implicate în procesul de formare a poporului român.

V. CONCLUZII

După încheierea războaielor daco-romane, dezvoltarea istorică a dacilor liberi de la est de Carpați a fost așadar afectată de două grupe de mari evenimente, și anume de acelea determinate de procesul romanizării unei întinse părți a lumii dacice, pe de o parte, precum și de cunoscutele valuri de migrație a sarmaților, a goților și a hunilor, pe de altă parte. Intervalul, de aproximativ trei secole și jumătate, cuprinde trei perioade distincte (1, perioada stăpînirii romane în Dacia ; 2, perioada migrației goților ; 3, perioada migrației hunilor), fiecare din ele începînd cu o acțiune militară de amploare.

Cucerirea romană a rupt unitatea lumii dacice, obligată acum să se reorganizeze, în funcție de alte condiții istorice. Părțile de sud, adică Banatul, Oltenia, parțial Muntenia și sudul Moldovei, la care se adaugă și Podișul transilvan din inima Daciei, erau trecute în administrarea imperiului, iar teritoriile din nordul, nord-vestul și nord-estul Daciei rămîneau în stăpînirea dacilor liberi. S-ar putea spune astfel că ruperea unității dacice s-a făcut aproximativ prin separarea zonelor sudice și centrale de acelea situate la nord (inclusiv la nord-vest și la nord-est). Procesul de romanizare a fost deosebit de intens în zonele ocupate, așa după cum bine se cunoaște, și a dus la diferențieri marcante între cele două părți ale lumii dacice, întrucît una a adoptat moda de viață romană, iar cealaltă a continuat vechile tradiții ale culturii dacice. Această evoluție paralelă în timp, dar în direcții diferite, a fost atenuată într-o anumită măsură de influențele foarte mari și sub diverse forme ale civilizației provincial-romane în zona dacilor liberi. Totuși, ceea ce a întrerupt definitiv evoluția divergentă a celor două părți ale lumii dacice (de fapt o parte daco-romană în sud și centru, iar o alta dacică în nord) a fost replierea frontierei romane pe linia Dunării, ca urmare a presiunii populațiilor germanice asupra Imperiului roman. Conjunctura era favorabilă refacerii unității lumii dacice și daco-romane, dar infiltrația gotică aduce o nouă ruptură. Ce-i drept, nu printr-o graniță oficială de tipul *limes*-ului roman, ci mai mult prin una convențională. De data aceasta, nu mai sînt separate zonele de la nord de acelea de la sud, ci regiunile de la est de acelea de la vest, ceea ce a dus la diminuarea diferențierilor existente în momentul retragerii romane și nu la adîncirea lor. Spre exemplu, după retragerea aureliană, între fosta provincie romană Dacia și zona dacilor liberi din Crișana și Maramureș, încep imediat, pe planul culturii materiale, să se facă unele apropieri, ba chiar și un amestec de populații, care micșorează treptat deosebirile anterioare. În ceea ce privește pătrunderea ceva mai tîrziu a unei enclave din mediul culturii Sîntana de Mureș în Transilvania, ea nu mai afectează decît în măsură neînsemnată evoluția populației daco-romane de aici.

Aceeași tendință de refacere a unității se poate observa și în regiunea de est a lumii dacice, aflată acum sub supremația politică și militară gotică. Este de remarcat că, în procesul de formare a culturii Sîntana de Mureș, elementele de cultură provincial-romană, fie venite din imperiu, fie reproduse de meșterii autohtoni, înlocuiesc cultura dacică tradițională. Tot acum se produce și un amestec al populației romanizate de la nordul Dunării de Jos și de pe țărmul Mării Negre cu populația neromanizată de la nord. Chiar dacă proporția populației romanizate (inclusiv a captivilor) este destul de redusă în comparație cu populația neromanizată cu care se amestecă, rolul ei în procesul de extindere lentă a romanității la răsărit de Carpați este deosebit de important. Acum se face un pas hotărîtor spre apropierea, pe planul culturii materiale în primul rînd, dar nu limitat numai la aceasta, a zonei de la est cu aceea de la vest. Nu trebuie uitat că între cele două zone (daco-romană în vest și Sîntana de Mureș în est) se fac frecvent schimburi directe și de asemenea

că romanitatea moesică alimentează masiv și continuu zona culturii Sîntana de Mureș cu elemente de cultură provincial-romană. Totuși, zona Sîntana de Mureș este încă mult tributară culturilor tradiționale ale populațiilor care trăiesc în mediul ei, fapt pentru care prezintă mari diferențe față de cultura daco-romană. În același timp, aflarea ei în sfera stăpînirii gotice, întinsă pe un vast teritoriu din estul Europei, amenință populația autohtonă din spațiul culturii Sîntana de Mureș cu îndepărtarea ei de lumea daco-romană.

Situația creată de rămînerea goților la nordul Dunării de Jos timp de aproape un secol a fost anihilată prin invazia hunilor. Întinderea dominației lor asupra întregului spațiu dacic și daco-roman a dus, înainte de toate, la izgonirea goților și la desființarea acelei granițe convenționale dintre zona culturii daco-romane și zona culturii Sîntana de Mureș, oferind populației ambelor zone posibilitatea unei dezvoltări economice și politice asemănătoare. Prin urmare, după aproximativ 270 ani, în conjunctura unei stăpîniri străine, apar unele împrejurări prielnice pentru restabilirea unității de odinioară, din vatra Daciei independente. Populația dacă și daco-romană va folosi această circumstanță, refăcîndu-și unitatea într-un timp record. Iar această unitate se realizează prin consolidarea și iradierea constantă a culturii daco-romane.

Marile probleme pentru intervalul cronologic amintit care rețin atenția specialiștilor se referă la continuitatea populației autohtone, la conviețuirea cu unele populații în migrație și în sfîrșit la romanizarea ei.

Continuitatea, așa cum s-a văzut în capitolele anterioare, este confirmată de-a lungul celor trei perioade de un volum imens de informații arheologice. Populația dacică din regiunea est-carpatică a dezvoltat o cultură înfloritoare și unitară. Din acest punct de vedere nu credem că este corect să se vorbească de o cultură carpică sau de tip Poienești, de o cultură Lipița sau de o cultură Sîntana—Arad ori Medieșul Aurit, întrucît ele sînt doar aspecte ale unei singure culturi. Dacă vorbim de o cultură a carpilor, atunci va trebui să vorbim și de o cultură a costobocilor, a caucoensilor etc. Organizarea dacilor liberi în unele formațiuni teritoriale nu justifică crearea a tot atîtea culturi. Dealtfel, aceste formațiuni teritoriale, sesizate pe baza grupării tezaurelor monetare mai ales pentru a doua jumătate a secolului al II-lea, nu au rămas aceleași. Astfel, în prima jumătate a veacului următor, unele din ele se reorganizează sub autoritatea carpilor. Limitele acestor formațiuni politice erau mai mult convenționale și nu trebuie înțelese ca granițe fixe, riguroase și obstacole dificile în calea circulației persoanelor și schimburilor de produse. Varietatea de relief, de la munte la șes, impunea cu necesitate realizarea unor permanente schimburi între zonele învecinate.

Populațiile migratoare care s-au oprit temporar în spațiul dacic de la est de Carpați au avut roluri diferite de la o etapă la alta. Sarmații n-au ajuns niciodată să aibă supremația politică, rămînînd întotdeauna pe un loc secundar și avînd efecte neînsemnate asupra culturii dacice. În schimb, cele care au reușit să-și impună stăpînirea asupra dacilor liberi au fost populațiile gotice. Migrația lor a determinat replierea frontierei romane pe linia Dunării, ceea ce a avut consecințe importante în integrarea la procesul de romanizare a teritoriilor dacice care nu făcuseră parte din Imperiul roman. În sfîrșit, migrația hunilor, deși cu mari implicații, a constituit o prezență destul de efemeră în spațiul dacic est-carpatic.

Romanizarea populației dacice de la est de Carpați nu poate fi concepută în același fel cu aceea din interiorul provinciei. Aici, romanizarea se face într-un ritm lent și durează mai bine de patru secole. Elementele provincial-romane sînt de o mare diversitate și pătrunderea lor se face numai prin adoptare benevolă. Ele ajung prin diverse căi, începînd cu legăturile de schimb, așadar cu importul unor produse, și terminînd cu prezența efectivă a daco-romanilor și a romanicilor captivi. Este demn de reținut că elementele de cultură provincial-romană au fost răspîndite pe un spațiu mult mai mare din estul Europei decît cel pe care se aflau dacii liberi. Nicăieri însă condițiile de receptare și de păstrare a romanității nu au fost atît de prielnice ca în mediul dacic. Dezvoltarea unei societăți romane la nordul Dunării de Jos și pînă departe pe țărmul nord-pontic punea civilizația romană, cu toate realizările ei tehnice, cu limba latină și cu viața ei spirituală specifică, în legătură directă cu populația dacică din teritoriul roman și din afara lui. Rolul acestui teritoriu roman din sudul Moldovei în procesul de răspîndire a romanității este mult mai mare

decît se apreciază în general. Importanţa lui nu se reduce doar la perioada ocupaţiei romane, ci continuă şi după aceea, cînd populaţia romanizată de la nordul Dunării a asimilat şi a difuzat mai departe elemente de civilizaţie romană. Trebuie reţinut, de asemenea, că pătrunderea romanităţii în teritoriile dacice răsăritene fusese cu mult înainte deschisă de infiltraţia negustorilor şi mărfurilor greceşti.

Reţeaua hidrografică din teritoriul dacic est-carpatic a facilitat mult răspîndirea elementelor de civilizaţie romană pînă în nordul dacic îndepărtat. Astfel, principalele cursuri de ape curg aproximativ paralel cu limita munţilor, împărţind teritoriul în fîşii longitudinale. Siretul, Prutul şi Nistrul au înlesnit totdeauna legături între sudul roman şi nordul dacic. Rolul de obstacol în calea legăturilor dintre partea de nord şi cea de sud, pe care ar fi putut să-l aibă masivul Podişului Central Moldovenesc, a fost anihilat tocmai de aceste magistrale naturale, spre care gravitează ţinuturile de pe ambele maluri. Rîuri mai mici, cu o direcţie oarecum transversală, uşurează la rîndul lor contactele între cele trei magistrale şi totodată între fîşiile longitudinale. Cursurile de ape, prin culoarele depresionare din Carpaţii Orientali, stabilesc pentru Modova şi căile de acces spre şi dinspre Transilvania. De asemenea, este de remarcat că legăturile spre sud şi sud-vest cu Muntenia sînt favorizate nu numai de forma de relief, Cîmpia Siretului nefiind altceva decît o prelungire a Cîmpiei Române, ci şi de importanta vale a Dunării, adevărată magistrală europeană din adîncă antichitate.

Procesul de romanizare în teritoriile dacice de la răsărit de Carpaţi nu s-a realizat prin integrarea unei numeroase populaţii provincial-romane. Dimpotrivă, proporţia ei pe plan biologic este extrem de redusă. Aici, romanizarea se face prin preluarea treptată, de către populaţia dacică, a tuturor elementelor romane, esenţiale şi specifice, iar în final a însăşi limbii latine. Încheierea acestui proces are loc probabil în cursul secolului al VI-lea.

Procesul de romanizare, aşa cum poate fi el urmărit în cultura materială, se desfăşoară neuniform în spaţiul lumii dacice. Deosebiri evidente au existat de la o zonă la alta, atît în ceea ce priveşte etapele, cît şi formele în care a evoluat. În mod cert, în prima jumătate a secolului al V-lea se poate vorbi de o refacere a unităţii culturale de aspect daco-roman pe întreg cuprinsul Daciei de dinainte de cucerirea romană. Iar unitatea culturii daco-romane precede şi pregăteşte unitatea şi romanitatea poporului român.

INDICE GENERAL

A

B

C

D

E

F

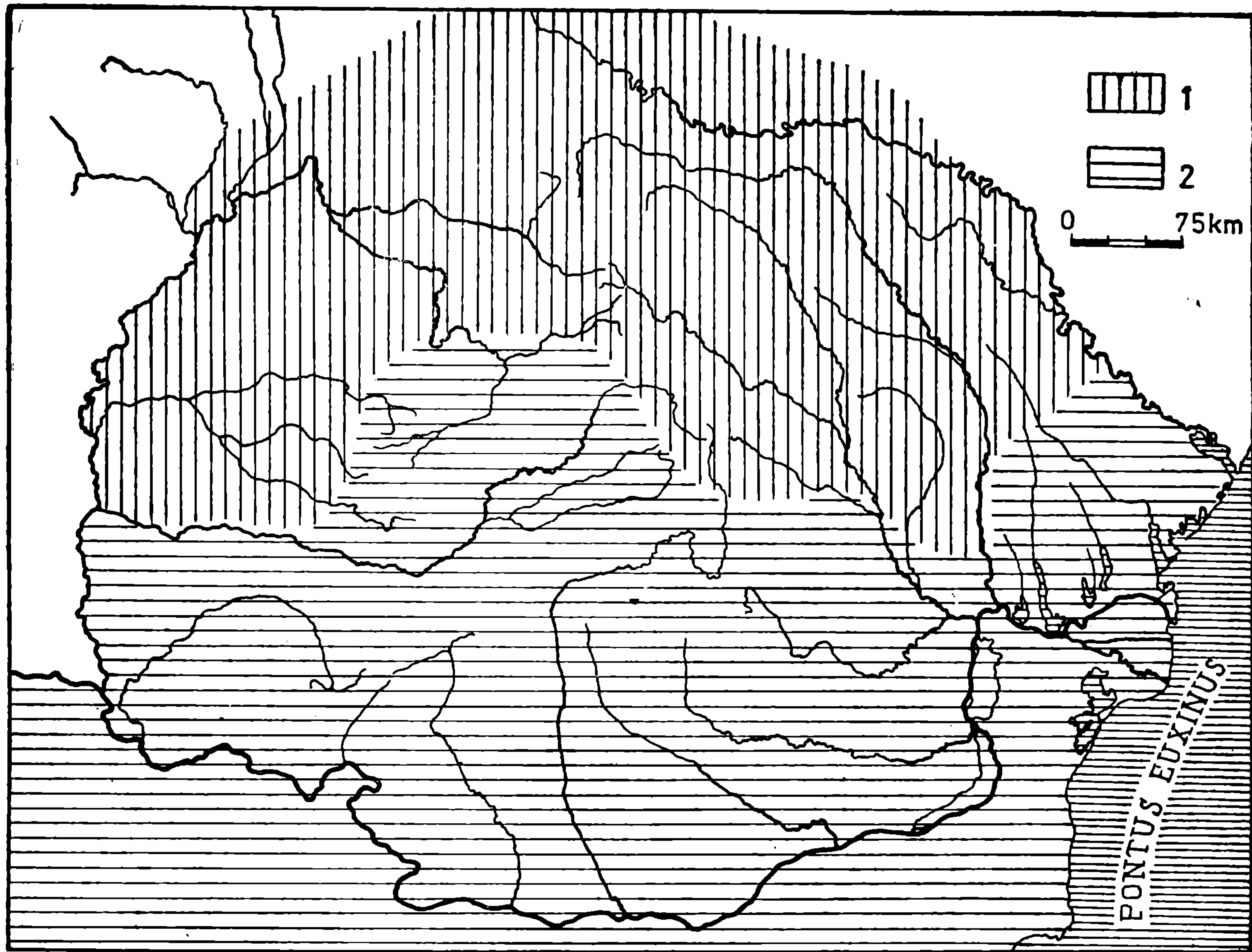

Fig. 1

Zona dacilor liberi *(1)* și teritoriul roman la Dunărea de Jos *(2)* între anii 106 – 117

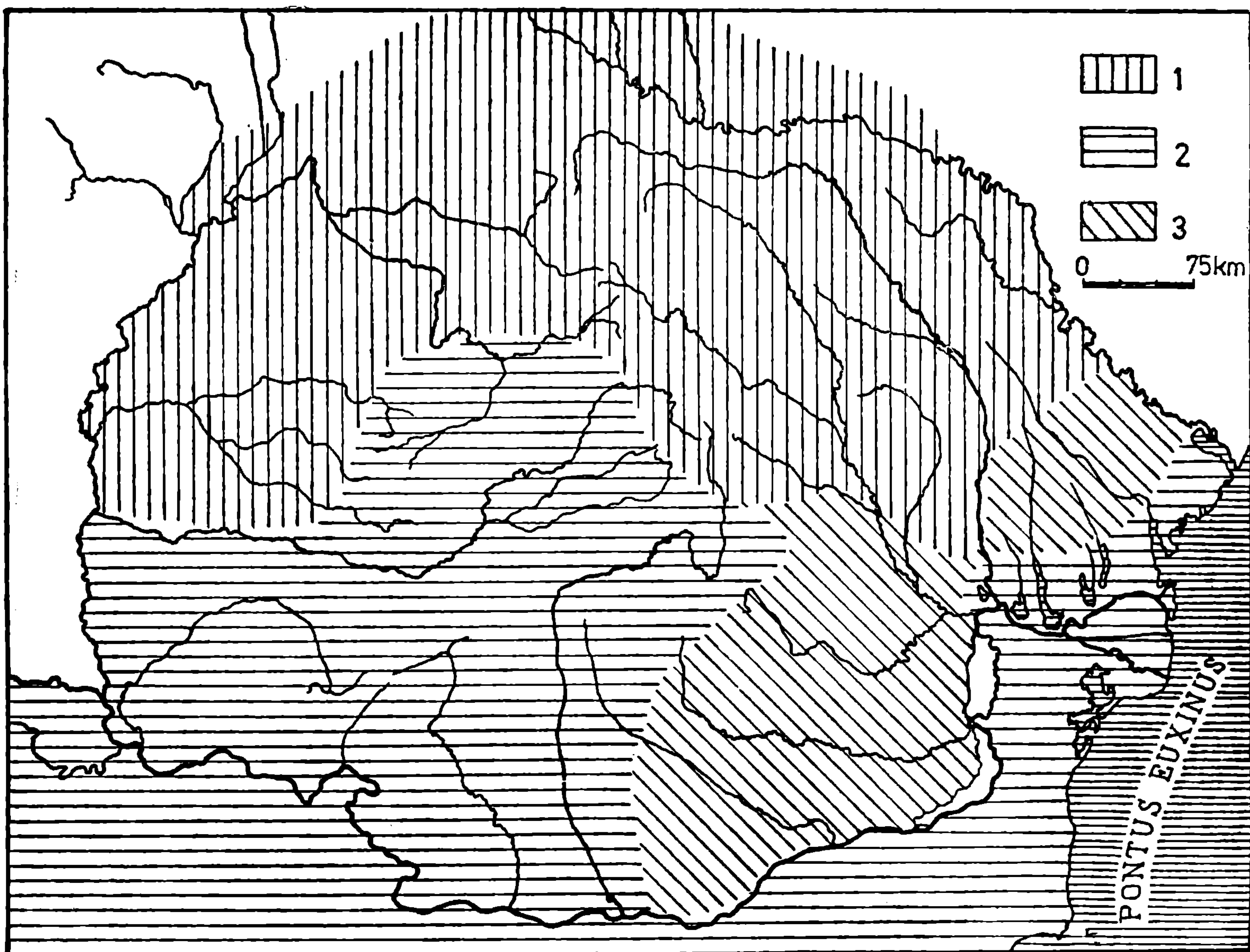

Fig. 2

Zona dacilor liberi (*1*), teritoriul roman la Dunărea de Jos (*2*) și teritoriul dacic aflat sub supraveghere romană (**3**) între ani 117–275. (Regiunea dintre *limes Alutanus* și *limes Transalutanus* stăpînită de romani de la Septimius Severus pînă la Filip Arabul).

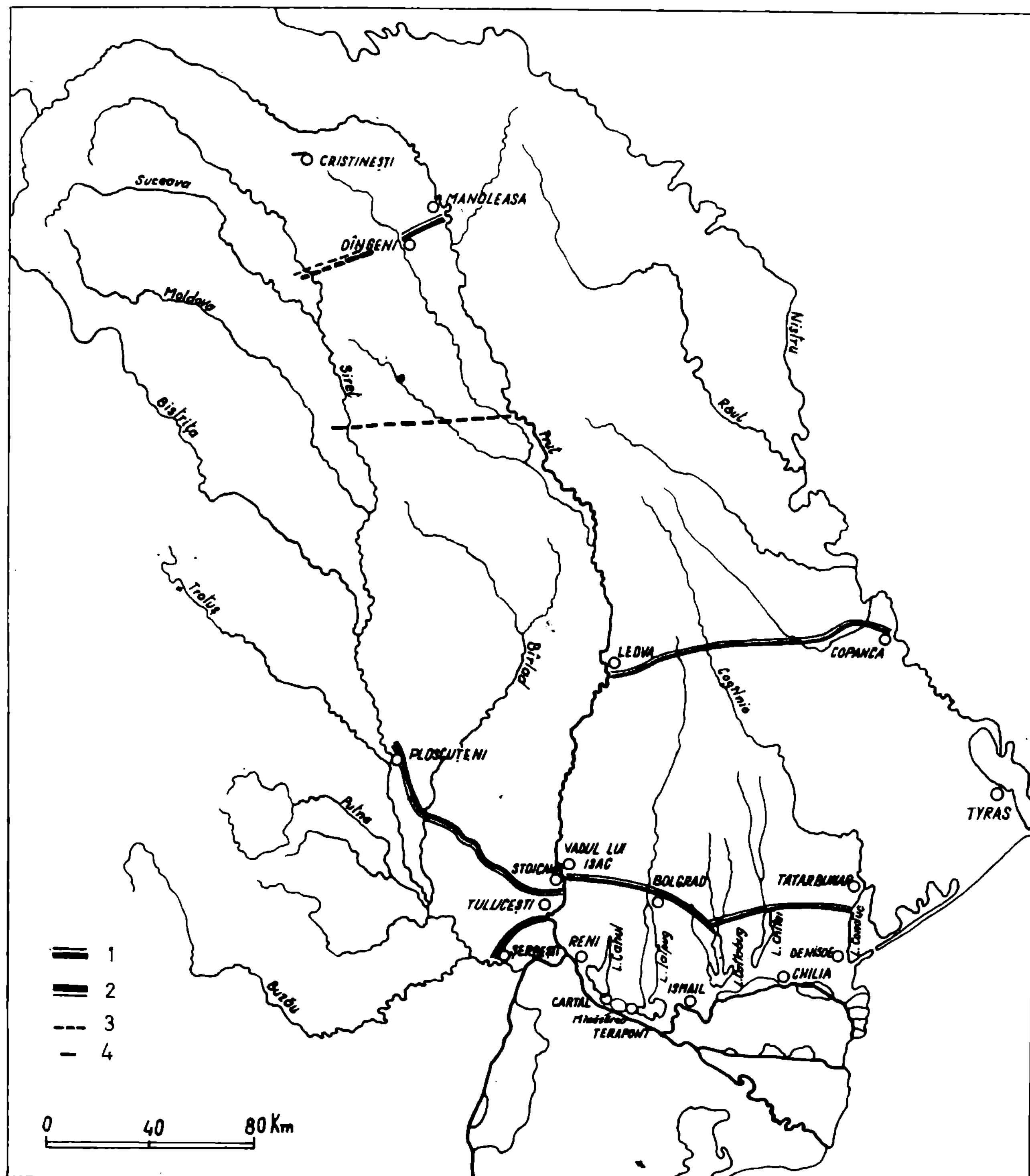

Fig. 3

Valurile de pămînt din teritoriul dacic est-carpatic: *1, val cu şanţul spre nord; 2, val cu şanţul spre sud; 3, valul Moldovei de Mijloc; 4, valul de la Cristineşti.*

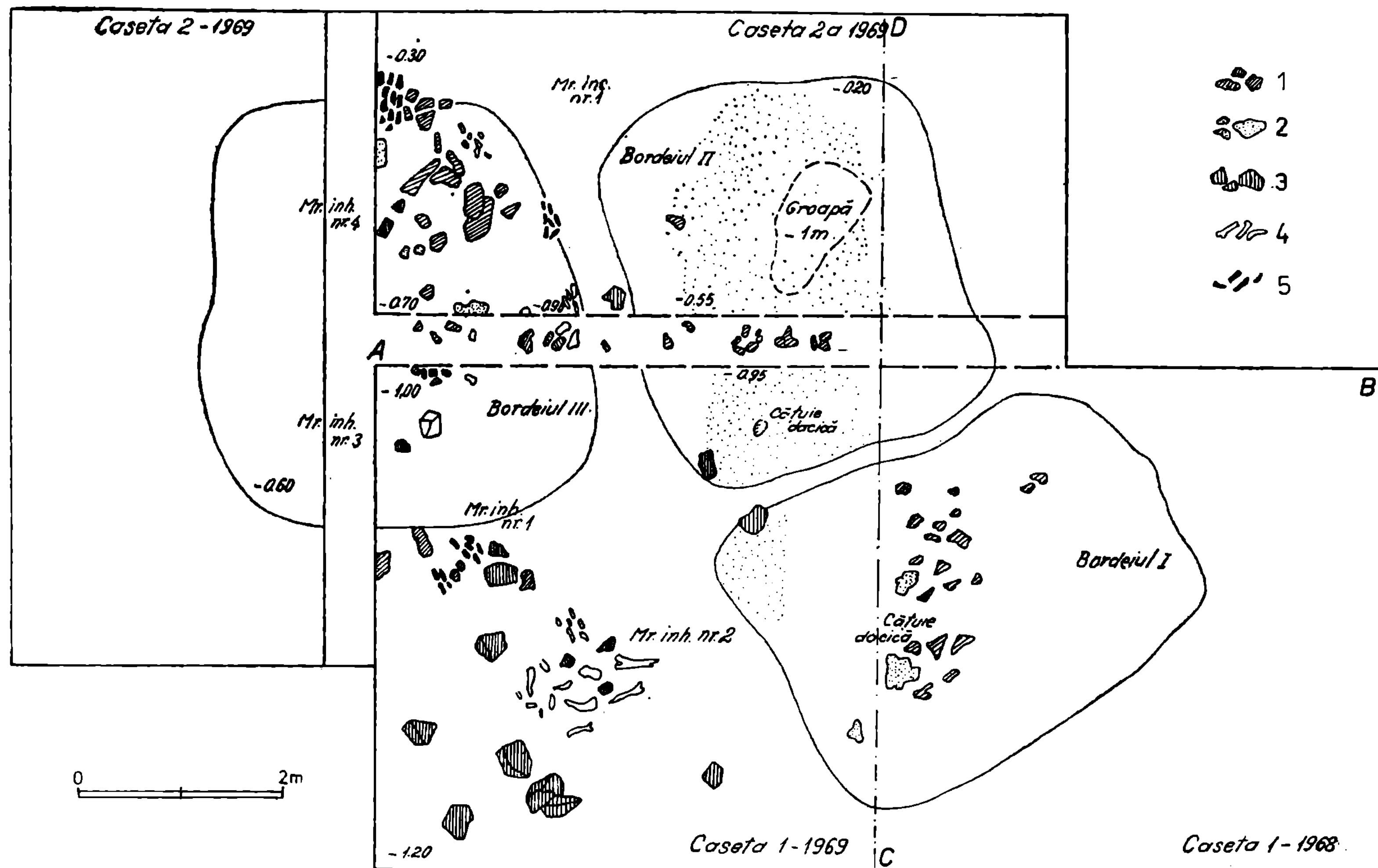

Fig. 4

Planul săpăturilor din 1968–1969 efectuate în interiorul castrului roman de la Barboşi. *1, fragmente ceramice*; *2, arsură şi chirpici arşi*; *3, pietre*; *4, oase*; *5, cărbuni de lemn ars* (*după S. Sanie şi I.T. Dragomir*).

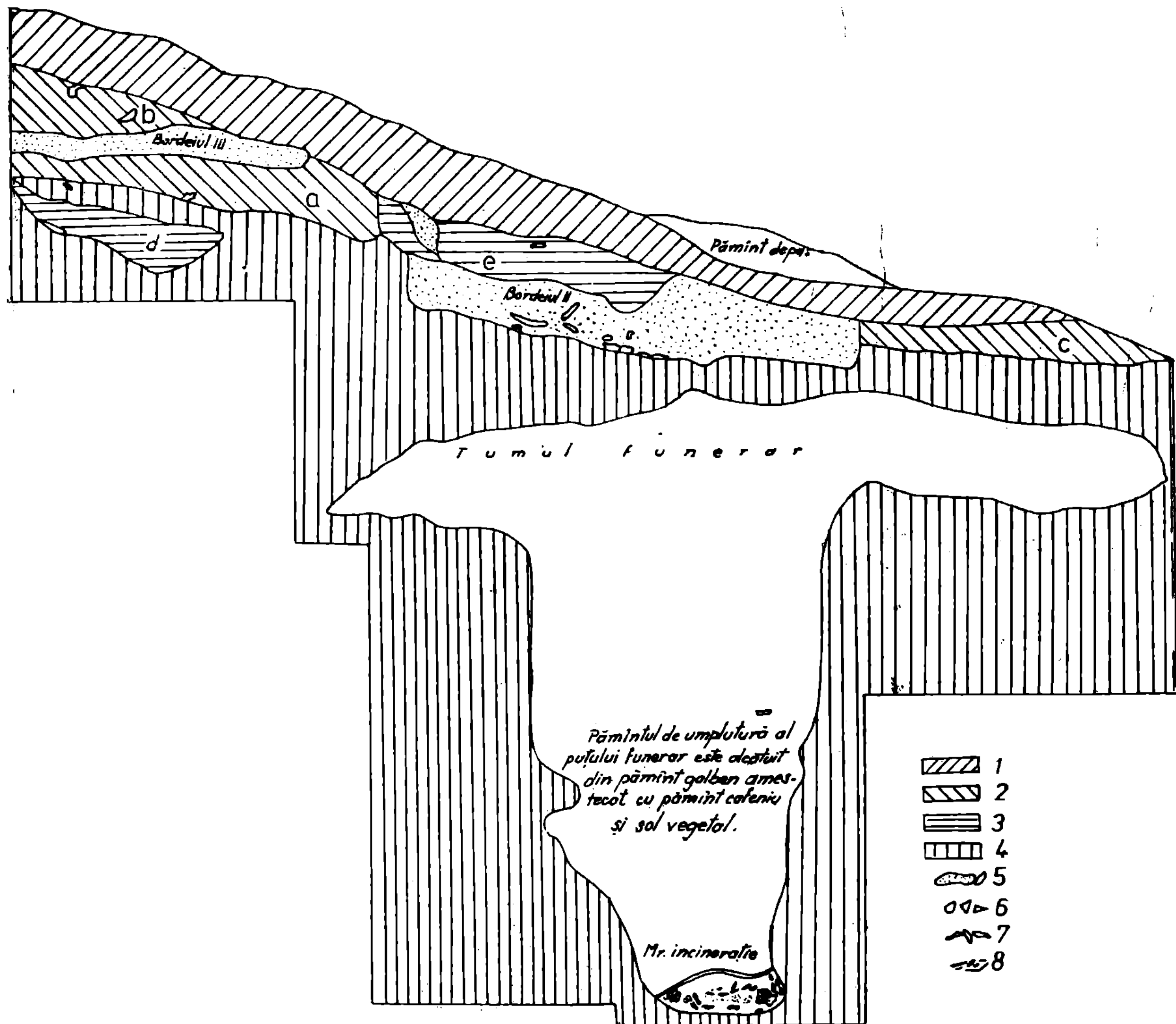

Fig. 5

Barboși. Profilul malului despărțitor dintre caseta 1 și caseta 2, văzut dinspre vest : *1, sol vegetal ; 2, pămînt cafeniu cenușos ; 3, pămînt argilos cenușos ; 4, pămînt galben cu concrețiuni calcaroase ; 5, chirpici arși ; 6, ceramică ; 7, oase ; 8, cărbune (după S. Sanie și I.T. Dragomir).*

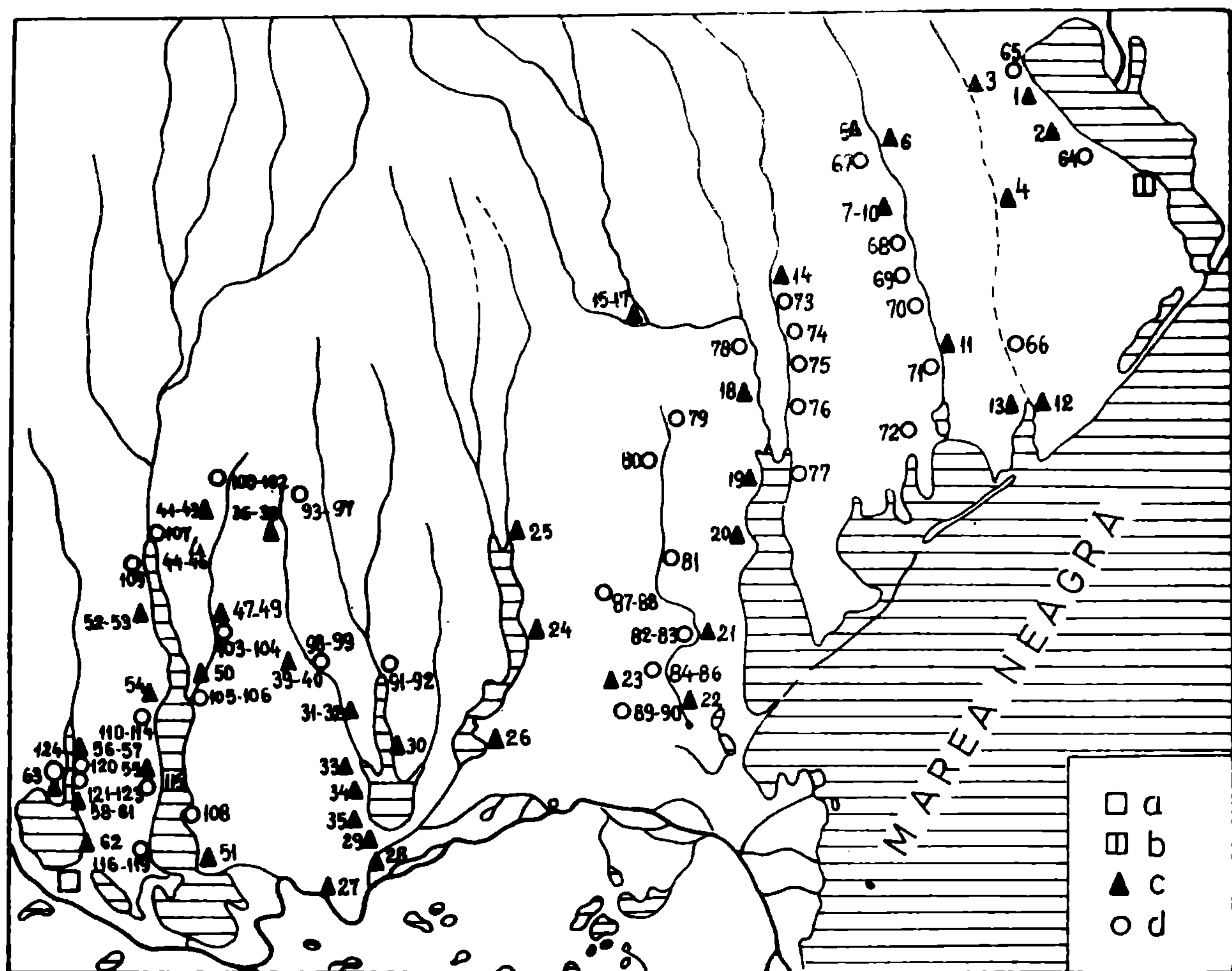

Fig. 6

Descoperiri arheologice din epoca romană în zona dintre Dunăre şi limanul Nistrului: *a, Orlovka*; *b, Tyras*; *c, aşezări în care s-au găsit vase lucrate cu mîna şi la roată, împreună cu amfore romane*; *d, aşezări în care s-au descoperit numai fragmente de amfore romane*. *1, Sovchoz „Limanskij"*; *2, Semenovka*; *3, Starokozackoe*; *4, Monaši*; *5, Nad'jarnoe*; *6, Kamušovka*; *7—10, Nikolaevka—Novorossijskaja*; *11, Divizija*; *12, Bazyr'janka*; *13, Tuzly*; *14, Sarata*; *15—17, Arciz*; *18, Tatarbunary*; *19, Borisovka*; *20, Glubokoe*; *21, Nerušaj*; *22, Mirnoe*; *23, Trudovoe*; *24, Furmanovka*; *25, Lacul Kitoj*; *26, Podişul Omarbija*; *27, Podişul Kolovskoe*; *28, Staraja Nekrasovka*; *29, Turbaevka*; *30, Aleksarka*; *31—32, Utkonosovka*; *33, Tašbunar*; *34, Rybkolchoz „1 maja"*; *35, Bogatoe*; *36—38, Kalčevaja*; *39—40, Vasil'evka*; *41—43, Červonoarmejskoe*; *44—46, Žovtnevoe (malul drept al rîului Karasulak)*; *47—49, Žovtnevoe (malul stîng al rîului Karasulak)*; *50, Kriničnoe*; *51, Novo-Nekrasovka*; *52—53, Vinogradovka*; *54, Vladyčen'*; *55, Kotlovina*; *56—57, Etulija*; *58—61, Nagornoe*; *62, Orlovka*; *63, Limanskoe*; *64, Pivdenoe*; *65, Udobnoe*; *66, Širokoe*; *67, Krivaja balka*; *68, Nikolaevka-Novorossijskaja*; *69, Konstantinovka*; *70, Sergeevka*; *71, Divizija*; *72, Želtyj Jar*; *73, Zarea*; *74, Michailovka*; *75, Beloles'e*; *76, Zarečnoe*; *77, Sasyk*; *78, Nova Alekseevka*; *79, Dmitrievka*; *80, Baštanovka*; *81, Strumak*; *82—83, Nerušaj*; *84—86, Staraja Nikolaevka*; *87—88, Trudovoe (valea rîului Drakulja)*; *89—90, Mirnoe*; *91—92, Suvorovo*; *93—97, Kalčevaja*; *98—99, Kamenka*; *100—102, Červonoarmejskoe*; *103—104, Žovtnevoe*; *105—106, Kriničnoe*; *107, Bolgrad*; *108, Ozernoe*; *109, Vinogradovka*; *110—114, Vladyčen'*; *115, Kotlovina*; *116—119, Plavni*; *120, Etulija*; *121—123, Renijskij*; *124, Limanskoe*.

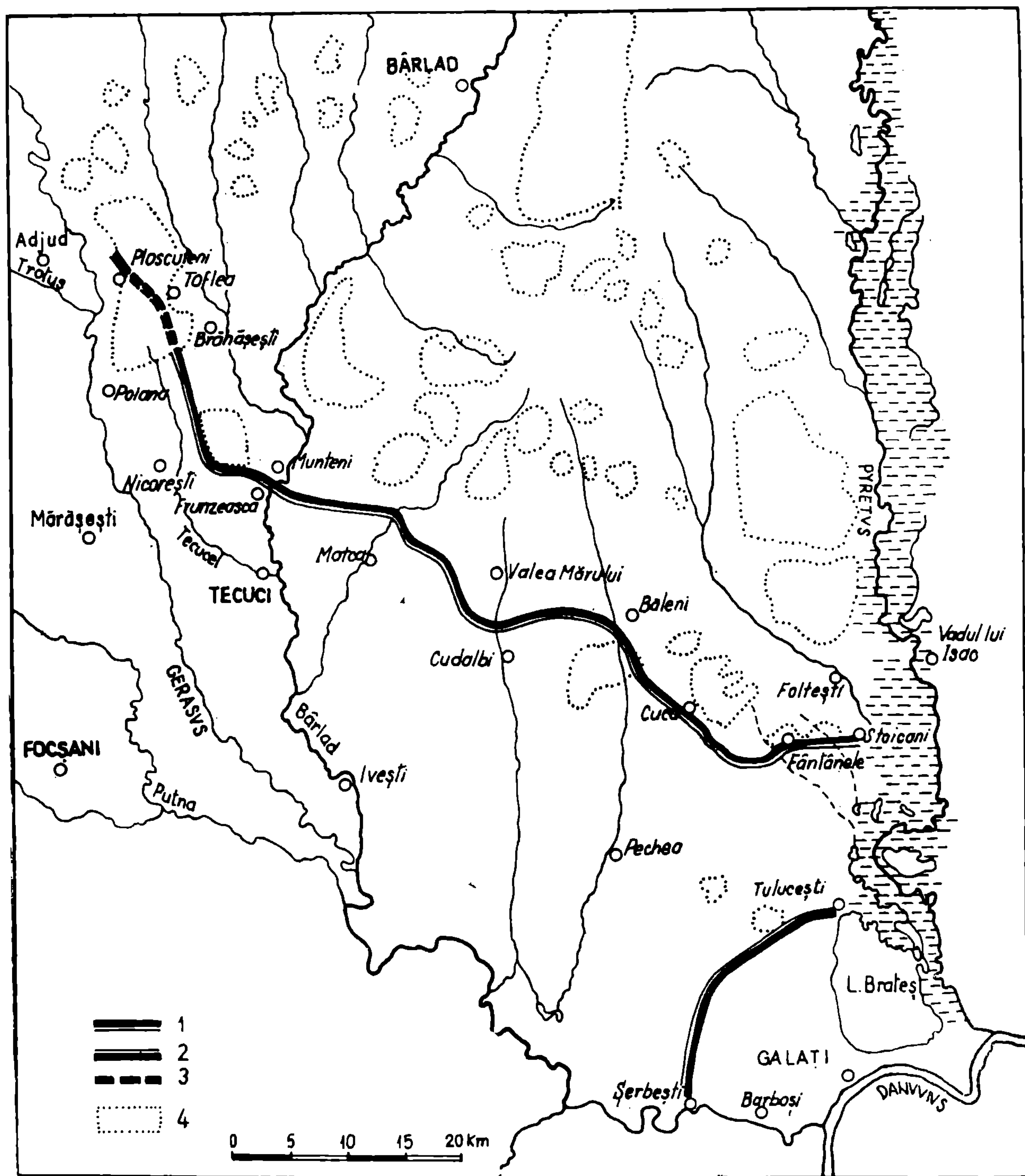

Fig. 7

Valul de pămînt Stoicani—Ploscuțeni. 1, *val cu șanțul orientat spre sud* ; 2, *val cu șanțul orientat spre nord* ; 3, *trascu dc val necercetat* ; 4, *pădure* (*după R. Vulpe și M. Brudiu*).

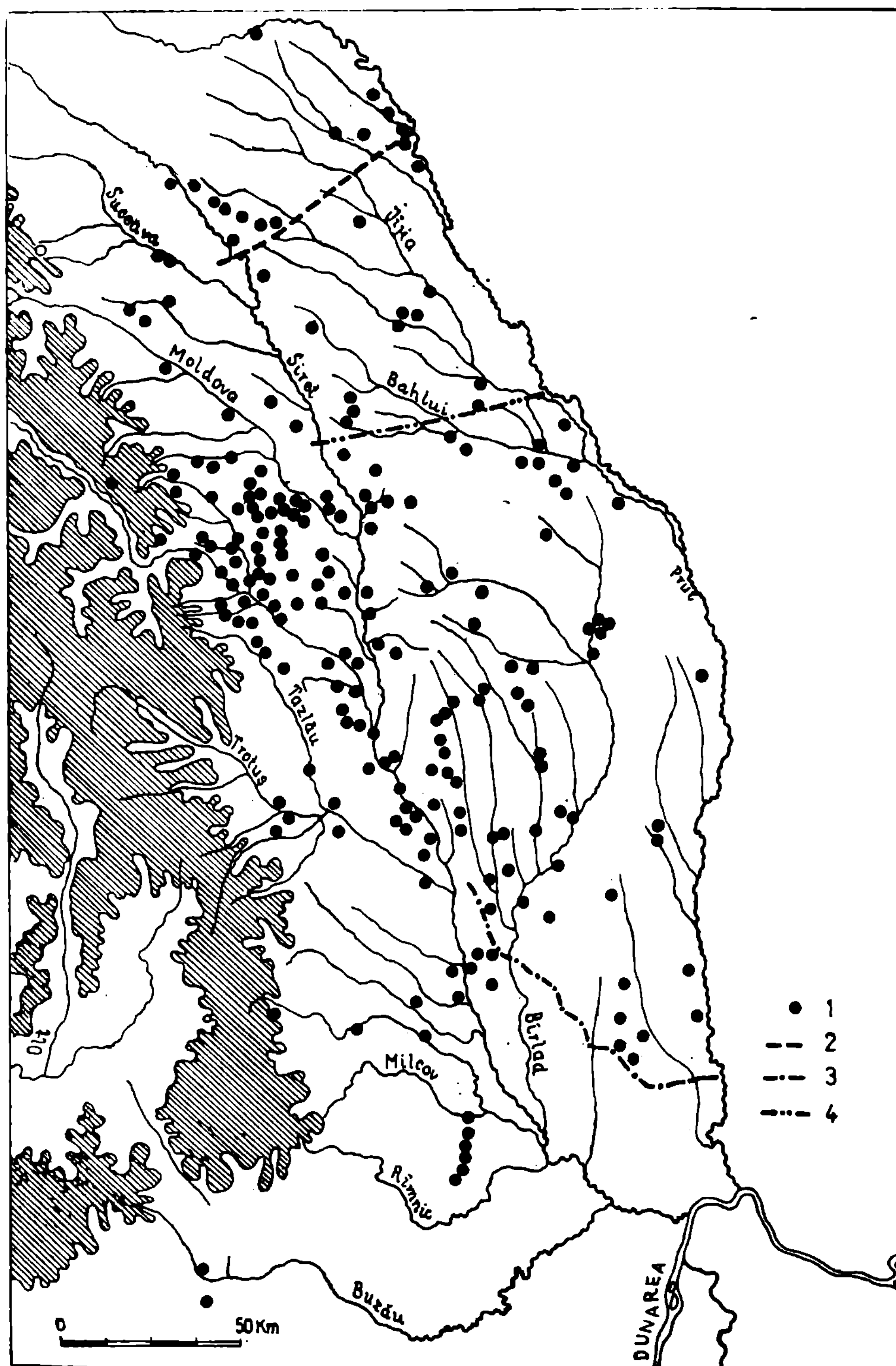

Fig. 8

Descoperiri dacice în spaţiul dintre Carpaţi şi Prut (după Gh. Bichir). *1. aşezări şi necropole ; 2, Valul Moldovei de Sus ; 3, Valul Stoicani—Ploscuţeni ; 4, Valul Moldovei de Mijloc.*

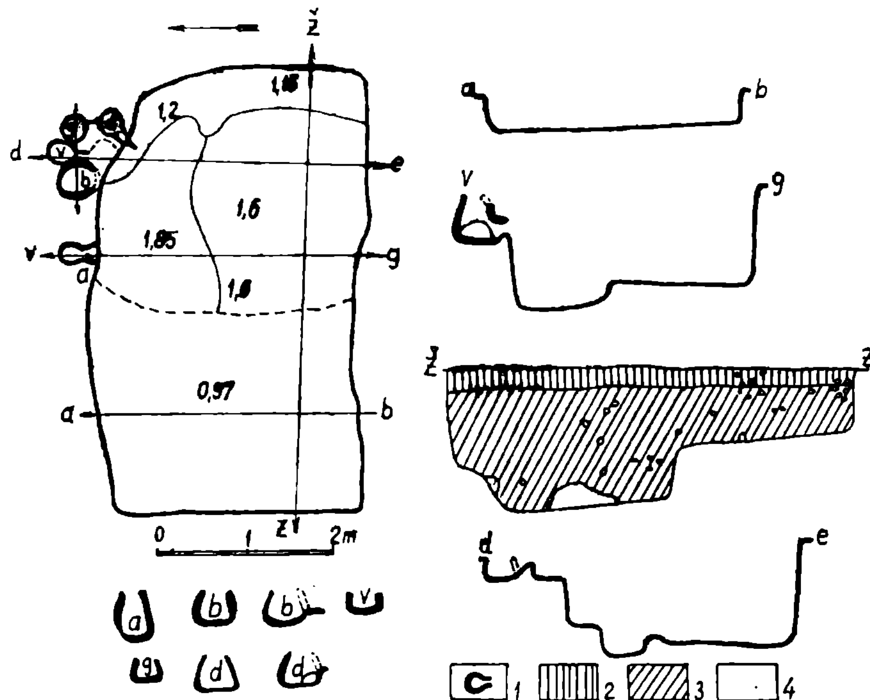

Fig. 9

Așezarea de la Remezivcy. Locuința II (plan și profile) folosită ca atelier de redus minereu. *1, pereți arși de cuptoare*; *2, sol arat*; *3, sol de umplutură*; *4, grămadă de lut* (*după V. M. Cigilik*).

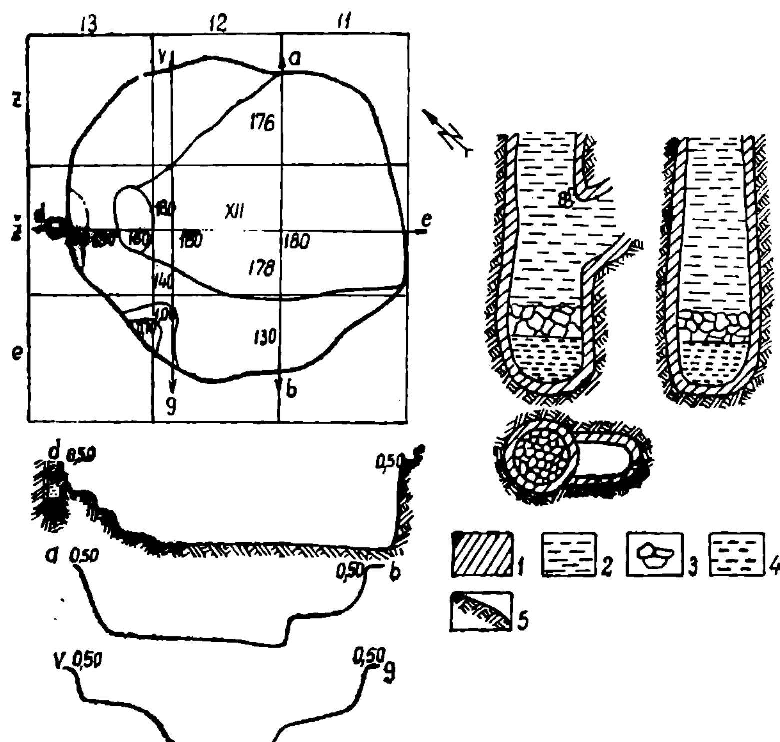

Fig. 10

Așezarea de la Remezivcy. Construcția XII (plan și profile). Secțiune prin cuptorul de redus minereu. *1, pereții cuptorului*; *2, sol de umplutură*; *3 zgură*; *4, cărbune*; *5, pămînt nesăpat* (*după V. M. Cigilik*).

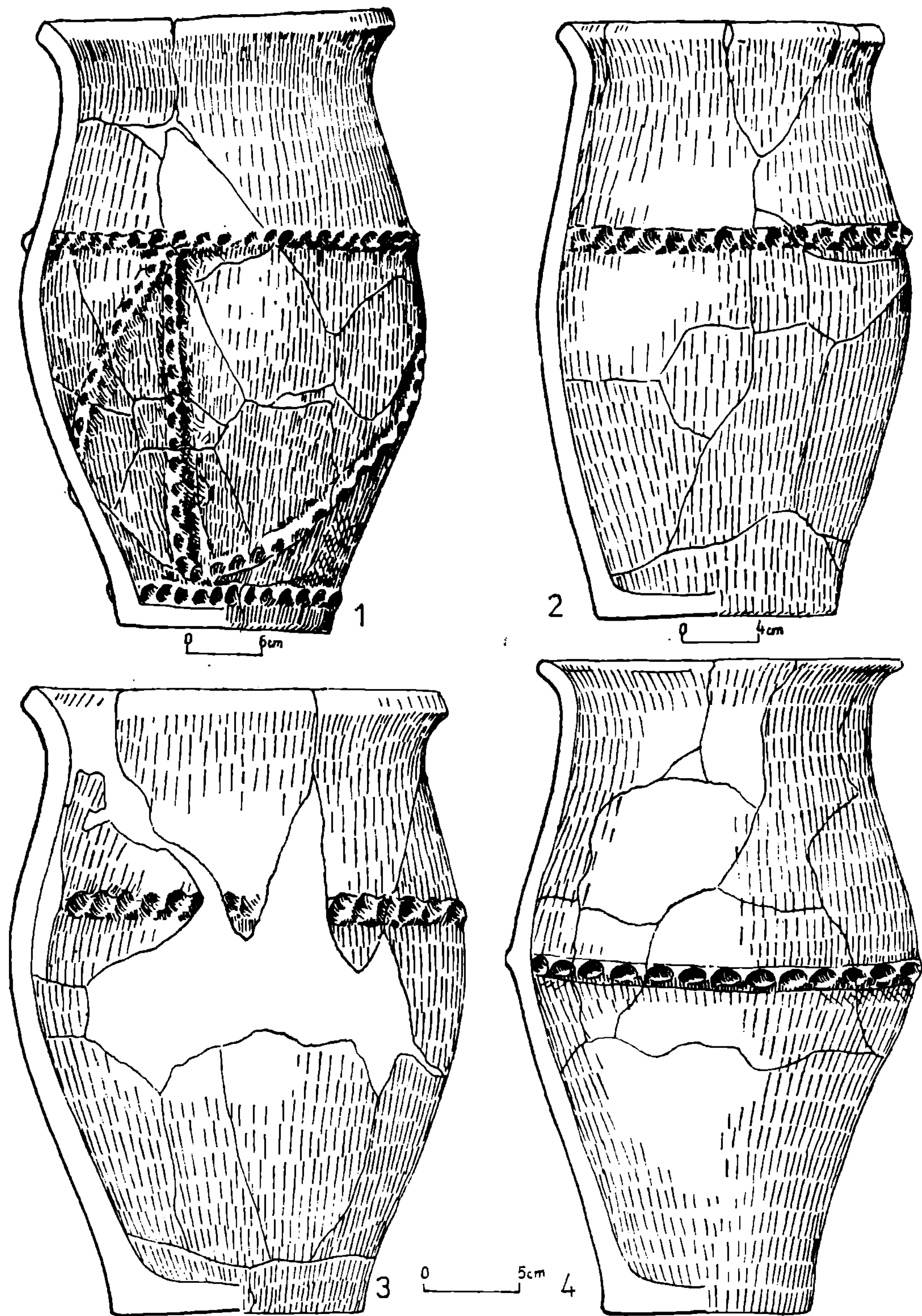
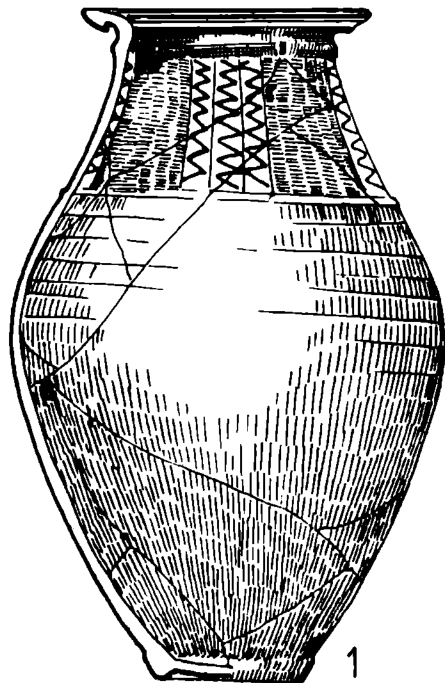
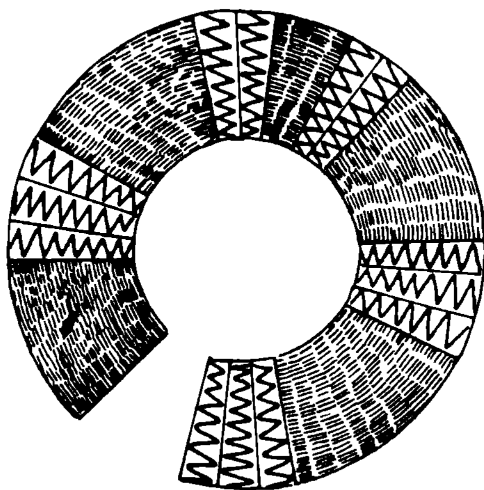
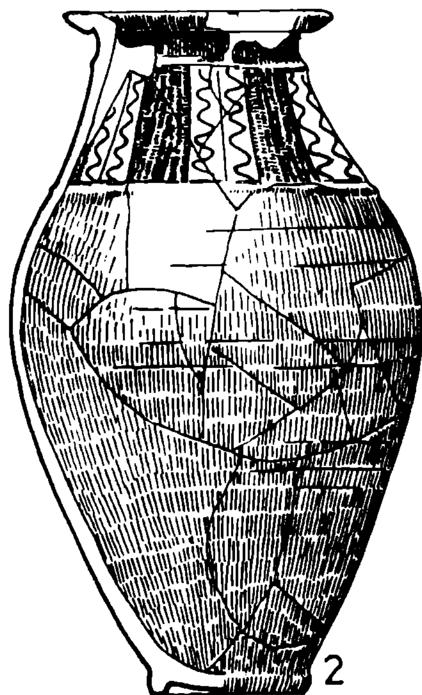

Fig. 11
Ceramică dacică lucrată cu mîna de la Poiana—Dulcești, Varniță (după Gh. Bichir).

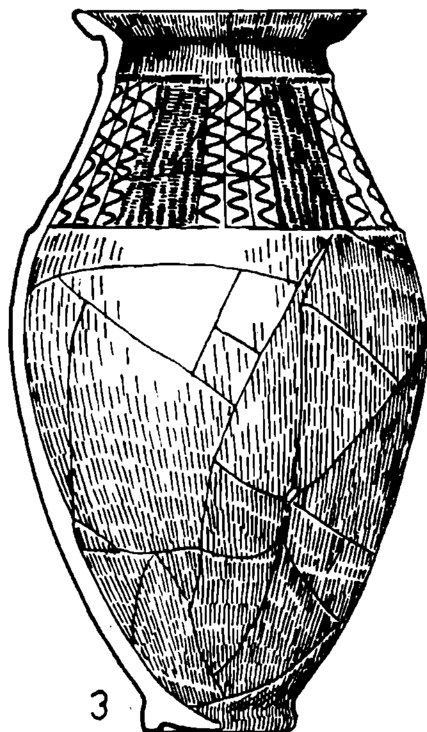

Fig. 12

Ceramică dacică lucrată la roată de la Poiana—Dulcești, Varniță (după Gh. Bichir)

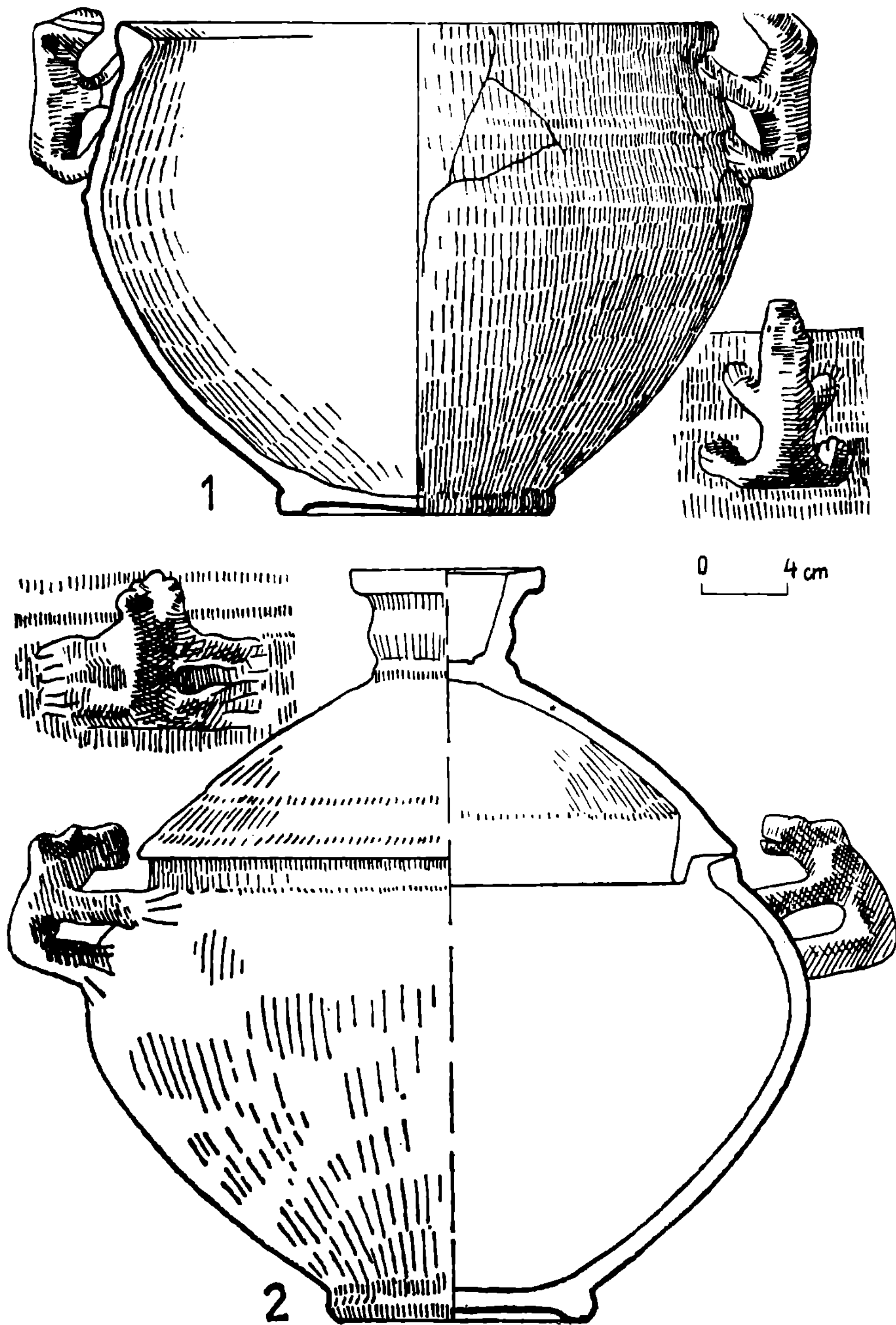

Fig. 13

Ceramică dacică lucrată la roată de la Moldoveni (*1*) și Poienești (*2*) (după Gh. Bichir)

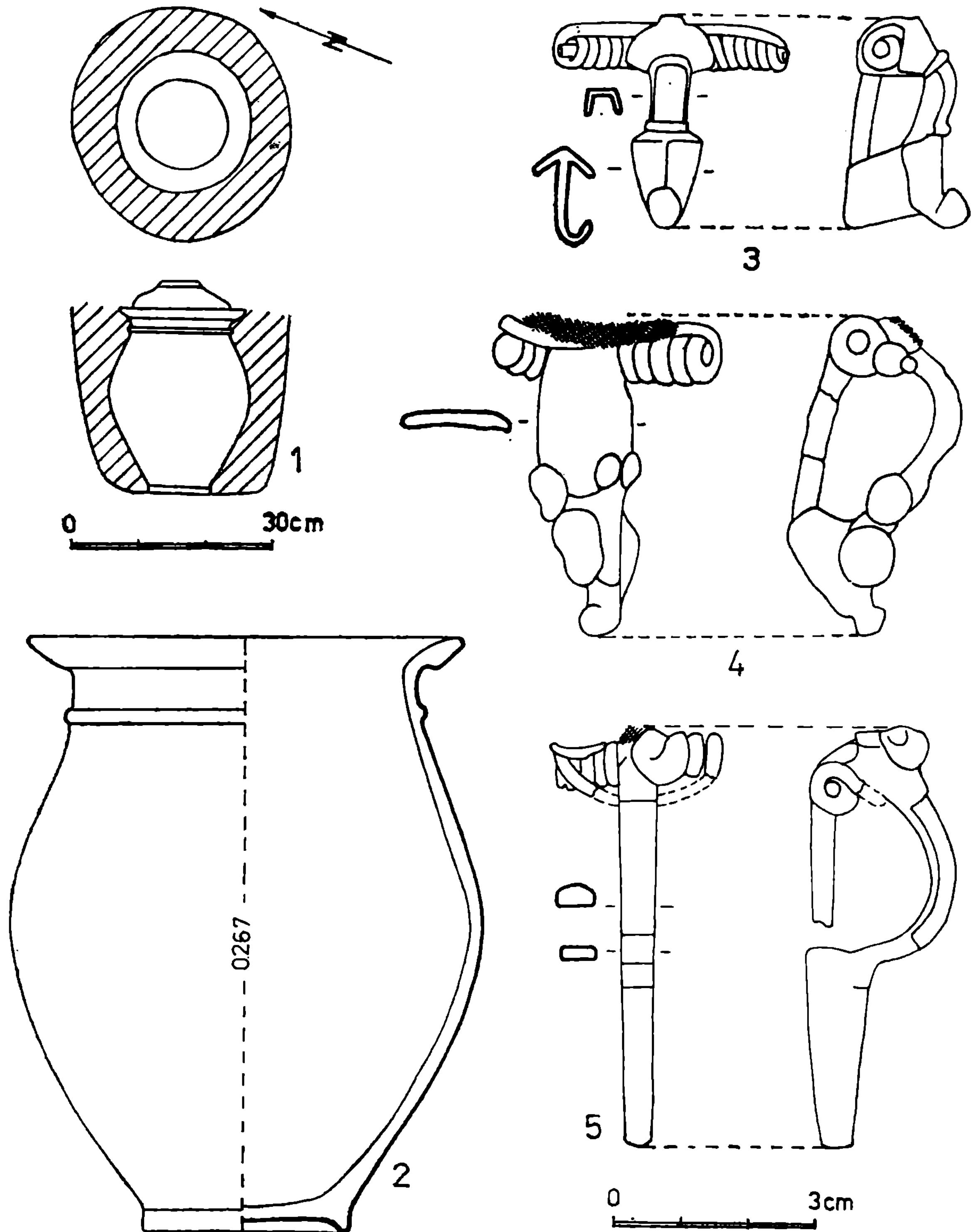

Fig. 14
Mormînt de incinerație dacic (nr. 574) din necropola de la Văleni. 1, plan și profil ; 2, urnă din pastă fină cenușie, lucrată la roată ; 3, fibulă de bronz ; 4, 5, fibule de fier.

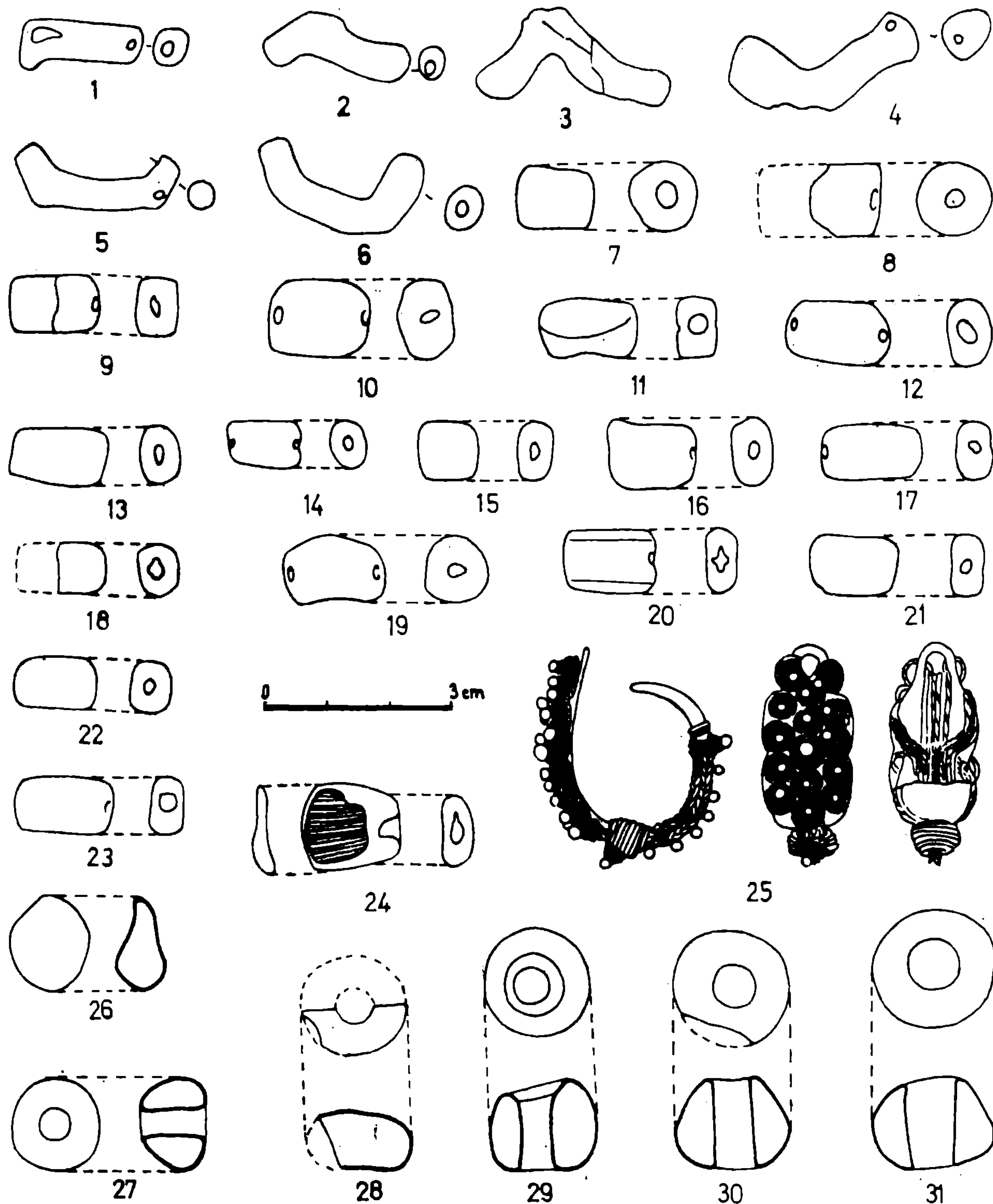

Fig. 15
Obiecte din mormîntul de incinerație dacic nr. 574 de la Văleni; mărgele (1—6, coral; 7, 8, sticlă albă mată; 9—24, 26, sticlă roșie mată; 27—31, calcedoniu) și cercel de argint lucrat în tehnica filigranului (25).

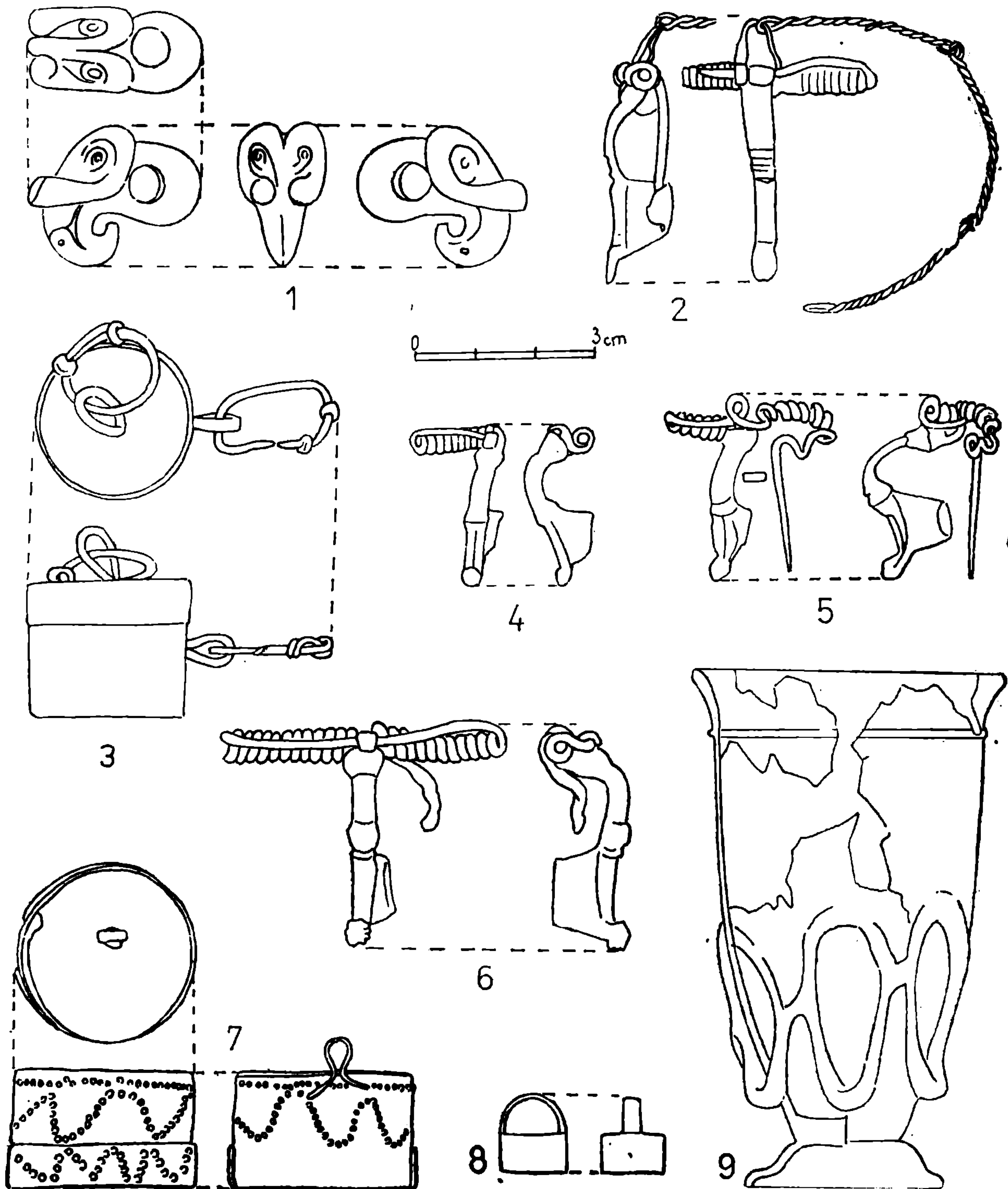

Fig. 16

Obiecte din așezări și necropole dacice de la Poiana — Dulcești (*1, 4, Siliște ; 5, 7, Varniță*), *Poienești* (*2, 6, 8, 9*) *și Pădureni* (*3*). *1, cap de elefant ; 2, 4—6, fibule ; 3, 7, cutiuțe—amulete ; 8, pandantiv în formă de căldărușă ; 9, pahar* (*1, os ; 2, 4—7, bronzi 3, 8, fier ; 9, sticlă*).

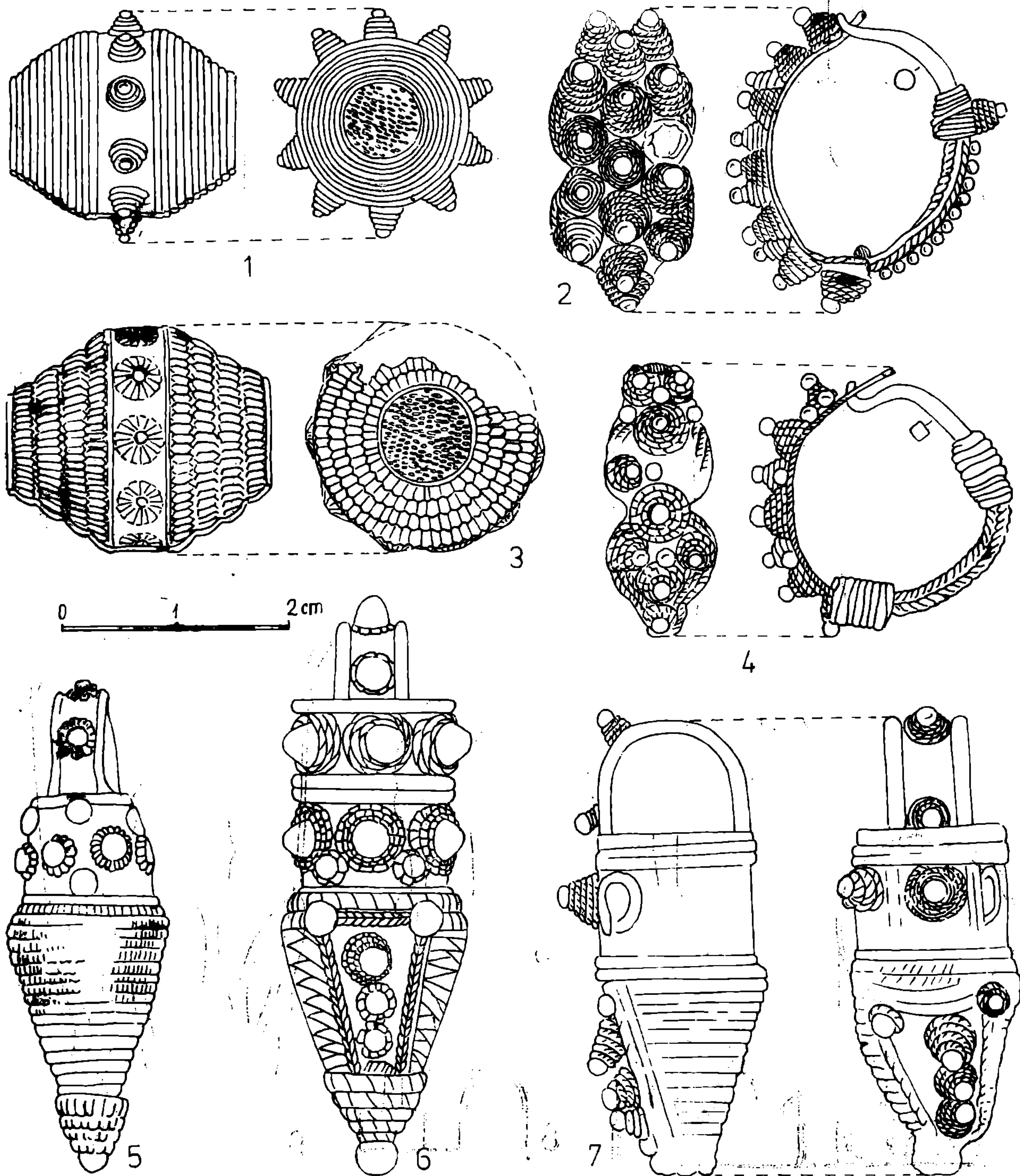

Fig. 17

Obiecte de podoabă din argint lucrate în tehnica filigranului descoperite în morminte dacice. *1—4, 7, Poienești; 5, Moldoveni; 6, Pădureni (după Gh. Bichir).*

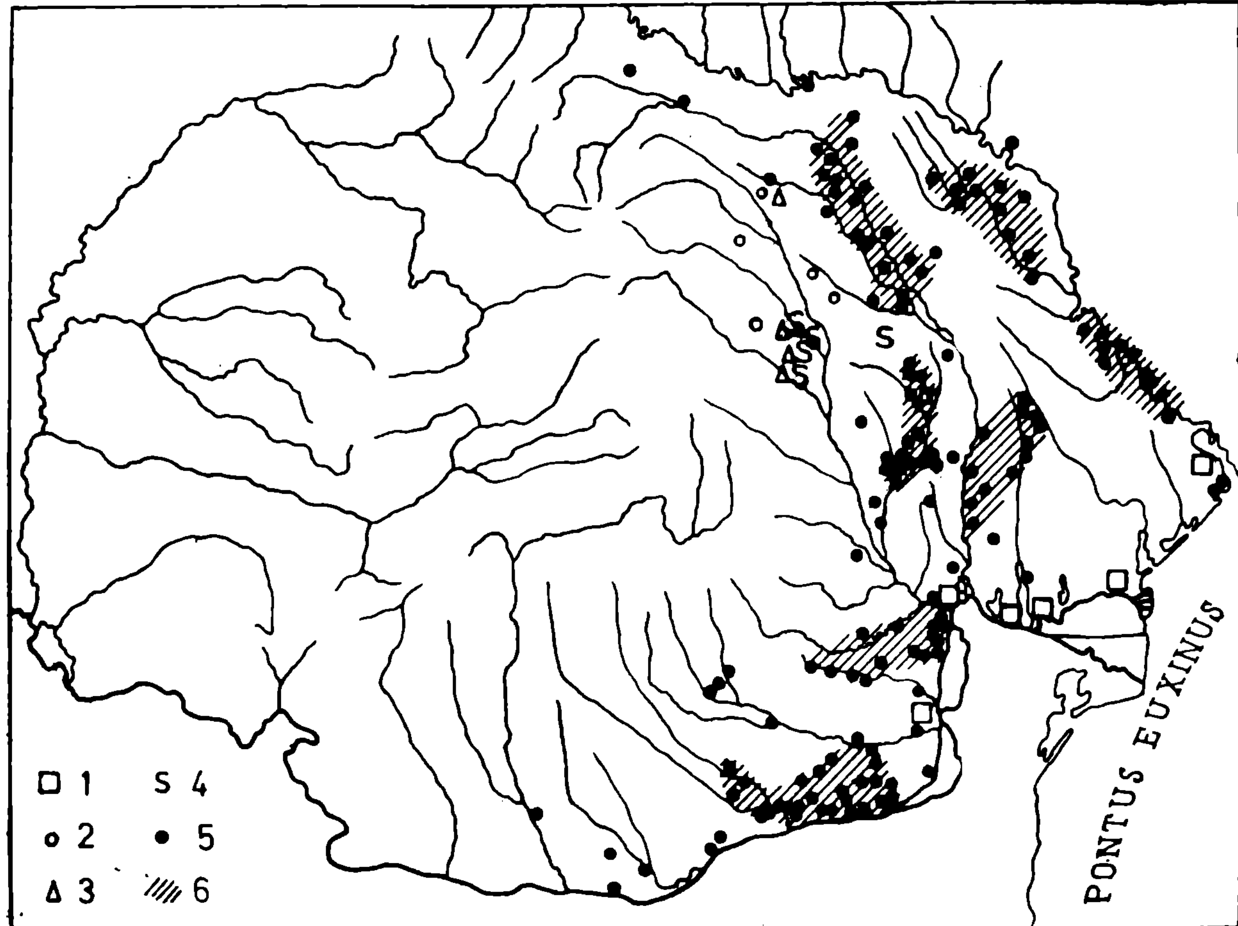

Fig. 18

Răspîndirea amforelor romane cu inscripție și a mormintelor sarmatice în teritoriul dacic est-carpatic ; *1, fortificații și așezări romane importante* ; 2, *amfore cu ștampile în relief* ; 3, *amfore cu ștampile englife* ; 4, *amfore avînd inscripție cu vopsea roșie* ; *5, morminte sarmatice* ; 6, *zone de grupare a mormintelor sarmatice.*

Fig. 19

Descoperiri de amfore romane cu inscripții (*a, ștampile în relief*; *b, ștampile englife*; *c, inscripții cu vopsea roșie*: 1, *Cucorăni*; 2, *Pleșești*; 3, *Hîrlău*; 4, *Băiceni*; 5, *Tîrpești*; 6, *Văleni*; 7, *Poiana — Dulcești*; 8, *Săbăoani*; 9, *Tămășeni*; 10, *Roznov*; 11, *Dumbrava*; 12, *Vaslui*.

Fig. 20

Tezaure monetare încheiate cu monede de la Hadrian (*a*) și Antoninus Pius (*b*); 1, *Dersca*; 2, *Brăești*; 3, *Muncelul de Sus*; 4, *Costișa II*; 5, *Gura Văii*; 6, *Berești — Bistrița*; 7, *Osești*; 8, *Dealul Perjului*; 9, *Bozieni*; 10, *Scorțeni*; 11, *Berzunți*; 12, *Tîrgu Ocna*; 13, *Buciumi*; 14, *Arva*.

Fig. 21

Tezaure monetare încheiate cu monede de la Marcus Aurelius (*a, anterioare anului 170; b, ulterioare anului 170*); *1, Crăiniceni; 2, Davideni; 3, Bîrgăuani; 4, Simionești; 5, Strunga I; 6, Stănița; 7, Tansa; 8, Tamași; 9, Oniceni; 10, Negri; 11, Prăjești; 12, Hertioana de Jos; 13, Plopana II; 14, Buhoci; 15, Arini; 16, Tăvădărăști; 17, Măgirești.*

Fig. 22

Tezaure monetare încheiate cu monede de la Commodus; *1, Costești II; 2, Strunga II; 3, Fedeleșeni; 4, Gherăeștii Noi; 5, Tîrpești; 6, Văleni; 7, Bălănești I; 8, Bălănești II; 9, Vlădiceni; 10, Rediu; 11, Socea I; 12, Socea II; 13, Costișa I; 14, Ciumași; 15, Plopana I; 16, Parava I; 17, Gura Văii I; 18, Sascut; 19, Cetățuia; 20, Iezer; 21, Tutova; 22, Bîrlad; 23, Schineni.*

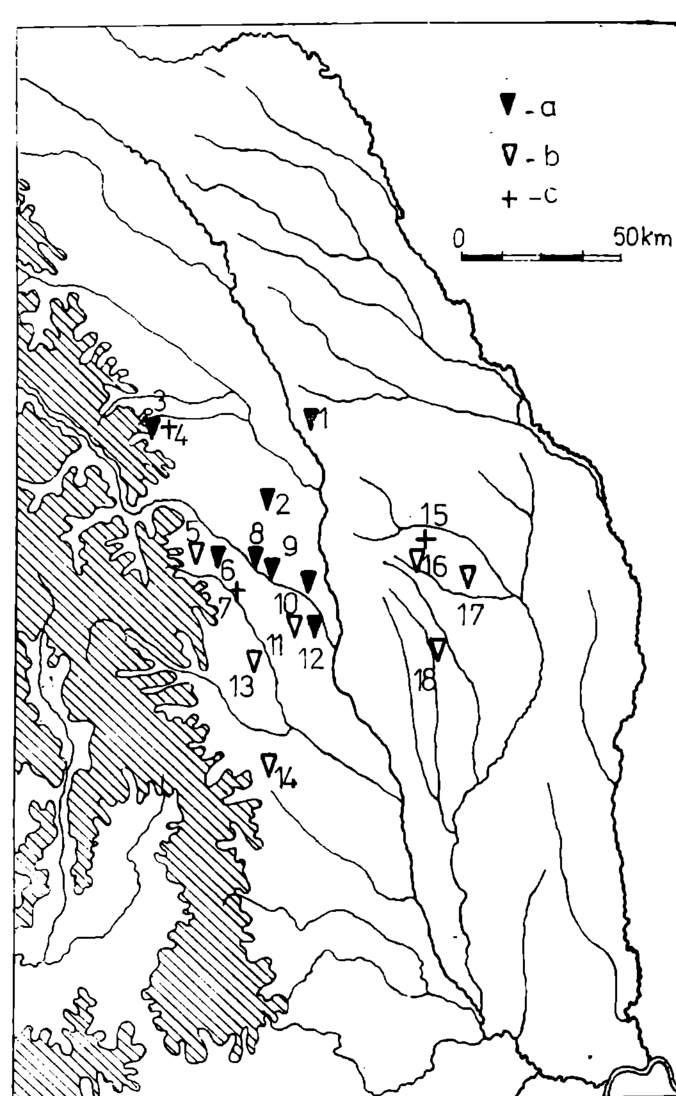

Fig. 23

Tezaure monetare încheiate cu monede de la Septimius Severus (*as anterioare anului 196; b, ulterioare anului 196*) *și Alexander Severu,* (*c*) ; *1, Oboroceni; 2, Făurei; 3, Ghindăuani; 4, Ghindăuani—Leontești; 5, Mastacăn; 6, Puriceni; 7, Cîndești; 8, Ciclpani; 9, Racova; 10, Itești; 11, Măgura; 12, Bacău; 13, Ardeoani; 14, Cașin; 15, Muntenești; 16, Cursești; 17, Hîrșova; 18, Avrămești.*

I II III IV V VI VII

0 50km

Fig. 24

Limitele aproximative ale cîtorva formațiuni teritoriale dacice în sec. II—III e.n.: *I, formațiune teritorială identificată pe baza amforelor romane cu ștampile în relief; II, formațiune teritorială identificată pe baza grupărilor de tezaure de la Marcus Aurelius și Commodus; III, formațiune teritorială identificată pe baza grupărilor de tezaure de la Antoninus Pius, Commodus și Septimius Severus (carpi ?); IV, formațiune teritorială identificată pe baza grupării de tezaure de la Marcus Aurelius; V, formațiune teritorială (?) identificată pe baza unei mici grupări de tezaure de la Marcus Aurelius; VI, formațiune teritorială identificată pe baza grupării de tezaure de la Commodus (caucoensi ?); VII, formațiune teritorială identificată pe baza grupării de tezaure de la Septimius Severus.*

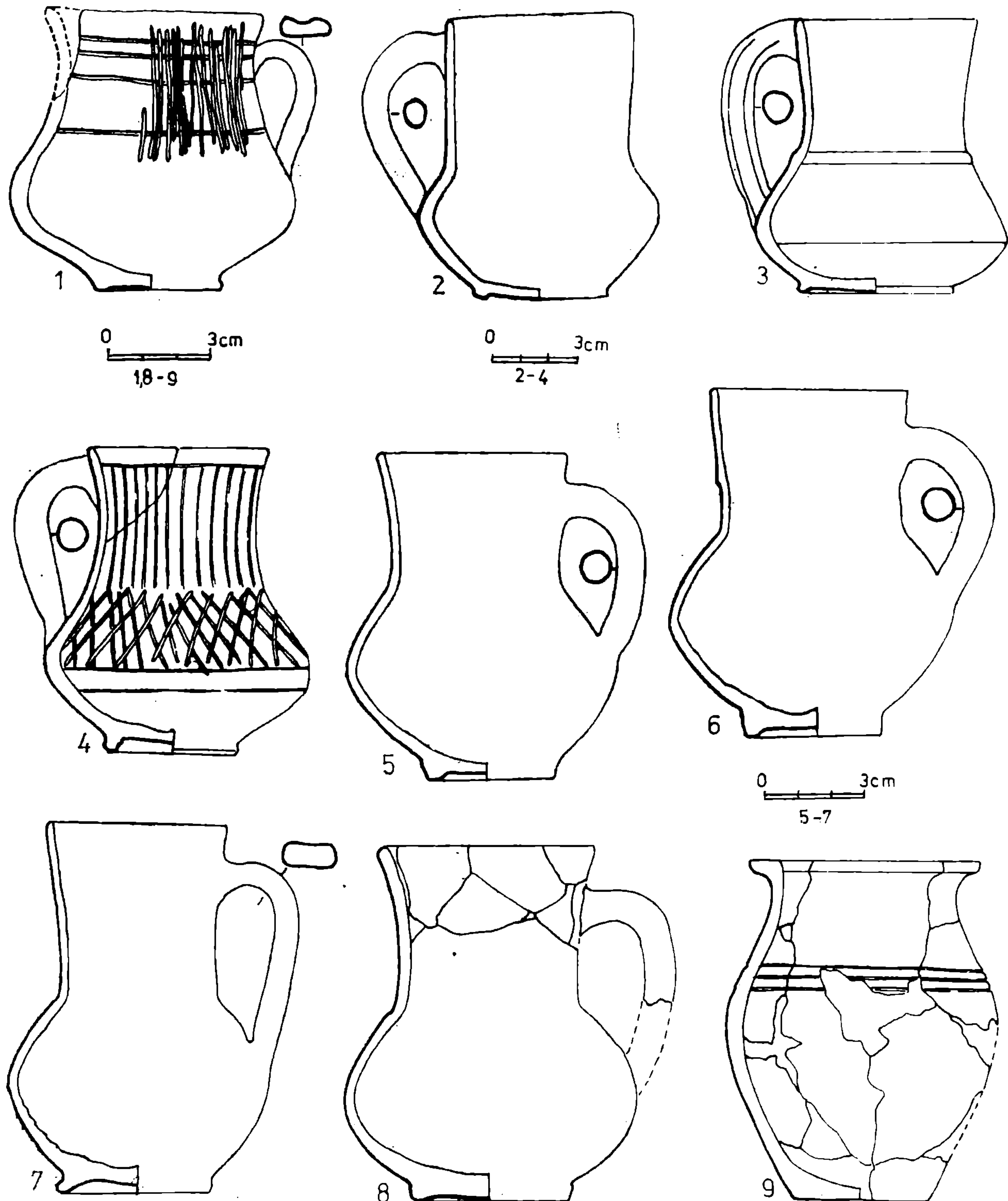

Fig. 25

Ceramică lucrată la roată din pastă fină (*1–8*) și zgrunțuroasă (*9*). *1–8, Poiana–Dulcești, Varniță* (*2–8, din groapa nr. 13*) ; *9, Piatra Neamț, Lutărie.*

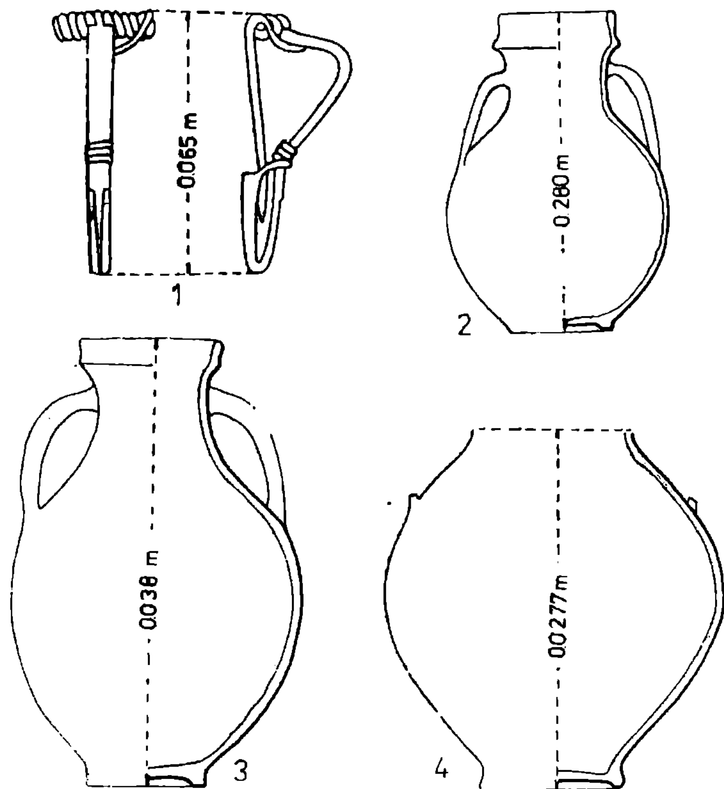
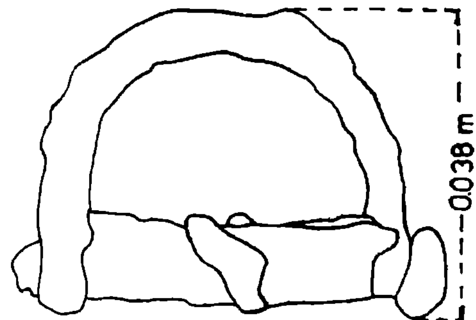

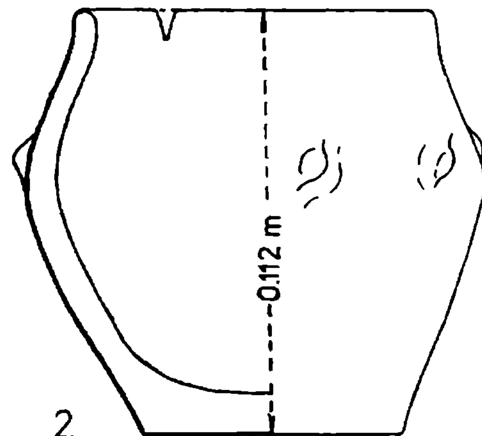
Fig. 26

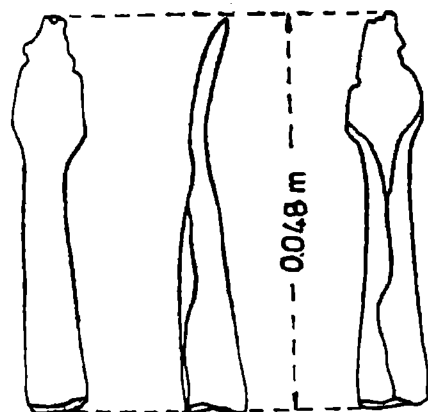
Fibulă de fier (*1*) și urne din pastă fină cenușie, lucrate la roată, din necropola de la Siliștea (*după V. Palade*).

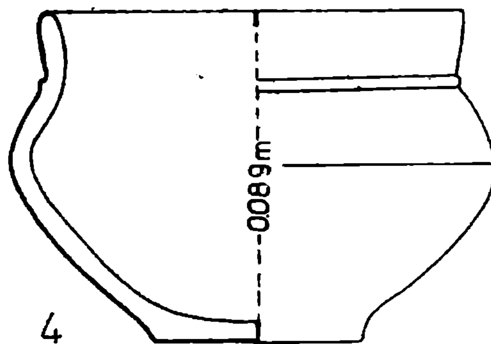
Fig. 27

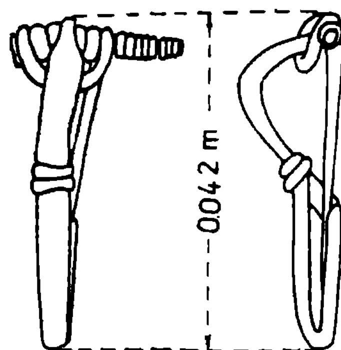
Obiecte de bronz (*1, 5, fibule ; 3, cataramă ; 4, brățară*) și *urnă din pastă fină cenușie, lucrată la roată* (2) *din necropola de la Bîrlad—Prodana* (*1—3, 5, mormîntul 2 ; 4, mormîntul 1*).

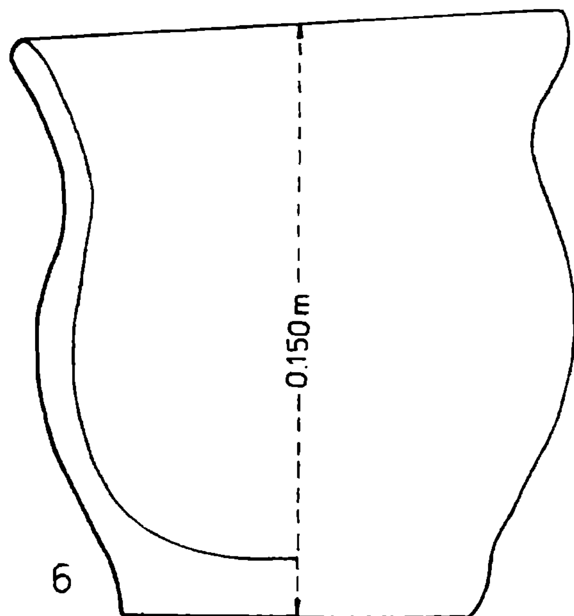

Fig. 28

Obiecte de fier (*1, cataramă*) și de bronz (*3, vîrf de săgeată* ; *5, fibulă*) și vase de lut lucrate cu mîna (*2, 6*) și la roată (*4*) din necropola de la Cozia.

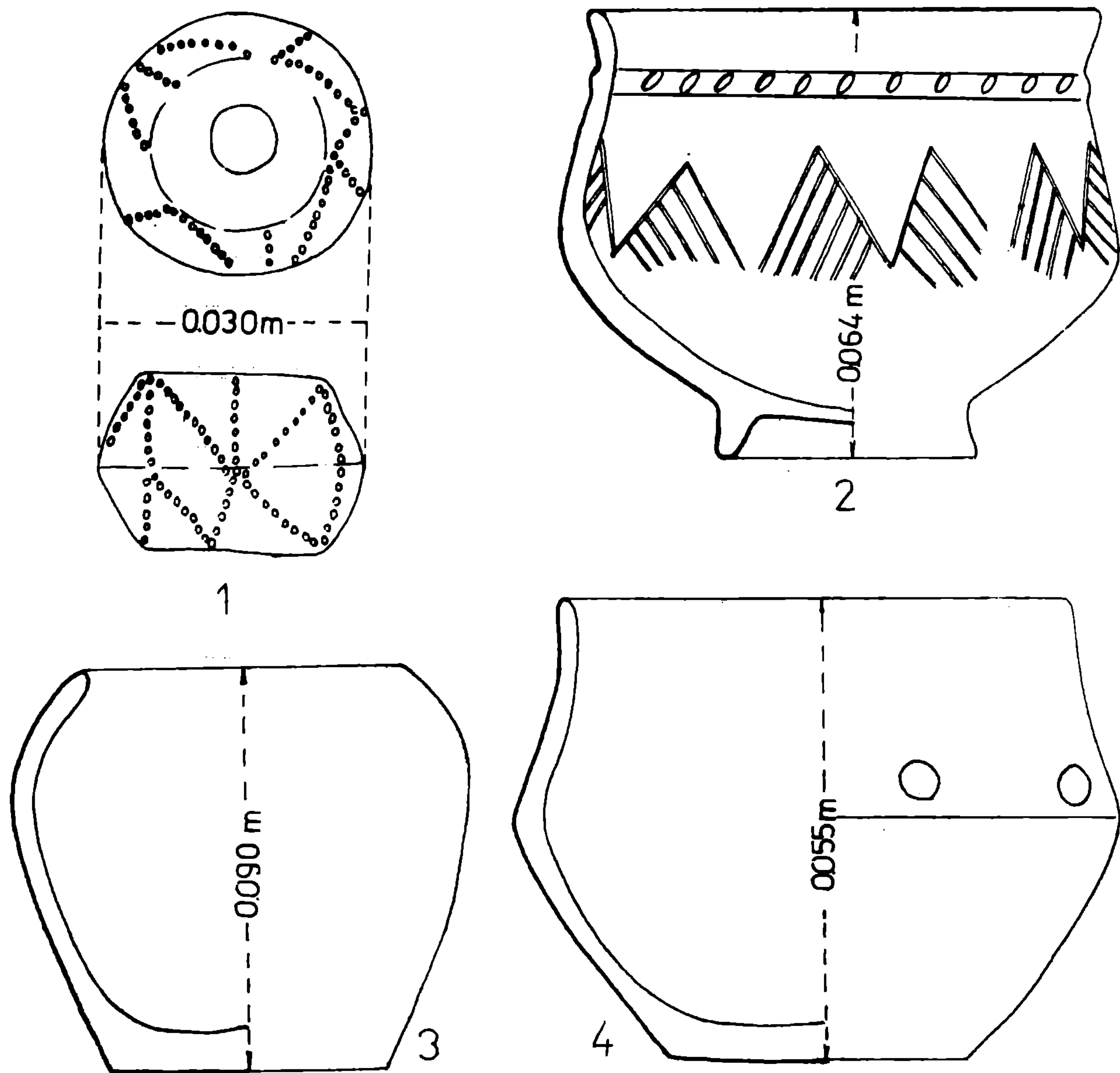

Fig. 29

Fusaiolă (*1*) și vase de lut lucrate cu mîna (*2–4*) din necropola de la Cozia.

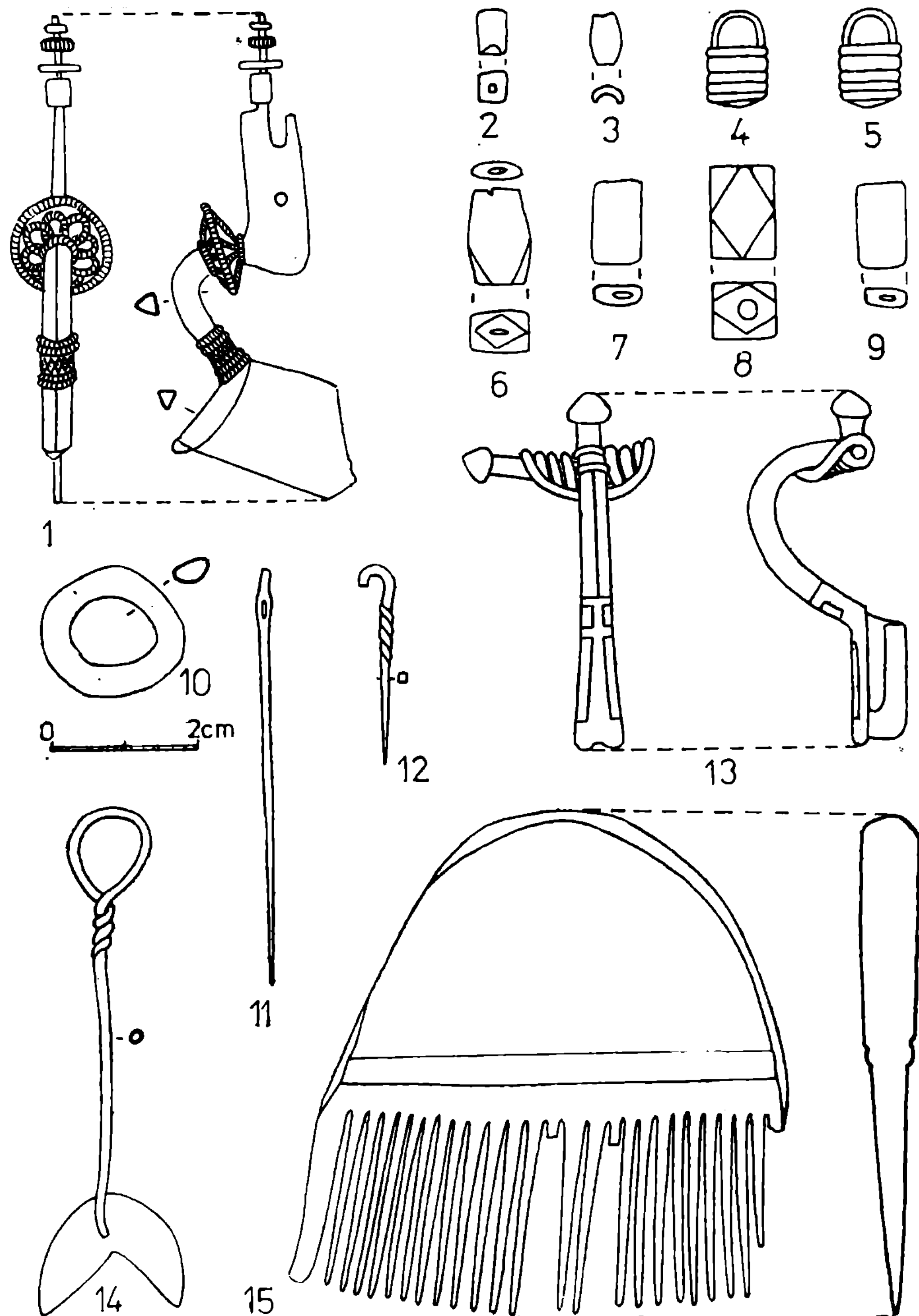

Fig. 30

Obiecte de argint (*1, fibulă*), de bronz (*4, 5, pandantive în formă de căldăruşă* ; *11, ac de cusut* ; *12, ac de prins îmbrăcămintea* ; *13, fibulă* ; *14, pandantiv*), *de sticlă* (*2, 3, 7—9, mărgele* ; *10, verigă*), *de chihlimbar* (*6, mărgică*) *şi de os* (*15, pieptene*) *din necropola de la Todireni* (*1, mormîntul 4* ; *2—12, 14, mormîntul 5* ; *13, 15, mormîntul 3*).

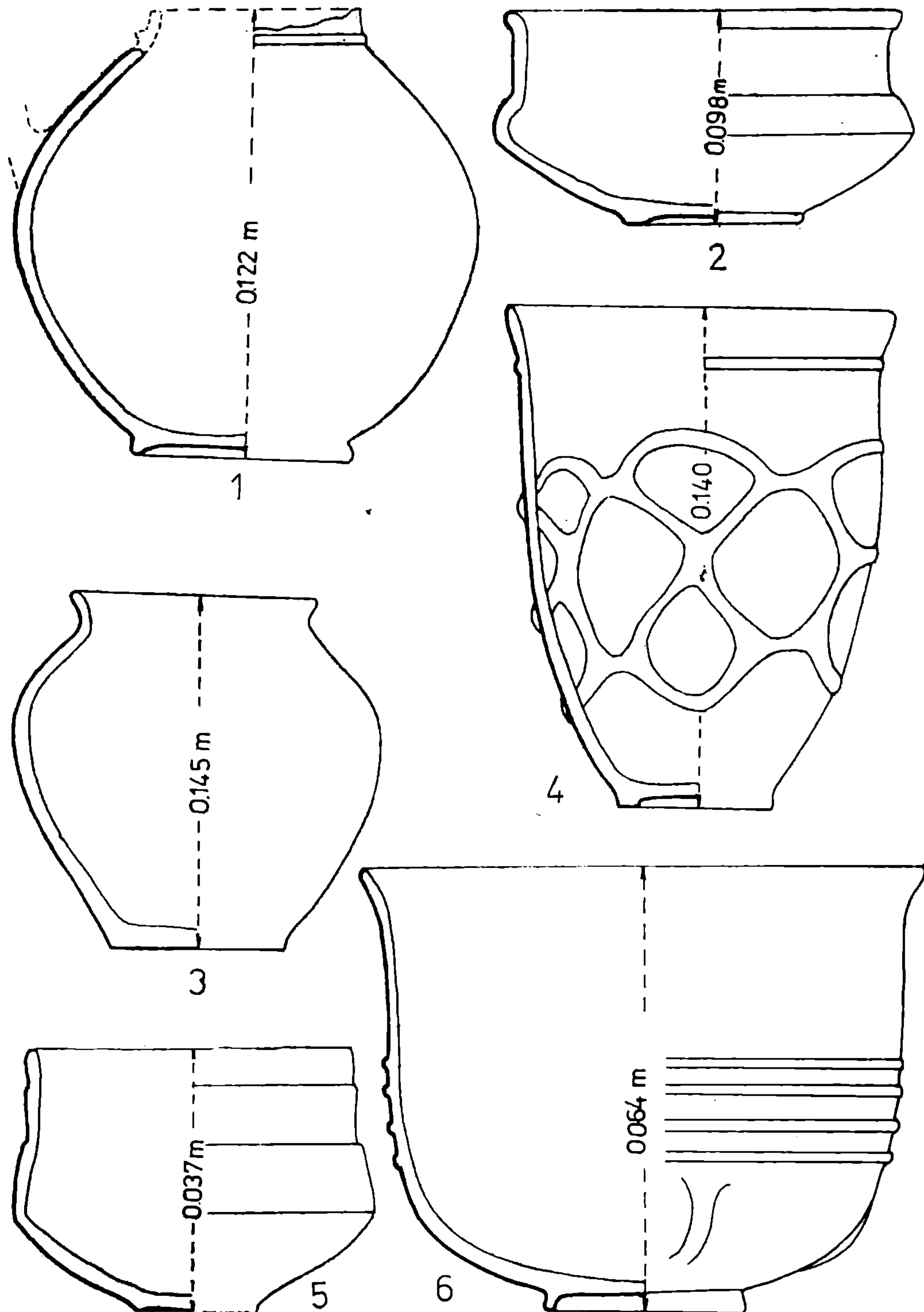

Fig. 31

Vase de lut (*1—3,5*) și pahare de sticlă (*4, 6*) din necropola de la Todireni (*1, 4, din mormintele nr. 1—2, distruse ; 2, 6, mormîntul 3 ; 3, 5, mormîntul 5*).

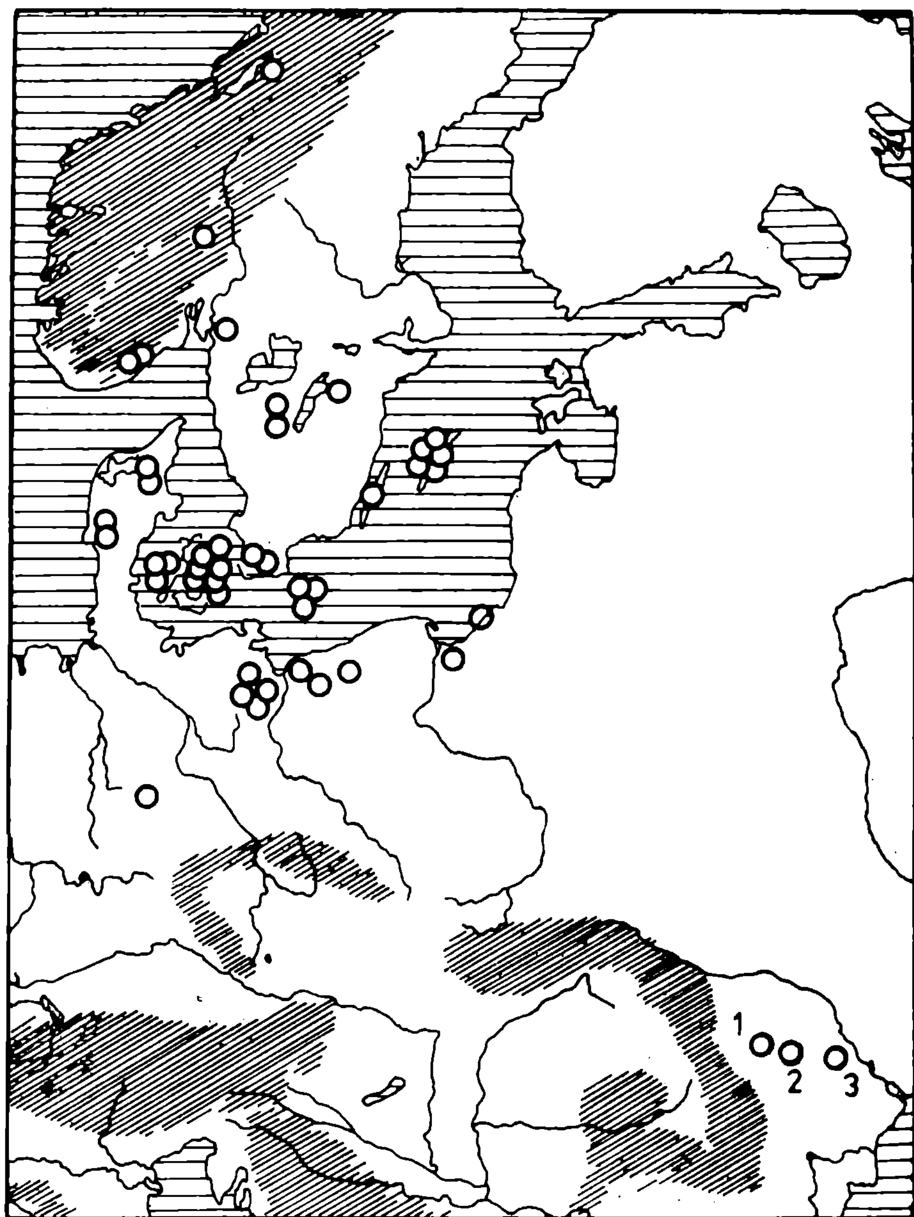

Fig. 32

Harta de răspîndire a așa-numitelor „monströse Fibeln mit hohem Nadelhalter". *1, Todireni*; *2, Vasilica*; *3, Budești (după J. Werner).*

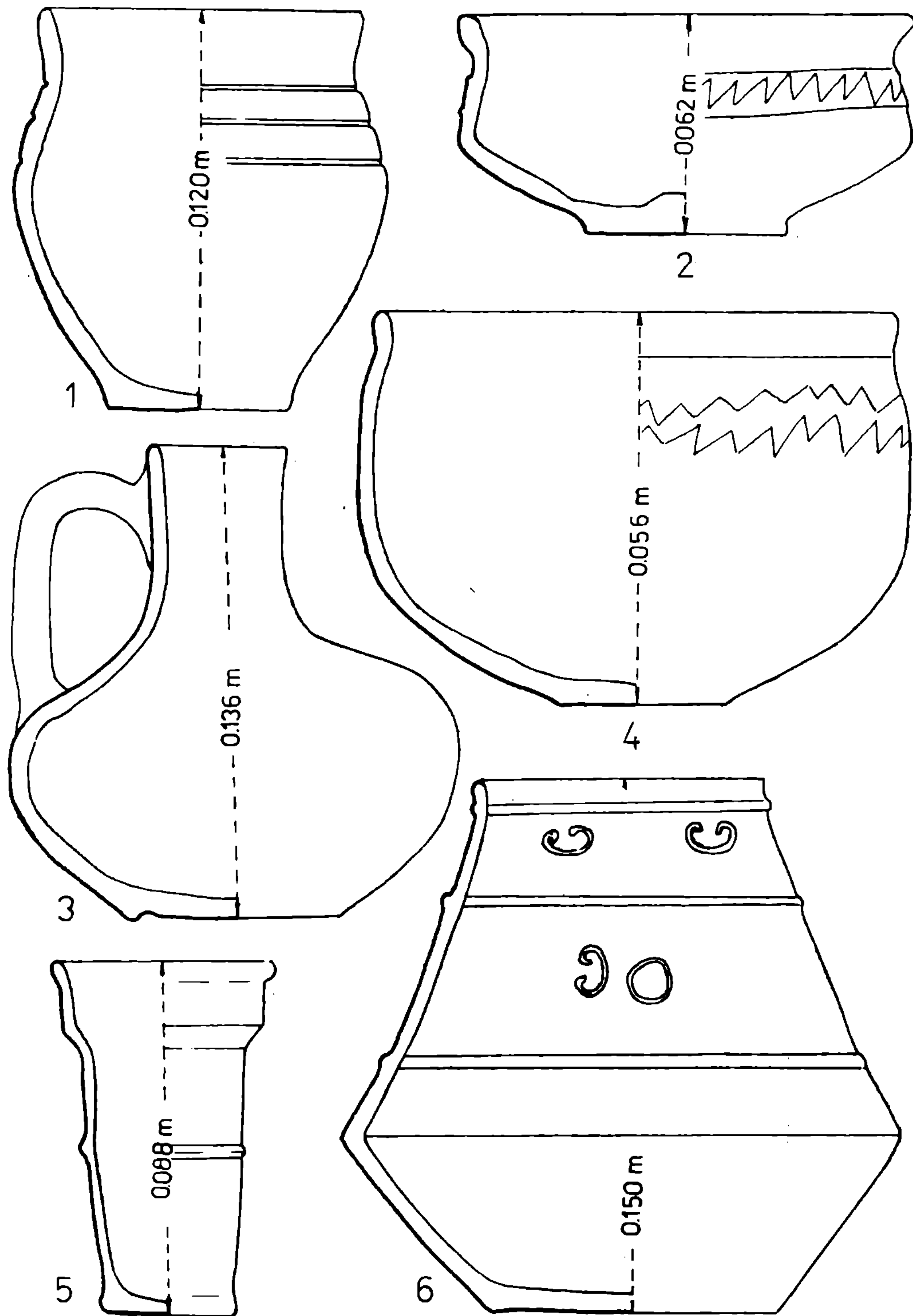

Fig. 33

Vase de lut din necropola de la Todireni (*1, 3, 4, 6, mormîntul 3* ; *2, 5, mormîntul 5*)

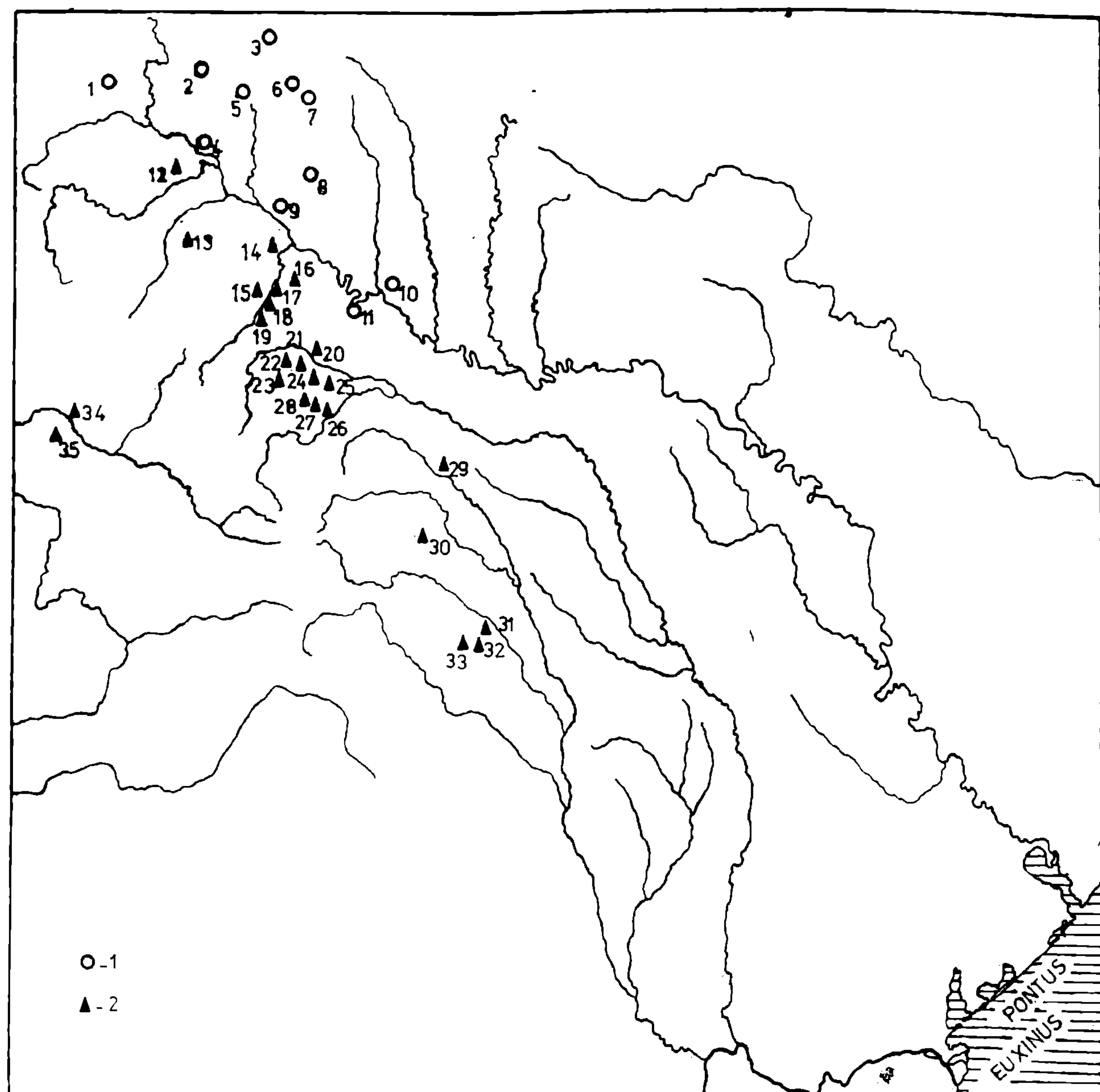

Fig. 34

Descoperiri dacice de tip Lipiţa (*1*) şi necropole aparţinînd culturii tumulilor carpatici (*2*) : *1*, ***Čerepin*** ; *2*, ***Grinevi*** ; *3*, ***Ripnev*** ; *4*, ***Zaliski*** ; *5*, ***Zvenigorod*** ; *6*, ***Remezivcy*** ; *7*, ***Maidan Gologirsk*** ; *8*, ***Lipiţa*** ; *9*, ***Bovšiv*** ; *10*, ***Zelenij Gai*** ; *11*, ***Nezvisko*** ; *12*, ***Dobrjani*** ; *13*, ***Nižnij Strutin*** ; *14*, ***Pidgoroddja*** ; *15*, ***Grabovec*** ; *16*, ***Markivci*** ; *17*, ***Kam'janka*** ; *18*, ***Cuculiv*** ; *19*, ***Pererisl*** ; *20*, ***Kornič*** ; *21*, ***Grušiv*** ; *22*, ***Mišin*** ; *23*, ***Stopčativ*** ; *24*, ***Debeslavci*** ; *25*, ***Gannivka*** ; *26*, ***Rožniv*** ; *27*, ***Trač*** ; *28*, ***Cuculin*** ; *29*, ***Hliboca*** ; *30*, ***Botoşana*** ; *31*, ***Tîrzia*** ; *32*, ***Nemţişor—Branişte*** ; *33*, ***Gura Secului*** ; *34*, ***Iza*** ; *35*, ***Bratovo***.

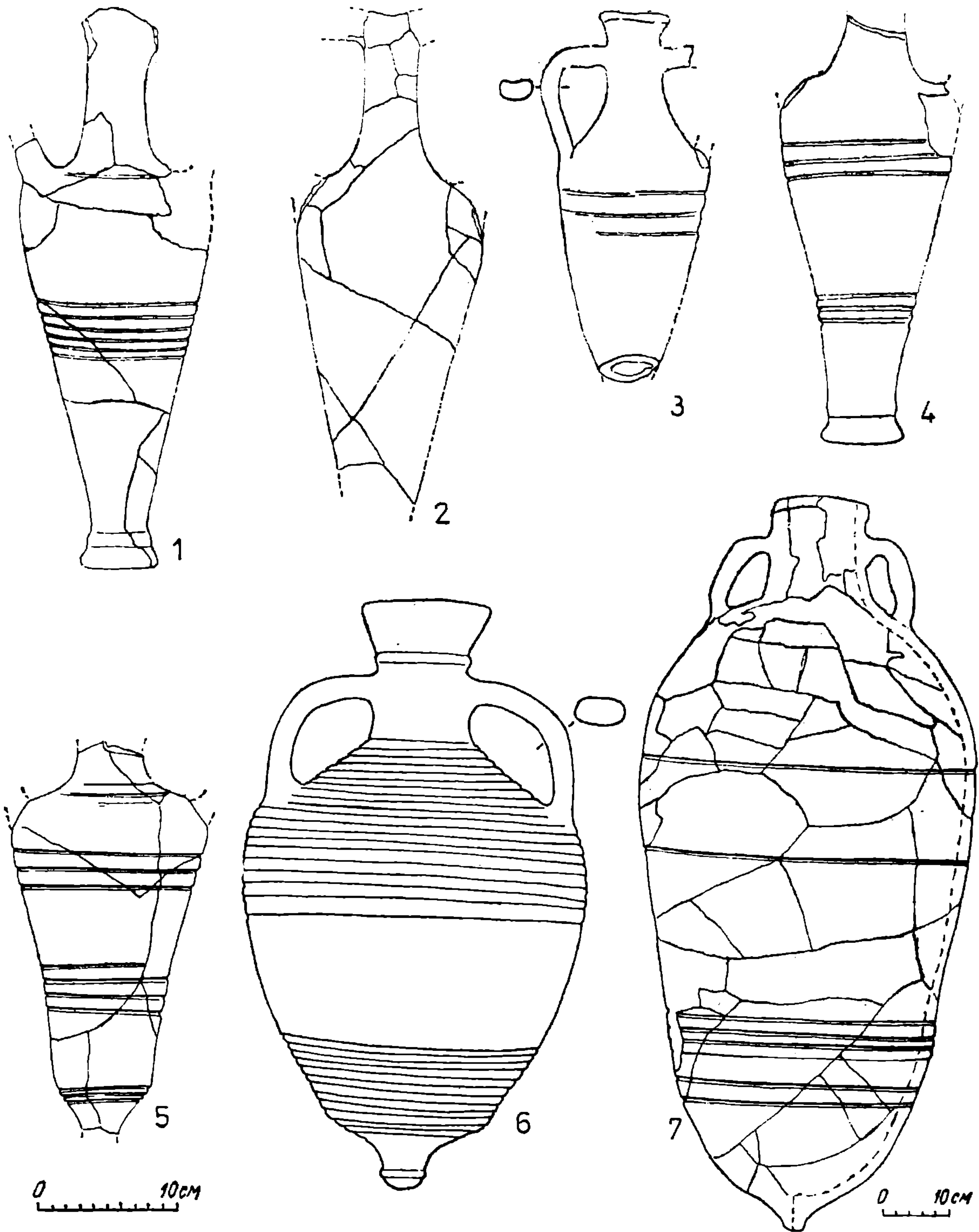

Fig. 35

Amfore romane de la Komarov (după V.V. Kropotkin).

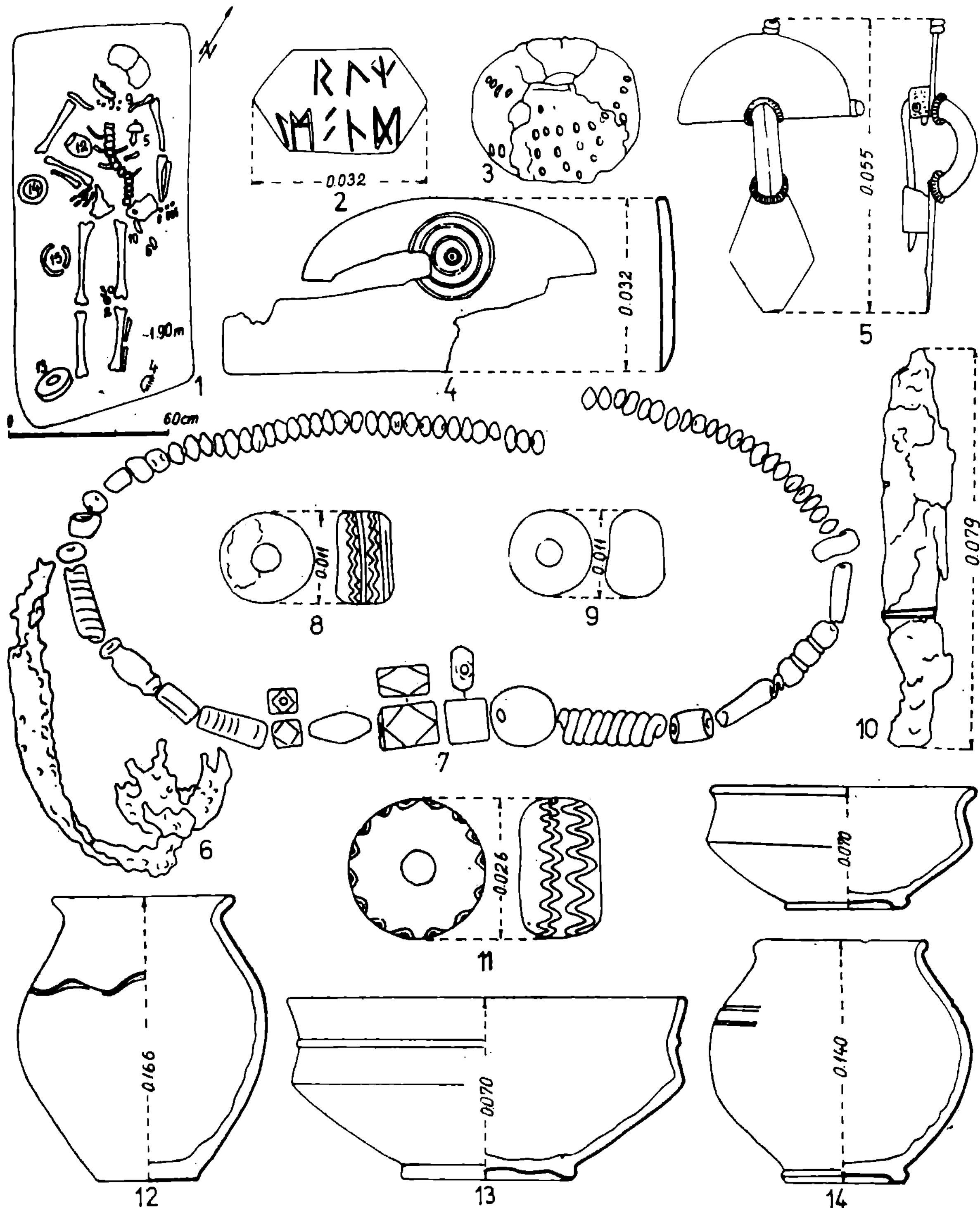
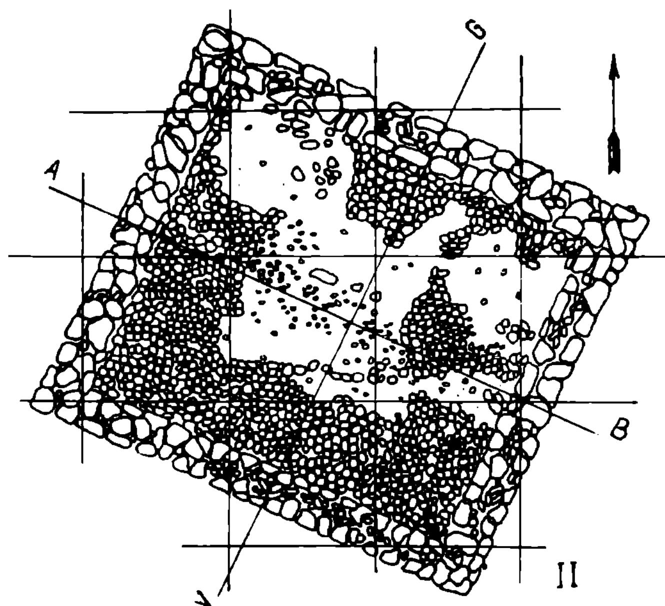

Fig. 36

Mormîntul 36 de la Lețcani. *1, plan* ; *2, 3, fusaiole de lut* ; *4, plăcuță de la un pieptene de os* ; *5, fibulă de argint* ; *6, resturi de la un ghioc* ; *7, șirag de mărgele la gît* ; *8—9, 11, mărgele găsite la încheietura mîinii stîngi* ; *10, cuțit de fier* ; *12—15, vase din pastă fină (13—15) și zgrunțuroasă (12) lucrate la roată.*

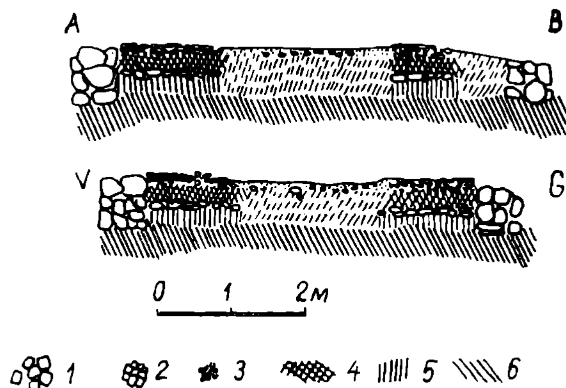
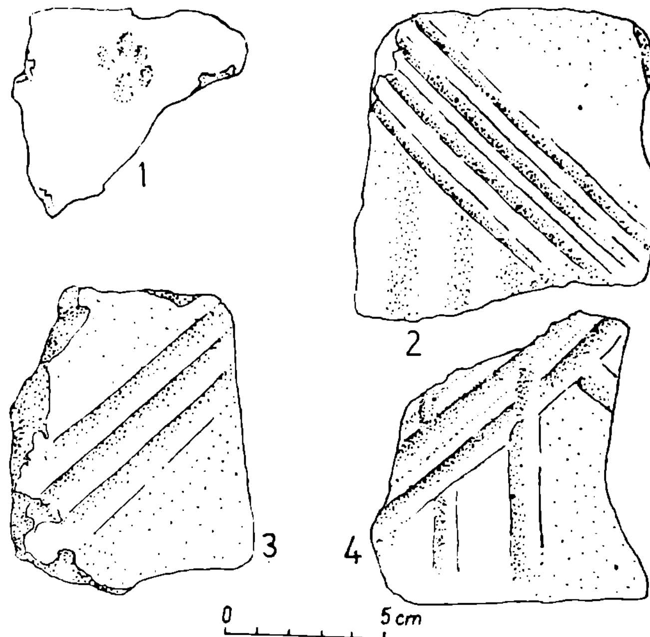

Fig. 37

Planul și profilele (*A – B*, *V – C*) construcției de piatră de la Komarov. 1, *fundație de piatră* ; 2, *pietre mici pe podeaua de lut* ; 3, *prundiș sub podeaua de lut* ; 4, *adaos de pămînt sub podeaua de lut* ; 5, *humus vechi* ; 6, *loess* (*după M.I. Smiško*).

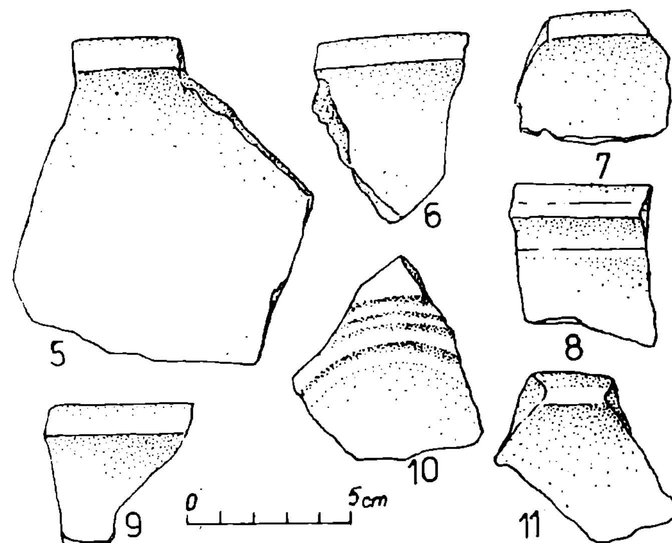

Fig. 38

Fragmente de cărămizi (*1–4*) și de țigle (*5–11*) de la Komarov (*după M.I. Smiško*).

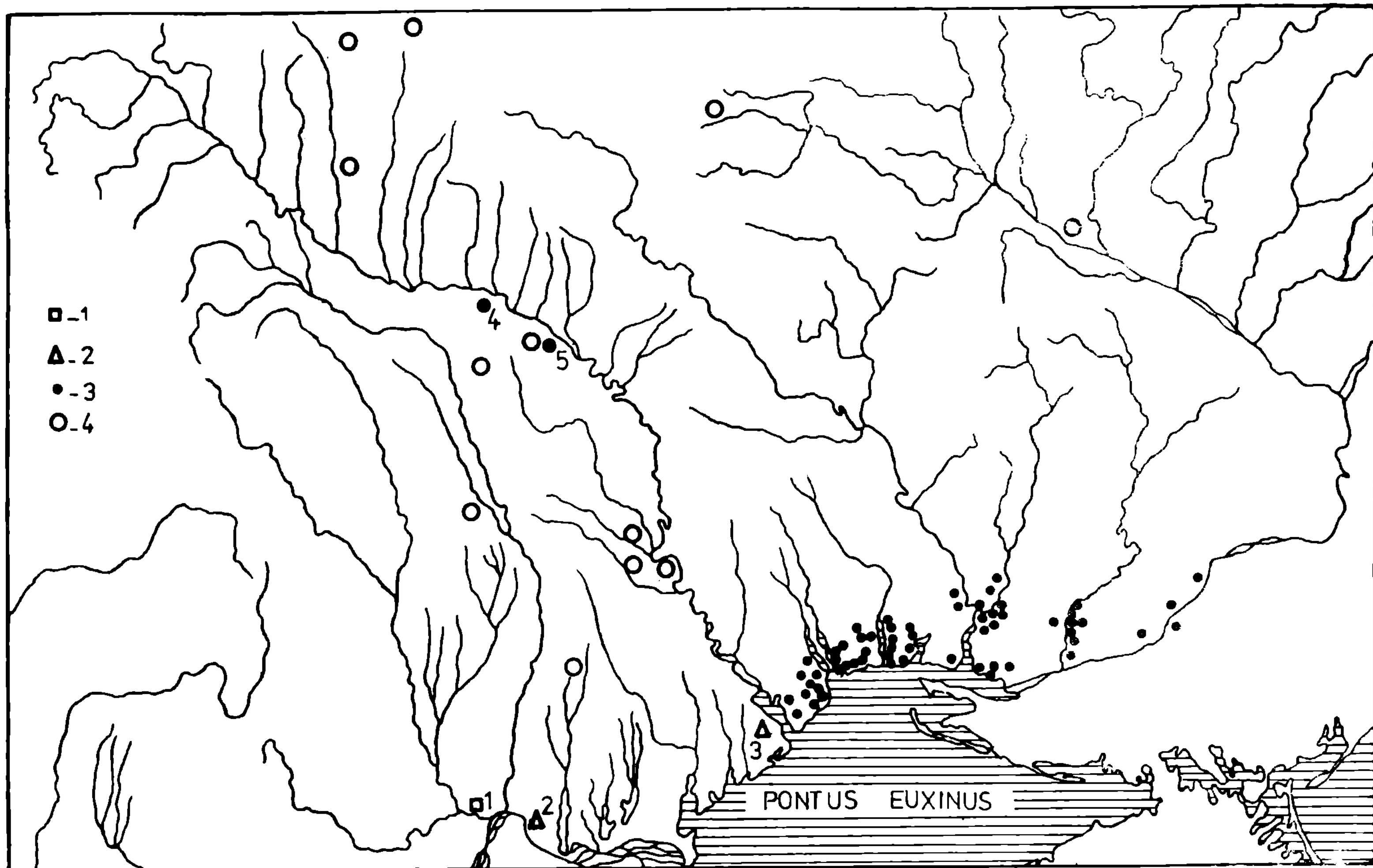

Fig. 39

Fortificații romane (*1*), orașe (*2*), așezări cu construcții de piatră (*3*) și cu locuințe avînd cîte două încăperi (*4*): *1, Barboși; 2, Aliobrix; 3, Tyras; 4, Komarov; 5, Sobari.*

Redactor : ADA FĂRTĂIȘ
Referenți științifici :
Prof. dr. doc. M. PETRESCU — DÎMBOVIȚA
Dr. VIRGIL MIHĂILESCU — BÎRLIBA
Tehnoredactor : MARIA-ANA BUJDEI

Apărut 1982. Format 54×84/8. Coli de tipar 20.
Bun de tipar la 30.III.1982.
Editura Junimea, str. Gheorghi Dimitrov nr. 1
IAȘI — ROMÂNIA

Tipărit sub cd. nr. 343/1981
la Întreprinderea poligrafică Iași
str. 7 Noiembrie nr. 49.

Supracoperta I :

Pahar de sticlă din secolul IV e.n.
(Todireni, jud. Botoşani)

Supracoperta IV :

Mărgele din sticlă şi carneol din secolul IV e.n.
(Miorcani, jud. Botoşani)

LEI 35

Lucrări de arheologie apărute
în
EDITURA JUNIMEA

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA,
Scurtă istorie a Daciei preromane, 1978.

DAN GH. TEODOR,
Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român, 1978.

EUGENIA NEAMȚU, VASILE NEAMȚU, STELA CHEPTEA,
Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII. Cercetările arheologice din anii 1967–1976, 1980.

SILVIU SANIE,
Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n. – III e.n., 1981.

DAN GH. TEODOR,
Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI e.n., 1981.

LEI 35

